

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Наташа С. Мартиновић

Религијске интерпретације Његоша

Докторска дисертација

Београд, 2021.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Natasa S. Martinovic

Religious interpretations of Njegos

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021.

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Наташа С. Мартинович

Религиозные интерпретации Његоша

Докторская диссертация

Белград, 2021.

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор:

проф. др Мило Ломпар

редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Датум одбране _____

РЕЛИГИЈСКЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ЊЕГОША

Сажетак: Сврха ове дисертације је да укаже на значај и улогу коју Петар II Петровић Његош има, не само у књижевности, о којој је доста писано, већ и у мање тумаченој теологији. Његош је веровао у Бога и да је све у природи Његово дело па тако и човек који је створен по Његовом лику. Наука покушава да докаже да је човек еволуирао од животиње и тако елиминише утицај Бога на стварање човека и Његово деловање на људски живот.

Анализом Његошеве религиозне мисли и њеним довођењем у везу са теолошким истраживањима Николаја Велимировића и Атанасија Јевтића циљ ми је да пронађем одговор на многа теолошка и антрополошка питања, као и да сагледам значај религије на живот људи данашњице. Сведоци смо да људи у савременом свету нису превише одмакли од свог претка Адама те да са поносом показују Сатанине особине, не слутећи колико су опасне јер су узрок већине, ако не и свих, смртних грехова. Бог је људима дао љубав да је шире ка Богу и браћи својој, јер једино љубављу човек испуњава Божји закон и осваја небеско царство.

Ниједан смртник „ограниченог“ сазнања нема одговор на питања о будућем животу нити о своме пореклу. Једино смрт пружа одговор на сва питања која муче човечанство. Одлазак у смрт значи одбацивање ништавног тела и поновно успостављање бесмртности за искрено покајане и причешћене душе које су добровољно жртвовале живот зарад спасења човечанства. За овакву смрт су се након Исуса Христа определили Милош Обилић и косовски јунаци, а на крају се на поменуту линију спасења човечанства наставља Његош који је свој трагични боравак на Земљи доживљавао као предодређеност од Бога и који је тежио да свој народ врати на хришћански пут спасења.

Кључне речи: Његошева религија, теорија еволуције, боголико биће, Сатанино зло, смрт, спасење човечанства, љубав, царство небеско

Научна област: Књижевност

Ужа научна област: Српска књижевност

УДК

RELIGIOUS INTERPRETATIONS OF NJEGOS

Abstract: The purpose of this dissertation is to point out the significance and role that Petar II Petrovic Njegos has, not only in literature, about which a lot has been written, but also in less interpreted theology. Njegos believed in God and that everything in nature is His work, including man who was created in His image. Science tries to prove that man evolved from an animal and thus eliminates the influence of God on the creation of man and His action on human life.

By analyzing Njegos's religious thought and bringing it into connection with the theological research of Nikolaj Velimirovic and Atanasije Jevtic, my goal is to find the answer to many theological and anthropological questions, as well as to see the importance of religion on the lives of today's people. We are witnesses that people in the modern world have not moved too far away from their ancestor Adam, and that they proudly show Satan's qualities, not realizing how they are dangerous because they are the cause of most, if not all, mortal sins. God gave people the love to spread it towards God and his brothers, because only with love man does fulfill God's law and conquer the kingdom of heaven.

No mortal of "limited" knowledge has an answer to questions about future life or his origin. Only death provides the answer to all the questions that plague humanity. Going to death means rejecting the worthless body and re-establishing immortality for sincerely repentant and communion souls who have voluntarily sacrificed their lives for the salvation of mankind. After Jesus Christ, Milos Obilic and the heroes of Kosovo decided on this kind of death, and in the end, Njegos, who experienced his tragic stay on Earth as a predestination from God and who sought to return his people to the Christian path of salvation, continues on the mentioned line of human salvation.

Key words: Njegos's religion, theory of evolution, divine being, Satan's evil, death, salvation of mankind, love, kingdom of heaven

Scientific field: Literature

Scientific subfield: Serbian literature

UDC Number

Садржај

Увод.....	1
1. Петар II Петровић Његош	6
1.1. Усамљен владика у „ништавном“ свету	6
1.2. Образовање младог Његоша	7
1.3. Његош – владика и владар Црне Горе	10
1.4. Његош – смрт и место сахране	12
1.5. Његошево књижевно стваралаштво	16
1.6. Тумачи Његошеве религијске сфере	17
1.6.1. Владика Николај Велимировић	18
1.6.2. Епископ Атанасије Јевтић.....	20
2. Религија и вера	22
2.1. Религија.....	22
2.1.1. Дефиниција религије	22
2.1.2. Религија – облици и одлике	24
2.1.3. Развој хришћанства код Срба	26
2.1.4. Разлика између верујућих, побожних и религиозних	29
2.1.5. Његош – религиозна личност.....	30
2.1.6. Религиозност – природна способност или наслеђе	31
2.1.7. Шта је човек без Бога и религије?.....	33
2.1.8. Религијски страх	36
2.2. Вера	37
2.2.1. Вера и поверење	37
2.2.2. Шта је вера?.....	38
2.2.3. Верујући и неверујући	40
2.2.4. Његошева вера.....	42
2.2.4.1. Његошев однос према цркви и молитви	44
2.2.4.2. Значење и смисао литургије	45
2.2.4.3. О молитви	46
2.2.4.4. Његош као јеретик	50
3. Душа и тело.....	53
3.1. Однос душе и тела	53
3.2. Бесмртност и вечност душе	57
3.3. Грех – највећи микроб душе	59
4. Косово – Божја казна и људско покајање.....	63
4.1. Бој на Косову пољу – издајнице и Божја казна.....	63
4.2. Косовска битка – победа или пораз.....	66
4.3. Важност добровољног жртвовања на Косову пољу	67
4.4. Тајна Светог причешћа пре добровољног жртвовања	69
4.5. Косовски јунаци и кнез Лазар – одабир царства небеског	70
4.6. Свети кнез Лазар	73
4.7. Косово – мотив за борбу многим генерацијама	74
4.8. Косово у свести српског народа	76
4.9. О Милошу Обилићу.....	78
4.10. Милош Обилић на простору Црне Горе.....	80
5. Верски идентитет хришћана након Косовске битке (1389).....	88
5.1. Последице Косовске битке.....	88
5.2. Продор ислама на тло Црне Горе	89
5.3. Потурице.....	91
5.4. Однос муслимана и хришћана	95
5.5. Позив у борбу за слободу и пад Турака.....	101

5.6. Верски симболи у функцији повратка вере народа	104
5.7. Жртва и љубав	107
6. Ко је Бог?.....	111
6.1. Својства и егзистенција Бога	111
6.2. Бог – вера у Његово постојање иако Га не видимо.....	113
6.3. Његошев Бог	116
6.4. Божје постојање у природи	118
6.5. Бог је једини Творац и Сведржитељ	120
7. Лепота природе	124
7.1. Његошево одушевљење лепотом природе	124
7.2. Његошев однос у природи: велико – мало, део – целина.....	126
7.3. Живећа природа и печат Божји у њој	128
7.4. Светлост – искра Божја у човеку.....	130
7.4.1. Божји престо и Божји плам	133
7.5. Природа као поезија	134
7.6. Божји закони.....	136
7.7. Морални закон.....	142
8. Наличје природе	145
8.1. Опремљеност природе за животну борбу.....	145
8.2. Победа моћи над правдом	149
8.3. О рату	153
8.4. Каин и Авел	155
8.5. Гордост, завист, охолост и похлепа као узроци рата	157
9. Човек – Боголикост и пад из раја.....	160
9.1. Човек – дело Божје.....	160
9.2. Бог је створио човека кратког ума	162
9.3. Човек је створен по лику Божјем	166
9.4. Свете иконе као показатељи људске боголике природе	167
9.5. Пад човека – издаја и покајање	169
9.6. Земља – место за служење људске казне.....	178
9.7. Смртност људска.....	182
10. Спасење људског рода.....	187
10.1. Појава Спаситеља Исуса Христа	187
10.2. Васкрсење.....	191
10.3. Страдање	194
10.4. Покајање	195
10.5. Љубав.....	198
Закључак	203
Литература	206
Биографија аутора.....	213

Увод

Композиција рада *Религијске интерпретације Његоша* условљена је тежњом да се кључне теме везане за Његошеву религију попут вере, Бога, Косова и спасења људске душе прикажу на јасан и целовит начин у оквиру књижевних дела овог уметника. Своју расправу сам поделила на десет поглавља у којима сам анализирао, са религијске позиције, готово сва Његошева дела у којима је присутан траг религиозности овог песника. Издвојићу неколико најзначајнијих дела: *Горски вијенац*, *Луча микроkozма*, *Огледало српско*, *Лажни цар Шћепан Мали*, *Србин Србима на части захваљује*, *Пустињак цетински*, *Црногорац к свемогућем Богу*, *Три дана у Тријесту*, *Мисао*, *Пировање*, *Химна ноћи*, *Вечерња молитва*, као и незаобилазне Његошове белешке и писма.

Његошева теолошка страна је енигматична и због тога недовољно истражена. Она подједнако привлачи и одбија заинтересоване тумаче за Његошева дела. Није спорна чињеница да су многи интерпретатори “поклекнули” пред грандиозним стиховима овог великана. Док су једни у својим тумачењима остављали читаоце ускраћене за сазнање каква је била Његошева религија, други су читаоцима пружали само делимичан одговор на наведено питање. Петар II Петровић Његош представља „камен спотицања“ онима који олако прилазе његовим стиховима. Као пред Свето причешће потребно је извршити одређене припреме пре него што се приступи тумачењу Његошове теолошке стране. За овакву врсту тумачења потребно је познавање теологије као „науке о Богу“, као и одређено предзање из неколико других научних области, између осталих: филозофије, психологије, историје, биологије, језика и књижевности. Без довољног предзнања из поменутих научних дисциплина наш рад би био површан, неубудљив и без адекватних доказа. Тако „оскудан“ унапред би био осуђен на пропаст.

У првом поглављу „Петар II Петровић Његош“ укратко сам приказала најбитније податке из Његошевог живота и рада. Наведене информације о Његошу сматрам да су неопходне за даље разумевање и формирање личног доживљаја о овој мултиталентованој личности који је као владар и духовни вођа свог народа у мучном периоду за црногорску државу преживљавао сву патњу и муку заједно са својим народом. Био је чест сведок неправде. Колико га је неправда погађала доказ је тај да је о њој често писао у својим делима. Пре расправе упутила бих читаоце у кратко упознавање живота и рада епископа Атанасија Јевтића и владике Николаја Велимировића. Дела наведених духовника и теолога помогла су ми да дефинишем основне теолошке појмове без којих је анализа Његошове религиозности немогућа. Дела наведених теолога била су ми непресушна инспирација за писање овог рада. Њихова дела су, поред *Светог писма*, највише цитирана у овом раду. Владика Николај Велимировић и епископ Атанасије Јевтић су својим теолошким истраживањима умногоме помогли разумевању Његошове теолошке стране и омогућили су стварање идеја за ново тумачење Његоша.

У другом поглављу „Религија и вера“ објаснила сам појам религије, као и разлику између верних, побожних и религиозних људи. Дотакла сам се Његошове религиозне мисли да је човек без Бога и религије попут животиње, али и Дарвинове теорије еволуције која се у једном делу истраживања бави упоређивањем човека и животиња. Да ли се религиозност стиче током живота или се добија по рођењу? Колика је улога Бога у опстанку религије, а самим тим и цивилизације чији су нам успеси и падови познати кроз историју? Да ли људи Господу служе због љубави коју осећају према њему или из страха? Да ли је Његош осећао неку врсту страха према Богу? Ово су само нека од питања на која ћемо пронаћи одговор у овом поглављу. У другом делу наведеног поглавља објаснила сам појам вере. Вера је ужи

појам од појма религије. То је Божје знање које је Бог поверио људима пославши свог јединородног Сина Исуса Христа да сведочи о Њему и кроз кога је Бог говорио људима, а о чему доказ проналазимо у *Светом писму*. Његош верује у Бога. Он нам даје приказ доживљаја и виђења Бога, све из свог угла посматрања. Овим нам даје могућност да, увидом у његова дела, створимо јасну слику о његовој самообразованој вери. Одакле људима вера у Бога? Да ли веру људи добијају по рођењу или се стиче током живота? Зашто је неким људима вера важна, а другима не и шта то дозвољава људима да олако мењају веру и прелазе из једне у другу? Људима је дато да виде Сина Божјег, али опет нису поверовали у Њега. Да ли би поверовали у Бога уколико би Он сишао међу људе? Бог се људима непрестано показује и доказује своје присуство на Земљи. Људи су скептични по питању вере. Често олако мењају веру под изговором да Бог не постоји или да су друга вера и обичаји „примамљивији“.

Његош је подржавао веровање о којем се говори у готово свим религијама, а то је да се човек састоји из тела и душе. О односу душе и тела, вечног и пролазног, смртног и бесмртног, писала сам у трећем поглављу „Душа и тело“. Његош говори о два царства, пролазном и вечном, материјалном и духовном. Он верује да је душа бесмртна и као таква тежи повратку у првобитно жилиште, односно у царство небеско. Током живота душа се бори са телом у којем је заробљена и тежи да га се ослободи. За Његоша је тело само оклоп у коме је душа заробљена. Тај оклоп представља сметњу за душу која тежи повратку у небеско царство, одакле и води порекло. Његош нам даје јединствен опис борбе између душе и тела, таме и светлости, човека и човека. Борећи се за свој опстанак човек свесно или несвесно чини грех. Грех представља болест за душу. Он је чини упрљаном и грешном. С друге стране Његош, као и *Свето писмо*, говоре о чишћењу душе и важности Светих тајни, молитве и свега онога што је неопходно како би се душа припремила за Судњи дан.

У четвртом поглављу „Косово – Божја казна и људско покајање“ анализира сам незаобилазну Његошеву тему, а то је Косово. Колики значај Његош придаје Косову, а нарочито јунаку Милошу Обилићу доказ су текстови у којима се Његош често позива на поменути догађај и његове јунаке. Милош Обилић је, за Његоша, оличење јунаштва и борбе која се заснива на праведности и одбрани части. С друге стране, косовски јунаци су пример како се заслужује небеско и вечно. Косовски јунаци су добровољно дали свој живот за одбрану државе и вере. Цела војска погинула је на Косову, али пре добровољног жртвовања јунаци су присуствовали заједничкој литургији и причешћу. Овим потезом косовски јунаци су „очистили“ своје душе и спремили их за вечно царство. Вера у Бога подразумева живот људи по хришћанским правилима који за такав начин живота награђује људе. Награда за такав живот је место у царству небеском. Поред Исуса Христа ово место добили су многи које данас прослављамо као светитеље и великомученике. Шта за Његоша значи и како се добија место у царству небеском? Да ли су косовски јунаци поступили исправно када су добровољно дали свој живот за одбрану отаџбине и вере? Да ли је њихов потез заслужан за освајање царства небеског? Зашто је народ пао под турску власт упркос чињеници да је цела војска погинула на Косову? Да ли је Косово Божја казна и због чега се након Косовске битке догодио тако страشان преокрет у српској држави? Његош „користи“ косовске јунаке, а нарочито Милоша Обилића како би позвао свој народ да устане и приступи одбрани прадедовске вере, да се бори за ослобођење од Турака и слободу своје земље. Свети кнез Лазар, Милош Обилић и Карађорђе јесу јунаци који су својим потезом јединствени у историји и као такви представљају непресушну мотивацију за Његоша. Анализа Косовског боја своди се искључиво на теолошки део и подразумева да је пад Србије (1389) дошао као казна за дотадашњи грех народа, а да је петсто година робовања Божја казна како би се поробљен народ окренуо вери, Богу и својој браћи. О наведеној Божјој казни говорио је и владика Николај Велимировић. Српски народ је до Косовског боја „навукао“ велики грех, а Божја казна изражена као ропство од пет векова биће идеална у том тренутку јер Бог зна шта

је најбоље за сваког од нас. Пре косовске трагедије страдали су многи недужни људи, нападао је син оца, брат брата, многи су неправедно затварани у тамнице, убијани. Србијом су владали неверници и присталице Сатане. То је разлог српског ропства. Пад Србије морао је да се деси због издаје српског народа који се окренуо против своје браће и испољавао мржњу, завист и пакост. Његош је присталица да су наведене особине Сатанине творевине, а да људи који их гаје у срцима чине Божје име „поруганим“. Једноставно, народ је губио веру у Бога. Ропство ће освестити Србе и окрене их ка вери, Цркви, Богу и свему због чега смо тренутно на земљи како бисмо заслужили вечно царство. Са друге стране, појава потурица након Косовског боја је само једно ново Сатанино искушење којим људи бирају земаљско богатство и показују да им вера и Бог нису важни већ пролазно и материјално богатство. Одабиром оваквих вредности људи доприносе даљем развоју греха и новој казни коју Господ припрема за њих. Косово је Божји „тест“ за вернике и невернике. Ништа се није догодило случајно, па ни Косово. Као моћна сила која је врло брзо покорила готово читаву Европу, Турци су своју снагу почели показивати на најсвирепији начин. Убрзано су настали, ширили своју територију по пространом свету и тако покоравали некада најмоћније народе. Ништа спорији није био њихов пут ка пропадању и губљењу освојених територија. Убрзаним путем пали су у понор и доживели пропаст своје империје. Турска окупација ће поробљен народ ојачати и духовно уздићи, окренути их браћи и своме народу. Турци су морали да се десе, они су казна за Србе, као и за Црногорце.

Након Косовске битке и пада Србије под Турску власт уследило је губљење верског идентитета православног народа на простору Балкана. О губљењу верског идентитета и последицама Косовске битке писала сам у петом поглављу под називом „Верски идентитет хришћана након Косовске битке (1389)“. У периоду окупације јачао је верски идентитет народа. Окренути Богу, често су прибегавали молитви и тајним верским обредима, али и враћању паганским обичајима. Његош је од своје душе направио храм у којем се молио за свој народ и за њихову слободу. Шта за хришћане значе молитва, литургија, покајање, љубав, али и Свете тајне попут причеста, крштења и исповести, као и верски празници попут Божића и Ускрса? За Његоша су подједнако важни дан рођења Исуса Христа и дан његовог васкрсења. Причест је често спомињан у његовим делима као свети чин који се дешава пред неки важан догађај након кога следи испраћај причешћених (они који су примили Христову крв и тело) у вечно царство. Оно што је занимљиво у овој теми јесте однос верника и неверника, али и тражење одговора на нека од теолошких питања. Зашто људи присвајају туђу веру? Које особине одликују проверене људе? Шта се дешава у душама проверених особа? За Његоша су проверени људи попут звери и дивљих животиња. То се подудара са већ поменутом чињеницом да се људи, који у себи немају веру и који су Богу окренули леђа, понашају као звери. Његош позива свој народ у борбу за слободу, али он не обећава ништа материјално већ повратак духовном идентитету.

Бог постоји иако га људи не виде. Шесто поглавље „Ко је Бог?“ говори о својствима Бога, о Његовом постојању у природи и Богу као једином Творцу и Сведржитељу свега што постоји. Он је трећим лицем Свете Тројице, Светим Духом, присутан свуда у сваком тренутку. Његош верује у Бога и за њега је Он свуда присутан. Он показује и доказује Божју присутност у човеку, природи, космосу, па чак и у најмањем атому. Никаква наука, а ни научна достигнућа не могу помоћи у откривању Бога. Вером човек верује у Божје постојање. Ко је Бог? Где се налази Бог и зашто нам не да да га видимо? Да ли бисмо поверовали кад би нам се Бог показао као што нам је показао свог јединородног сина Исуса Христа? Нису ли Божја чуда описана у *Светом писму*, али и она чији смо сведоци данашњице и највеће од свих чуда Исусово васкрсење, довољан доказ Божјег постојања? Онима који мисле да Бог не постоји, ништа није довољно да би поверовали у Његово постојање, па чак ни да Господ сиђе међу њих.

Његошево сазнање Бога у природи првенствено се своди на спољашњи, видљив део, који ћемо у овом раду анализирати у седмом поглављу „Лепота природе“. Његош је одушевљен лепотом природе као Божјом творевином. Он јој се непрестано диви. Иако не може да је сагледа у целини, он је одушевљен њеним деловима, односно одломцима. Људски погледи су кратки да би сагледали лепоту читаве васионе. Људима је онемогућено да сагледају целину природе. Они се и поред тога диве лепоти делова природе. Богу је једино омогућено сазнање о читавој васиони. Бог је природи дао живот, светлост и хармонију који је чине лепом. Човек често не поштује Божје законе те нарушава природу и Божје творевине. За свако непоштовање човеку следује казна.

Његош је одушевљен лепотом природе и то своје одушевљење преноси и на нас кроз своја књижевна дела. С друге стране, он нас „хлади“ описом њене унутрашње стране коју сам приказала у осмом поглављу „Наличје природе“. Сва жива бића у природи боре се за свој опстанак и живот. Природа опрема жива бића за борбу различитим средствима. У борби побеђују сила и моћ, а не правда. Његош верује у Божју помоћ и у победу праведника над дивом. У овом поглављу највише долази до изражаја Његошева подударност са Дарвиновом теоријом еволуције и борбом живих бића за живот и опстанак на планети Земљи. Свако живо биће ратује и бори се за свој опстанак на овом свету. Не ратује само човек са човеком, већ се и душа бори са телом. Његош узрок борбе и рата проналази у мржњи и гордости људи. Он говори о првом убиству које је починио Каин убивши свог брата Авела чиме је пренео на своја поколења смртни грех. Нико нема право да другоме одузме живот. То право има једино Бог и зато ће сви преступници бити кажњени.

У деветом поглављу „Човек – Боголикост и пад из раја“ писала сам о људској природи и њеном пореклу. Његошева поетика већ у основи садржи учење православне антропологије по којој је човек створен по слици Божјој. Ова идеја ће бити подстицај да се дубље сагледа однос који човек успоставља са другим људима и Богом. Човек је од Бога. О томе говори и Његош. Човек је створен као боголико биће. Створен је као последње живо биће у низу стварања живих бића. Да је човек створен по Божјем лику проналасимо доказ у Богочовеку Исусу Христу и иконама које красе сваки православни дом и храм Божји. Човек је у рају починио велики грех. У опису датом у *Лучи микроkozма*, Адам је починио први грех након што је приступио Сатаниним легионима у борби за Божји престо. Овим је први човек издао Бога који му је даривао вечност и бесмртност у Његовом царству. Након што је показао непослушност Богу, човек је морао да напусти Божје царство. За свој грех човек се убрзо покајао. Али и поред покајања човек више није могао да остане у Божјем царству. Зато му Бог додељује планету Земљу на којој ће проводити смртан и пролазан живот. Да ли постоји живот после смрти? Шта се дешава са душом након смрти? Да ли је душа бесмртна и путује ли у Божје царство? Колика је улога Бога у људском животу и зависи ли људски живот од Њега? Има ли Бог утицај на човека након његове смрти и у којој мери? На сва питања изнета у овом делу тешко је дати прецизне одговоре. Никаква научна открића нам неће помоћи да откријемо све животне тајне. Бог је људима на Земљи даровао „кратак“ ум и „ограничено“ сазнање те као такви не могу да расправљају о својој прошлости, а ни о будућности. Падом из раја човек је постао смртан и ништаван. И не само то. Господ га је учинио краткоумним и кратковидим. Он се не сећа свог првог блаженог жилишта. Господ му је онемогућио сазнање о пореклу јер га је учинио краткоумним. Зато је Бог подарио човеку речи *Светог писма* у којем су јасно изнете све чињенице о људској природи. Човеку то није довољно. Он тражи у науци нешто ново, нешто немогуће и непостојеће како би искључио Бога у људском стварању.

У последњем, десетом, поглављу „Спасење људског рода“ дала сам приказ пута спасења људске душе. Људи су Божја најмилија створења. Бог је то показао пославши им спасење у виду свог јединородног сина Исуса Христа. Исус Христос је људима пренео Божји

закон у облику десет Божјих заповести, научио људе да праштају, да се моле, да не суде другима већ да раде на добробит себи и на спасењу своје душе. На крају нам је показао да је васкрсење могуће. Исус је васкрснуо након смрти и историјског распећа на Голготи. Након смрти трећег дана показао се својим ученицима без рана и унакаженог тела. На питање: Да ли постоји васкрсење? Његош нам одговора да постоји и то доказује појавом Исуса Христа у последњим стиховима *Луче микроkozма*. Исус Христос је васкрсењем први отворио небеске двери и омогућио људима једну нову заједницу са Богом. Он је показао да је васкрсење могуће и да царство небеско постоји. Сваки човек своју душу може спасити од греха. Искрено покајање и љубав представљају хришћански пут ка спасењу душе. Они који гаје љубав у својим срцима, ближе су Господу и вечном царству. За разлику од њих, они који гаје гордост и завист у својим срцима пали су под власт греха и Сатане. Љубав је дата људима да воле Бога, своју браћу и свој народ. Свака искрено покајана душа биће корак ближе Богу. Молимо се за грехе своје и тражимо опроштај за њих. Покајмо се и волимо ближње. Не гајимо мржњу у срцу већ љубав јер љубав је основ вере. Љубав је од Бога.

1. Петар II Петровић Његош

1.1. Усамљен владика у „ништавном“ свету

Петра II Петровића Његоша (1813–1851) земаљски позив обележио је као владика, владара и песника. „Сваки од наведена три позива носио је у себи своје тешкоће, а сва три су се опет међусобно сударала [...] и стварала нове противуречности и сукобе у унутарњем и спољњем животу Његошевом.“ (Андрић, 2013: 8) Његоша можемо представити као „генијалног човека (или бар једног човека чији се дух граничи са генијалношћу)“, који је „био у стању да на основу тако рећи ништавног материјала створи [...] знаменито умно дело“. (Петронијевић, 1920: 6) За Његоша можемо рећи да је био и свештеник, револуционар и пророк. (Велимировић, 2016: 785) Док је себе, у песми *Тројица вас насамо, један другог не гледа*, описао речима: филозоф, астроном и поета.

„Дјело ми је мислит, мислит и мислити;
дужност ми је тихост, дужност ми је мудрост.
[...]
А моје је дјело мучно, исплетено, -
неће му се краја довијека наћи.
Дали су ми стакло смијешнога својства,
које ме унесе међу звијездама
како лучу сунце у пјешчано море.
Дужност ми је знати њино теченије,
дужност ми је знати њину величину,
дужност ми је гонит репату комету,
[...]
Ево моје дјело: писање, писање!
А дужност је моја да лијепо пишем.“

Тројица вас насамо. Један другог не гледа (15–16; 22–29; 37–38)

„Човјек је немирни атом, трунак, занешени из некаква вишег свијета“, говорио је Његош, „но ништожношћу заробјен и у њене вјеси постављен“. (Његош, 2016: 1007) Иако је једино умно и савршено биће на земљи, човек је несрећан. Он не зна своју судбину, праву истину свог порекла, као ни онога што га чека након смрти. Човек непрестано трага и покушава да открије тајну свог постојања и порекла. Због „ограничености“ ума у тој својој намери никада неће успети. Колико год се трудио и напредовао у научним достигнућима, најважније животне тајне остаће заувек запечаћене и недоступне за људско сазнање.

Током свог кратког живота у „ништавном“ свету, Његош је показивао велико интересовање према природним наукама. Нарочито су га занимале науке које имају додир са звездама, свемиром, Богом, тајнама човековог постанка, космосом, односом духа и тела, животом након смрти, првим човечијим грехом, узроком човечијег пада из раја и сличним појмовима до чијег сазнања човек не може у потпуности да дође. Колико је интересовање за поменути питањима владало код Његоша приметно је у већини његових песама, али и у писмима. Његош истински покушава да нам дâ одговор на важна животна питања успињући се до Господа и откривајући људске тајне искључиво сопственим искуством.

Његош је био великан каквог српски народ до тад није имао. Сличан њему се ни до данас није појавио на књижевној позорници. По положају, уздигнут изнад свог народа, али по осећањима прожетим тугом и патњом, био је солидаран са њим. Бог га је на овом свету предодредио да управља једном сиромашном и малом земљом чији је народ окренут традицији и очувању верског и националног идентитета. Није био претерано школован, али је био и остао ненадмашан узор многим.

1.2. Образовање младог Његоша

О Његошевом школовању мало се зна. Владика Петар I, кога данас у православном духу прослављамо и поштујемо као Светог Петра Цетињског, доводи Његоша 1824. године у Цетињски манастир. У лето 1825. године Петар I шаље Његоша у село Топлу код Херцег Новог да би ту наставио школовање код Јосипа Троповића, калуђера манастира Савине. (Обен, 1989: 37)¹ У цркви Светог Спаса и у манастиру Савина Његош је стекао своје рано образовање. „За кратко време знао је онолико колико су знали и они што су га учили.“ (Ненадовић, 1889: 168)

Николај Велимировић, са великим усхићењем у делу Велика свечаност у српском приморју, описује Његоша као узвишеног и изваредног госта манастира Савина. „Одрастао и леп у црногорском руву, са интеллигентним изразом лица и великим црним очима, у којима се огледа велика душа, поносито је ходио он кроз дубраве обрасле бором и кипарисом, пуним грудима удишући свежину најлепшег поднебља и често погледајући на Ловћен.“ (Велимировић, 2016а: 60) Величанствен Бококоторски залив пружио му је духовно надахнуће божанственим природним лепотама у којима је уживао и где је стицао своје рано образовање.

Мало изнад Бококоторског залива и Цетиња простире се Ловћен. Његошу је ова планина подарила раскошне слике природе и небеских тела, крупна и светла звездана јата, снажне ветрове и необично јаке муње. У овом делу Црне Горе чини се да је цела васиона човеку на дохват руке. „Ја сам убеђен, као у биће Бога, да је ово место, величанствено и ненадмашно у лепотама природним подстакло много његов свети поетски жар, а молитве у овом јединственом Божијем храму утврдиле су у њему најдубљу веру у Творца света, само у оваквој природи, искључиво на овом месту и могао је се васпитати и одрасти велики аутор Луче Микрокозма.“ (Велимировић, 2016а: 60)

Његошу је природа Црне Горе подарила величанствене призоре, непоновљиве и јединствене пејзаже за које се непрекидно захваљује Господу у својим књижевним делима. Он често понавља стихове захвалности Господу за јединствена и непоновљива дела којима се непрестано диви. Једни од „стихова захвалности“ су следећи стихови *Посвете Луче микрокозма*:

„О свевишњи Творче непостижни!
[...]
твар ти слаба дјела не постиже,

¹ О Његошевом раном школовању погледати у: Исидора Секулић, *Његошу књига дубоке оданости*, Ethos, Београд, 2009, стр. 64.

само што се тобом восхићава.“

Луча микрокозма (141–150)²

Стриц га 1827. године враћа на Цетиње где наставља школовање у Цетињском манастиру. До 1830. године Његош живи у Цетињском манастиру образујући се уз Симу Милутиновића Сарајлију. Овај „необичан“ учитељ пробудио је у Његошу радозналост, покренуо његов дух и машту и увео га у свет поезије. Под утицајем Симе Милутиновића читао је дела разних научника, филозофа, песника, па је тиме и његово трагање за суштином природе на земљи и тајнама васионе расло. Није случајно што је Његош своје врхунско дело *Луча микрокозма* (1845) посветио свом старом учитељу Сими Милутиновићу. Драгом наставнику и, како се наводи у *Лучи микрокозма*, „дивном пјевачу српске народности“ (181) обраћа се стиховима:

„Да, свагда ми драги наставниче,
српски пјевче небом осигјани,
задатак је см'јешни људска судба,
људски живот сновидјење страшно!“

Луча микрокозма (1–4)

Иако му није могао пружити никакво систематско знање, Милутиновић је младог Његоша током три године (1827–1830) колико му је био учитељ, упознао са духом, а можда и идејама Шелинга и Хердера, а највероватније му је пренео понешто од романтичарске доктрине. (Гој, 2013: 292) Милутиновић је увео Његоша у „космичку поезију“ и извесно је да му је пренео „идеје века просвећености и идеалистичке филозофије, које се јављају у више његових дела“. (Обен, 1989: 40) Поједини тумачи³ Његошевог лика и дела указивали су на везу између Његошеве књижевне заоставштине са делима Симе Милутиновића, али понајвише са Милтоновим *Изгубљеним рајем*⁴. Аница Савић–Ребац (1986: 64) наводи да оно што је сигурно јесте да је Сима код Његоша „пробудио духовну глад и упутио га у једном спиритуалистичком и чак мистичком правцу који је код нашег песника остао доминантан“. Његош није имао идоле. Он није копирао ничији стил изражавања. На његову једноставну дикцију нису утицале ни енглеска, француска, али ни руска књижевност са којима се упознао. Његош је остао веран начину изражавања са којим је поникао.

У песми *Спровод праху С. Милутиновића* поводом смрти свог учитеља, Његош признаје:

„Ја сам теби много дужан – дужности су ове свете,
ка олтару признателности нека вјечно оне лете.
Ти м' уведе поглед први у зрачнијем просторима,
у којим се зв'езде тиће и шетају хорovima;“

² Римски број означава певање *Луче микрокозма*, арапски број означава стих; тамо где стоји само арапски број он означава стихове *Посвећене Г. С. Милутиновићу*.

³ Погледати: Владан Недић, *Одјеци песничког језика Симе Милутиновића у Његошевом делу*, Цетиње, 1973.

Јулије Хајденрајх: „Сима Милутиновић и Његошева *Луча микрокозма*“, у: *Књига о Његошу*, приредио Мило Ломпар, Српска књижевна задруга, Београд, 2013, стр. 363.

Аница Савић–Ребац: „Песник и његова позиција“, у: *Књига о Његошу*, приредио Мило Ломпар, Српска књижевна задруга, Београд, 2013, стр. 386–388.

О тумачењу Луче микрокозма у огледима Анице Савић–Ребац, приредила Даринка Зличић, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1986, стр. 23–43.

⁴ Погледати: Џон Милтон: *Изгубљен рај и Рај поново стечен*, Филип Вишњић, Београд, 2014. Николај Велимировић: *Религија Његошева*, Штампар Макарије, Београд, 2013, стр. 78–106.

показа ми св'јет без бусла, бусло исто без полуса, -
то је б'једна земља наша, то је вјечна ова душа.“

Спровод праху С. Милутиновића (29–34)

Владика жели да се, на неки начин, одужи свом „старом учитељу“ за све што је учинио за њега, између осталог и за знање које му је пружио. Сима је за Његоша био „једна жива енциклопедија; једна, у свако доба отворена књига; могао му је на свако питање одмах одговорити, и опширно о свему и о свачему приповедати.“ (Ненадовић, 1889: 127)

У претходно наведеним стиховима песме *Спровод праху С. Милутиновића (29–34)* примећујемо Његошеву захвалност упућену Сарајлији који га је увео у свет звезда и васионе, у свет космоса и светлости. С друге стране приметан је „сукоб унутар песничког доживљаја Сарајлијине смрти проистекао из свести о дугу: неразрешеност тог сукоба одсликава неиспуњиво подручје дуга.“ (Ломпар, 2010: 130) У свом обраћању Милутиновићу, Његош на неколико места наводи реч „дужан“ чиме појачава свест о свом дугу према учитељу. Као пример навешћемо део писма из 1845. године, у којем Његош, између осталог, наводи: „Воспитаник је својему учитељу много дужан, него је доиста и признатељноме воспитанику веома тешко кад не може сасвим удоволетворити жељи својега учитеља.“ (Његош, 2016: 1069)

Његош није имао срећу да настави школовање у Русији. На молбу стрица Петра I двору у Русији одговорено је да је за „будућег господара сироте Црне Горе боље да не долази у Петроград, да се не навикава на живот и потребе какве у својој земљи неће моћи задовољавати“ (Секулић, 2009: 62). Овај догађај означио је почетак велике трагедија будућег владара Црне Горе, Петра II Петровића Његоша. Без правог учитеља, без редовног школовања ма које врсте, морао се препустити самообразовању. Најјачи и најдаровитији песник Црне Горе остао је ускраћен за школовање и адекватно образовање какво су до тад, а и касније, имали владари и претеденти на престо ове државе. Његош и сам признаје у писму Јеремији Гагићу из 1831. године: „Ви знате ја нијесам имао часова ученија, нити сам нимало свијета видио, па мисљах да ће ми што помоћи у ову нашу жестоку муку.“ (Његош, 2016: 1014) Његош није био посебно ни теолошки образован, а успео је да се узнесе до Господа и сопственом спознајом открије и прикаже најважније човекове тајне. Своју теолошку самообразованост признаје у спеву *Лажни цар Шћепан Мали* где кроз игумана Теодосија Мркојевића исповеда:

„Самоук сам, ако што год знадем:
по буквици учио сам књигу,
по људима учио сам свијет,
по звездама и богословију.“

Лажни цар Шћепан Мали (IV, 86–89)⁵

Атанасије Јевтић наводи да је Његош имамо „природну теологију“, а да је поменути Владика за себе говорио да је „теологију учио по звездама“. (Јевтић, 2001: 255) Његошу се недостатак адекватног школовања није примећивао. Он се успешно истицао у политици, књижевности и цркви као проницљив говорник.

Без одговарајућег школовања, Његош је у дипломатским разговорима био „оштра офанзива песничком речју и дипломатском мудрошћу“. Владао је „једном доиста убојном снагом аргумената и поноса, која је кршила противника и изазивача“ (Секулић, 2009: 47).

⁵ Римски број означава певање *Лажног цара Шћепана Малог*, а арапски број означава стих.

Владика је свог саговорника „секао“ моћним речима и продорним погледом и ван бојног поља.

1.3. Његош – владика и владар Црне Горе

Након смрти стрица Петра I Петровића 1830. године, Раде Томов Петровић⁶ (1813–1851) постаје нови управитељ Црне Горе. Како је традиција у том периоду налагала, тестаментом је одређиван наследник. Никакав устав, као ни закон није то одређивао. Обичај је био да тренутни господар учини избор свог наследника, а Црногорци разних племена да то сложено прихвате или одбију. Тако је било и у случају Рада Петровића. У тестамену који је Петар I Петровић диктирао Сими Милутиновићу, саопштено је народу и главарима да је именовао „за свог наследника, црквеног поглавара и земље господара, свог синовца Рада Томова, кога препоруча Богу, руском цару, и свему народу црногорском и брдском“ (Андрић, 2013: 7).

Захваљујући дотадашњем угледу владике Петра I, Његоша је за владара Црне Горе прихватила црногорска скупштина. Окупљена на Цетињу, првог новембра 1830. године, скупштина је Његоша прогласила наследником Петра I и новим владаром. Иако му је било тек седамнаест година кад је ступио на власт, красила га је озбиљност, проницљивост, оштроумност и велика духовност. „Дечак тај, и младић, растао је и стасао, слажу се сви у томе, необично складно и стројно, али и необично нагло.“ (Секулић, 2009: 184) Лик архиђакона Петра у спеву *Лажни цар Шћепан Мали* одаје нам портрет Рада Томова:

„Управо су му седамнаест љетах,
више знаде но нас половина;
паметније мисли и ријечи
нит сам чуо, нити ћу је чути,
него неће ово наше бити.
А ако му Бог сачува главу,
он је срећа овога народа,
он је рођен да довијек живи.“

Лажни цар Шћепан Мали (III, 600–607)

У присуству руског цара Николе, Његош је у Петрограду 1833. године посвећен за епископа. (Ненадовић, 1889: 183) Са само двадесет година, Црна Гора добила је петог и последњег владајућег владика⁷. Исидора Секулић (2009: 189) наводи да није мала ствар у то време пркосити канонским правилима и уместо са навршених тридесет, постати епископ са

⁶ Након смрти стрица Петра I Петровића (1830), Раде Петровић је именован владиком Црне Горе и тада је преузео име Петар.

Видети: Едвард Денис Гој, „Његош – нови глас у европској поезији“, у: *Књига о Његошу*, приредио Мило Ломпар, Српска књижевна задруга, Београд, 2013, стр. 291.

Мишел Обен, *Његош и историја у песниковом делу*, ИК „Књижевне новине“, Београд, 1989, стр. 37.

⁷ Његош потиче из династије Петровић Његош, која је преко двеста година владала у Црној Гори (1696–1918) и дала следеће владике Црне Горе: Данило (1700–1735), Саво (1735–1750 и 1766–1782), Василије (1750–1766), митрополите Петра I (1782–1830) и Петра II (1830–1851), књаза Данила (1851–1860) и краља Николу (1860–1918). После смрти Петра II Петровића Његоша владар ће носити титулу кнеза, односно краља, а не владике.

двадесет година. Млад и паметан, може се дугом животу надати, а народ од њега великоме добру.

Тек што је ступио на власт наступиле су године горчине и очаја. Црна Гора је тада била у тешкој ситуацији. Његош је одржавао политичку везу са Русијом и у исто време успешно одолевао нападима Турака. Владика ништа није спречавало да се бори против непријатеља и издајца. Он је на сваки начин покушавао да одбрани свој народ. Његош је у целости припадао свом народу и својој нацији. Преговарао је, путовао до Русије, Аустрије, Млетачке Републике и молио за помоћ како би спасао сиромашну Црну Гору, свој народ и веру.

„Да је игђе брата у свијету
да пожали, ка да би помога.“

Горски вијенац (647–648)

„Бранити народ може само онај ко воли народ највећима до Бога. Ко народ воли, тај га и жали.“ (Велимировић, 2016е: 517) „Гледајући мноштво народа, сажали се на њих, јер бијаху сметени и напуштени као овце без пастира.“ (Лк 9, 3)⁸ Жалио је Владика свој народ, попут највећег Пријатеља свих народа, Исуса Христа. Упорно је тражио спас од савезника, молио се и веровао једино Богу. „Страх од Бога и љубав према народу од увек је одлика истинских бранитеља народа.“ (Велимировић, 2016е: 517) Љубав према Богу и народу чинила је основ Његошеве жртве и била покретач за ослобођење од тиранина и стварања услова за бољи живот у малој Црној Гори.

„Сви странци који су имали прилику, да познаду владика, на Цетињу или у иностранству, описују га као човека необичног благородства, питомости и добродушности.“ (Велимировић, 2013: 195) Они који су познавали Његоша пореде га са стрицем Петром I Петровић, који је уједно био и његов први учитељ. Од њега је, како се наводи, наследио добар део карактера. (Секулић, 2009: 47) „У сваком друштву, где се појављивао, Његош је очаравао присутне својом духовитошћу, сјајном речитошћу и широким хуманим погледима. Но, наравно, нико од тих очараних странаца, као и нико у Црној Гори, није могао да продре у дубину усамљене душе песникове.“ (Велимировић, 2013: 195) Никакво друштво и никакво службено занимање није реметило Његошеву душевну усамљеност. На овом месту, где смо ми данас, он је био сам. Па ипак не. Његош никада није био сам. Он је за себе могао рећи као што је Исус једне прилике рекао: „Нисам сам, него ја и Отац који ме посла.“ (Јн 8, 16) И заиста, Његош никада није био усамљен већ у друштву Бога. Његови разговори са Богом текли су непрестано и непрекидно у једном смеру. Све је чинио због среће и благостања свог народа. Свестан свог положаја и утицаја који је имао на свој народ Његош је користио свој беседнички таленат и верску наклоност Богу како би деловао на свој народ у циљу његовог враћања вери и Господу. Његова жеља је била да се брат брату окрене лицем и љубављу, а не леђима и грехом. Зато он прекори Доситеју Обрадовићу за кога, у писму Милошу Обреновићу (1837), каже да није имао духовни дар и не схвата како је допустио штампање његових дела у штампарији из које су до тад „дужни источници слатки и питателни у народ православни истјецати, а не горки и отровни“ (Његош, 2016: 1035). У даљем тексту писма Његош наводи: „Ја просвјештеније љубим, но оно просвјешченије које је полезно нашем народу, које је сообразно данашњијем опстројатељствама нашијема и којег је темељ благочестије; а просвјешченије развратно, којему су зли основи учињени на подруганије светиње славенске нити ја љубим нити ће ниједан управомисљашчи Славјанин. Ја бих

⁸ Скраћенице назива књига *Светог писма*.

Погледати: *Свето писмо Старога и Новог зајвета, Библија*, превео Ђура Даничић, Свети архијерејски Синод Српске православне цркве, Београд, 2014, стр. 6.

Доситеја почитова да је умио свој дар душевни обратити у корист нашег народа, али га обратити није умио, и зато га презирем како човјека који није видио у што се садржи срећа народа, што ли му може причинити несрећу, и како човјека који је био некеме подло орудије подсмјјанија над благочестијем.“ (Његош, 2016: 1035)

Код Његоша ништа није транспарентно и одмах видљиво. Његова величина, оштре црте лица и уопште спољашњи изглед могу да нас заварају да се испод једне „громаде“ крије душа препуна патње, туге и меланхолије. „Пустињак цетињски“ емотивност није испољавао споља. Нико није могао слутити, да се у дубини душе благородног витеза скрива таква страшна теорија о освети правде, царству небеском, витештву Милошевом, али ни о косовском завету, тајни човечијег спасења, односу душе и тела, као ни о питању постанка човека. Нико од Његошевих саговорника, противника, а ни од поданика, није могао на његовом лицу да уочи све те страшне сцене које су се дешавале у његовој души. У Његошевом понашању није био приметан ни делић онога што се збивало у унутрашњости његовог бића. Видљиво исказивање патње и бола Његош је ускратио свима и тиме показао беспрекорну јачину карактера коју је поседовао. Тек када крочимо у дубину његове душе можемо уочити колику су бол на њега оставиле туђе преживљене драме. Овде не мислимо на неколико људи, већ на читав народ Црне Горе над којим је владао. Не може сваки човек да понесе толику бол народа на својим плећима попут Владике. Сетимо се само да је у тренутку Његошеве владавине Црна Гора била веома „уздрмана“ од стране Турака, а народ у тешкој кризи. Све је то оставило песимистички траг у души Његошевој.

Човекова вредност се не мери материјалним богатством. „Један човек онолико људи вреди колико људи истински познаје, тј. колико је туђих душевних драма својом душом преживео.“ (Велимировић, 2013: 6) Његош је преживео драму читавог народа Црне Горе. Свој народ није оставио чак ни у болести која је последњих година Његошевог живота напредовала и галопирајућим корацима чинила све како би уништила тело овог великана. Иако болестан, није губио наду, али ни веру да ће Господ спасити душе његових сународника. До последње секунде земаљског живота писао је и молио се у „светињи над светињама“ за добро свом народу.

1.4. Његош – смрт и место сахране

Данас људе ценимо површно. Говоримо о њиховим добрим и лошим делима, а неми смо сведоци истих. Чести смо њихови саучесници и несвесни грешници пред Богом. Пред оним који једини види све што други не могу. Пред Творцем који је свуда присутан, како у природи тако и у души нашој, који је подједнако присутан у нашим мислима и нашој околини. Осуђујемо друге људе и кажемо да су грешници јер не знамо да су истините речи Господње: „Не судите, да вам се не суди!“ (Мт 7, 1) Они који осуђују друге и говоре о њиховим лошим делима и особинама, треба сопственим примером да укажу на добро јер једино Господ има право да суди, док људи то право немају.

Син Божји је својим доласком на земљу дао пример човеку како се заслужује небеско царство и место поред Господа. „Син Човјечији дође да спасе изгубљено.“ (Мт 18, 11) Исус Христос, Син Божји, дошао је неприметно у намери да спасе човечанство од пропасти јер је, уместо доброг, завладало зло међу људима. Онај ко хоће да светли људима, мора бити светлост. „Ја сам свјетлост свијету; ко иде за мном неће ходити у тами, него ће имати свјетлост живота.“ (Јн 8, 12)

Човек много пре даје милостињу пред много очију како би показао пре своју моћ која се у том тренутку изражава као материјална, него милосрђе. Онај ко иде у цркву и приноси жртве Богу, а при том мрзи брата свога тај, по речима владике Николаја Велимировића, тргује са светињом и обмањује Бога. Не треба љубити само оне који љубе нас јер то је „трговина“. Сиромасима милостињу треба давати неприметно. Никако на начин којим бисмо се преко ње уздигли и показали своју величину. Богу се не молимо да би нас други видели на литургији и у храму јер тиме не показујемо ништа друго осим лицемерја. (Велимировић, 2016в: 117) Богу се доказујемо добрим делима, речима и молитвом која испуњава наше биће Духом Божјим. Сваком вернику треба да су познате Исусове речи које нам јасно говоре о молитви, давању милостиње, праштању, посту, чувању светиња, истинском богатству, служењу Богу, уздизању у вечно царство, о лажним пророцима, лажном и правом извршењу заповести. О наведеном, као и о свему осталом што се тиче правилног хришћанског живота, говори се у *Светом писму* у Христовој *Бјеседи на гори*⁹.

Људи се рађају и умиру, долазе и одлазе са овог света. Они пате, веселе се и плачу, греше и кају се. Ми имамо много разлога да волимо једни друге, а ни један разлог да гајимо мржњу и завист јер нам поменута осећања нису дата од Бога. Гордост, мржња, завист и охолост изазивају људску несрећу. Човек који гаји у себи наведене особине потенцијални је извршитељ лоших дела којима се не заслужује место у Божјем царству. Човеку је Господ дао љубав да „љуби Господа Бога свога и да љуби ближњег свога као самог себе“ (Мт 22, 37; 22, 39). Зато свако од нас нека не чини оно што не желиш да други чине њему јер тренутно царство је „пролазно царство“. Радимо тако да заслужимо вечно царство које је једино вредно и непролазно.

У свету какав данас познајемо људи своју несебичност ретко кад показују према другима. Човек заборавља значење речи човекољубац јер је окрено леђа другим људима. Никако не смемо бити изненађени што нашу планету Земљу погађају природне непогоде, вируси, неизлечиве болести и друге гадости. То Бог шаље казну као опомену људима да су западали у велики грех. Као пример Божје опомене у *Светом писму* говори се о десет Божјих пошаста¹⁰ које је Господ послао Египћанима као казну за своја дотадашња злодела. Човек се мора окренути лицем ка човеку, да му пружи љубав, доброту, помоћ и да се, између осталог, моли за своју браћу. Своју доброту и љубав радије показујемо ка животињама и биљкама него ка људима. Живот би на планети Земљи изгледао другачије када би људи схватили сврху свог постојања и окренули се вери и цркви и када би схватили да су њихова браћа људи, а не животиње. Човек не предузима ништа како би искоренио зло у овом свету, а ради све како би се зло одржало и добило на моћи и снази. Чини се да је пакости и злобе међу људима сваког дана све више. Превелика је дисхармонија на земљи у корист лоших особина. Зато не чуди Божја казна којом Господ тежи да успостави равнотежу између добра и зла кажљавајући и опомињући људе. Бог жели да нас усмери да ценимо праве вредности на овом свету које нам је даровао, а првенствено човека и љубав која је најсветлији дар Божји.

Земља је наше тренутно место пребивалишта и сваки тренутак треба да живимо као да је последњи. Човек има прилику да се пред Господом покаже достојним царства небеског. У свету у којем смо у „пролазу“ докажимо се добрим делима, покажимо љубав према Богу, Сину Божјем Исусу Христу и људима. Поштујмо Божје заповести. Живимо хранећи се крвљу и телом Христа. Покајмо се за своје грехе и не понављајмо их. Живимо тако да заслужимо царство небеско.

⁹ Погледати: Јеванђеље по Матеји гл. 5–7, у: *Свето писмо Старога и Новога зајета, Библија*, превео Ђура Даничић, Београд, 2014, стр. 1202–1207.

¹⁰ Погледати: Друга књига Мојсијева гл. 7–12, у: *Свето писмо Старога и Новога зајета, Библија*, Београд, 2014, стр. 75–82.

Након осамнаест година владавине, Његошев живот је доведен пред последњи чин. Почео је све више оболевати. Болест није имала милости, она је убијала његово тело. Са свега тридесет осам година живота умро је цењени Владика. То је било 19. октобра 1851. године. Умро је на исти датум на који је двадесет и једну годину пре смрти ступио на власт.

Поносно или не, на Ловћену данас стоји Његошев маузолеј између неба и земље, између Бога и људи. Својим изгледом привлачи пролазнике који му се диве, а има и оних који га описују као непримереног. Да ли је један овакав уметнички споменик на Ловћену вредан дивљења или поруге? Мишљења су различита и о њима у овом раду нећемо расправљати.

Још за живота (1846) Његош је саградио скромну капелу Светог Петра Цетињског на Ловћену која је била његова задужбина. Планирао је да то буде место на којем ће почивати његове мошти. „Ја хоћу да ме сахраните у ону цркву на Ловћену [...] то је моја потоња жеља, коју у вас иштем, да је испуните, и ако ми не задате Божју веру да ћете тако учинит', како ја хоћу, онда ћу ве оставити под проклетством, а мој посљедњи час биће ми најжалоснији и ту моју жалост стављам вама на душу.“ (Кљакић и Пековић, 2013: 385–386) Своју последњу жељу изразио је и навео у тестаменту (1850) који је написао скоро годину ипо дана пре смрти. Његошев тестамент као израз његове „последње жеље“ је врло брзо изгубио смисао и вредност, тачније постао је безначајан наспрам политичких дешавања након Другог светског рата.

Његошева задужбина је пред налетом маузолеја Ивана Мештровића срушена, а њени остаци стоје већ годинама на Ивановим коритима, у облику гомиле нумерисаних блокова. Леп и импозантан маузолеј нашао је своје место на Ловћену уместо скромне и једноставне капеле. Без обзира на Његошеву „последњу жељу“, отпор власти и владајућих људи залаже се за подизање маузолеја. Последња воља црногорског владара није испоштована. Према подацима (Кљакић и Пековић, 2013: 12) Владичине кости су од прве сахране 1851. године, преко 1854, 1916, 1925, 1972, па до 1974. године преношене и сахрањиване на Цетињу и Ловћену. Последњи, шести, пут (1974) земни остаци овог великана (оно што је остало након шест селидби моштију) положени су у крипту Мештровићевог маузолеја, грађеног скоро двадесет година, на врху Ловћена.

Не изненађује нас Његошев одабир планине Ловћен за место сахране јер, како наводи у песми *Ловћен* (Његош, 2016: 954), њој „глава под облацима виси“ (2) док под собом посматра чудеса природом створена на тлу Црне Горе, Албаније, Босне и тадашњем Турском пољу и латинском приморју. Његош планину Ловћен доживљава као „јуначку планину“ којој гromови и непријатељи ништа не могу, а која прихвата сваког ко је сличан Милошу и Карађорђу те ће се и Његош уврстити у ово јуначко друштво одабиром вечног уточишта на овој планини:

„Удар грома хиљадни вјекова
у њедра си своја сасипао
ка ђевојка даровне јабуке.
Ти одбијаш сваког створа друштво
што не сличи орлу ал' курјаку,
ал' Милошу или Карађорђу,
а отровне бљујеш анатеме
на вуковце, рода издајице.“

Ловћену (8–15)

Када је у питању планина Ловћен, ни Љубомир Ненадовић није остао равнодушан. Ненадовић (1889: 159–160) је о „лепом црном горском брегу“ који је „цар међу бреговима“ писао са великим одушевљењем и још већим поштовањем. Чињеница да је Ловћен „крунисан 'горским венцем'“ изазивала је у Ненадовићу посебну битност ове планине јер част је чувати тело Владике какав је био Његош, а та част је припала управо Ловћену. „Прво што путнику пред очи изађе, то је он; прву црногорску реч коју чује, то је његово име; прва стопа црногорске земље, на коју стане, то је камен од Ловћена. [...] То је поларна звезда за Црногорце. По њему познају се леви дани и буре, о њега се ломе громови и олује, а он вечито стоји.“ (Ненадовић, 1889: 159)

Током кратког животног века, свега тридесет осам година, Његош је успео превише тога да нам каже својим филозофско-религиозним стиховима. Из области теологије писао је о спасењу човека, пролазном животу на земљи, човековом греху, казни, судбини човека, људском уму, Исусу Христу, спасењу као и о многим другим теолошким појмовима. Пустуњак цетињски се није дуго задржао на овом свету телом, али својим мислима и делима јесте. И зато, пре свих, ми се клањамо Господу Богу, Творци свега видљивог и невидљивог, и „благодаримо Му из дубине душе, прво, што је роду нашем дао таквога реткога човека какав је био Владика Петар II, и друго, што је по милости Својој остварио баш у наше дане сан Владичин о ослобођењу свега нашег народа“ (Велимировић, 2016ж: 276).

Хвала Ти Господе што си нам подарио Његоша, а кроз њега дивне филозофско-религиозне стихове те данас имамо прилику да их читамо и тумачимо. Хвала Ти Господе што си нам „послао“ патриоту попут Његоша који је бранио свој народ и државу од унутрашњих и спољашњих непријатеља, а који се нарочито истакао борбом против верских издајници. Хвала Његошу за сву несребичност и племенитост коју је исказао према народу. Захвалност му је упутио Митрополит црногорско-приморски Амфилохије Радовић (2015: 2) акатистом:

„Богоизабран Петром Светим стрицем
од ране младости служио си Господу
и страдалном своме роду,
вођен искром огња бесмртнога
извео си из блатне земље
клицу небесног живота,
постао глас вапијућег у пустињи.
Славећи Онога који Ти показа свјетлост
топио си се и химне божаствене радости,
оплакивао биједну судбу људску.
С надеждом си приступио Престолу Вишњег,
Петре нови, Ловћенски Тајновидче,
смирено си се одазвао
на позив Христа Човјекољупца,
да Га у бесмртне хорове вјечно славиш.“

Тропар глас 4

1.5. Његошево књижевно стваралаштво

„Стваралаштво и мисао Владике Рада почели су далеко изнад земље, у ноћи, у самоћи, са звездама.“ (Секулић, 2009: 12) На пољу књижевности Његош није оставио превелик број дела, али важношћу оне представљају праву ризницу богатства. Шта би све овај књижевник постигао да је живео бар још коју годину? Каква бисмо драгоцену дела још имали у својим библиотекама?

Његошева дела повод су многих расправа и студија. Његове генијалне стихове тумачили су наши и светски филозофи, књижевни критичари, естетичари, социолози, теолози, етнологзи, историчари и други привучени магнетизмом који краси дела овог великана.

У свом властитом стварању Владика је дуго тражио прави пут. Започео је као народни певач. Још од детињства знао је певати уз гусле и састављати песме. У каснијим фазама свог стварања он је био издавач народних песама и самосвесни индивидуални стваралац који се инспирише народном поезијом. „Његова прва објављена књига *Лијек јарости турске* (1834) садржи три народне песме о савременим црногорским бојевима. У доба своје зрелости објавио је антологијску збирку *Огледало српско* (1846), а по свој прилици два дужа десетерачка спева *Кула Ђуришића* и *Чардак Алексића* (оба 1847) су народне песме, а не његова дела.“ (Деретић, 2013: 363) Пошто је превладао „опонашање“ народне поезије, Његош се окренуо скорашњим и савременим песничким токовима и почео да пише песме у класицистичком маниру.

По повратку из Русије Његош је објавио своју прву књигу поезије под насловом *Пустињак цетињски* (написана 1833, а штампана 1834). Књига садржи десет песама, махом ода великим и утицајним личностима у Русији, али има и песама попут *Црногорац к свемогућему Богу* која предсказује песника будуће *Луче микрокосма*, и поетска визија *Заробљен Црногорац од виле*. Збирка песама *Пустињак цетињски* је мешавина различитих врста песама писаних у класицистичком маниру. Ту се налазе: *Ода на дан рођења сверусијског императора Николаја Првог* посвећена руском цару Николају I, *Ода на дан рођења наследника руског престола цесаревича великога књаза Александра Николајевића* посвећена руском престолонаследнику Александру, *Ода султану турскоме*, као и песме упућене С. Д. Нечајеву и Неви. Ове песме су писане у осмерачком стиху и пуне су помпезних похвала у стилу оде, која је тада још увек била у моди у Русији и чији је најистакнутији представник био Державин. Једина песма ове збирке која наговештава оног Његоша који тек треба да се појави је *Црногорац к свемогућем Богу*. У овој песми Његош развија идеју да је Дух Свети присутан унутар материјалног света и да је он на неки начин стваралац у овоме свету, што описује кроз следеће стихове:

„Ти, божество превисоко,
које живиш у простору,
над простором, под простором,
у свијетлим планетама,
у зракама сјајна сунца
и у сваку малу стварцу,
нам видиму, невидиму,
ти свачему живот дајеш
невидимом твојом силом.“

Црногорац к свемогућем Богу (127–135)

Јован Деретић наводи да је Његош у класицистичком стилу написао и епски спев *Свободијада* (написан 1835, а објављен постхумно 1851). Класицизму као основном стилском опредељењу Његош је остао веран кратко време, свега неколико година. Његова поезија се отвара према новим, пре свега антрополошким темама и према хедонистичким, просветитељским идеалима живота, што је дошло до изражаја у неколико песама: *Добродјетељ*, *Просвјештеније*, *Младост*, *Задовољство*, *Мојему друштву на Петровдан*. (Деретић, 2013: 364)

Након што је доживео политичко незадовољство, разочаран због сплеткарања својих противника, Његош као да у први мах одустаје од књижевности. Седам година не путује никуд из Црне Горе и пише тек ретке пригодне песме. Почев од 1844. године, приликом једног путовања у Беч, поново се враћа писању. „У наредне три године једно за другим ређају се три Његошева велика дела, сва три написана у епском десетерцу: религиозно-философски спев *Луча микрокозма* (1845), драмски спевови *Горски вијенац* (написан 1846, а објављен 1847) и *Лажни цар Шћепан Мали* (написан 1847, а објављен 1851). У то време настале су и неке од његових великих песама: *Поздрав роду на Ново љето* (1847) и *Спровод праху Симе Милутиновића* (1847). Из последњих година су неке мање значајне песме попут *Пролеће* (1849) и *Полазак Помпеје* (1851) и још неке мање значајне песме.“ (Деретић, 2013: 365)

У свом песничком раду Његош се стално мењао. Његошев духовни раст ишао је постепено, али брзо. Од обичних десетерачких песама попут песме *Кула Бурџића*, циновским корацима ишао је ка *Лучи микрокозма*, *Горском вијенцу*, а затим до *Лажног цара Шћепана Малог*. Мењао је стваралачке поступке, формална решења, језички израз и стил.

Ширина и богатство генијалног Његоша огледају се у његовој способности да одабере и споји различите мотиве које ће својим читаоцима приказати на један нов оригиналан начин. Његош се најмање мењао у тематици. У његовој поезији доминирају две велике теме, а то су: „Судбина човека“ и „Историјска судбина Црне Горе“. За нас су битне обе теме јер се прожимају, преплићу и узајамно условљавају. У Његошевом случају, немогуће је говорити о судбини човека, царствима небеском и земаљском, а не споменути период турских освајања на Балкану и уопште тешку целокупну државну судбину изазвану продором муслимана на територију Црне Горе. Меланхолија која је преокупирала песникову душу у тренуцима турских освајања и продора муслиманске вере међу хришћане, приметна је у његовим песмама, писмима, белешкама и другим делима. Погађале су га немаштина народа, немоћ и неправда. Спас је тражио у Господу, у непрекидним молитвама и мислима усмереним ка спасењу свог народа. Све је чинио како би сачувао свој народ од ропства, а самим тим и од губитка хришћанске вере.

1.6. Тумачи Његошове религиозне сфере

Тумачење Његоша је разгранато и парцијално. Оно обухвата различите сфере Његошевог живота и рада. Ако узмемо у обзир да Његош није био само песник, већ и филозоф, политичар и владика онда је јасан разлог због чега у литератури имамо тематски широк опус различитих интерпретација Његоша. Сва ова тумачења дају велики допринос различитим научним дисциплинама.

О Његошу као религиозној личности писано је најмање. Међутим, ни поетска, као ни филозофска страна нису прошле боље. „Оно што је писано о поетској страни, у великој мери је недовољно и у великој мери – ово важи нарочито за филозофску страну – и нетачно.“ (Петронијевић, 1920: 5) Век након наведеног Петронијевићевог запажања ситуација је нешто боља. Међутим, Његош још увек није у потпуности анализиран. Он и даље представља интересантну тему за проучавање. Због сложености и свестраности Његош се мора испитивати део по део, идеја по идеја. Све то делује у први мах компликовано и тешко. Међутим, то је једини пут ка правом откривању Његошевих „скривених порука“.

Доступност обимне литературе, у којој су приказане интерпретације Његошевог дела, већ на почетку писања овог рада представља „камен спотицања“. Овај рад нема за циљ да критикује неподобна дела, али није спорно споменути да нису све интерпретације релевантне и да не можемо са сигурношћу веровати у истинитост наведеног текста у њима. Непромишљени и нетачно изведени теолошки закључци анализе Његошевог дела, понављање већ изнетих туђих тврдњи, навођење нетачних и пласирање непроверених података који су дати само као претпоставка без икаквог доказивања, као и објављивање текстова чије су тврдње и ставови противуречне ранијима, само су неки од недостатака „квази дела“. Оваква лектира је замка за оне који се у свом истраживању ограниче на неколико дела и при том немају неопходно знање из научних области које је потребно за разумевање и тумачење Његоша. „Неадекватна дела“ никако се не смеју наћи на списку наше литературе јер би тиме овај рад осудили на неуспех и сврстали га у групу „неодговарајућих“ дела.

Као што смо већ најавили, наш циљ није да у овом раду кудимо и оспоравамо туђе интерпретације већ да покажемо каква је била Његошева религија из нашег угла виђења уз коришћење стручне литературе, као и уз помоћ интерпретација Његошевих дела познатих теолога и књижевних критичара.

Мултиталентована личност, какав је био Његош, подједнако пише књижевну, политичку и теолошку историју. Некако, теолошки део остаје по страни са оскудним бројем интерпретација. Књижевна ризница је оскудна количином дела у којима се анализира Његошева теолошка страна. Имамо осећај да су тумачи Његошевог лика и дела одавно застали пред величином Његош религиозних стихова.

На основу интерпретација дела Петра II која су нам током истраживања била доступна можемо закључити само једно: превелик је број тумача Његоша, али је мали број оних који нам нуде праве одговоре на питања из домена Његошеве религије.

1.6.1. Владика Николај Велимировић

На велики недостатак у тумачењу Његоша из области теологије, указао је Николај Велимировић: „Његош је као песник и филозофски геније био цењен и потцењиван и прецењиван, но као религијски геније он није до сад био ни цењен, ни потцењиван, ни прецењиван.“ (Велимировић, 2013: 22) Наведено Николајево запажање је скоро непромењено и данас. Поменутом проблематиком бавило се свега неколико тумача. С тим у вези не можемо да оспоримо Николајево запажање које је без сумње тачно. Тумачи Његошевог лика и дела дају само делимичан одговор на питање каква је била Његошева религија или понављају већ изнете, туђе ставове.

Кроз рад се, с разлогом, позивам на дела владике Николаја Велимировића (1881–1956) који је био православни духовник, можда и највећи, ког је Србија имала у XX веку. Сјајан европски теолог са два доктората, из теологије и филозофије. Проницљив и ненадмашни беседник. Поседовао је посебан беседнички таленат о којем говоре дела попут: *Религија Његошева* (1911), *Беседе под гором* (1912), *Изнад греха и смрти* (1914), *Мисли о добру и злу* (1922), *Молитве на језеру* (1922), *Охридски пролог* (1928), *Емануил* (1937), *Песме молитвене* (1952), *Мисионарска писма* (1977), *Српски народ као Теодул* (1984), *Косово и Видовдан* (1988), *Нове беседе под гором* (1995), *Царев завет* (1999), и многе друге друге беседе, песме, писма, студије итд. Нико од Срба није написао толико славних књига о Богу, вери, свету, човеку и његовој судбини, друштву, земљи и небу као владика Николај Велимировић. За собом је оставио текстове од којих ће Српска православна црква и њен народ вековима духовно живети.

Допринос владике Николаја правом српском богословљу је заиста велики. Као прави православни богослов, почиње од момента кад се, и спољашње и унутрашње, сав окренуо ка српским манастирима и монаштву, у Охриду, Светој Гори, Жичи и Овчару. Имао је способност, овај истакнути теолог и говорник, да преображајно делује међу својим народом. Николај је утицао и на своје савременике, али и на будућа поколења верујућих и неверујућих. Био је најзначајнији предводник Српске православне цркве између два рата. Цењен, због свог високог образовања и због своје традиционалне религиозности, мисионарске обдарености и неправдазиђеног Божјег дара на пољу беседништва. Лик и грандиозно дело владике Николаја оставиће неизбрисив траг на простору словенских народа те га и данас радо помињемо позивајући се на његове беседе.

Његошев однос према Богу, религији и природи је, све до појаве Николајеве студије *Религија Његошева*, био неразрешен. Кратким приказом *Религија Његошева* Николај Велимировић је покушао да попуни дотадашњу празнину у тумачењу Његошеве религије. У поменутој књизи Велимировић је изнео одлична запажања о Његошевој вери на један оригиналан начин. *Религија Његошева*, приметићемо, није једно систематски разрађено дело. У њему се Николај не води пре свега научним доказивањем Његошеве религиозности већ настоји да, на основу личног доживљаја, покаже каква је била Његошева религија. Ни Његош у својим делима о Богу не говори научним језиком већ Господа открива на основу личног искуства.

Владика Николај испитује Његошеве мисли и анализира његова осећања на један оригиналан и својствен начин. Он је покушао да оваплоти његову душу у себи, да се идентификује са њим у свакој његовој ситуацији живота. Да мисли, говори и осећа као он. Како се и наводи у предговору *Религији Његошевој*, Николај није имао намеру да пише објективно већ субјективно о јунаку. „То није један документ о великом владици, но опис једне туђе душевне драме, у коју се човек сам уживи, тако, да је тиме и сам са својим јунаком преживи.“ (Велимировић, 2013: 6) Чини се да нам је Николај овим кратким делом приближио Његошеву религију, посматрајући је из неког другог угла, а да то није научно доказивање.

Николај је волео свој народ. „Није био слепи народопоклоник, него искрени народољубац, трезвени родољуб.“ (Јевтић, 1992: 338) Понекад веома критичан према свом народу из љубави према њему. Не заборавимо да је владика Николај Велимировић био лични сведок и учесник у Балканском и Првом светском рату. И тада се истакао духовном и националном улогом. Владика Николај (Велимировић, 2016г: 664) у својим делима пише да су Срби „грешили као људи по људској слабости, али се кајали за грехе и умирали као покајници“. Његову љубав према свом јадном народу, ту његову „слабост“ како наводи епископ Атанасије Јевтић, многи данас не само да не схватају, него је намерно изврћу или

злонамерно изопачују по својој мери. (Јевтић, 1992: 339) Отуђеност од сопственог народа и родољубља одлика је људи у којима се зло укоренило. Атанасије Јевтић наводи да се Николај држао проверене хришћанске праксе и искуства коју је исказао и потврдио Достојевски: не може се волети неки човек или народ уопште ако се не воли свој најближи сусед и свој сопствени народ. (Јевтић, 1992: 339) Овом девизом се водио и Његош.

Николај није осећао мржњу према пријатељима, као што није ни према непријатељима. Чак ни након највеће неправде која му је за живота учињена. Николај Велимировић је ратно доба и немачку окупацију у Другом светском рату провео у заточеништву у окупираним манастирима и у злогласном логору Дахау. У логору је провео три месеца. (Димитријевић, 2006: 22–23) У време свог заточења током Другог светског рата, у манастиру Љубостињи, Николај је успео да напише неколико значајних текстова од којих су неки посвећени Косовском боју и историјско-есхатолошком опредељењу српског народа, који је током Другог светског рата преживљавао своју нову и у читавој историји најтежу Голготу. Ти текстови су делимично сачувани у рукописима и објављени у Николајевим *Сабраним делима*. У једном од њих, под насловом *Српски народ као Теодул*, Николај наводи да се историја српског народа не може писати само мастилом, него и крвљу. Служење Христу је вековно правило српског народа. То је смисао земног путовања и живљења свију слуга Божјих, како народа тако и појединаца. (Велимировић, 2016г: 651)

Владика Николај пише историју. Он је сведок ратова, мучења и живота у изгнанству. Живео је и молио се за српски народ коме је сав припадао. Ми верујемо да се он и сада моли за нас пред небеским престолом Спаситеља света коме је верно за живота служио.

Умро је 1956. године у изгнанству у Америци. Владика Николај Велимировић канонизован је за свеца на пролећном заседању Светог архијерејског сабора Српске православне цркве 2003. године. (Димитријевић, 2006: 24–25) Црква слави Светог Николаја Жичког трећег маја по Новом грегоријанском календару.

1.6.2. Епископ Атанасије Јевтић

Поред књижевних дела владике Николаја Велимировића, од велике помоћи су ми била јединствена тумачења Атанасија Јевтића. Један од најзначајнијих православних теолога данашњице, Атанасије Јевтић, рођен је 1938. године у околини Шапца. Замонашен је 3. децембра 1960. године. Монашки постриг примио је од оца Јустина Поповића (1894–1979). Дипломирао је на Богословском факултету у Београду 1963, а већ следеће 1964. године одлази на постдипломске студије на Теолошку академију на Халку (Турска). Потом иде на даље школовање на Теолошки факултет у Атину где је и докторирао на тему „Еклисиологија Апостола Павла по Светом Јовану Златоустом“. На Богословском факултету у Београду низ година је предавао Историју хришћанске цркве, неко време Историју српске цркве као и Патрологију. Учесник је многих домаћих и међународних научних скупова из области црквене историје, филозофије, теологије и хришћанске културе. Од јула 1991. године епископ је Банатски са седиштем у Вршцу. На том положају остао је до маја 1992. године када је одређен за епископа захумско-херцеговачког. Након тешке повреде, повукао се са архипастирских дужности уз сагласност Светог архијерејског сабора 1999. године. Епископ Атанасије је посебно као јеромонах био учесник многих домаћих и међународних научних скупова из области црквене историје, филозофије, теологије и хришћанске културе. Објавио је преко стотину богословских чланака у разним часописима и зборницима. Аутор је бројних

књига, студија, чланака, огледа и беседа на више светских језика. Издојићемо нека од најзначајнијих дела владике Атанасија Јевтића: *Од Косова до Јадовна* (1984), *Патрологија* (1984), *Трагање за Христом* (1989), *Богословље Светог Саве* (1990), *Духовност православља* (1990), *На путевима Отаца I и II* (1991), *Свети Сава и Косовски завет* (1992), *Христос – алфа и омега* (2004). Објавио је многе преводе са старогрчког, старословенског, хебрејског, француског, руског и других језика. Владика Атанасије у својим делима објашњава смисао вере, говори о побожности, литургији, цркви, путу спасења, царству небеском, Косову и многим другим теолошким појмовима потребним за овај рад.

Оригиналност тумачења Његоша од стране Николаја Велимировића и Атанасија Јевтића огледа се у прецизности и веродостојности изнетих тврдњи. Поменути теолози, професори, беседници, духовници свог народа деценијама су проучавали теологију као науку и истакли основне хришћанске, посебно православне истине и догме. Њихови радови представљају једну теолошку делатност чије интерпретације говоре о православљу, светосављу и уопште о теолошким појмовима сагледаних из угла школованих теолога.

За потребе рада на тему „Религијске интерпретације Његоша“, осим поменутих теолога, коришћени су резултати тумачења вишедеценијског рада религиозних мислилаца, богослова, теоретичара, психоаналитичара, књижевних критичара и есејиста, а међу којима су: Ајлоз Шмаус, Исидора Секулић, Владета Јеротић, Мило Ломпар, Слободан Томовић, Аница Савић-Ребац, Мишел Обен, Лазар Милин, Димитрије Калезић, Бранислав Петронијевић, као и други чија се дела могу наћи у списку литературе.

2. Религија и вера

2.1. Религија

Да бисмо разумели и уопште тумачили Његошеву теолошку страну неопходно је пре свега објаснити основне појмове који се тичу религије и вере. Шта је религија? Који су основни облици религије? Шта знамо о религијама попут хришћанства и ислама? У свету постоји много религија, монотеистичких и политеистичких. Готово све религије истражују порекло човека и баве се питањем односа душе и тела, али и смрти.

2.1.1. Дефиниција религије

Шта је религија? Колико уопште људи знају о поменутом појму? Да ли је религија људима важна и какав осећај она изазива у њима? Колику „снагу“ добијамо из „центра религије“ тј. замка, као што наводи Николај Велимировић у *Религији Његошевој* (Велимировић, 2013: 17), или су данас примат узели неки савремени центри и научна достигнућа којима се човек радије окреће?

Да бисмо одговорили на наведена питања најпре морамо дефинисати појам *религија*. Лазар Милин наводи да по правилима формалне логике има појмова које је веома тешко дефинисати. У такве појмове се убраја религија. Разлог за ову тврдњу лежи у самој природи религије. Она је врло сложена појава. Може се посматрати са различитих гледишта у оквиру различитих наука – филозофија, психологија, социологија, историја итд. Све ове науке дају одговор на питање шта је религија у границама своје научне области. Филозофи, етнологзи, социолози, антрополози, теолози и други научници дају дефиниције религије које су крајње различите, чак понекад и противуречне међу собом. (Милин, 2017а: 130) За овај рад најважнија је дефиниција религије у домену теологије у оквиру које се за њену тачност наводе, као најважнији, филолошки и психолошки разлози.

„Религија (religio) потиче од латинског глагола religare што значи везати.“ (Милин, 2017а: 130) Под овим појмом мисли се на повезивање човека са природом, другим бићима и Богом. Из угла теологије религија је „духовна веза између Бога и човека. Она се састоји у томе да човек за Бога сазнаје и у њега верује, и да испуњава његову вољу ради среће на земљи и ради вечног спасења“ (Милин, 2017а: 130). Милорад Којић наводи да је религија позитиван однос између апсолутног субјекта (Бога) који је давалац откривења, и релативног субјекта (човека), који је прималац откривења, те је она дакле заснована најпре на Богом даном откривењу (човек то сам никад не би открио) и човековом личном односу са Богом (искуством). (Којић, 1994: 2–3)

Циљ и садржај православне духовности јесте заједница са Богом. Али не било какава заједница. Ова заједница мора да се заснива на свести о Богу, вољном прихватању и духовном деловању, односно давању себе. То је уједно врхунац и нешто чему тежи православна теологија. Његош је сматрао да је религија снага која сједињује, а не раздваја људе. Сјединити се са Господом духовном везом чини човеково биће испуњеним срећом и благостањем које као такво сија попут светлости. „Светлост је први знак по коме ће се

познати наша религија.“ (Велимировић, 2016в: 319) То је она светлост која ће бити „унутра у вама, грејући и осветљавајући душу вашу. Будете ли имали светлост у себи, све ће бити светло око вас“ (Велимировић, 2016в: 317). Николај Велимировић је претходним запажањем „будете ли имали светлост у себи“ исказао поделу људи на верујуће и неверујуће. Мислећи, при том, на малу искру Божје светлости у људима која представља духовну везу са Богом. Људи који су сједињени са Господом духовном везом, обасјани су блаженством Божјим. Овакви људи су испуњени Духом Божјим. Бог је уз њих. „Ако Бога имате, онда ћете имати шта донети свету, и имаћете ради чега излазити на позорницу историје. Удубите поглед свој у себе.“ (Велимировић, 2016в: 324–325) Откријте Господа у себи и осетите се испуњени Божјим духом. „А кад се осетите испуњени Богом, кад пламени дух религије обузме срца ваша и мозак, тада одговорите и себи и другима пламеним језиком: Ми смо најмлађе и најнедостојније слуге Божје, које Бог посла у свет ради спасења свих људи.“ (Велимировић, 2016в: 325) Исус Христос је послат на земљу препуну грешника да би спасао свет и човечанство од пропасти. И успео је у тој намери. Сада је ред на нас да покажемо Господу љубав и захвалност. Бог ће бити најсрећнији ако види да човек корача Христовим путем и ако је Богу и ближњима окренуо лице своје, а не наличје.

Владика Николај наводи да се религија, поред светлости, препознаје по саборности и апостолству. „До сад су људи и народи стварали културу. Сад треба да дође епоха, у којој ће цео род људски саборно стварати.“ (Велимировић, 2016в: 320) Николај инсистира кад је религија у питању да је саборност њен неопходан услов, али и апостолство које представља убеђење и пожртвовање сваког појединца да утиче на даље ширење религије. „Апостолство је дошло с Истока. Европа за њ није знала. И данас свако апостолство тражи светлости и топлоте на Истоку. Погледајте од чега свет највише страда! Од заблудних и ленивих убеђења. Од заблудних фанатика и од ленивих доброжелатеља свет највише страда.“ (Велимировић, 2016в: 320) Његош је непрестано градио духовну везу са Господом. Његова душа је „сијала“ јер је била испуњена Божјом светлошћу. Као такав, он је свом народу био прави духовни вођа. Трудио се да свој народ усмери на прави пут ка Господу и прикаже да су вера и љубав битне карике у освајању царства небеског.

Његош је у својим најпознатијим делима *Горски вијенац* и *Луча микроkozма* дао јединствен покушај буђења свести међу људима кад је у питању духовна веза између човека и Бога. Православну веру на тлу Црне Горе уздиже до врхунца и то у периоду када су Турци покушали да народу, ове мале државе, наметну ислам. Владика јавно врши верске ритуале и не дозвољава затварање цркве јер не могу неверујући да укину и угуше веру код верујућих. Његошева вера је изразито јака и зато је, за време турских освајања, постала покретач народа за ослобођење, слободу и сједињење народа ради очувања верског и националног идентитета Црне Горе.

Никада, ни једна религија није била толико јака да је успела да покори цео свет. Православље, католичанство и ислам су некада имали велику територију покорених земаља, али никад тоталну власт на планети Земљи. У спеву *Лажни цар Шћепан Мали* Његош наводи да су некада светом пленили Римљани и Грци, а да сада своје мишице показују Османлије¹¹ који не маре за Господа већ показују дивљу силу која уништава све пред собом.

„Зјевајући да свијет прогута!“

Лажни цар Шћепан Мали (I, 203)

¹¹ Погледати: Петар II Петровић Његош, *Дјела*, Акиа Мали принц, Београд, 2016, стр. 489, стихови 200–202.

Из историје је познато да су Османлије успеле да покоре већи део Европе, од Пеште до Беча, Африке и Азије, од Индије до Јемена. Међутим, добро нам је познато и колику је пропаст доживело Османлијско царство на крају свог неславног похода на Беч. Ово освајачко племе није оставило никакав добар спомен на Балкану, а владали су над хришћанским народима Балкана пет векова. Стару културу грчких и српских краљева су срушили, а нову нису дали. Нису ни могли дати оно што сами нису имали. Од покорених народа су, у Азији и на Балкану, примали само оно што им је годило из културе. Кад су своју државу требали културно и политички да учврсте и уреде, доводили су људе из покорених земаља. Султани су узимали, дуго времена, Србе, Грке и Јермене за велике везире, сликаре и градитеље који су својим талентом и знањем допринели уздизању свих државних и друштвених сфера Турске.

2.1.2. Религија – облици и одлике

Лазар Милин наводи да се религија у току историје човечанства јављала у различитим облицима, тако да многи сматрају да се не може говорити о религији већ о религијама. Неки од тих облика потичу од одређених познатих историјских личности, као што је случај са исламом, хришћанством, мојсијевом религијом, будизмом итд. Неки потичу из дубине религозне природе народних маса, као што је случај са разним националним политеистичким религијама. Све облике религије можемо сврстати у два основна облика: монотеистичке и политеистичке. Између поменута два облика религије јављају се још и хенотеизам, катенотеизам, фетишизам, анимизам и тотемизам. Због тога је тешко подвући неку строгу границу између монотеизма и политеизма. (Милин, 2017б: 21) Другачије прихватање вере код људи ранијих времена дошло је до изражаја управо у образовању монотеистичких и политеистичких религија. Различито религиозно веровање које се јавља код људи управо је „због слободе коју Бог пружа човеку, али и 'чека' његов одговор на понуђену слободу – да Га слободно и лично тражи“ (Јеротић, 2018: 111).

Монотеизам је вера у једног Бога. Јавља се у више облика и то: архаични облик монотеизма кога неки називају прамонотеизмом и други облик је монотеизам старозаветних патријараха Аврама, Исака и Јакова, из кога се током историје развијају: хришћанство, новојудејство и ислам. (Милин, 2017б: 29) За разлику од монотеизма, постоји веровање у више богова и тај облик се назива политеизам или многобоштво. Овај облик веровања везујемо за старогрчку и староримску религију. Поменуте религије имале су врховног Бога или Бога богова Зевса, односно Јупитера, као и многа божанства која су била подређена врховном Богу.

Ислам се у свету јавља у VII веку нове ере као нов облик монотеизма. Врховни Бог је Алах. Он је највише Биће. Уједно, он је створитељ неба и земље који је призиван у опасностима, невољама и заклетвама. Света књига ислама назива се *Куран*. Муслимани је веома поштују. Они верују да ће доћи Судњи дан када ће сви људи, живи и мртви, бити подељени. Неки ће отићи у рај, а неки у пакао. Свако ће одговарати за своја учињена дела, била она добра или лоша. Ислам, као једна од виших религија, верује у Бога, али не и у Сина Господњег. Он не постоји. Алах нема сина. Док је код Јевреја и у Старом завету Исус Христос себе најчешће називао „Сином човечијим“ (Јеротић, 2018: 151–152) у исламу је Исус Христос прихваћен као пророк који је послат од Бога људима. Он није Божји син јер како Бог може имати сина? Због тога што се у *Курану* нигде не говори да Бог има сина зато и нема Божје љубави већ само Божје правде и милосрђа.

Хришћанство као облик монотеизма настаје током I века нове ере на остацима некадашњег Римског царства. Исус Христос је поставио темељ на којем ће се градити хришћанска црква. Она од почетка има своје јединствено учење које ставља Христа у сам центар светске историје. Исус руши сва веровања која говоре да постоје подједнако добри и лоши богови и да се подједнако молимо и једнима и другима. То никако не може бити. Бог истине и љубави једини је вечни Бог. Једини Бог који је Творац живота на овом свету нема додира са боговима мржње и лажи.

Хришћанство у центар ставља Сина Божјег Исуса Христа. Он је очекивани Месија, „други Адам“ и „избавитељ првог грешног Адама“. (Велимировић, 2016б: 101) „Хришћанска вера се не би могла упоређивати с другим религијама, и строго говорећи, не би ни требало називати је 'религијом' у паганском смислу ове речи. Она није једна религија међу другим религијама, она је вера у Христа и Христово откривење. Она је лично, јединствено и потпуно откривење Бога људима ради њиховог просвећења и спасења.“ (Велимировић, 2016и: 364) Хришћанска црква је дата израиљском, грчком, римском и другим народима док је хришћанска религија одређена и дата Грцима, Индусима, Будистима, болеснима, здравима, грешницима и праведницима.

Лазар Милин наводи да религија има неколико битних елемената. То су: догма, култ, молитва и богослужење којима утиче на осећања код својих верника. Култ је већ сам по себи излив религијских осећања која се налазе у човеку. Уједно, он појачава, па чак и изазива та осећања уколико су она малаксала или чак и сасвим утрнула. Циљ култа је тројак. Кроз њега се испољавају религиозна осећања. Он буди, негује и појачава религиозност у човековој души. И трећи циљ култа је човекова тежња да се кроз култ што више приближи Богу, да издејствује од Бога милост, благонаклоност и помоћ. Такође, човек тежи да се мислима и молитвом сједини с Богом. Зато без култа и молитве нема праве вере између Бога и човека. (Милин, 2017а: 160)

Сваку религију одликују различити обреди, обичаји и веровања. Тако на пример, у Индији је у оквиру религије хиндуизам распрострањено веровање у реинкарнацију. Према овом учењу, човек се након смрти поново рађа, односно његов дух се преноси у ново живо биће чиме се долази до континуираног живота. Овим се постиже бесмртност душе. Индија је колевка о учењу о поновном рођењу. О реинкарнацији Владета Јеротић (2018: 57) наводи да је вероватно „веома дуго пре појаве Мојсија већина народа света веровала у урођену бесмртност људске душе. Отуд, вероватно, настанак идеје реинкарнације.“ Српска православна црква је прихватила учење да се у човеку налази бесмртна душа која после смрти тела излази из човека и наставља да живи у рају или у паклу. Лазар Милин пише да све душе морају да прођу одређену врсту митарства, по православном учењу, након чега одлазе у место свог вечног боравка. Одлазе у рај или у пакао. (Милин, 1985: 426) Ипак, остаје чињеница да се скоро све религије слажу у тврдњи и веровању да покрај материјалног постоји и духовни свет, као и да човек, на неки начин, након смрти тела продужује свој свесни духовни живот. Тачније, поред овоземаљског постоји неки други свет који је тренутно недоступан људском сазнању. Тај „други свет“ човек заслужује својим владањем и односом према Богу у овом свету. Тим другим светом неко управља, Бог или богови. Све је само нагађање јер се из другог света нико, осим васкрслог Исуса, није вратио да покаже људском роду да Господ заиста постоји и да је вечно царство отворено за све нас.

2.1.3. Развој хришћанства код Срба

Након доласка на Балкан, вера наших предака била је многобожачка. О њој се зна врло мало. Претпоставља се да је вера наших предака била, ако не сасвим иста, онда, веома слична вери осталих словенских племена која су се населила на Балкан. (Слијепчевић, 1962: 23) Врховни Бог био је Перун. Поред њега постојали су добри и лоши богови којима се народ подједнако молио. Статуе идола које је народ српски обожавао и којима се молио прављене су од липових или храстових стабала, а неке су биле исклесане од камена гранита. „Не служите боговима које су начиниле људске руке, које су направљене од стране људи јер ти богови не виде и не чују нас.“ (5Мој 4, 28) Све до појаве грчких Мисионара, који су исповедали веру у Исуса и веру у једног Бога, у Србији је владала многобожачка вера. О овом облику вере Његош наводи следеће стихове:

„На земљи ће хиљаде божества
осл'јепљени сатварати људи;
биће њина ништожна божества
све изроди у безобразију.
Безумнога овог јазичества
нечисти ће престол представљати
на глибљивом једноме брежуљку,
којега ће гади и животна
непрестано по врху пузати,
да се биљем питају разлијем.“

Луча микроkozma (VI, 131–140)

Српски народ је до примања вере Христове лутао неосветљеним, кривудаим и неодређеним путем. Хоџао је без циља и смисла јер је његова вера била погрешна и заснивала се на вери у више богова. Иако су Срби примили хришћанску веру, они су задржали и део паганских обреда, култова и веровања, а међу најизраженијима је, како наводи Чајкановић појава вампира¹² и вештица¹³.

С почињањем примања хришћанства, пут којим је српски народ хоџао до тад почео се исправљати и пружати у једну праву линију. „Када се зна Алфа и Омега, то јест две тачке, тачка почетка и тачка краја, онда је лако повући праву линију међу тим датим тачкама, као што смо као деца чинили у геометрији и осведочили се искуством.“ (Велимировић, 2016г: 813) Када је Исус Христ објавио свету „Ја сам Први и Посљедњи“ (Отк 1, 17) људи су без оклевања почели да следују веру коју је Исус исповедао. Николај Велимировић наводи да су Срби чули за ову објаву, али су оклевали да јој одмах следују. Србима су требали векови, да сви прихвате радосну вест нове ере, а Русима само један дан. Јер су се Срби крштавали по својој слободној вољи, а Руси по заповести, по указу књаза. Иако Срби и Руси припадају истој вери, православној, разлика у њеном исповедању и верским обичајима које оба народа испољавају видљива је и данас. (Велимировић, 2016г: 813) У *Светом писму* се каже: „Господа тражите свим срцем својим и свом душом својом.“ (5Мој 4, 29) Само чисто срце и душа испуњена Духом Божјим могу у царство Божје. Само срце испуњено љубављу и неупрљана душа могу да стигну до вечног царства.

¹² Чајкановић говори да је вампир мртво тело које је оживело и устало из гроба те као такво иде околу и дави људи пијући им крв.

Погледати: Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, стр. 222–223.

¹³ О вештицама погледати: Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, стр. 207–209.

Прво масовно покрштавање Срба било је, по казивању Константина Портирогенита, у време византијског цара Икарија (610–641). (Кашић, 1967: 21) После Седмог васељенског сабора (787), нарочито после коначног тријумфа православља над иконоборством, развијена је велика мисионарска активност Цркве из православне Византије. Највеће ширење Јеванђеља и православља извршили су, уз патријарха Фотија, управо његови ученици, Тирило и Методије, и њихови словенски ученици. Словенско хришћанство заиста много дугују Светом Фотију и његовим ученицима, јер су, почев од њих, Словени христјанизовани, оцрквењени, крштени, обогашени богословском мишљу, хришћанским богослужењем и писменошћу на своме језику. Као такви, они су стекли своју државну и црквену самосталност, као и хришћанску културу.

Након 787. године наступа нагли развој црквено–литургијског песништва. „Познато је да су се управо многи монаси, који су били исповедници за свете иконе, пројавили у ово време као надахнути црквени химнографи, литургијски 'творци канона', и других црквених песама. Такви су били браћа Теодор и Теофан 'Начертани', затим Студентски монаси Јосиф Химнограф и Теодор Студит и други. Нешто пре тога био је велики песник Јован Дамаскин, познати борац за поштовање светих икона.“ (Јевтић, 2001: 56)

Почетак српског богословља несумљиво се везује за Светог Тирила и Методија и Светог Саву. Свети Тирило и Методије су позивала све да приме хришћанство и тако пођу за Исусом Христом. Исус, Спаситељ света, позива све људе да с љубављу пођу за њим и за његовим ученицима. Приступ новој вери био је добровољан, без претње, учена као и без присиљавања. „Цар Христос купи и прима под свој крстасти барјак само добровољце.“ (Велимировић, 2016г: 813)

Свети Тирило и Методије, иако су пореклом Јелини, послати су да као апостоли Христови мисионаре у словенском народу. Њихов задатак је био да међу тим народом изграде самосталну, народну Цркву, која ће имати народну службу и своју литургију. Наведени светитељи поставили су темељ хришћанству међу Србима и учинили важан црквено–подвижнички и литургијски потез. Са њима је започето све што је божански велико, трајно и непролазно, па према томе и српско богословље.

Тирило и Методије, а касније и Свети Сава, нису се борили за народни језик у богослужењу из „превасходно културних или пак националних побуда, него управо из литургијских разлога“. (Јевтић, 1992: 16) Стварање богослужења на народном језику значи „укључити један народ у Цркву, омогућити му да јој се приопшти, да комуницира, да се причешћује у заједници Тела Христовог, са свим осталим народима, на свој живи, лични и непоновљив начин“. (Јевтић, 1992: 14–15) Тирило и Методије су били изразито активни ствараоци хришћанских новина и, како Атанасије Јевтић наводи, „носиоци обновљења и новитета Духа Светога, Који и јесте једина жива и свагда оживљујућа Сила хришћанске Истине и Живота“. (Јевтић, 1992: 10) Они „први донеше лучу праве вере нашим словенским праједовима у Карпатима и Моровији“. (Велимировић, 2016г: 163)

Учествовање у развоју српског богословља Светог Саве и Светог Тирила и Методија било је првенствено изворно, оригинално и стваралачко. Њихов подвиг у хришћанском животу био је лични и доживљајни. Испуњени Духом Светим ови светитељи су за собом оставили духовне текстове надахнуте вером у Господа. Основно што преовладава у текстовима Свете браће и Светог Саве, јесте уверење и искуство да „живо Предање у Цркви Христовој није ништа друго до истиновање и живот у Христу Богочовеку, силом и дејством Светог Духа, а садејством, то јест старалачком и препорођајном сарадњом, самих људи. Јер, људи су, својим живљењем и делањем Божији сарадници и, на неки начин, сатворци у делу спасења света и човечанства.“ (Јевтић, 1992: 12)

Увођењем народног језика сваки човек ће бити оспособљен да учествује у литургији својим бићем. То значи да учествује својим бићем у литургијским речима, у даровима Духа Светог и у *Светом писму*. Повратак самој литургији је суштина Православне цркве. Да би се та замисао остварила неопходно је увођење народног језика који је разумљив свима јер народ треба да чује и разуме речи Господње.

Плодови рада Светог Ћирила и Методија као и њихових ученика, који су сматрани првим крститељима и просветитељима Срба, јесте христијанизација српског народа, затим појава првих подвижника, светитеља и мученика у српском народу, као и први споменици српске духовне и материјалне културе.

Средњи век имао је више могућности за теолошке узлете од каснијег периода робовања под Турцима у којем је уследило јачање ислама. У средњем веку код Срба су превођена и читана дела Кападокијаца, Атанасија и Кирила Александријског, бројних византијских Отаца, Максима Исповедника, Јована Дамаскина, Григорија Паламе и многих других великих Отаца. (Јевтић, 2001: 247) „Младо српско богословље је кроз превођење и усвајање богате апостолско–патристичке литургијске (богослужбене), хагиографске, догматско–канонске и подвижничко–исихастичке литературе, којом је православна Византија била пребогата, наследило и усвојило све оно православно богатство богословља.“ (Јевтић, 2001: 248) На црквеној литератури васпитавао се, духовно и богословски се образовао, најпре Свети Сава, а за њим његови ученици и наследници. Сви они су нам остављали у наслеђе своје прве оригиналне црквено–богословске текстове. Међу таквим текстовима је Савина *Беседа о правој вери*, изговорена на великом црквено–народном Сабору у Жичи, на Спасовдан 1221. године у којој Сава износи „догматско исповедање целокупне Тријадолошке и Христолошке тајне“ (Јевтић, 2001: 252).

Савина одговорност је била још већа када је постао српски архиепископ. Он тад улаже све напоре за ширење вере која му је поверена од Бога и све чини за спасење свог народа. Попут Исуса Христа, Свети Сава *Беседом о правој вери* учи Србе да верују и да се моле Богу. Наведеном беседом Свети Сава предаје српском народу речи Господње о хришћанству. Савина беседа се завршава заповешћу: „Добро чувајте и испуњавајте Господње свето јеванђеоско сведочанство и истинито законодавство и апостолска Предања и светих и богоносних Отаца правила и многе предана вам божанска учења, да вам Господ за то да меру добру и напуњену у онај велики и светли дан.“ (Јевтић, 1992: 144) *Беседа о правој вери* „садржи оне главне догмате и предања Православне Цркве за које се сваки новорукопологани епископ обавезује да ће чувати“ (Јевтић, 1992: 97).

Српску државу и цркву нису основали разбојници већ светитељи. Мисли се на период који започиње са Светим Савом и Светим Симеоном. Поменути светитељи били су испуњени Светим Духом Божјим. Они су творци једног благословеног царства српског народа. Када уђемо у цркву можемо чути да православни свештеник литургију започиње реченицом: „Благословено је царство Оца и Сина и Светога Духа.“ По речима Николаја Велимировића благословено царство Оца и Сина и Светога Духа је Син Божији који се јавио међу људима као израз вечног царства небеског. Син који је послат од Оца сав је испуњен Духом Светим јер је од Господа. (Велимировић, 2016ј: 38) Син Божији, Исус Христос, осветлио је таму људског незнања светлошћу истине. Он је учинио крај људској жалости која је била покривена грехом, тамом и лутањем. Свети Сава, син Светог Симеона, је био велики богослов чију су душу храниле беседе и духовне речи испуњене Христом. Свети Сава је „вођа у правој вери и светости, и би нови законодавац, служећи новом благодаћу на оном истом првобитном темељу апостолском“ (Јевтић, 1992: 104).

Током династије Немањића Срби су доживели духовни преображај у култури, уметности и црквеном животу. Највише архитектонске и ликовне вредности потичу управо из овог периода. Саграђено је на стотине православних храмова и манастира. Хагиографска, литургијско–црквена и државно–правна литература из периода Немањића учинили су да овај период буде означен као аутентичан. Једна друга компонента која се појављује у српском духовном идентитету јесте задужбинарство. Оно је код Срба почело и пре Светог Саве. Задужбинарство показује „смер и ступањ освајања духовног простора у овом народу“ (Јевтић, 1992: 242). Одлика династије Немањић било је задужбинарство. Немањићи су градили цркве и манастире како би „искупили“ своју грешну душу и заслужили царство небеско. Градили су своје задужбине за спас душе своје и душе народне, за славу Божју. Навешћемо примере неколико великих светиња које су саграђене са беспрекорним одушевљењем и које нас верно, вековима уназад, подсећају на задужбинаре династије Немањић: Жича (Стефан Првовенчани), Студеница (Стефан Немања), Милешева (краљ Стефан Владислав), Сопотани (краљ Стефан Урош I), Хиландар (Свети Сава и Стефан Немања), Грачаница (краљ Милутин), Високи Дечани (Стефан Дечански) и многи други. За нас, задужбине и црквене књиге из периода Немањића, представљају трајно културно добро на земљи и у историји. Оне својим значењем указује на непролазне духовне вредности царства небеског.

Света браћа Ћирило и Методије и Свети Сава били су „приврженици, верни сведоци и носиоци Светога Предања Цркве Христове [...] живи ствараоци јеванђеоске новине, новозаветне обнове, светодуховског обновљења увек новог живота у Христу, у Православној Цркви Христовој. А тај живот и јесте једини истински обновитељски елеменат за људско биће и за његову судбину на земљи, у историји, и на небу, у вечности.“ (Јевтић, 1992: 10–11)

2.1.4. Разлика између верујућих, побожних и религиозних

У теолошкој литератури се говори о верујућим, побожним и религиозним људи. Хришћански верник који доследно обавља своје хришћанске дужности, мисли се пре свега на црквене обреде и поштовање Бога, јесте верујући. На нешто вишем нивоу „окренутости“ ка Богу јесте побожан човек. Побожан је онај хришћанин који жели да повећа знање из хришћанства и некад успева у томе. Овде се мисли на упознавање хришћанског учења које даље утиче на наш хришћански живот, погледе, размишљања и слично. Хришћанин који је срцем најприближнији Богу јесте религиозан. Овакав човек препознаје хришћанске поруке, живи морално и етички сходно Христовим речима „Не говори само Господе, Господе, већ и чини дела која ти је Бог наложио.“ (Мт 7, 21–23) Владета Јеротић говори о три врсте верника и то: верујућим, побожним и религиозним. Он прави разлику међу њима на основу потребе давања жртве. Људи су од давнина имали потребу да Богу учине неку жртву. „Када је то била, ретко, истинска потреба верника да захвали Богу зато што постоји и живи (и Бог и човек!), а тада му се обраћао (и данас се обраћа) захвално молитвом, говоримо о стварно религиозном вернику (не више само о верујућем или побожном).“ (Јеротић, 2018: 147)

Бог гради духовну везу са свим људима, са верујућим, побожним, религиозним и неверујућим. Претпоставка је да Бог свим људима даје подједнаку шансу да у своју душу „уселе“ Дух Божји. Колико ће се човек духовно уздигнути и усмерити своје срце и мисли према Богу показатељ је да ли ће бити неверујући, верујући, побожан или религиозан. Бројне су препреке на које човек наилази и које га спутавају ка једином људском циљу, а то је освајање вечног царства. Сатана не мирује. Он непрекидно шаље своје „изасланике“ како би

спутавали Божја омиљена бића, будили сумњу у њима, мржњу, завист, љубомору и друге особине које не потичу од Бога већ од Сатане.

Николај Велимировић, као и Атанасије Јефтић, праве јасну разлику између побожних и религиозних људи. Религиозни људи сврставају се у сам врх оних који верују у Господа. Они су својим начином живљења и опхођења према вери у сталном општењу са Богом водећи рачуна о хришћанском понашању. Николај Велимировић религиозне људе дели на стално и моментално религиозне. Код моментално религиозних људи се „ретко или врло ретко јавља мисао о свету која се споји с нарочитом емоцијом“ (Велимировић, 2013: 21). Док је код стално религиозних људи „религија тако преовладала да даје сталну директиву и њиховим осећајима“ (Велимировић, 2013: 21). Стално религиозних људи је веома мало у свету. За њих Велимировић (2013: 21) наводи да су „једни егзалтирани фанатици, а други су пак узвишени представници религије, којих је тако мало, међу небројеном масом сувише мало, или сувише много, верујућих, чија је вера често пута најбољи аргумент безверја“. Николај Велимировић Његоша сврстава у ред последњих, у узвишене представнике религиозних људи.

2.1.5. Његош – религиозна личност

Владику Његоша убрајамо међу верске представнике хришћанства, конкретно његово место је међу религиозним представницима. Њему место међу религиозним људима припада искључиво на основу његове „дубоке концепције света као и његовом жарком, поетском симпатијом према свету, односно према природи, Богу и човеку“ (Велимировић, 2013: 22). Његошеве мисли и осећања ни једног тренутка не одају утисак да су несређене, растурене, без узајамног контакта и утицаја. Код Његоша су све мисли сједињене и стављене под један широки небески свод. Његош не може да се задржи дуго при малим и случајним мислима, а да их не стави под аспект васионски. Он је религиозан у сваком моменту. Само религиозно биће попут Његоша може да напише јединствена дела попут: *Луча микроkozма*, *Црногорац к свемогућем Богу*, *Пустињак цетињски*, *Мисао*, *Вечерња молитва*, *Химна ноћи*, као и неколицину других дела која остају вековима да сведоче о његовој религиозности и односу који је имао према Богу и човеку.

„Ко по својој природи није религиозан, а желео би сазнати шта то значи бити религиозан, тај ће најбоље учинити, да се постара те да проучи и преживи, уколико му је то највише могуће, душевну драму једног великог религиозног човека.“ (Велимировић, 2013: 13) И не само то. Да би неко био религиозан потребно је по речима Николаја да има одређену „мисао и осећање“ (Велимировић, 2013: 20). Религиозност се рађа када се „мисао о свету удружи са емоцијом, коју та мисао производи [...] када мисао изазове осећање“ (Велимировић, 2013: 21). Али не било каква мисао и осећање већ „ако мислим о свету, о томе шта је и шта вреди свет, и ту мисао пропратим неким јаким осећањем, онда ја имам религију“ (Велимировић, 2013: 20). Јер није свака мисао религиозна, као ни свако осећање. Религиозно осећање даје човековој души животну снагу и посебну чар. Слично запажање налазимо и код Лазара Милина. По његовим речима „када се из религиозног сазнања и веровања срце људско испуни религиозним осећањем, онда и воља људска добија изванредан правац у своме стремљењу и деловању. Она није нипошто механички присиљена да баш мора поћи тим правцем којим је вуче религиозна свест и осећање. Али одупирање том правцу човек доживљује као морални пад, као грех“. (Милин, 2017а: 154)

Николај Велимировић наводи да Срби као хришћански народ нису ни мање, а ни више религиозни од других хришћанских народа. Једина разлика је што има мало правих узвишених и надахнутих религиозних хришћана попут Његоша. (Велимировић, 2013: 8) Религиозност овог великана је готово недостижна. Онај ко жели да сазна шта значи бити религиозан „тај ће најбоље учинити, да се постара те да проучи и преживи, уколико му је то највише могуће, душевну драму једног великог религиозног човека“ (Велимировић, 2013: 13). Његош је преживео душевну драму читавог народа Црне Горе, а не само једног човека. Можемо ли да замислимо колика је његова душа када је успела да прими толико трагичних судбина и у исто време да их душевно преживи? Колико смо данас окренути љубављу према Богу и ближњима? Када смо се последњи пут у молитвама подједнако помолили за наше пријатеље и непријатеље, као и за цео народ? Да ли смо од Бога икада тражили спасење за људе у чију су се душу уселили љубомора, зло, пакост и охолост? Колико смо спремни да се помолимо Господу за људе који су скренули са Христовог пута да се врате на прави пут, да им Господ очисти видик како би уочили своју грешку и окренули се лицем ка људима и Богу? Толико питања које говоре о човекољубљу можемо да поставимо првенствено себи. Одговор на свако од њих је у исто време показатељ наше вере, љубави и односу који имамо према Богу и људима.

Владика Раде је умро 1851. године. „Ни до данашњег дана нема цело Српство два Његоша.“ (Секулић, 2009: 396) Нама остаје да се запитамо: Хоће ли Његош до века стајати усамљен у нашој књижевности и теологији са јединственим подухватом у исказивању религиозности и општењу са Господом?

2.1.6. Религиозност – природна способност или наслеђе

Посебно је научно питање, како и зашто се религиозно осећање рађа? Да ли је оно само израз природне способности људске душе – религиозног инстинкта, или се рађа под посебним благодатним дејством Божјим? Постоји ли духовна веза између Бога и човека? Шта то човека вуче у пређашње стање, у простор одакле је човек пао на земљу? Одакле нам мисао да душа након смрти наставља да живи и да има свој пут? Ово су само нека од питања на које научници не могу да дају тачан одговор.

На питање да ли је религиозност израз природне способности човека или се рађа под посебним благодатним дејствима Божјим је тешко одговорити. Готово немогуће. Николај Велимировић сматра се „људи рађају религиозни“, па је, према томе, „религиозност њихово природно стање“. (Велимировић, 2016а: 310) Да ли је тако? Остаје само да претпостављамо и верујемо.

Научна дисциплина неуротеологија треба да нам да одговор на питања: Постоје ли одређени неурални центри у мозгу који стварају идеју о Богу, или је Бог унапред програмирао церебралне неуронске центре за духовност? Да ли постоји нервна база која прикупља информације на основу искуства, односно да ли у људима постоји биолошка основа духовности?

Александар Дамјановић наводи да је главно питање које су научници поставили следеће: „Да ли постоје одређени неуролошки центри посредством којих би се пројектовали различити психопатолошки доживљаји типа халуцинација, суманутих идеја месијанства и тако даље. [...] Неуролози постављају чак и прилично конзистентну структурно-

функционалну шему церебралне основе мистичног и религиозног искуства, која је, наводно, потврђена у стриктним и егзактним неурофункционалним студијама?“ У даљем тексту, по речима Дамјановића, неуролози наводе да се „религиозне емоције генеришу у средњем темпоралном режњу, који је повезан с емоционалним аспектима религијског искуства попут радости и страха“. Хришћанске симболе и слике као што су крст, иконе и свеће, подстичу на молитву и медитацију. Све то, по речима неуролога, регулише доњи темпорални режањ. „Одговор на религиозне речи регулише, наводно, асоцијативна темпоро-паријето-оксипитална регија. Кад у паријенталном лобусу није регистрована посебна електрична активност, особа, бар према речима неуротеолога, постиже основу за достизање трансценденције и космичког јединства.“ (Дамјановић, 2012: 359–361) Дарвин је 1872. године објавио књигу под називом *The Expression of the Emotions in Man and Animals*¹⁴. Истраживање које је представио у наведеној књизи настало је на основу забелешки и опсервација које је записивао више од тридесет година. Кит Оутли наводи да је Дарвинов најважнији закључак који је изнео у наведеној књизи то да се емоције код модерних одраслих људских бића изражавају без обзира на то да ли је то сврсисходно или не. Програм изражавања емоција инсталиран је у наш нервни систем током еволуције, и он може да делује чак и онда кад, са становишта разума, за његовим деловањем нема никакве потребе. Питање које је Дарвин тада поставио је колико се наше понашање заснива не на „вољи и разуму“, како ми обично верујемо, већ на својствима нашег нервног система, укључујући и емоције. (Оутли, 2005: 42) Оваква Дарвинова претпоставка би значила да људи на хришћанске симболе реагују услед наслеђене структуре мозга, односно изражавање религиозних потреба је уткано у наш нервни систем током еволуције.

„Да ли је Бог последица активности лимбичког и темпоралног режња, или га је он (Бог) сам конструисао и уградио у мозак хомо сапиенса, последица је афирмације пројективних техника и способности људског ума, који је у потрази за сопственим благостањем и смислом живљења, посегао за идејом Бога, коју, у зависности од културних, социјалних и идеолошких констелација, пројектује од људског бића или ка њему.“ (Дамјановић, 2012: 362)

Уколико следимо науку онда је мозак главни орган помоћу којег упознајемо Бога. Наука подржава Дарвинову теорију постанка живих организама, што подразумева да је човек еволуирао од животиње. Ако се човек развио од животиње онда он није имао унапред „уграђену“ представу о Богу већ је сазнање о Богу временом градио на основу сопственог искуства, спознаје и наслеђа. Дарвин (1872) наводи да су се током еволуције нови мождани системи развијали наслојавањем. На основу изнетог Дарвиновог става, Кит Оутли закључује да мозак има слојевиту структуру. При том, његови најдубљи слојеви везани су за најпримитивнији део бића, а током еволуције су се развијали новији слојеви који су постајали сложенији и прилагођени новим условима живота. (Оутли: 2005: 97) Његош је подржавао другачији став. За њега је човек биће за чије је постојање заслужан једино Бог и који је узрок и творац свега што човек може да види, па и њега. Уколико следимо Његошево размишљање онда је Бог наш Отац који је заслужан за наше постојање, а самим тим и за постојање душе и љубави коју поседујемо и кроз коју једино можемо пронаћи прави пут ка поновном успостављању бесмртности. Бога можемо упознати једино кроз чисто срце и љубав.

Човек је једино живо биће које је способно да мисли и као такво једино које општи са Господом. Ако је човек постао од животиње, да ли је душу временом стекао или је и њу наследио? Зашто људи добијају казна за грех и одакле у свету зло? Зашто испаштамо због

¹⁴ Погледати: Charls Darwin: *The expression of the emotions in man and animals*, 1st edition, John Murray, London, 1872.

греха својих прародитеља? Ово су само нека од питања на која ћемо тешко одговорити уколико и даље будемо сматрали да је човек еволуирао од животиње и да Бог није утицао на стварање своје најмилије врсте. Бог је узрок свега. Он ствара, суди и кажњава све преступнике и безбожнике. Он ствара живот, а грех смрт.

На основу свега што смо изнели у овом делу рада јасно је да животиње немају могућност да опште са Господом. Не могу да се моле, надају спасењу, вечном животу и васкрсењу. Оне нису имале прву заједницу са Богом на небу, као што је човек имао. Зато животиње не могу да задобију вечност и бесмртност у небеском царству. Не могу тежити нечему што нису ни имале. Односно, не могу вратити оно што нису изгубиле. Ако претпоставимо да је човек еволуирао од животиње то значи да је некада припадао животињском царству. Постављамо питање зашто је Бог изабрао само људе да буду представници живих бића и који ће, као такви, једини имати способност да опште са Њим? Људи су једина жива бића која имају разум. Људи су једина мислећа бића која су свесна Божјег постојања. С друге стране, ако претпоставимо да су људи еволуирали од животиње онда су временом развили разум, као и способност мишљења и Божјег поимања. Да ли су све то постигли без Божје помоћи? Да ли су до свог савршенства дошли самостално, усавршавајући годинама и вековима своје способности и прилагођавајући их новонасталим условима? Ако је одговор потврдан онда то значи да Бог не постоји. И овакав закључак би изгледао могућ уколико бисмо занемарили чињенице које говоре у прилог постојања Господа. Непоштовање Божјих заповести, хуљење на Бога и светитеље Црква означава као велики грех за који ће сви починиоци бити кажњени. Бог постоји јер да није тако слободно бисмо могли да говоримо против Њега, а да при том не страхујемо од казне. Као што примећујемо сваки покушај доказивања човечијег постојања одвојено од Бога је бесмислен и више личи на научну–фантастику него на стварност. Људи су Божја створења. О томе говори и Његош. Неверници не верују у Бога. Они се моле животињама и верују да се човек развио од њих. Верници су део стада Христовог и теже да кроз Њега приступе Оцу.

Питање постанка човека је за Његоша основно питање на које свим сила покушава да пронађе одговор. По Његошу човек је настао од Бога што Дарвинова теорија не подржава. Човек није постао од животиње. Јер да је тако, човек би личио на мајмуна, а не на Господа. У том случају, Његош би као творца свега на земљи подржао и величао мајмуна, а не Бога. Човек би се тада молио животињама и све молитве би биле испуњене њиховим именима, а не Божјим. Свака страница у *Светом писму* би прослављала животиње, а не Господа и Сина Божјег, као што то чини данас.

2.1.7. Шта је човек без Бога и религије?

Човек, као део друштвеног система и главни носилац религије, може много тога религијског да уништи. У стању је да учини да огромна већина верника заборави своје богослужење, своју веронауку, па чак и своје обичаје. Ниједан друштвени систем не може да уништи природну психичку способност и душевну потребу за религијом. Да би се то догодило потребно је променити и уништити човекову природу. У том случају човек више не би био човек и не би био створење каквим га је Бог створио. Угасити „Божју искру“ је немогуће. Као што је немогуће прекинути везу са Господом. Човек је нераскидивом везом везан за Бога и колико год бежао и склањао се од Њега, веза човека и Бога постоји. Човек без „Божје искре“ не би био човек већ једино животиња. Човек без религије сличан је

„шароликим пејзажима лепота природе, али далеко од праве природе. Тако је и свет без Бога пун обмана, празнина и незадовољства“ (Велимировић, 2016б: 275).

У песми *Просвјештеније* (Његош, 2016: 888) Владика наводи да би човек без Бога растао и гинуо као и животиње. Без Бога човек ничим на човека не личи осим стасом и видом. Без Бога човекова душа је зловнија и јароснија од барса и тигра. Обраћајући се Богу Његош наводи:

„Ти си душа људства,
без којег је човјек
мртав умом вјечно.
И остале ствари
све би мртве биле
без твог поретка.“

Просвјештеније (34–39)

Између човека и осталих живих бића на земљи постоје велике телесне разлике, али још веће духовне. Религијом се, а самим тим и вером, човек разликује од осталих живих бића на земљи. Управо га ова особина уздиже изнад осталих живих бића. Иако су животиње жива бића која су по анатомским и физиолошким карактеристикама људима најприближнија, због недостатка интелектуалних способности не можемо говорити о њиховој духовној вези са Богом. Једино могуће је да човек поседује веру и религију јер животиње немају ту способност и никада је неће имати. Није чудно што Његош за човека који бежи од Господа наводи да је као такав „мртав умом“ и пореди га са зверима и животињама јер без Бога човек се једино може поредити са њима.

Велимировић наводи да сви људи немају исту меру Бога у себи. Неки људи су зато битни, а други небитни. Кад живот човека није испуњен Богом он личи на једну празнину попут вакума. Јер све ствари су празне и небитне уколико нису испуњене Богом. (Велимировић, 2016в: 526) Људи који беже и окрећу леђа Богу јесу неверници, а за Његоша су то и потурице. Овакви људи су слични дивљим животињама и зверима. У њихово срце се уселио Сатана који кроз овакве људе по свету „сеје“ мржњу, завист, љубомору, сумњу, љутњу и гордост. Све наведене особине, уколико их човек гаји у своме срцу, направиће од њега безбожника, грешника и осветољупца.

Покушај друштва да уништи религију носио је са собом само велике жртве и страдања, али без жељеног успеха. Због тога је религија мењала свој спољашњи изглед, као и своје облике. Религија не ишчезава нити ће у будућности ишчезнути из човечанства. Она прожима, не само, живот појединаца, већ оставља свој неизбрисив печат и траг у културном, политичком и економском животу свих народа, чак и онда кад јој се оспоравала вредност и истинитост. И то је тако, не само у историји развијених народа, већ је тако било и код примитивних народа. Сведоци смо данашњих сукоба ислама и хришћана, али и ислама и јудеизма. Потресно је понављање ранијих верских сукоба који су прерастали у ратове. Нема горих ратова у свету од оних који су верског карактера. Међу првима били су крсташки ратови, док у XVI и XVII веку имамо верске ратове римокатолика и протестаната. Оваква врста ратова само нам говори о значају човека и његовог религиозног опредељења. Имајући у виду ратове које смо у претходним реченицама помињали постављамо питање: Зашто Бог није основао једну религију за све људе на Земљи већ је дозволио да људи због религије ратују?

Владика Николај Велимировић религију представља сликовито појмом „замак“. Религија нам изгледа „као неки стари замак, чији су рогљеви и врхови порушени, чији су

зидови избушени и пролокани, капије попадале, врата накривљена и прагови избијени“ (Велимировић, 2013: 17). Он наводи да су из тог замка некада потицали сви конци људског друштвеног живота и у њега утицали. Војске су се за бој опремале, трофеји научника и ратника, уметника и трговаца красили су овај замак. У даљем тексту Велимировић наводи да су и најпримитивније религије носиле кључно решење и добијале стваралачку снагу цивилизације управо из тог замка. (Велимировић, 2013: 17) Данас је тај замак скоро заборављен док се моћ добија из неких других извора, најчешће материјалних и пролазних, као што је новац. Велимировић истиче да некада људи, богати и сиромашни, нису могли замислити свој живот без замка. Крштење је било обавезно те се „сваки новорођени морао пријавити“ у тај замак и то је обављао кроз Свету тајну крштење. Ову Свету тајну је било неопходно обавити по рођењу јер се замку без тог чина није могло приступити. (Велимировић, 2013: 17) Крштењем дете Божје постаје оно што истински и треба да буде и ради чега је створено, то јест постаје део благодати Божје, син и наследник Божјег царства у Христу Богочовеку.

Најважнијом Светом тајном крштењем издвајају се верници који су крштени (у име Христа) од некрштених. Његош у *Горском вијенцу* наводи да су се они који нису крштени одрекли хришћанства и да они, на неки начин, „сморде“ и „од некрсти заударāju“ (1252). Овакви људи су нечисти и заслепљени Сатанином слаткоречивошћу тако да истину не могу да виде. Колико данас поштујемо Свету тајну крштење као једну од седам Светих тајни? Колико уопште знамо о важности крштења? Да ли су нам познате остале Свете тајне: миропомазање, исповест, причешће, брак, свештенство и освећење јела (уља)? Господ није поверио животињама Свете тајне, већ само људима како би очистили своју душу и припремили је за вечно царство. Зашто би Бог животињама поверио Свете тајне кад оне немају душу? Чиме би приступиле Господу? Телом? Тело је земаљског порекла и након смрти остаје на земљи.

У периоду док су се људи молили, духовно уздизали и тако одржавали везу са Господом, замак је господарио и телом и душом својих поданика. „Господарио је неограничено сваким моментом њиховог живота не само овога но и онога пре њиховог рођења и после њихове смрти.“ (Велимировић, 2013: 18) Вера коју је народ чувао и одржавао у замку давала му је снагу и вољу за живот. Све док је народ био окренут Богу и молитви, његов опстанак није доведен у опасност. Међутим, када је народ постао сумњичав у Бога вера је ослабила. По речима владике Николаја слабљење вере цивилизацију води у пропаст. Замак који је до тад био центар моћи једне цивилизације услед недостатка вере постаће само обична рушевина. У тој рушевини ипак има живота. Ту сада живе не патриције већ парије „које се у недостатку бољег духовног обиталишта, склањају под препукле сводове стародревног замка својих отаца, на чијем је огњишту ватра одавна утуљена, претрпана силним пепелом“. (Велимировић, 2013: 18–19)

Научници верују да су рушевине и остаци религије у виду грађевина само споменици, или остаци некадашње културе. За њих је религија онај стари посрнули замак што никако то не може да буде. (Велимировић, 2013: 17) „Религија је једна животна моћ, а не једна узгредна чињеница у духу и историји човечанства.“ (Велимировић, 2013: 19)

Када се неки народ одвоји од своје религије бива поражен и изгуби се. Ипак, иза себе оставља своје споменике који су некада били део његове религије. Рушевине којима се диве уметници данас су само део једне историје. Остаци светилишта леже по музејима. Они су мртви као и материјал од којег су направљени. Цркве, храмови, као и верски обреди и обичаји су делом заборављени и пропали, а делом још и данас живе само што су прилагођени новим условима. Николај Велимировић (2013: 20) наводи да су религије

подложне непрекидном кориговању и промени. Нису постојане. Многе религије су пропале и изумрле. Међутим, оно што је плод људске душе опстаје и траје.

Религија се одржава кроз сва времена и промене. Она је једна творачка моћ човекова и није мртва већ је жива. Она је и данас исто онако моћна као некада, само што се она данас другачије изражава него пре. Данас имамо цркве које представљају место у којима се вера и религија одржавају. „Ако цркве нестану као институције, суштина Цркве не може ишчезнути. Она је као река, море и вода: кад се реке улију у море оне нестају, а море остаје, а море и ако испари, вода увек остаје у виду паре.“ (Велимировић, 2016б: 94) Религија је увек присутна, а место њеног опстанка је склоно променама. Српски народ лепо каже да свако време има своју цркву и своје попове што је случај и са религијом.

2.1.8. Религијски страх

Људи су, од примања хришћанства до данас, имали различиту свест о Богу те су му се због тога опходили на различите начине. Једни су сматрали да је Бог Свемогуће Биће који је по својој природи љубав. Његова најмилија бића јесу људи којима је ту своју љубав показао пославши им Сина Исуса Христа који ће страдати због људи и који ће им показати пут спасења ка вечном животу. Људи Господу служе из захвалности и љубави коју гаје према Њему. Њихов живот је незамислив без Бога и вере у Њега. Са друге стране људи осећају страх према Богу због казне којима Бог кажњава људе јер је Бог једини који сме и може да суди људима. Човек се боји да ће уколико буде грешио на овом свету испаштати у будућем животу и да ће његова душа патити кроз сву вечност.

Бог људе на рођењу дарује „слободним избором“. То значи да људи сами бирају да ли ће веровати у Господа или неће. Сви који верују у Бога не треба да се плаше, осим ако не чине грех или, још горе, ако своју грешност понављају и при том се не кају. Бог је људима даровао љубав и Свог Сина Исуса Христа. Зашто се онда људи плаше Бога? Бог кажњава, али Бог и опомиње људе за њихове грехове. Људи Божју опомену треба да препознају како би избегли Божју казну. Јер, где би човечанство било уколико би сви људи радили онако како желе, уколико се не би поштовао Божји закон? Зато људи треба да гаје страх према Богу, како би их стално опомињао да Бог види и зна све и да пре него што учине неко дело осете страх од Божје казне. Владета Јеротић говори да човек мора да буде повремено у страху како би се сетио Бога и Његових наредби. Страх је саставни део човековог бића са којим се он рађа те зато остаје у човеку присутан целог живота. Он човеку дође као заштита или као нека грозна претња. Човеку од Бога је потребна „апсолутна љубав“, али и застрашивање, било у виду опомене или претње. (Јеротић, 2018: 38–39) У Његошевим делима присутан је одређен страх према Господу. То је онај страх који сви православни хришћани треба да поседују. Тај страх треба да нас опомиње на Божју свудаприсутност. Бог види све. Он чита наше мисли и намере. Бог зна о нама све у сваком тренутку. Због тога људи морају да пазе на свако извршено дело, на сваку изговорену реч и на сваку помисао јер Судњи дан је близу.

Владета Јеротић (1996: 38) наводи неколико облика религијског страха, а најприсутнији је онај који се „огледа у страху од свих могућих претњи људском бивствовању које могу да настану у будућности“. Истраживање своје судбине и тражење одговора и обавештења о непознатој будућности, људи прибегавају различитим облицима који су познати као врачање и гатање. О овоме говори и Његош који истиче да се човек узалудно

успиње свим силама да сазна своју судбину јер нико осим Бога не зна праву истину о људској судбини. Јеротић говори и о „страху од мртвих“ и тврди да је „ова врста страха најдубља и најстарија врста религиозног страха и да је управо тај страх водио стварању бројних култова посвећеним мртвим прецима“. (Јеротић, 1996: 40–41) Јеротић говори о још једном страху везаног за религију, а то је страх који се испољава у неизвесности и очекивању краја света. Све катастрофе, ратови изазивају у свести људи да се приближава крај, односно смак света. Све ово катастрофе, по речима Јеротића (1996: 44) „изазивали су код појединаца, али и читавих народа епидемичне кризе апокалиптичког страха од краја света.“ Ако човек нечега мора да се боји онда нека то буде Бог. „Бојте се само Бога, и ничега и никога другог! Оваква, једино спасавајућа опомена, могућа је човеку који је постигао искрену веру у Бога.“ (Јеротић, 2018: 34)

Руски филозоф Николај Берђајев (1982, 28–31) наводи да због Христове смрти на крсту и Његовог васкрсења наш живот треба да буде радост и да због тога Богу служимо из захвалности. Страх није присутан у животу религиозног човека јер такав човек гаји љубав према Богу.

Неким људима је довољна литургија да би се осећали верницима, док су другим људима неопходне сталне опомене, претње и казне Божје ради сопственог исправљања и враћања на Христов пут спасења. И не заборавимо да Бог чини све како би се човек поново вратио у Његово царство и да једино Он зна оно што је у датом тренутку најбоље за сваког од нас.

2.2. Вера

Појмови вера и религија немају исто значење. Религија је свеобухватнији појам од вере. Она подразумева дубљи психички доживљај него што га имамо код саме вере. Религији је вера неопходна јер без вере у души нема ни религије као позитивног односа човека према Богу. Најчешће кажемо да је религија духовна веза између Бога и човека. За ову теолошку дефиницију важни су вера у Бога од стране човека и испуњавање Божје воље ради среће и вечног спасења. Насупрот овакве врсте вере постоји вера коју још зовемо и поверење.

2.2.1. Вера и поверење

Претпоставка је да сваки човек у некога или у нешто верује. „Не само наука и физика, него и практичан свакидашњи живот заснован је далеко више на вери, него на виђењу и експерименту.“ (Милин, 1999: 14) Веровање је природно стање које код човека постоји. Верујемо људима кад нам нешто саопште, верујемо да сунце даје топлоту, верујемо да ћемо оздравити кад смо болесни итд. Вера у наведеним примерима означава однос тј. поверења између две особе или поверење појединца према свету. Верујемо оцу и мајци да смо њихова природна деца. Верујемо доктору да нам је преписао лек који ће нас излечити. Седамо у воз или у авион и верујемо да ћемо стићи куд смо наумили. И тако у недоглед. Овакво веровање није религиозног типа. О оваквој врсти веровања Владета Јеротић наводи да „људи обично очекују, па и траже, од других људи којима се на разне начине обраћају да верују у оно што

кажу. Веровање другоме, ономе ко нешто саопштава, јача његову веру у себе. Још једном се потврђује истина да је свима људима стало да им се верује. Зар не почива онда на вери (поверењу) општа комуникација међу људима!“ (Јеротић, 2018: 32) Сви знамо да није тако јер многи људи не желе да кажу праву истину о себи, а ни о другима. Обично крију истину из много разлога о којима у овом раду нећемо расправљати. Поред наведеног значења вере које можемо означити као поверење, постоји и друго које се искључиво односи на веру у Бога.

Када говоримо о другом, теолошком, значењу речи вера мислимо на одређено знање о нечему важном које је Бог поверио људима. Ми у то Божје знање слепо верујемо. Мисли се првенствено на веровање људи у сазнање о Богу, Исусу Христу, васкрсењу, царствима небеском и земаљском и свим другим тајнама које нам је Бог поверио, а до којих ни једна наука не може доћи огледима и истраживањима. Једини пут сазнања о вери који је Господ дао људима јесу два извора: *Свето писмо* и Свето предање. *Свето писмо* се зове тако јер га је најсветлији Бог наш надахнуо и руководио светим људима у писању, а с циљем да нас научи светом животу.

2.2.2. Шта је вера?

Како је видљива природа ограничена људском сазнању, а људски разум грехом ослабљен и помрачен, то се у природном Божјем откривењу, као и свести, не може наћи све потребно за дубље богопознање и богопоштовање. Оно што је људима на вишем ступњу узраста потребно за духовно узрастање, а до чега они само својим моћима нису могли да дођу, Бог им је сам открио преко старозаветних пророка и праведника: Аврама, Мојсија и других. Господ је људима дао поред истине да је Бог један, наговештај о три лица Божја, морални кодекс у Декалогу (десет Божјих заповести), организацију Старозаветне цркве и послао свог Сина који ће људе научити свему потребном. „Знам да долази Месија звани Христос; кад он дође, објасниће нам све.“ (Јн 4, 25)

Вера у Господа је „оно знање, до кога људи никад не би могли сами доћи да им Бог није јавио и поверио. То је знање, не о нечем маленом и маловажном него о најважнијем, неопходном и спасоносном. Никакви напори људски не би могли скинути вео са најважнијих тајни живота. Само је Бог, по милости својој, захтео скинути тај вео и показати људима слатку стварност.“ Најкраће речено: „Вера је Божје знање поверено људима.“ (Велимировић, 2016ј: 249)

Иако је о Господу учио из *Светог писма*, Његош је покушао да самоспознајом открије све оне тајне до којих ни један људски ум до сад није успео да стигне. За Његоша се вера не састоји само у ономе што пишу књиге, нити у ономе што се може чути и научити. За Владика је вера нешто свето чему само он може да приступи. „То су тајни покрети у души према Богу.“ (Велимировић, 201ж: 153) Владика успоставља специфичан однос са Господом. Он са Богом општи, исповеда му се, диви се Његовим делима и слично. „Вера је основ свега чему се надамо, потврда ствари невидљивих. А без вјере није могуће угодити Богу; јер онај који прилази Богу, треба да вјерује да Бог постоји и да Он награђује оне који га траже.“ (Јев 11, 1; 6) За апостола Павла вера је делање благодати Божје која човека (палог) приводи у стање спасења јер „праведник ће од вјере живети“ (Рим 1, 17).

Његош је, као и ми данас, веровао у „Једнога Бога, Оца, Сведржитеља, Творца свега неба и земље и свега видљивог и невидљивог. И у једног Господа Исуса Христа, Сина Божијег, Јединородног, рођеног од Оца пре свих векова, Светлост од Светлости, Бога истинитог од Бога истинитог, рођеног, не створеног, једносушног Оцу, кроз Кога је све постало; Који је ради нас људи и ради нашег спасења сишао с небеса и оваплотио се од Духа Светог и Марије Дјеве и постао човек; И Који је распет за нас у време Понтија Пилата, и страдао и био погребен; И Који је васкрсао у трећи дан, по Писму; И Који се узнео на небеса и седи с десне стране Оца; И који ће опет доћи са славом да суди живима и мртвима, и Његовом Царству неће бити краја [...]“ (Јевтић, 2016: 24). Наведено хришћанско православно вероисповедање *Симбол вере* јесте најкраће изложена истина хришћанске вере у вероисповедњу Источне православне цркве. *Симбол вере* је установљен 325. године на Првом васељенском сабору у Никеји. Никејски *Симбол вере* допуњен је на Другом васељенском сабору (381) да би завршен *Симбол вере*, који данас исповедамо, потврдио Свети IV халкидонски сабор (451). (Јевтић, 2016: 13–62)

У *Светом писму* се говори да је вера најтешње повезана са љубављу и да делује кроз љубав и као љубав. „А сад остаје вјера, нада, љубав, ово троје; али од њих највећа је љубав.“ (1Кор 13, 13) „Вјера која кроз љубав дјела.“ (Гал 5, 6) „Са човекове стране вера и јесте активна појава да он слободно и у љубави прихвата јављање Бога и понуду љубави Божије у Христу.“ (Јевтић, 2001: 158) Владика Николај везује веру и љубав и наводи да је вера „основ љубави“ (Велимировић, 2016в: 531). Док Његош за веру везује љубав и жртву.

У *Новом завету* се наводи да је вера првенствено успостављање односа и општења са Богом Живим и Истинитим. (Јевтић, 1993: 90) Тако се вера у Христа идентификује са животом у Христу. Сходно томе у *Светом писму* се наводи „Да сваки који вјерује у њега не погине него да има живот вјечни.“ (Јн 3, 15) Јер Исус је дошао на земљу ради спасења човечанства и вечног живота. И зато „вјерујте да Исус јесте Христос, Син Божији, и да вјерујући имате живот у име његово“ (Јн 20, 31). Апостол Павле наводи да вера исказана кроз целокупно Јеванђеље представља реалност царства Божјег које нам је даровало спасоносног и јединородног Сина Божјег Исуса Христа. „А свакоме се од нас даде благодат по мјери дара Христова.“ (Еф 4, 7)

За Атанасија Јевтића вера је „живи однос према Богу, и живи однос према ближњем. Вера је и молитва, и литургија; вера је и сами нови живот новог човека“. (Јевтић, 1993: 90) Вера је првенствено догађај заједништва Бога и човека и „богочовечански факт и акт живог сусрета и благодатног у љубави саживљења човека и Бога у Христу, благодатног у љубави саприсуства и богочовечанске симбиозе“ (Јевтић, 2004а: 70). Владика Николаја Велимировића наводи да је права хришћанска вера „Богом откривено знање људима о најважнијим предметима: о једном Богу, о души, о путу живота, о оном свету и Суду Божијем“ (Велимировић, 2016ј: 250). Свети Оци су говорили „да ћемо свагда, па и у вечности, живети вером у Христу, јер је вера стално отварање и ширење себе, стална наша могућност надилажења и надрастања себе, препорађања и преображења себе, сталног рашћења и напредовања у Христу: из благодати у благодат, из славе у славу“ (Јевтић, 1993: 90–91).

Човек је верујуће биће. Јеротић наводи да је „клица веровања“ присутна код свих људи у разним видовима. Код једних се брже развија, док се код других стрпљиво и методски, током целог живота негује и развија чак и по цену мењања садржаја веровања како та клица веровања не би увенула, ни закржљала. (Јеротић, 2018: 168) На вери треба радити током целог свог живота јер је човек стално подложен утицају ђавола који користи човекову одсутност да га одврати од праве вере. Како Његош наводи:

„Слаб вјероват то не може никад,
него силан то вјерује чисто;
пред силом се свашта лако мрви.“

Лажни цар Шћепан Мали (II, 315–317)

Искушења којима је човек изложен су бројна. Ђаво вреба и чека човеков слаб тренутак да га одврати са правог Христовог пута. Што је вера у човеку слабија то је и човек подложнији туђим утицајима, лаком мењању вере, заборављању своје и прихватању туђе. Од јачине наше вере зависи у ком ћемо правцу ићи након искушења ђавола, силазно или узлазно. Исус Христ је доказ да јака вера не посустаје пред Сатаном. У *Светом писму* се наводи како је Сатана искушавао Исуса Христа у пустињи током четрдесетодневног поста и наводио га да сумњом у Господа скрене са правог пута.¹⁵ Јака вера представља некакву врсту баријере за ђавола. Она човека чини мудријим да одговори на „претње“.

Владика Николај нас кроз своје беседе саветује следећим речима: „Бди непрестано, да држиш веру, и бди непрестано, да семе љубави, које вера носи у себи, порасте и донесе ти радост. Јер сама вера, без љубави, остала би хладна и безрадосна. Но и кад љубав у теби охлади, те не порасте и не донесе плод радости, држи веру и чекај. Изгубиш ли љубав, изгубио си много, но изгубиш ли и веру, изгубио си све. Изгубиш ли љубав, изгубио си плод с дрвета, но изгубиш ли веру, посекао си дрво.“ (Велимировић, 2016в: 531–532) Човек треба да буде спреман да препозна и адекватно реагује на свако искушење ђавола. Не смемо заборавити да нас *Откровење Светог Јована Богослова* упозорава на нова и тежа искушења која долазе.¹⁶ Човек након сваког искушења ђавола преиспитује своју веру и степен духовне везе коју је саградио са Господом.

Људима којима ослаби или нестане вера у Бога прети велики пад. По речима Николаја постоји седам узрока због којих вера малаксава и мре. (Велимировић, 2016в: 367–374) Када вера успе да се издигне изнад онога што је гуши, она тад постаје вођа и утеха целом животу. Људи се удаљавају од Бога услед тога што су се превише уживели у овај свет, све им временом постаје старо и обично. Више нису импресионирани природом као првог дана и као први пут кад су угледали неки предео који је Творац створио.

Живот без вере само је једна мрачна трагедија. Онај ко умре са вером у себи тај види звезду и прави пут којим иде. Онај ко без вере страда и гине тај, по речима Николаја Велимировића, личи на „бродара на бурној пучини, који не види нигде ниједног зрака светлости у мраку, ни у себи ни око себе“ (Велимировић, 2016в: 373). Човека без вере прати очај и безнађе. Без заједнице са Богом и Христом човек је само земља и прах, пад и промашај. Ум који одступи од Христа постаје ђавољи, зверски, грабљив и предат телесним уживањима и похотама.

2.2.3. Верујући и неверујући

Људи својеволјно одбацују везу са Богом тврдећи да Бога нема. У овакво психичко стање могу да западну привремено или дужи временски период свог живота. Узроци оваквог

¹⁵ Погледати: *Свето писмо Старога и Новог завјета*, Јеванђеље по Матеји (4, 1–11), стр. 1201–1202.

¹⁶ Погледати: *Свето писмо Старога и Новог завјета*, Откривење Светог Јована Богослова, стр. 1494–

стања су различити. Људи који својевољно одбацују Господа јесу неверници и спадају у неверујуће или атеисте. Они своју тврњу да Бог не постоји често изражавају псовкама према Богу, мржњом, критиком и одбацивањем свега божанског. „Безбожник је смртно биће које има разума, а својевољно бежи од правога живота и за свог Творца, који вечно постоји, мисли да не постоји.“ (Лествичник, 1997: 19) Као што постоји веза између верујућих и Бога тако постоји веза између Бога и атеиста. Таква веза је негативна. Изражава се мржњом, негодовањем и одбацивањем, али искључиво од стране неверујућих људи јер Бог никога и никада не напушта. Много је разлога због којих је неко атеист или је то током свог живота постао. Јеротић наводи да је разлог због кога се неки људи изјашњавају као атеисти тај што такви људи потичу из атеистичких породица, нешто су трауматски доживели са дотадашњом вером у Бога као што је смрт блиске особе, ратови или природне катастрофе, а често су нам разлози непознати. (Јеротић, 2018: 167) Човек не треба другима да суди о његовој вери јер Бог је једини судија међу људима и једино је Њему то право дато.

Верујући и неверујући стоје у сразмери да „што год више неверовања у неверујућих то јача вера у верујућих“ (Велимировић, 2016в: 503). Вера која напушта неверујуће прелази у верујуће људе. „Изгнавши добру веру из себе неверујући остају са злом вером. Изгнана пак добра вера из њих, невидљивим путевима прелази у верујуће. Изгнавши злу веру из себе верујући остају само са добром вером. Изгнана пак зла вера из њих невидљивим путевима преходи у неверујуће. Што год зла вера добија у множини то добра вера добија у јачини. И обратно. И тако од увек до увек иста је мера вере у свету.“ (Велимировић, 2016в: 503–504) Бити верујући или неверујући је од пресудног значаја за целокупан људски живот. Повећан број неверујућих људи и убрзан развој зла не води ничему добром и не даје добру прогнозу за будућност човечанства већ само пропаст и несрећу.

Вера је „главна позитивна динамика која гони човека на свако добро“, док је с друге стране неверовање „главна негативна динамика која гони човека на свако зло“. (Велимировић, 2016ж: 55) „Јер колико је човек узвишен улогом и достојанством својим над свим осталим бићима и стварима у овоме материјалном свету толико је вера његова узвишена над свим осталим моћима и победама његовим.“ (Велимировић, 2016ж: 55)

Вера је у неким периодима историје одбацивана, исмевана, па чак и крваво гоњена. Сетимо се само појединих, не толико далеких историјских периода, кад су верски обичаји били забрањивани, а они који су их прослављали сурово су кажњавани. По речима Владете Јеротића (2000: 22) „трагични догађаји у току и после Другог светског рата са српским народом у новој комунистичкој Југославији, дубоко су пореметили однос вере и нације у српском народу, систематски искорењиваном и делимично искорењеном од своје вере и традиције“. Нарочито је у историји остао забележен период након Другог светског рата. Одлазак у цркву је био строго забрањен, док су неверници у световним храмовима затварали стоку. Верске празнике су обележавали само они који су имали јаку веру у Господа. Верници су верске ритуале смели да обављају искључиво скривено, никако јавно јер би доживели осуду од оних који су „преко ноћи“ постали неверујући. У наведеном периоду хришћанство је опстајало у тајности док су молитве упућиване Богу текле подједнако за верујуће и за оне који су ходали погрешним путем. Сведоци смо колико власт и политика могу да утичу на веру. Поред забране обављања верских ритуала који су саставни део црквене традиције, несрећа неверника огледала се у рушењу светих места које су њихови световни преци саградили. У наведеном периоду цркве, манастири и друга световна места су претрпела велико скрнављење и то од свог народа.

Земља је слободна и демократска, али је свест у људима о вери измењена. Људи су самовољно у неком периоду историје, тачније под турском влашћу, радије бирали ислам него православље, а цркву претварали у џамију. Разлог за такав подухват је недовољно јака вера у

људима. У провереној људској души, која се сад другом Богу моли је премали жар „искре Божје“. У историји су забележени случајеви којима је власт покушала да забрани људима да верују у Господа, да га прослављају и обележавају црквене празнике. Највећа људска глупост је покушај „укидања“ Бога и забрана веровања у Њега. Онај који и помисли да је то могуће је пријатељ Сатанин који се клања идолима земаљским.

„Ах, како је земља напуњена
с идолима свакога изрода!
О, како је лице свемогуће
мрачна глупост обезобразила!
Таме цар се зли обрадовао
видећ име неба подругано,
видећ људе ће свакој мрскости
са тамјаном олтар окађују,
видећ гадне змије, крокодиле
да безумна слепост обожава.
О невини синови природе,
о мудрости проста најсјајнија!“

Луча микроkozма (VI, 241–252)

За Сатану је срећа људска глупост која се огледа у противљењу Свемогућем. Цар таме прославља људско неверовање и сумњу у Господа. Као вечити Божји противник он покушава да науди Богу преко његових најмилијих створења, односно преко људи који ограничени умом и заслепљени сумњом у Бога окрећу леђа своје Творцу. Ако смо од Бог, као што се наводи у *Библији*, онда треба Њега да прослављамо и Њему да се молимо, а не животињама. Сви људи који се моле и прослављају животиње чине „небо поругано“, а „цара таме“ срећним. Људи су од Бога. Нису постали од животиње. Према томе, људи треба да се моле Богу, да славе и прослављају свог Творца, Господа Бога и Његовог Сина Исуса.

2.2.4. Његошева вера

Истински хришћански живот извире из истинске вере у Христа, а та вера извире из Свете Тројице која означава Бога, Спаситеља Исуса Христа, Сина Божијег и силу Духа Светога. Нема Бога осим једног Бога. Не постоји више Богова. Нема месије осим једног месије. Нема истине изван оне коју је Исус објавио људима и свету. Нема правог пута осим онога пута на који је Исус указао људима и који кроз њега води ка Оцу његовом. „Ја сам пут, истина и живот; нико неће доћи к Оцу до кроза ме.“ (Јн 14, 6)

Већина људи не долазе сами до једне вере већ је примају од других. Његош не спада у ту групу. По речима Николаја, Његош је у „тридесетим годинама свог живота постао потпуни господар своје целе духовности“ и регулатор своје вере. (Велимировић, 2013: 147) Свете тајне и исповедање вере које се предају с колена на колена јесу одлика заједничке вере. За разлику од такве вере, Његошева је вера изузетна, своја, самостворена и самооснована јер нам Божје тајне открива искључиво на основу личног искуства.

Владика покушава да одговори на важна животна питања која су у њему изазивала немир. Ова питања се односе на човеково постојање, пролазни и вечни живот, ослобађању

душе из тела након смрти, узроку човечијег пада из раја итд. Владика Његош на сва теолошка питања одговара на основу сопственог искуства и спознаје Господа. Тако је владика Његош успео да дође до једне „сопствене“ вере, а самим тим нераздвојно и до једне вере о Богу.

Његош се упорно труди да нам кроз своја дела докаже да Бог постоји, а уједно и да покаже условљеност људског постојања Њиме. За Његоша је Бог свуда присутан. Владика доказује постојање Бога у природи, у човеку, не уз помоћ микроскопа, или неких других научних инструмената и експеримената, већ то чини сопственим искуством спознаје човека и Бога. Његош нас упућује на „хришћански пут“ којим можемо стићи до Бога. Он нам открива своја сазнања, доживљај и виђење Господа. Његош не сазнаје о Богу само на основу учења из Светих књига већ користи и оно најбитније, а то је лично искуство. „Ако би нам се само кроз учење и читање давало познање истините мудрости и познање Бога (богопознање, тј. права теологија), чему би онда служила вера, и божанско крштење, причешће светим тајнама?“ (Јевтић, 2001: 115) Вера која се гради на учености и теолошкој образованости ни издалека не открива Бога јер је, по речима епископа Атанасија Јевтића, за праву теологију неопходна божанска делатност која је добијена из вере и литургијског живота Цркве. Нема истинске и поуздано верне теологије осим оне која настаје из духовног живота и живог искуства сједињења човека с Богом, из благодатне заједнице и живог општења са Светим Духом. (Јевтић, 2001: 115)

Код Његоша ништа није репрезентативно и одмах видљиво. Његош нам на јединствен начин описује најважније тајне о бићу и животу о којима само Исус има право знање. То су тајне о: невидљивим стварностима (о Богу, анђелима, о људској души), стварању света и његовом свршетку, о смрти и припремању човека за растанак душе и тела, а све то по Његовој премудрости и сили. Такође, Његош нам открива тајне о човековом греху и паду, о његовом спасењу кроз Исуса Христа, о вечном царству који је циљ човековог земаљског живота, о Христовом путу који води у царство небеско, заповестима које је Господ дао човеку, васкрсењу, последњем суду и вечном животу. *Луча микроkozма, Црногорац к свемогућем Богу, Вечерња молитва, Пустињак цетињски* су само нека од Његошевих књижевних дела у којима Владика сведочи и излаже своје виђење Господа и Његових тајни. Његошев подухват у којем исказује веру и показује свету да Бог постоји несвакидашњи. Јединствен у српској књижевности.

Његошу ништа није наметнуто, нарочито не традиционалним ауторитетом. Његова вера не подлеже никаквим утицајима са стране. Никакви спољашњи утицаји нису могли да утичу на Његошеву веру. Он верује само у оно што хоће и може. Николај Велимировић наводи да је вера овог великана схематична, тј. вера у великим, обимним потезима, индивидуална каква је уопште и вера јаким и великим духовима. (Велимировић, 2013: 148)

„Ми се клањамо још једном и у духу и праху највећег песника нашег, Владике Петра II Његоша, с којим се у песништву може мерити само сав народ укупно, а нико појединачно, и који и нама и целом свету јасније но ико откри мајдан духовних и моралних блага Црне Горе, и клањамо се Црној Гори, што роди и ужеже такву лучу душама нашим. Но пре свију и после свију ми се клањамо Господу Богу, Творцу и Промислитељу, и благодаримо Му из дубине душе, прво, што је роду нашем дао таквога реткога човека какав је био Владика Петар II, и друго, што је по милости Својој остварио баш у наше дане сан Владичин о ослобођењу свега нашег народа.“ (Велимировић, 2016ж: 276)

2.2.4.1. Његошев однос према цркви и молитви

Његошев однос према култу и култним церемонијама био је изразито хладан. Иако је поштовао да, као владика, носи мантију, литургију није волео да служи. Љубомир Ненадовић (1889: 187) наводи да је Његош, као владика, црквеној литургији присуствовао ретко. Још ређе је и сам служио свету литургију. Због тога је често критикован јер је литургија саставни и неодојиви део вере. „Замерали су му и на томе, што нигда није хтео да носи калуђерске хаљине, и што је као архијереј само онда литургију служио, кад замру свештеници, и кад се нужда покаже те их, и то много њих један пут, запопи.“ (Ненадовић, 1889: 187) „Он се осећао чешће у храму и чешће на служби Божјој од ма кога свештеника“ (Велимировић, 2016е: 785). Његова молитва Богу није молитва „верника“ код којих одсуствује духовна присутност током њеног извођења. Његова молитва је искрена, усмерена на спасење народа и као таква испуњена Духом Светим. „Молитва је начин помоћу кога смо у додиру са Богом кроз који изражавамо своју веру, наду и љубав.“ (Велимировић, 2016и: 403)

Владика Николај у делу *Вера светих* говори о четири врсте молитве и то: унутарња, спољња, лична и заједничка. (Велимировић, 2016ђ: 403) Његошева молитва није заједничка, хорска и није „хладна“. Овакву молитву наш пламени песник није могао испољавати ка Богу. Његова молитва је искључиво унутарња. Његошев храм није саборна апостолска Црква, већ самообразован храм који се налази у души његовој. У самообразованој „светињи над светњама“ Његош се молио за спасење свог народа – у истинској вери и љубави, благодатно (светодуховски).

Конкретно место где су се Његошеве мисли и молитве спајале са Богом јесте душа његова, „светиња над светњама“. На том месту Његош је општио са Богом мимо света, сам. Владика је од своје душе направио храм у коме је испуњавао све оно што је духовно потребно за једну хришћанску заједницу са Богом, за једно општење са Господом. У свом храму, у „светињи над светњама“, у души својој могао је непрестано да се моли. У њој је имао духовни мир и потпуну самоћу што је за њега било веома важно јер је тиме у потпуности био окренут унутрашњем свету како би досегао стање блажене и чисте свести и постојања које је скривено у нама. Последњих година живота, Његошева религијска пракса, заснивала се на потпуном препуштању и непрестаној молитви како би се душа у потпуности „везала“ за Бога. Овакав начин опхођења не чуди јер је Владика био поклоник хришћанског облика живота који се заснива на речима из *Светог писма*: „Царство је Божије унутра у вама“ (Лк 17, 21). И заиста је тако. Бог је у свима нама. Једина разлика је што га неки доживљавају, верују у њега и опште са њим. Док су други, у неком периоду свог живота, окренули леђа Господу, сматрајући свој потез оправданим. Овакви људи мисле да Господ није са њима и у њима. Они мисле да Бог не постоји и да је право и једино богатство на земљи. То што је човек окренуо леђа Господу и напусти Га, не значи да је и Господ напустио човека. Напротив, Бог је увек уз све људе. Он никога и никада не напушта. Бог се показује свима, како верујућим тако и неверујућим.

Људи одлазе у цркву, најчешће како би деловали током заједничке хорске молитве за време литургије. Мало је оних људи који су током заједничке литургије мислима усмерени ка Богу. Већина људи је током овакве молитве духовно одсутна. Ако током молитве недостаје вера и духовна присутност, онда ће уметничка литургија тада личити само на какав добар успео концерт. Тада се религија претвара у атеизам, или у негативан однос према Богу. Његош је током молитве био сам у „светињи над светњама“, у потпуности духовно сједињен са Господом. Николај саветује људе следећим речима: „Узносите молитве Свевишњем и у храму и у дому и у срцу своме“ јер „разговор с Богом најслађи је разговор“. (Велимировић, 2016ж: 279) Његош се молимо срцем, а не само речима. „Молите се непрестано.“ (1Сол 5, 17)

Његошев однос према Богу заснивао се, између осталог, на молитвама, богопоштовању, поштовању Светих тајни и веровању у јединородног нам Господа и Његовог Сина. У свом индивидуалном верском самообразовању Његош се од почетка упутио једном хришћанском методу, а то је: „Семе мора да иструли, да би васкрсло.“ (Велимировић, 2013: 148) Да би човек васкрснуо прво мора умрети, али не било како. У историји цркве Исус је дао пример човеку како и на који начин се након смрти стиже у царство небеско. Он је отворио двери небеске и показао прави пут који води ка Оцу. Његов пут следили су апостоли, светитељи, мученици, а за њима кнез Лазар и косовски јунаци. Сви они су знали да је земаљско царство пролазно, а небеско вечно.

2.2.4.2. Значење и смисао литургије

„Литургија се налази у самом центру живота, искуства и сазнања Православне Саборне Цркве Божије.“ (Јевтић, 2001: 93) Атанасије Јевтић наводи да је значење речи литургија у претходној реченици употребљено као ознака православног црквеног сабрања верних на једном месту (обично у храму) ради свршавања Свете Евхаристије и сам тај акт свршавања Свете Евхаристије. Литургија, дакле, означава саму Свету Евхаристију цркве на делу. (Јевтић, 2001: 93) Литургија има и своје шире значење и тада се употребљава „у смислу православног богослужења уопште, богослужбеног (литургичног) живота (или 'култа') Цркве, који и првоначелно извире и коначно увире и рекапитулира се сав у Св. Литургији Цркве“ (Јевтић, 2001: 93). Реч литургија се употребљава и у још ширем значењу, „у смислу праве и правилне, нормалне функције сваког тварног бића, правога функционисања (служења) сваког живог организма, сваке твари, целокупне творевине Божје (јер првобитно значење грчке речи 'лит-ургија' и јесте: јавно дело, деловање, рад, функција, функционисање, општи и јавни рад за народ, вршење општекорисне функције и слично)“ (Јевтић, 2001: 93).

„Литургија сачињава, али и изражава, само биће и сам живот Православне цркве, зато што је само биће цркве Христове литургично и сам њен живот евхаристичан и евхаристијски.“ (Јевтић, 2001: 93) Бог је створио људе као што је створио и читав свет тако да „постане једна велика икономија Божја у Христу“ (Јевтић, 2001: 93–94). По речима Апостола Павла то значи да постане једна заједница свега створеног са Богом и да „све покори под ноге његове и Њега постави изнад свега за главу Цркви, која је тијело његово, пуноћа Онога који све испуњава у свему“ (Еф 1, 22–23).

Исус Христос је „темељ“ на коме „сва грађевина, складно спојена, расте у храм свети Господу; у кога се и ви заједно уграђујете у обиталиште Божје у Духу“ (Еф 2, 21–22). На таквом темељу, Црква, која је тело Христово и дом Божји у Духу треба да постане једно „благословено царство“ Оца и Сина и Светога Духа, царство „благодати Господа нашег Исуса Христа и љубави Бога Оца и заједнице Светога Духа са свима вама“ (2Кор 13, 13).

На почетку *Светог писма* пише „у почетку створио Бог небо и земљу“ (1Мој 1, 1). Ипак тај почетак, тј. само стварање света није оно што њему даје коначни смисао и пуноћу. Земља је створена за човека на којој ће служити казну за свој грех и на којој ће му сва створења бити подређена. Тек са појавом Исуса Христа смисао стварања света и човека добија свој пуни израз. Без Христовог оваплоћења, крста и васкрсења вера се не може замислити. Исус нам је послат да покаже свог Оца, Господа Бога, и зато је он стварност „коју Црква доживљава у својој Литургији, у којој се оно Последње, или тачка Омега, доживљава још овде и сада, у историји, али се доживљава евхаристијски, литургијски“ (Јевтић, 1992:

318). „Света литургија и наше учешће и причешће у њој јесте причешће истовремено историјским и есхатолошким Христом Богочовеком, који је истовремено и првобитни Творац света и човека, и његов Спаситељ оваплоћењем, крстом и васкрсењем, и његов коначни Обожитељ, крајњи Савршитељ и Испунитељ.“ (Јевтић, 1992: 319)

У храму се „сав садржај наше вере, Светога Православља, доживљава у литургији, у причешћу, у партиципацији, у заједништву, есхатолошкој антиципацији или предокусу у Духу Светоме, у предрадности и предживоту Земље Живих која је Христос – као што је детињство наше предрадост и предживот, а опет је и истински и пуни живот“ (Јевтић, 2004б: 251). Литургија је, по речима Атанасија Јевтића, „највећи израз Христове божанске љубави према човеку и људима“ (Јевтић, 1992: 334). Она нас не учи мржњи, освети, нити нас тера да чинимо зло већ нас учи „крстоносном страдању и љубави“ (Јевтић, 1992: 334).

Литургија православне цркве је сва духовна, сва је од Светог Духа и у Духу Светом. Литургија потврђује да је централни догађај црквеног живота, као што то чине и литургијски текстови (молитве). У литургијским текстовима се призива Дух Свети да дође до нас и на сав народ Божји и да Својом божанском силом „освети и саврши духовну жртву на духовној трпези и да све нас преко једнога хлеба и чаше тј. тела и крви једнога Христа, сједини у заједницу једног Духа“ (Јевтић, 2004б: 106). По Његошевом схватању постојање цркве оправдава се првенствено човековим духовним потребама и непрестаним изливањем божанске милости путем Светих тајни, нарочито светог причешћа, а о чему говори у *Горском вијенцу*¹⁷.

Света литургија је блаженство Свете Тројице која представља „благодат Господа нашег Исуса Христа, и љубав Бога Оца, и заједница Светог Духа са свима нама“ (Јевтић, 2004б: 252). Причест и служба током литургије јесу начин да своју душа „очистимо“, испунимо је Духом Божјим и припрема за царства небеског „[...] једино се Литургијом, литургијском Евхаристијом (службом и причастијем) осветљује и осмишљује све земаљско и историјско, тј. Царством небеским као последњом реалношћу процењује се вредност царства земаљскога и свега што је у њему. Тиме се још не осуђује 'царство земаљско' као такво, или само зато што је 'земаљско', него му се даје крајњи и пуни смисао, његово вечно осмишљење; превазилази се његова пролазност ('земаљско је малена царство') и задобија се богоназначена свету и човеку непролазност и вечност ('а небеско увек и довека').“ (Јевтић, 1992: 320) То и јесте оно што је тако јасно рекао Христос свакоме човеку и свакоме народу: „Иштите најпре Царство Божије, и правду његову, а остало ће вам се све додати.“ (Мт 6, 33)

2.2.4.3. О молитви

Све велике религије света, а нарочито монотеистичке, одувек су молитву Богу стављали у врхунске врлине живљења. Свака молитва која је упућена Богу мора да буде искрена, свесна и из дубине душе. „Бог је дух, и који му се клањају, у духу и истини треба да се клањају.“ (Јн 4, 24) Молитва духом означава молитву целим унутарњим бићем својим, срцем и мислима. Спољашњи знаци током молитве не значе ништа ако се не молимо „изнутра“. Молимо се „без двоједушности, без резерве, без очекивања помоћи и с неке друге стране, него с надом и гледањем и устремљењем једино у јединога Бога“. (Велимировић, 2016б: 636) Насупрот „свесне, освешћене молитве“, Владета Јеротић (2018: 161) говори о „механичкој молитви“.

¹⁷ Погледати: *Горски вијенац*, стихови 2619–2621.

Сваки хришћанин у самоћи и тајности излива из свог срца благодарну молитву пред Господом. Молећи се тако ми извршавамо заповест Христову која гласи: „а ти кад се молиш, уђи у одају своју, и затворивши врата своја, помози се Оцу своме који је у тајности; и Отац твој који види тајно, узвратиће теби јавно.“ (Мт 6, 6) Епископ Атанасије наводи да „уместо многословља и празнословља треба да сиђемо тихо и смирено у дубину срца свог и да се тамо просто и искрено помолимо Оцу нашем Небеском, приносећи му све срце своје и сву душу своју и сву мисао своју и све биће своје“. (Јевтић, 2001: 238) „Права молитва тражи подвиг који ће обухватити свецелу преданост Богу.“ (Мт 6, 7–13)

„Молимо се и тајно и јавно. Молимо се појединачно, молимо се сви заједно у храму. Тако личимо на певаче, који певају појединачно у својој кући, али ступају и сви јавно пред свет да певају у хору; или на свираче који свирају за себе у својим одајама, али и у великим оркестрима за свет. Ко се пак моли у себи и за себе, а не долази на заједничке молитве, у томе је семе горделивости и себичности.“ (Велимировић, 2016ј: 189) Спаситељ је јасно рекао: „где су два или три сабрана у име моје, ја сам међу њима.“ (Мт 18, 20) „А ко долази у храм само на заједничке и јавне молитве, а никад се не моли Богу у самоћи и тајности, томе ће Бог судити као човекоугоднику и лицемеру. Зато, у искреној љубави према вама и у страху за ваше душе, ја вас опомоњем да се молите Богу на оба ова начина, и тајно и јавно, и посебно и заједно. Јер је тако заповеђено Јеванђељем и освештано црквеним предањем кроз хиљаде година.“ (Велимировић, 2016ј: 189) Молимо се Господу индивидуално у тишини и јавно, заједно са осталим верницима у храму. О молитви говори и Владета Јеротић који наводи да се људи најчешће моле гласно и у себи. Човек који се моли гласно, у храму или код куће, верује да га онај коме се моли чује. За човека који се моли у себи наводи да можда поседује веру која је јача и дубља „јер верује да је Онај коме се моли у њему самоме“. (Јеротић, 2018: 86)

Светитељи су нам дали најбољи пример како треба живети у тренутном пролазном животу кроз искрену молитву и истрајност у свом исихастичком начину живота. „Неке су оце гледали на молитви како сијају као огњени стубови. Када се блажени Јосиф молио Богу, са уздигнутим рукама, његови су прсти светлели као десет свећа. На питање, како се треба молити, одговарао је велики Макарије: не треба многословити; најбоље је дићи руке и говорити: Господе, како Ти знаш и хоћеш, онако помилуј ме! Истинита је она молитва када се ми молимо из саме дубине срца. Рекао је неки велики молитвеник: чудна је то ствар, кад се молимо Богу, ми замишљамо, да нас Бог и види и чује, а кад грешимо ми замишљамо, да нас Он не види и не чује! Молитва Господња, Оче наш, јесте највећа молитва. У овој молитви верници изговарају следеће речи: 'Оче наш [...] нека буде воља Твоја', али људи углавном поступају по својој вољи која је често противуречна Божјој. Свети Јован Златоуст рекао је: душа без молитве јесте зловона као и тело без душе. И још је он рекао: молитве су нерви душе.“ (Велимировић, 2016ј: 352–353) Прави духовници су се искрено молили Богу. Они „нису читали молитве само језиком него су све речи молитве провлачили кроз своје срце, уздишући и вапијући к Богу за помоћ“ (Велимировић, 2016ј: 636). Владета Јеротић (2018: 36) наводи да се молитви најпре ваља захваљивати Богу што постојимо, што смо здрави; потом следи молитва за болеснике, за добробит свога народа и народа целог света да у миру живе; напоследку, молимо се за себе лично.

Његош је молитвом био сједињен са Богом. Осећао је потребу сталног општења са Господом. У песми *Вечерња молитва* он се Господу и Творцу моли следећим стиховима:

„Укр'јепи ме, творче силни,
ходом крјепким шестовати
по ливади правде твоје
и истине путу твоје;

дај ми снагу моћи свете
врага силу внутрењега,
што хоризонт биће ведри
мрачи мога, стрт у корен.“

Вечерња молитва (153–160)

Његош се моли Господу да га усмери на прави пут, да му да снагу да утре ђавола у себи и да победи свако искушење којим може да изневери његов дотадашњи однос према Господу.

Владика Његош је у својим молитвама показивао дивљење Богу. Он га истовремено хвали и изражава благодарност. Хвалио је Његош Бога за све што је осећао у себи (велико – мало). Његош је хвалио Бога као створитеља свега онога, што је за њега било велико, а што је он сам у себи осећао у малим одломцима. Ови мали Божји одломци сачињавали су оно својство, којим се песник осећао сродан с Богом и које га је привлачило, као што једно сунце привлачи своју планету:

„некакво ме својство дигло тамо,
некакав ме свети магнет тегли.“

Луча микрокозма (I, 109–110)

Верујући у Бога, којим живи цела природа, Његош се стално осећао у Његовом присуству. Владика је осећао Божју свудаприсутност и у сваком тренутку испољавао молитву Богу. Он није никада прекидао молитву. Његова молитва дизала се и дизала га је божанском пламу сваког тренутка,

„и у јутру златној зори,
и у подна жарком часу
и вечера тихом миру“

Вечерња молитва (145–147)

„Треба се непрестано молити.“ (Лк 18, 1) Његош је своју душу сваки дан хранио молитвом и беседио народу да душе своје не остављају гладне већ да проучавају веру православну читајући свете књиге и размишљајући о животу, спасењу, смрти и суду. „Уз молитве чините милостињу где год вам се прилика укаже. Украшујте дане сваки неком милостињом. Ако вам се некога дана не укаже прилика да учините материјалну милостињу, ви у срцу праштајте увреде. И то је милостиња, и то велика. Сетите се како је Господ с крста на Голготи, на којој се ми сви причестимо на Велики Четвртак праштао мучитељима својим. Проучавајте веру православну. Читајте свете књиге; читајте животе светих људи и жена. И размишљајте о животу, о спасењу, о смрти и о Суду Христовом. То ће бити слатка храна душама вашим.“ (Велимировић, 2016ж: 279)

Као најбитније током молитве Јеротић (2018: 86) наводи искреност која је у вези са дубином наше вере. На питање: Како разликовати праву молитву и када се у нама јавља осећање искрене молитве? Велимировић одговара: „Кад устанеш са молитве, и загледав у себе осетиш исти страх од смрти као и пре, онда знај, да ти молитва није била права. А кад устанеш са молитве, и загледав у себе осетиш равнодушност према смрти, онда знај, да ти је молитва била права. И кад устанеш са молитве, и загледав у себе осетиш жељу за што скоријим сједињењем с истинским животом, онда знај, да ти је молитва победничка.“ (Велимировић, 2016в: 583) Присетимо се Исуса који је једном победио смрт и пре него што

је био разапет на крсту. То је било током молитве у Гетсиманском врту. Овај врт је, према Новом завету, био место Исусових молитви и тајних разговора са својим ученицима. Гетсимански врт је место „оцрњено страшћу и издајом“ где је Јуда издао Исуса, продавши га за тридесет сребрњака. О наведеном чину издаје, Његош наводи:

„Гледао сам Гетсиманску башту,
оцрњену страшћу и издајом.
Свјету лампу луд вјетар угаси!“

Горски вијенац (2272–2274)

„Гетсиманска молитва је јединствени образац савршене борбене и победничке молитве, који је икада човечанству показат и у аманет остављен.“ (Велимировић, 2016в: 583)

Свака права молитва јесте борба са смрћу и одрицање смрти. И свака права молитва јесте борба за живот. Молите се непрестано јер „најдостојни су они који се непрестано моле Богу“ (Велимировић, 2016и: 403). Молимо се Господу непрестано и искрено.

Његош се осећао у присуству Бога. Он је стално општио са њим. На питање: Где је Бог? Николај одговара: „Бог је у теби.“ (Велимировић, 2016ђ: 118) И још каже: „Када будеш осетио Бога у себи, ти ћеш осећати и знати, да је Он у теби, али нећеш моћи лако то другоме објаснити.“ (Велимировић, 2016ђ: 118) Присуство Бога Николај Велимировић објашњава следећим речима: „Бог је у мени као светлост у соби, или као огањ у пећи, или као ваздух у плућима, или као живот у живом створењу, или као сила и љубав и мисао унутра у човеку.“ (Велимировић, 2016ђ: 118) Људи чије су мисли и разговори усмерени против Бога и који устају против њега, не могу никада осетити „Божју силу“ у себи. Николај наводи да они који Бога љубе, траже и искрено му се моле – они осећају Бога у себи јер Бог је унутра у нама Духом Својим Светим. (Велимировић, 2016ђ: 118).

Када се молимо Богу, замишљамо да је Он ту, близу нас. Када грешимо, ми замишљамо да Он није ту и да нас не види и не чује. Молимо се истински и испуњавајмо оно што је за истинску молитву потребно. „И када стојите на молитви, праштајте ако шта имате против кога; да и Отац ваш који је на небесима опрости вама сагрјешења ваша. Ако ли пак ви не опраштате, ни Отац ваш који је на небесима неће опростити вама сагрјешења ваша.“ (Мк 11, 25–26)

„Ко год каже, да се и Богу молио, па му Бог није помогао, тај хули на Бога. У самој ствари, оптужујући Бога он оптужује самога себе. Јер јавља (ономе ко разуме) да је његова молитва била неправилна. Оно и оптужује га. Молио се, каже, и Богу. То јест молио се свима и свакоме, па најзад и Богу! Тиме он изједначаје Бога са људима. А Бог се не да ни са ким изједначити.“ (Велимировић, 2016ђ: 636). Бог зна шта је коме потребно, али ипак хоће да му се молимо. И Спаситељ је заповедио да се молимо непрестано, и научио нас како да се молимо. Од молитве се не треба стидети. Плачите пред Богом, општите са њим и опраштајте свима јер, по речима Николаја Велимировића, „молитва је дисање душом небеског ваздуха“, али и „уздицање ума на највеће висине; узнесење изнад страсти и злоби света, опраштање свима и жаљење свих“ (Велимировић, 2016ђ: 352).

Људи мисле и верују да ће Бог испунити све њихове молбе и жеље исказане кроз молитве. Треба да знамо да је то није могуће. Људи треба да разликују Божји вољу од личне воље. Људи се моле Господу, али се њихове молитве не испуњавају. Владета Јеротић говори да су узроци за неиспуњеност молитви најчешће недовољна вера у онога коме се молимо или нам је молитва „млака, без енергије; молимо се за глупости!“ (Јеротић, 2018: 36) Господ нам је подарио молитву, не зато да би дознао шта нам је потребно, већ „да би под зрацима

молитве душе наше расле, шириле се, висиле и сазревале“ (Велимировић, 2016ђ: 183). Исус Христ нам је кроз Јеванђеље довољно открио и показао шта Бог очекује од нас. Међутим, у мислима и понашању човека преовлађује „моја воља, а то је најчешће самовоља, некад (наравно погрешно) сматрајући да је моја воља – Његова воља, или код тзв. атеиста који су убеђени да постоји само моја воља!“ (Јеротић, 2018: 35)

„Макар Господ и не испунио буквално молитве наше, оне ипак доносе плод у душама нашим, чинећи душе наше богатијим и зрелијим. То је тајна, коју су сазнали духовни испитивачи себе.“ (Велимировић, 2016ђ: 183) Од молитве се не сме одустати чак и кад Бог не испуњава наше очекивања. „Све наше праве молитве у своје време доносе род свој.“ (Велимировић, 2016ђ: 183) Свака неиспуњена молитва значи да Господ зна тачно шта нам треба и спрема нас за то нешто што је веће и боље од онога што ми у молитви од Њега просимо. Господ нам не жели оно што ми хоћемо већ оно што Он хоће. „Срце човечје измишља себи пут, али Господ управља кораке његове.“ (ПрС 16, 9) И зато нас Велимировић (2016ђ: 183) саветује да сваку молитву завршимо речима: „Оче, нека буде воља Твоја а не моја!“

Не окрећимо леђа Богу због тражених, а неипуњених жеља јер Он једини зна шта је за нас најбоље и шта смо својим владањем и наслеђем заслужили. „Ако се молиш Богу, а чиниш оно што је зло пред Богом никад нећеш моћи своју душу ни саткати ни сазидати.“ (Велимировић, 2016в: 501) Будимо увек у комуникацији са Господом јер је човеков живот ван заједнице са Богом недовршен. Целовитост човека остварива је једино у додиру са извором, а то је Бог.

2.2.4.4. Његош као јеретик

Код Његоша су присутна извесна одступања од црквених догми. Због тога га једни осуђују као јеретика, а други, попут Атанасија Јевтића, оправдавају његов потез говорећи да је дозвољена песничка слобода опростива и објашњива. (Јевтић, 1989: 41–52) Слично запажање проналазимо и код Ненадовић који наводи следеће: „Многи црквени људи у руском и српском народу, замерали су му за где које његове стихове и мисли. Владика је свагда имао на уму, да је он еписком и владалац, управитељ цркве и једне земље, и да је таквим људима повучена много ужа граница за писање, него другима; али ипак није се могао уздржати, да неке своје мисли слободно не искаже“ (Ненадовић, 1889: 186–187).

Не смемо запоставити податак да је Његош имао делимично теолошко образовање које се заснивало на сачуваној црквено–народној традицији. Са друге стране, он је био самоук и теологију је „учио по звездама“ док је „заједницу“ са Богом градио као нешто своје и лично.

Иако је Његошева вера универзална, она је претрпела различите критике које су Његоша класификовале као безбожника, неверника и неправославца. Неки критичари у Његошевим делима налазе веома мало хришћанског тј. свега неколико појмова. Милош Црњански (2013: 475) у есеју *Размишљања о Његошу* наводи да Његошева замисао о Богу нема ничег заједничког са хришћанством и да је нереално правити свеца од Његоша. Док Николај Велимировић, који је уздигао Његоша у свету теологије, наводи да су неке Његошеве мисли „извађене саме за себе“, а да се неке његове мисли „граниче с безверјем“. (Велимировић, 2013: 155)

Његош је прихватио верске појмове хришћанске цркве само их је другачије дефинисао. На пример: за Његоша Бог је јединство, али и у исто време и плуралитет. За хришћанску цркву Бог је јединство у плуралитету и плуралитет у јединству. Разлика је у томе што је црква тај плуралитет нумерално изразила бројем три. Овим црква Бога дефинише као тројство у јединству Отац, Син и Свети Дух, тачније Света Тројица. Николај Велимировић наводи да је Његош божански плуралитет схватио симболички. За њега „Бог у појавама својим представља плуралитет, у коме он вазда остаје сам себи идентичан“ (Велимировић, 2013: 149).

Поједина одступања од црквеног учења и неприхватање црквених догми биће повод да се Његошева мисао о вери третира као јерес. Религија мора имати своје логичко оправдање и догматске елементе. „Пре него што се нешто прогласи за догму нужно је испитати да ли је то веровање постојало увек у Цркви и да ли се налази у изворима Откривења. Кад се то констатује, онда се даље о истинитости тога става не може дискутовати. Он је догма, дакле Богом откривена истина, и она постаје предмет вере без обзира да ли ми ту тврдњу можемо самим људским разумом схватити и доказати или не.“ (Милин, 2017а: 157)

Реч *догма* има више значења. У ширем значењу, како наводи Лазар Милин, догма означава „неоспорну истину“ коју црква предлаже својим верницима као „правило вере“. (Милин, 2017а: 156) „У буквалном, строго богословском смислу речи, догма је Богом откривена истина коју Црква предлаже верницима као правило спасоносне вере. Према томе, ван Божјег откривења и ван Цркве не може бити праве догме, у богословском смислу речи. [...] Та реч је употребљавана још у античкој филозофији за ознаку истина која стоји ван сваке дискусије, истина у коју се не може сумњати.“ (Милин, 2017а: 156) Догматско учење подразумева да постоји само један једини Бог, створитељ неба и земље и сведржитељ целога света. „Догма, догмат (гр. *Доγμα* – *доγματα*, правило, мишљење, одлука, решење): саборно формулисано учење вере, у којем Црква препознаје потпун садржај и православно развиће апостолског учења, пренетог било писаном било усменом традицијом.“ (Брија, 1999: 40)

Постојање Бога Његош никада није доводио у питање. Он верује у једног Бога и то истиче у својим делима чиме поштује и верује у речи *Светог писма*: „Немој имати других Богова уза се.“ (2Мој 20, 2) Његош свакако верује да Бог постоји. И то за њега није довољно. Он се распиње трудом да сазна Бога, да створи једну одређену представу о Богу, и да са тим својим Богом буде у непрекидној комуникацији и заједници. Владика са Господом непрекидно општи у својој „светињи над светињама“.

Као један од разлога, који је био и повод некима од критичара, да овог мултиталентованог уметника прогласе за неверника, јесте тај што Његошево „Вјеруј“ не садржи све оно што нас уче Црква и *Свето писмо*. Према Његошу рај је постојао негде далеко на небу, удаљен од наше планете. За разлику од овог Његошевог тврђења, Црква подржава учење по којем је рај пре свега био на земљи коју ми познајемо. „И насади Господ Бог врт у Едену на истоку; и овде намјести човјека, којег створи.“ (1Мој 2, 8)

Његош тврди да је Адам живео на небу као анђеол и да је створен пре стварања земље. Из раја је прогнан због издаје јер се приклонио Сатани са којим је иступио против Господа што Његош описује у следећим стиховима:

„Са првијем Адам покољењем
на земљи ће љуто пострадали
од Сатане душегубитеља
(јер ће Адам први плот човјечку
облачити и почет носити):

зли властитељ ада неситога
довести ће људско покољење
до глупости ове преслијепе
да похули на небесну свјетлост,
а да мрачно име обожава.“

Луча микрокозма (VI, 111–120)

Владика Његош истиче да је Адам згрешио у Едену као дух и наводи у *Лучи микрокозма* да је Адам на земљи „обучен“ у тело „ево Адам у плот обучени“ (VI, 204). Наведено Његошево резонување Црква оспорава. Она учи да је човек згрешио у Едену када је његова душа већ била везана за тело. Човек, тачније Адам, у преегзистенцији није постојао као дух, већ је његова душа одувек била везана за тело. По Његошу, након што је Адам згрешио у Едену, добио је тело. Након Адамовог греха, његова душа и душа његових наследника осуђена је да живи у материји.

Његош користи хришћанске појмове али за приказивање свог „Вјеруј“ што не значи да оспорава и негодује црквено „Вјеруј“. Он само жели „нешто своје“ што би му дало духовни мир и испуњеност како би могао у мислима својим да непрекидно опши са Господом. Он није јеретик, као што није ни безбожник. Он није јеретик већ владика.

Читајући Његошева дела примећујемо да је владика Његош предвидео оно што ће се десити осам година након његове смрти, а то је приказивање свету Дарвинове теорије еволуције (1859). Он се не слаже и не признаје већину ставова Дарвинове теорије. Међутим, Његош је претеча, донекле, ове теорије јер се бави одређеном проблематиком односа између живих бића и њиховом борбом за живот што ћемо кроз овај рад показати, а нарочито у осмом поглављу „Наличје природе“.

3. Душа и тело

3.1. Однос душе и тела

Опште је познато да се човек састоји из два дела, а то су: тело које је видљиво, опипљиво и материјално и душа која је нетелесна, невидљива и иматеријална.

Свети Григорије из Нисе наводи да су древни мудраци имали различите представе о души. Тако, на пример, Демокрит, Епикур и уопште сви стоички филозофи су душу поистовећивали са телом. Сматрајући душу телесном, придржавали су се различитих мишљења када је у питању њена суштина. Стоици наводе да душа у себи садржи топлину и ватру. Зато они душу називају пнеумом. Критија је душу сматрао крвљу, док је Хипон представљао водом. За Демокрита душа је ватра. Према његовом мишљењу „сферични облици ватрених и ваздушних атома посредством узајамног мешања образују душу“. Хераклит је сматрао да је душа испаравање влаге као и то да се душа животиња ствара од испарења – како спољашњег, тако и њиховог сопственог, истородног с њима. (Свети Григорије и други, 2003: 113) Спиноза је остао доследан основним принципима своје метафизике. Учио је да су душа и тело једна иста ствар, али посматрана из два различита аспекта. За њега „људски дух не може бити апсолутно уништен са телом, него од њега остаје нешто што је вечно“ и чије се трајање доводи у нужну везу са Божјом суштином. (Спиноза, 1983: 265)

Мишљења су подељена када је у питању схватању појма душа. Григорије из Нисе наводи да су неки филозофи душу сматрали за суштину (супстанцију) и представљали је бесмртном, али и бестелесном, док су, са друге стране, неки филозофи сматрали да она није суштина (тј. да је несупстанцијална) нити да је бесмртна. Галес је био први који је душу назвао „начелом које се вечно и само од себе креће“. Питагора ју је сматрао „бројем који се креће сам од себе“, а Платон „духовном (умном) суштином која се креће сама из себе, слично броју који у себи садржи хармонију“. За Аристотела она је „прва ентелехија (остварење) природног, органског тела, које у себи има живот као могућност“. (Свети Григорије и други, 2003: 113)

Душа представља невидљив човечији део. Она је нематеријална и бестелесна. Док, посматрајући са психолошке стране, душа поседује свесно искуство, контролише нагоне, страсти и акцију, те тиме изграђује идентитет од рођења до смрти. Као таква, она је принцип живота и мишљења.

Александар Дамјановић наводи да је у многим културама у етимолошком корену назива душе реч издисај. Њиме се представља ослобађање од телесног терета које се постиже смрћу тела. „Египћани су душу називали *ах*, Семити *руах*, Индуси *атман*, а Кинези *куаи*. У јеврејској светој књизи Талмуду однос душе према телу исказује се следећом реченицом: 'Док је душа на земљи, потребно јој је тело, али телу не сме да се удовољава, а камоли да се мисли да је оно важно.'“ (Дамјановић, 2012: 24–25) За човека је најважније да очува душу чистом током боравка на земљи, а не тело. Чему лепота тела кад је душа прљава? Царство небеско се не заслужује лепотом тела, већ лепотом и чистотом душе.

Све до данас остала је нерешена загонетка, за све оне који духовно размишљају попут пнеуматичара, а то је: где је Почетак и да ли је људска душа бесмртна или тек по милости Божјој? Владета Јеротић истражује одговор на ово питање. Он наводи да су се питањем да ли

је људска душа урођено или условно бесмртна бавили не само грчки филозофи који су је попут Платона доживљавали као уређено бесмртну, већ и хришћански филозофи и светитељи. (Јеротић, 2018: 107)

Тело се често поставља у екстремну супротност са душом, при чему, у неким религијско–филозофским доктринама (питагорејство, индијска и хришћанска традиција), својеврсна телесна „заточеност“ представља казну у поређењу с духовном чистотом постојања. Његош у *Лучи микоркозми* наводи да је човек након што је сагрешио у рају осуђен од Бога да носи „јарам смртнога окова“ (I, 335) јер:

„ко би игда с добре воље хтио
безумнога пожељет метежа,
ђе зло гнусно свагда торжествује,
ђе свак знаме од раздора носи,
ђе гњилоћа душе каменује?“

Луча микрокозма (I, 336–340)

Душа је телу потребна ради „спајања“. Будући да је по својој природи тело пропадљиво, склоно распадању, труљењу и бескрајној дељивости. Телу је неопходно нешто што би га „учврстило“ и одржало да се не распадне. Тело представља оклоп, док душа тражи слободу. Њен једини излаз из тела је смрт тела, док стварањем човека душа улази у тело. Кад човек умре, тело се распада јер не може да функционише без душе која у тренутку смрти напушта тело.

„Одело“ у које је човек обучен није ништа друго до „ручак гада пузећега“ (I, 100), наводи се у *Лучи микрокозма*. Након смрти човек ће тело бацити и оставити на земљи. Оно ће постати прах земни. Јер како се наводи у *Светом писму*: „И врати се прах у земљу, како је био, а дух се врати к Богу, који га је дао.“ (Проп 12, 7) Док тело, након смрти човека, остаје на земљи, душа „заслужних“ путује у вечно царство. Његош каже да се:

„с пријатељма растасмо се т'јелом,
али душом нигда ни довијека“

Србин Србима на части захваљује (64–65)

Први проповедници хришћанства својом вером у васкрсење тела рехабилитовали су значај да је тело престало служити као израз божанства и да је дух постао претежним или чак искључивим сведоком егзистенције Бога. Стари Грци су ценили тело. Њихови богови били су телесни. Друга генерација хришћанских проповедника потенцирала је и деградирала тело, а трећа генерација га је шибала и мучила као демонско оруђе греха. За разлику од тела, Дух је цењен кроз векове и једини постао достојан слављења Бога.

Наш песник није мрзео људско тело. За њега је тело представљало „тежак бремен“ који човек мора да носи док је на овом свету. Ни души, а ни телу се, по речима песника, не допада што су спојени јер:

„Т'јело стење под силом душевном,
колеба се душа у тијелу;
море стење под силом небесном,
[...]
Нико срећан, а нико довољан,
нико миран, а нико спокојан.“

Горски вијенац (2511–2518)

Однос тела и душе, односно телесног и духовног мора се градити на складности и на успостављању равнотеже. „Телесно је подложно рањивости, али, још и више, духовно. Однос духовног и телесног, њихово прожимање, или потпуна различитост, транспортују се и на проблем настанка људске врсте. Јер једно од кључних питања у вези са смислом постојања људског рода јесте и то да ли су у генези човечанства примарни спиритуални или материјални фактори, или се ту ради о њиховом синкретичком утицају?“ (Дамјановић, 2012: 15)

Његош прави видљиву разлику када говори о појмовима душа и тело. За Владикау су душа и тело две различите ствари које се стално преплићу, али које су по супстанцијалности различите. По Његошу, између материје и духа постоји непремостив јаз јер је:

„Духовније живот на небеси,
материје у царство гњилости.“

Луча микрокозма (I, 199–200)

Износећи свој став о односу духа и тела, Његош наводи да царство материје тежи да потчини духовно у човеку. Али и обрнуто. Душа тежи да се ослободи тела, јер тело представља терет за њу. За Његоша је душа, како наводи у песми *Мисао* „пламен божествени у ништавном храму“ (1) и она је „без надежде што и олтар без кулмира“ (Његош, 2016: 1008). За Његоша је тело само „туђи бремен“, који притиска душу, јер нема ништа заједничког са вишом природом у човеку. У *Лучи микрокозма* Његош наводи да је тело човеку само сметња и да га тело чини нејаким и смртним јер тело је „за мах смртна само изникао“ (I, 99). Он предлаже човеку:

„већ теготни оков физически
збаци с себе, ослободи га се,
под туђијем не стењи бременом;“

Луча микрокозма (I, 95–97)

Када је у питању однос душе и тела, владика Николај износи у песми *Унутрашњи човек* (Велимировић, 2016з: 394) запажање слично Његошевом. Видљиво материјално тело скрива душу „тајанствени човек лежи“ (3) испод „хуке и трулежи“ (1). За Николаја је душа „див у стану тескобноме“ (4). Она њему дарује све, док је он и не чује. Зато душа одговара телу: „Богу све сам, свету – ништа“ (42).

„Хришћанство учи, да је човечје тело храм једне светиње. Духом Божјим, Духом Светим, духом истинитим и светлим треба да је испуњен тај храм. Кад видимо један храм, изгледан и допадљив споља, ми се одмах заинтересујемо и оним, што се скрива у њему унутра. По спољашњој лепоти слутимо ми и лепоту светиње. Но какво разочарење, ако у том храму наиђемо на место светиње на хрпу буба и паучине и на убитачан кужан ваздух! Исто тако, кад видимо једног човека, здрава и лепа изгледа, ми судимо, да у тако једном здравом и лепом храму мора и светиња бити узвишена. Но какво разочарење, ако загледамо унутра у тај здрави и лепи храм и наиђемо на хрпу нечистих мисли, и на паучину од интрига, и на кужан задах од целе душе!“ (Велимировић, 2016в: 93) Наше мисли се огледају у нашим делима јер какве су нам мисли, такав нам је живот. „Но пре тога наше мисли се огледају у једном великом огледалу, у коме се огледају сви, и најтајнији, покрети душе наше, у коме се огледа и цела природа. То огледало природе и наших мисли јесте Бог. [...] Сав дух наш огледа се у духу Божјем, све мисли наше осећа дух Божји.“ (Велимировић, 2016в: 94)

Земаљски свет предност даје телу док је душа на земљи безначајна. Она је невидљива и као таква недоступна људском сазнању. „Дух је језгро а тело је љуска. Ако смо до сада тражили среће у телу, то је као да смо до сад глодали орах с љуском, не знајући, да је у њему језгра.“ (Велимировић, 2016е: 25) По речима владике Николаја сласт језгра се не може осетити док се не извади из љуске. Тако се ни душа човекова не може познати да ли је и колико грешна док не изађе из „стана тескобнога“. (Велимировић, 2016е: 25)

Не допустимо да нам душом владају зле мисли јер ће се оне попут набујалог корова лако запатити у души ако их на време не посечемо и не искоренимо. Будимо опрезни када су мисли у питању. Николај Велимировићу у беседи *О мислима у огледалу* износи поређење цветне градине у којој расте коров са душом човечијом у којој се гаје зле мисли. Једна градина може бити богата цвећем, разнобојним и набујалим. Но иза те лепоте, у центру баште, могу да се крију шибље и коров. Тако је и са људима. Иза спољашње лепоте, лепе фризура, гардеробе и шминке могу да се крију неуређене мисли. Мисли се и поред те скупочене лепоте не мењају, остају исте као некад. Многи би се застидели и погнули би главу пред скривеним мислима које гаје у тренутку ако би постале видљиве. (Велимировић, 2016в: 90)

Кад бисмо могли да видимо нечије мисли знали бисмо његове намере. Да је Авел могао да види Каинове мисли знао би да је Каинова душа у себи гајила већ увелико укорењено зло. Ово зло је попут корова пустило дубок корен у његовој души. „Док год је једна зла мисао нејасна и тамна, дотле нам она не изгледа тако страшна. Она нам постане страшна онда, кад нам постане јасна. А на жалост, многа зла мисао постане нам јасна не пре него тек онда, кад је видимо приведену у дело. Зло дело на тај начин постаје огледало зле мисли. На делу ми видимо потпуно каквоћу и замашај једне мисли, која се дуго пробијала кроз таму наше несвести и полутаму наше свести.“ (Велимировић, 2016в: 92) Човек, који гаји у себи и најмању злу мисао, „тај гаји себи најстрашнијег тиранина, који ће га пре или после учинити нечовеком.“ (Велимировић, 2016в: 92–93)

Човек је у непрестаном настајању. Њему је дато да препозна свој телесни и духовни део. Он има способност и могућност да успостави хармонију између душе и тела сходно својим захтевима, циљу и вери. Међутим, уколико је равнотежа између тела и душе нарушена тада је човек духовно и телесно метастабилан. Човек се труди да, упркос напетости и нетрпељивости која постоји између спољашњег и унутрашњег, између душе и тела, успостави равнотежу која је једино могућа уколико је човек испуњен Духом Светим.

Кроз стихове Теодосија Мркојевића Његош се захваљује Господу што је слободан и пита се како је заробљеном духу у телу:

„а ја, исто ка птица у гори,
Бога славим и дневи и ноћи
што нијесам тица у кавезу;
ово ми је драже од свијета,
тијем питам душу и тијело.“

Лажни цар Шћепан Мали (IV, 75–78)

Владика наводи да је душа, која је некада чинила једно са Духом Светим, данас одвојена од њега. Она тежи да се истргне из тела и врати ка свом архетипу.

„Ја сам твоја искра бесамртна,
[...]
водићу те к вјечноме огњишту

од којег сам и ја излећела;“

Луча микроkozma (I, 91–94)

Душа, која је привремено лишена вечности и бесмртности поново ће се вратити у стање првобитног постојања, али тек након смрти тела. На земљи је душа, само тренутно, прикована и затворена у материјални, телесни оков. Сви зраци искре Божје који су заробљени у телу човечјем треба да се врате свеопштем диску:

„чрез гробницу таинствено опет с истим да се слије.“

Спровод праху С. Милутиновића (8)

Телом је човек „везан“ за земљу. Насупрот телу, душа човекова се уздиже Богу и вечности. За разлику од тела, душа има могућност за тако нешто. Душа није земаљског порекла већ потиче од Господа и зато тежи ка вечном царству. Након смрти душа ће своје место пронаћи у Божјем царству, док ће тело остати на земљи да пропада. „Што је рођено од тијела, тијело је; а што је рођено од Духа, дух је.“ (Јн 3, 6) Николај Велимировић, у песми *Сродници смо Божји*, наводи да смо од Бога и као такви да смо сродници Светих Отаца, анђела и свију светаца и да смо због тога бесмртни јер је „отац наш небески“. Он је отац вечног живота и светлости. Наше је порекло „с небесних висина“ и „на небу је наша вечна отаџбина“. Људи су од Бога. Они су сродници анђела и свих светаца. (Велимировић, 2016з: 651)

3.2. Бесмртност и вечност душе

Његош наводи да је предуслов за живот људи неопходност постојања једног бескрајног духа који својом силом и животом надахњује све. Тај дух је прапочетак свему. По речима Николаја Велимировића тај највиши вечни дух, Свети Дух, јесте треће лице Свете Тројице који заједно са Оцем и Сином чине „апсолутну хармонију три божанска лица једног божанског бића. Стога ми говоримо о Троичном Богу или о Тројици у јединици – о Једном Богу.“ (Велимировић, 2016и: 378) Из Бога долази човеков дух и враћа се у њега. Тај дух даје вечност пошто је од Вечног, даје живот зато што је и сам Бог Живот. Пружа бесмртност и разум јер је и Господ све то. „Не знате да сте храм Божји и да Дух Божји обитава у вама?“ (1Кор 3, 16)

Први чвршћи облици учења о бесмртности душе потичу од Платона. За њега се душа спаја са телом у тренутку рођења, пошто је у претходном стању, пре рођења, била у могућности да у бестелесном стању посматра свет „чистих идеја“. У току живота душа тежи да се одвоји од тела и тако врати у свет идеја, из кога је дошла. У тој својој тежњи, човек души може да помогне одређеним филозофским школовањем и примерним животом. (Јеротић, 2019б: 66) Занимљиво је да ни Платон, као ни Аристотел нису се бавили питањем личне бесмртности. Аристотел је почео да разликује душу од духа, сматрајући да је душа нека врста животног принципа коју има и животиња, а која пропада са смрћу тела. Док је дух бесмртан. Тек ће хришћанско учење, које почива на Новом завету и посланицама апостола Павла, развити у потпуности учење о личној бесмртности душе. Док ће поништити трочлану Аристотелову поделу човековог бића, а прихватити Платонову поделу на тело и бесмртну душу. Овоме је придодата вера у Христово васкрсење, „да човек цео умире и цео васкрсава, овог пута са новим, непролазним, небеским телом“ (Јеротић, 2019б: 67).

По *Светом писму* душа људска је бесмртна. Његош верује у бесмртност душе. То је важан члан Његошевог, али и црквеног „Вјеруј“. О том свом убеђењу Његош сведочи на неколико места. Као пример навешћемо стихове *Посвете* пева *Луче микроkozма* у којима је видљиво Његошево условно закључивање „ако – онда“: „ако исток сунце свјетло рађа“ (135), „ако биће ври у луче сјајне“ (136) и „ако земља привиђење није“ (137) онда „душа људска јесте бесамртна“ (138). Његош наводи да се душа након смрти одваја од тела и несметано путује по свемиру јер је одликује вечност и бесмртност:

„Али њешто опет има
што из ове трошне груде
по свемиру узилази;
преживјеће царства млога,
мора, скриптре и државе
и највећа благочиња.“

На завидника (11–16)

Човек је телесно–духовно биће, што значи да се његово постојање не гаси смрћу тела. Смрт тела значи неповратност човека у овај свет. Сазнања о томе шта се дешава након смрти и куда душа одлази су само претпоставке па тако и ми верујемо да се након смрти тела душа враћа у један живот који је хармоничан. Враћа се тамо одакле је пала на земљу.

После смрти тела душа ће борави у духовном свету у онаквим околностима какве је заслужила својим земаљским животом, и које одговарају њеним моралним квалитетима, све до дана општег васкрсења. Тада ће се поново сјединити са својим васкрслим и преображеним телом, да би човек као интегрална личност изашао на општи и коначни Божји суд приликом другог доласка Исуса Христа. „Да свакоме дам по дјелима његовим.“ (Отк 22, 12) После тога настаје вечни живот будућег века у околностима сасвим другачијим од садашњег живота.

Човек, током свог кратког живота на земљи, мора да размишља о својим поступцима и како да заслужи вечност и бесмртност које су му дате од Бога.

„Ради човјек све што радит може
да угоди теби, свевишњи боже“

Ради човјек све што радит може (1–2)

У *Лучи микроkozма* Његош наводи да ће Сатана „свуда претјецати погледе к будућности“ (VI, 79–80) јер ће човек бити „биће сумњом отрована љуто“ (VI, 75). Зато је хришћанско владање, које подразумева живот у љубави и без греха, неопходно за остварење вечности и победу смрти. Све науке, цивилизације и вештине људске, све је узалудно јер човек је смртан. Само кроз Исуса Христа човек може да оствари своју вечност и победи смрт. Исус је свим људима дао пример како и на који начин се заслужује царство небеско и како се поново успоставља, грехом изгубљена, вечност и бесмртност коју је човек некада имао.

Бог је носилац вечног живота. То треба да знају сви који желе за себе вечни живот и Божје царство небеско. Бог је живот, зато је и душа живот јер је од Господа. „Душа је оно што нас оживљава, тијело не користи ништа.“ (Јн 6, 63)

Његош верује у бесмртност душе и то наводи у *Горском вијенцу* кроз речи игумана Стефана:

„Ја имадем осамдесет љетах.
Откако сам очи изгубио,
ја сам више у царство духовах,
иако ми јошт тијело душу
задржаје и крије у себи
како камен подземна пештера.“

Горски вијенац (2253–2258)

„Тјело стење под силом душевном,
колеба се душа у т'јелу.“

Горски вијенац (2511–2512)

Не тражите бесмртност међу смртнима на земљи јер је ту нећете наћи. Добро се владајте током живота јер људи када осете да им се приближила смрт падају на колена, кају се и моле Теби Господе. „Како ме жалости човечје прецењивање овога живота откад окусих сласт Твоје бесмртности, Свети Бесмртни! Кратковиди виде само овај живот, и говоре: ово је једини живот, и делима својим учинићемо га бесмртним међу људима. А ја им велим: ако је ваш почетак као река. Онда мора имати свој извор; ако је као дрво, мора имати свој корен; ако је као зрак светлости, мора долазити од неког сунца. И још им велим: међу смртнима ли заснивате своју бесмртност? Ложите огањ у води.“ (Велимировић, 2016г: 54)

3.3. Грех – највећи микроб душе

Током пролазног живота човек грешни, свесно или несвесно. Пре расправе о греху важно је нагласити, оно што и Црква заговара, а то је разлика између греха којег човек чини свесно или несвесно. Да ли наносимо зло другима, односно чинимо грех свесно и зато што тако желимо и хоћемо или из незнања, односно несвесно и немарно? „А онај слуга који је знао вољу господара својега и није приправио нити учинио по вољи његовој, биће много бијен. А који није знао, па је учинио што заслужује батине, биће мало бијен. А од свакога коме је много дано, много ће се и тражити; а коме је повјерено много, од њега ће се више искати.“ (Лк. 12, 47–48) Господ је оставио људима могућност „чишћења“ душе исповедањем, кајањем, крштењем, причестом и молитвом. Душа се не чисти водом као што је то случај са телом, већ Светим тајнама, искреним покајањем, молитвом и пожртвовањем. Николај наводи да је и најгнуснија нечистоћа тела ситница према нечистоћи упрљане душе. Мало воде и тело ће бити чисто. Али нечистоћа душе не може се никаквим средством очистити. Нечист ваздух у соби може се заменити чистим и свежим. Упрљана душа се мора обновити и препородити да би постала чиста. Душа која има отворен прозор према Богу, лако ће се очистити и освежити. (Велимировић, 2016г: 545) „Чиста душа“ је испуњена Духом Божјим и као таква има успостављену позитивну везу са Господом.

Сви људи на планети Земљи греше, без обзира којој светској религији припадају или не припадају, било да су верници или нису. Присетимо се датог Јовановог текста у *Светом писму* у коме грешни суде жени која је ухваћена у прељуби. Апостол Јован наводи Исусове речи упућене свим људима који се у том тренутку затекоше у „судници“: „Који је међу вама без гријеха, нека први баци камен на њу.“ (Јв 8, 7) Човек грешни, али он никако не сме да буде

под влашћу греха. Не треба се бојати толико греха, колико власти греха. Човек себи грех не сме да опрости јер му га Бог неће опростити. „Ко себи неће да буде страшни судија, имаће Бога за страшног судију. Бог не прашта никада ономе ко је самом себи опростио. Бог прашта само ономе, ко је самог себе осудио.“ (Велимировић, 2016в: 239) Божју милост примиће праведници и они који су се покајали за своја учињена злодела.

Сви људи на Земљи, без обзира на веру, расу или нацију, знају за грех. Шта је грех? У наредном делу текста даћемо неколико дефиниција греха.

„Грех је тежи прекршај моралних, односно верских норми: починити, испаштати за, тражити опрост од греха.“ (Речник српског језика, 2011: 212) „Гријех [...] кад како чељаде побјесни, каже се: гријех је у њему, тј. ђаво.“ (Карацић, 1852: 101) „Грех је чин прекида првобитне заједнице између Бога и човека и последице тог догађаја.“ (Брија, 1999: 38) По апостолу Павлу адамовски грех јесте дело непослушности, злоупотребе човекове слободе према Богу. „Кроз једног човјека уђе у свијет гријех, и кроз гријех смрт, и тако смрт уђе у све људе, пошто сви сагреше.“ (Рим 5, 12) „Грех је неприродно стање у које је запало биће; он представља парализу бића, а не његово уништење [...].“ (Калезић, 2002: 486)

У свим дефиницијама које смо навели о греху има нешто што сваки човек препознаје, а то су зло и рђаво које даље проузрокују невољу, беду, свађу, па и рат. Изворно значење греха, како су употребљавали апостоли и Свети Оци означава „првенствено 'непогађање у циљ', тј. 'промашај' и 'неуспех', и то најпре вољни, егзистенцијални промашај човека тј. бесциљан, неуспешан, празан и поразан слободни избор и опредељење“ (Јевтић, 2001: 168). Грех се доживљава и као лични неуспех и пораз. Он има и значење које нам је Адам дао и у том примеру означава се као „родовска општељудска бесциљност, отуђење и деструкција, као трагично пропадање, разбијеност и распад људске природе, као умирање у сопственом, вољно изабраном битијном (егзистенцијалном) бесциљу и безизлазу“ (Јевтић, 2001: 168).

Када говоримо о греху, примећујемо да је у скоро свакој дефиницији поменут „први грех“, односно „грех прародитеља, Адамов грех“. Код Његоша је порекло греха од Адама, док у *Библији* проналазимо да грех води порекло од Еве јер је змија преварила прво Еву која је потом наговорила Адама да поједу јабуку са забрањеног дрвета, са „дрвета познања добра и зла“, док се у *Курану* помиње да грех потиче и од Адама и од Еве. Једно је сигурно, а о томе су се сложиле све три монотеистичке религије (хришћанство, ислам и јудаизам) у свету, грех своје порекло води од непослушности првих људи према Богу.

Онај човек који не разуме важност заједнице са Богом не разуме ни сврху свог постојања, али ни штетност греха, као ни корист љубави по себе. Корени зла налазе се дубоко у људској души, у самом срцу. У срцу се налази и центар љубави која не опстаје у срцу које у себи гаји зло. „Храм је без лампе, или адска антикамара, душа без љубави.“ (Његош, 2016: 1008) Тек када искуси нови живот у Христу, човек може да схвати штетност греха и корист љубави.

Грех је и лична и општа драма човека и човечанства која даље прераста у трагедију. Уколико се не одупремо греху прети нам погубност. „Није зло кад човек греши и стоји изнад свога греха; зло је кад човек толико утоне у грех, да грех стане изнад њега.“ (Велимировић, 2016в: 239) Што се неко више плаши смрти, мање се плаши греха. Човек треба да се плаши греха, а не смрти.

Грех се разоткрива и показује тек у светлости сусрета са Христом. Грех као трагично погрешан избор повлачи за собом могућност унутрашњег покајања. Уколико се људи покају за своја сагрешења, то даље води ка духовном препороду и обнављању човека као живе

слике Божје. Спасити своју душу може свако људско биће и сваки народ на земљи једино кроз Исуса кроз кога му је даровано спасење.

Николај Велимировић у беседи *О претцима и потомцима* одговара на питање зашто људи пате и испаштају због греха ког нису ни свесни. Живот оца и живот сина сачињавају један исти живот. На оцу се појављује грех, а на сину трпљење за грех јер отац је узрок, а син је последица. Тако и црква учи како цео род људски трпи због греха првог човека, праподитеља. (Велимировић, 2016в: 132) Људи се често осећају кажљени и разапети због греха својих предака. Генерације испаштају због туђег греха, због греха наших прародитеља, ког нисмо ни свесни и за чији грех често и не знамо. Владета Јеротић (2018: 61) наводи да је значајна разлика у схватању „првородног греха“ међу религијама. Хришћанство подржава чињеницу да је грех наследан, док за исламску религију „првородни грех“ није наследан. Наведене разлике даље ће проузроковати последице које су исказане у виду различитих веровања, као и представе о злу, кајању и покајању.

Исус је на почетку века спасао човечанство од пропасти и узео дотадашњи грех људи на себе. Он је дозволио да се његове руке, ноге и прса прободу гвожђем због свих грехова који су учињени истим. Исусових „пет рана“ јесу опомена свим људима. Наређено је да се прободу руке Исусове које су благосиљале подједнако верне и покајане, ноге које су водиле народ једним правим путем и прса која су из себе давала огањ небеске љубави свима чија су прса „охладнела“. „Допустио је Син Божији, да се њему железом прободу руке због греха многих руку – које су убијале, крале, палиле, грабиле, замке правиле, насиље чиниле. И да се Њему прободу ноге због греха многих ногу – које су на зло ходиле, невиност заводиле, правду гњетале, светињу праљале, доброту топтале. И да се Њему прободу прси због многих окамењених срца – камењака од срца – у којима се рађала свака злоба и свако безбозништво, и хулне помисли, и скотске жеље; и у којима су се кроз све векове ковали паклени планови брата против брата, суседа против суседа, људи против Бога.“ (Велимировић, 2016ђ: 44) Нека прободене руке Исусове исцеле свачије руке од грешних дела. Нека прободене ноге Исусове свачије ноге одврате од грешних и лажних путева. Прободена прса Исусова нека помогну да се свачије срце опере од грешних жеља и мисли.

Грех душу чини наказном, а душа као таква квари тело. „Грех је микроб душе. Од свих микроба у свету грех је најпостојанији и најплоднији. Један једини грех је довољан, да сруши најмоћнијег човека. Као када се један једини црв увуче под кору најмоћнијега храста! Ко ће кога лакше уништити: црв хрост или хрост црва? Јасно је да ће пре црв уништити хрост него ли хрост црва.“ (Велимировић, 2016в: 556) Наше биће и окружење далеко је више заражено, загађено и окружено грехом и „духовним антиколошким заразама и психосоматским болестима и трулежима, свакаквим ђавољим гнојем и смрадом, којим је човек и његов свет упрљан, разједен и деформисан“ (Јевтић, 2004б: 25). „Бог је човека и свет створио за непропадљивост, а завишићу ђавољом и вољном сарадњом човековом грех и смрт уђоше у свет.“ (Сол 2, 22–24)

Човек који је своје лице окренуо к Богу, зна да сви путеви воде Богу кроз Исуса Христа. Човеку који окрене лице од Бога прети несрећа јер његови путеви тад једино воде у пропаст. „Ко се одсудно одрече Бога, и речју и срцем, тај не може ништа у животу учинити, што не би водило његовом потпуном разорењу, и телесном и душевном. Зато се не жури да тражиш целата безбожнику. Он га је нашао сам у себи, поузданијег него што му га сав свет може дати.“ (Велимировић, 2016в: 493)

„Св'јет је овај тиран тиранину,
а камоли души благородној!“

Горски вијенац (2499–2500)

Ко год се склони од Бога и Божје светлости, биће у мраку. Његова душа биће изложена нападу ђавола, а самим тим и искушењу да почини разна злодела и грех. Човек непрестано мора да се труди да свој духовни живот уздигне до највишег ступња. Овим потезом, човек ће бити спреман за оно што нам Бог припрема, а то је Судњи дан и нови долазак Исуса Христа. У данашње време све је више познатих случајева који желе да негирају постојање греха. Овим желе „да скину са себе одговорност за свој живот, као и за живот свога народа. Ако нема греха, нема ни кривице, отуда релативизовање греха и Зла, помешано са још погубнијом равнодушношћу“ (Јеротић, 2019а: 16). Бог је људима дао љубав, али и слободу. Колико год човек мислио да је слободан и да је сва моћ у његовим рукама, Бог му неће допустити да уништи себе, а ни Божје творевине. Докле год човек буде своју слободу користио на добро човечанству и свему на планети Земљи, служиће Богу угодним делима. Кад буде показао злобу, природа као и жива бића одговориће му истом мером.

Господу, који нам је подарио душу, можемо захвалити љубављу која ће сијати из наших срца. Одржавајмо искрену духовну везу са Богом, са нашим Створитељем и Његовим сином Спаситељем, јер је пролазни живот кратак и сваког тренутка нас може изненадити крај. Зато, приступимо Господу: крштењем, молитвом, постом, опраштањем, покајањем и љубављу. Покажимо другим људима да је Христов пут једини прави пут који води у вечно царство.

4. Косово – Божја казна и људско покајање

4.1. Бој на Косову пољу – издајнице и Божја казна

Ниједан догађај у историји српског народа није оставио тако дубоке трагове као Косовски бој. „Греше они који говоре: Косово је зауставило точак наше историје; уназадilo нас је; да није било Косова, ми бисмо данас били велики народ! Баш Косово нас је учинило великим народом.“ (Велимировић, 2016е: 326) За наш народ Косово је народна Голгота. „Човек и народ, који не пређе голготски пут, јесте само кандидат за човека и за народ, а не прави човек и прави народ.“ (Јевтић, 1992: 341) Косово, за српски народ, представља Голготу, али у исто време духовно и морално васкрсење. Оно представља врхунац жртвовања читаве војске због људског греха. Након овог догађаја, који се доживљава као Божја казна, завладаће духовно уздизање поробљеног народа и његово окретање ка Господу. За Николаја Велимировића Косовски бој се није десио без повода. Толике жртве, које су страдале на Косову пољу, нису без разлога. Народ је морао да падне на том пољу. То је била Божја воља и заслуга због грехова дотадашњих генерација. Робовање од пет векова била примерена казна за српски народ и њихов дотадашњи грех. Јеротић наводи да Бог не кажњава људе док их не опомене. Он је људима прво открио свој Закон, а онда посланике и пророке, да би им на крају послао Свог Сина Исуса Христа који је људима пренео речи Господње како треба да живе и како поново да успоставе заједницу са Њим. Сви који не поштују Бога и не препознају његове опомене, бивају кажњени. (Јеротић, 2018: 135)

„На Косову је српска војска била сломљена. Кнез Лазар посечен, а многе војводе су изгинуле. Неколико слуга само вратило се с празним коњима својих господара. Те слуге шапатам су разносиле језиву причу о двама стварима, које су видели: о нечувеној погибији и о нечувеном јунаштву српском.“ (Велимировић, 2016ж: 554) О пропасти српске државе услед пораза на Косову Његош јадикује стиховима:

„Црни дане, а црна судбино!
О кукавно Српство угашено“

Горски вијенац (43–44)

Након Косовског боја Србија се завила у црно. Поробљена и опљачкана преживљавала је најтеже тренутке своје историје. У *Горском вијенцу* Његош проклиње великаше који Српско царство „раздробиле на комаде“ (208) те се због њих подели у делове и паде под власт Турака. Владика није одушевљен ни кнежевом вечером која, попут Христове, дарова проклете душе и потрова великаше да се пред одлучујућу борбу, од које зависи опстанак Србије, позивају на освету, издају и лажно заклинање на верност и оданост владару. Његош проклиње косовску вечеру која показа кукавице задојене љубомором и јунаке спремне на издају свог владара и отаџбине. То су људи који нису марили за Србију већ су гледали како да преузму власт и на охол начин униште јачег и бољег јунака од себе. Није узалуд то што је са косовском драмом спојена и страшна чињеница издаје сличне Јудиној издаји Христа током Тајне вечере, али и Адамове издаје Господа у рају. Слично томе схваћен је Вук Бранковић на Косову када је хтео да, ради царства земаљског, спасе себе и своју војску. Његош наводи у *Лучи микрокозма* да свака издаја мора да буде кажњена јер „ред свештени над свему царује“ (II, 70).

Његош проклиње великаше, издајнице српског рода, зато што су разљутили Господа својим поступцима узрокованим завишћу и љубомором. И нису само великаши заслужни за Божји гнев већ и народ. Окренути леђима ка својој браћи и Богу, српском народу ће османлијско тиранство бити Божја казна. Бог је Косовском битком и њеним исходом казнио српски народ тако што им је наредних неколико векова ускратио слободу и осудио их на патњу како би се духовно уздигли, окренули вери, Богу и браћи:

„Великаши, проклете им душе,
на комате раздробеше царство,
српске силе грдно сатријеше;
великаши, траг им се утро,
распре сјеме посијеше горко,
те с њим племе српско отровање;
великаши, грдне кукавице,
постадоше рода издајнице.
О проклета косовска вечеро,
куд та срећа да грдне главаре
све потрова и траг им утрије;
сам да Милош оста на сриједи
са његова оба побратима,
те би Србин данас Србом био!“

Горски вијенац (207–220)

Његош наводи да је Бога разљутило понашање српских великаша те посла аждаје на Србе да разбију Српско царство. Само Бог сме да суди људима за злодела. Човек човеку не сме да суди јер ће тиме пресудити себи.

„Великаши и гријеше крупно;
смртна рука над њим власти нејма,
но ће њему за његова дјела
небо судит, а земља не смије.“

Лажни цар Шћепан Мали (IV, 537–540)

Владика „баца“ проклетство на издајнице. Он проклиње оне који утекоше испод сабље турске, што на вјеру праву не похулише, они који побегоше у планине од крви и смрти. Његош проклиње све издајнице уплашене Османлија, који су побегли са бојног поља и тиме издали народ свој. Сердар Вукота у *Горском вијенцу* сваког издајницу проклиње Бранковићевом клетвом стиховима:

„Ко издао, браћо, те јунаке
који почну на наше крвнике,
спопала га брука Бранковића
часне poste за пса испостио;
гроб се његов на та' свијет!“

Горски вијенац (2421–2425)

На Косову пољу пораз је претрпео Вук Бранковић, а не кнез Лазар. Лазар је победио, а Вук изгубио као што се и његово тело након смрти изгубило. Вукова душа беше изгубљена још на Косову, док Лазарева беше спашена на Косову. За Његоша је, како наводи у *Горском вијенцу*, Бранковић „погано коњено“ (221), издајца попут Алтомановића. Ни Вуку

Бранковићу, као ни Алтомановићу, не зна се гроб. Њихова имена су временом постала синоним за издајнице. Поп Андрија каже:

„Свак је рођен да по једном умре,
част и брука живе довијека!“

Лажни цар Шћепан Мали (I, 606–607)

Иако се у историји Косовска битка означава као пораз српске војске, за нас Косово не значи пораз српских војника.

„Наше војске на њу удараше;
многе наше војске изгибоше,
сјекоше их, робише, палише,
зло им свако на свијет радише;
сва је Црна Гора засијата
са нашијем и њиним костима -
покорит је никад не могасмо.
Куд ће веће дике и цијене?
Дина ми се начудит не могу,
кад погледам све њихове муке,
ка то људство до данас доживје.“

Лажни цар Шћепан Мали (V, 160–171)

За нас Косово никад није било и не може се посматрати као трагедија. Нарочито као бесмислена трагедија. По речима Атанасија Јевтића, Косово се „кроз нашу Цркву доживљавало као историјска драма, као частан Крст наш хришћански и православни, који ево већ шест векова носимо. Косово је увек, нарочито данас, све у знаку Крста. Но исто тако, Косово је све у знаку Васкрсења. Његова тајна у жртвовању за Христа, за веру хришћанску то јест у мучеништву ради Царства небеског.“ (Јевтић, 1992: 330–331) „И кад вам предстоји слава земаљска као и кад вам предстоји мука и понижење, бирајте увек царство небеско, царство Христове истине и правде“ (Велимировић, 2016е: 286–287) јер ћемо тако бити слављеници, а не губитници.

Историјски гледано, Косовска битка за српски народ представља „спољашњи пораз“. И макар битка технички била изгубљена, српска војска је остала победник јер „ко жртвује живот свој у једној борби за истину и правду Божју, жртвовао је највеће што је могао и имао, и – победио је“ (Велимировић, 2016е: 326–327). „Литургијски и есхатолошки гледано, то је било и одолевање и победа. На Косову се већ вековима 'жању две жетве: жетва смрти и жетва живота“ (Јевтић, 1992: 330–331) Војска која је одабрала царство небеско је победила. Они којима је циљ земаљска слава и тренутна победа су губитници, јер како наводи владика Николај у песми *Свети Лазар кнез мученик* (Велимировић, 2016з: 253):

„очи вечности друкчије суд дају:
Пораз војске неба у вечном је сјају.“

Свети Лазар кнез мученик (21–22)

На Косову је сва српска војска пала добровољно. Погинула је за веру Божју, за правду и истину. Она је изабрала славу вечног царства, а не пролазног. Зато је она победила, а није изгубила. Све што је војска имала, дала је као добровољну жртву. Сви погинули војници јесу добровољно принете жртве Богу. И зато је српска војска победила на Косову. Војници су

изгубили тела, али су спасили душе и обезбедили место у царству небеском. Свечари славе дан смрти свога свеца, док цео српски народ светкује и прославља дан када је на Косову српски народ изгинуо. Тај дан јесте Видовдан, обележен црвеним словом у календару да нас подсети на догађај који се догодио 28. јуна 1389. године. „Ко слави свете мученике, рецимо архиђакон Стевана или Ђорђа, тај не слави побеђенога него победиоца, нити слави мртвога но живога. Тако и ми, прослављајући велику армаду косовских мученика, не прослављамо побеђене него победиоце, нити мртве но живе. Видовдан је највећа слава српскога народа. Он је дан а не ноћ, и то баш Дан. Он нас опомиње на победу и на васкрсење.“ (Велимировић, 2016е: 326–327)

За Србе је Косовски бој био најважнији догађај у историје јер се тад одиграо прелазак из епохе слободне и самосталне српске државе у епоху робовања под Турцима. На Косову, Лазарева војска борила се за одбрану хришћанства, отаџбине, па и Балкана. По Николајевим речима Муратова војска се борила за наметање исламске вере, господарства, власти, за наметање терета и ћутања. „Ако ви убијете некога ко има више права од вас, ви га нисте убили но прославили. Убијањем њега ви сте само ускорили своју пропаст и његов тријумф.“ (Велимировић, 2016ђ: 620–621) Господ је рекао: „Ко чува живот свој, изгубиће га, ко изгуби живот свој Мене ради, сачуваће га.“ (Мт 16, 24–26) Наведене речи из *Светог писма* једне су од најдубљих и најплеменитијих које могу да нам посведоче да је наш народ на Косову изабрао царство небеско. „Није ли народ Лазарев онда изгубио свој земаљски живот, са богатством и славом, Христа ради? И није ли кроз ту жртву једнога живота сачувао и примио један бољи и пунији живот, који му се у наше дане отвара?“ (Велимировић, 2016ђ: 621)

4.2. Косовска битка – победа или пораз

О Косовском боју је написано много песама и испричано много легенди и предања али се о самом боју мало зна. Кроз историју се прича о Косовском боју често мењала, препричавала, богатила појединим детаљима и тако временом прелазила у легенду.

Сачувани подаци о Косовском боју су штур и неодређени. Из њих сазнајемо да се битка одиграла у уторак, 28. јуна 1389. године на Косову пољу. Познати су нам смрт султана Мурата и кнеза Лазара. Смрт Муратовог сина Јакуба се ређе помиње па је чак и начин његовог страдања кроз историју мењан. Исход битке није познат нити се на основу извора може утврдити. Ниједан од извора из 1389. године не сведочи о победи Турака.

Срби, а такође и Турци, имају своје виђење и исход битке. Раде Михаљчић наводи да „једино у писму Фирентинске општине од 20. октобра 1389. године постоји детаљнији опис султанове погибије“. У овом спису се наводи да је реч „о пробоју заверених ратника до султановог шатора окруженог везаним камилама“, а да је поменути подвиг „јединствен и достојан легенде“. (Михаљчић, 1989: 10)

Његош нам износи своје виђење „косовског плачног боја“ у којој је победило витештво и опредељење за царство небеско. У *Свободијади* он наводи да на Косову пољу Обилић „даде смрти горку чашу“ (I, 72) турском султану Мурату.

„Српска сила и држава
на Косову тад погине,
али слава и витештво

у ц'јелом се виду каза.
А свједок је тога прави
Обилића мач крвави,
који цару Амурату
даде смрти горку чашу
у Косову пољу испит,
јер витеза обесмрћа
славна смрца и гробница
ка с добићу славан живот.“

*Свободијада (I, 65–77)*¹⁸

Већина извора о смрти султана Мурата говоре или неодређено или Муратову смрт приказују као подвиг једног ратника. Предање исто тако, све до појаве дела Мавра Орбина *Краљевства Словена, порекло Словена и развој њиховог царства* (1601), подвиг на Косову усресређује на једног ратника, главног јунака. Према витешким идеалима било је часније погинути од мача противничког вође него од непознатог ратника. С друге стране Ненад Љубинковић наводи да је „према правилу ратовања победник онај који остане жив на бојишту, а побеђени онај који бојиште напусти“. (Љубинковић, 1991: 152). Историја бележи да је турска војска бојиште напустила одмах, док су Мурат и његов син Јакуб погинули у боју на Косову. Српска војска је остала на бојишту. Међутим, и српски вођа кнез Лазар је, као и турски, погинуо. У судбоносном тренутку српска војска није имала коме да призна пораз, нити да објави победу. Раде Михаљчић је, на основу доступних писаних извора из године Косовске битке, али и нешто каснијих година, закључио да се вест о видовданском сукобу и исходу ширила различито. Византинци су славили пораз муслимана, што је био случај у Венецији и Фиренци. (Михаљчић, 1989: 9–11) У исто време ширила се вест о смрти султана Мурата и непознатом јунаку који га је убио. Непознат јунак о којем историја не открива превише био је Милош Обилић. Овај јунак је стекао своју славу тако што је показао верност владару кнезу Лазару и одговорио Вуку Бранковићу на прозивку о издаји. Милошев подвиг остаће забележен као симбол лојалности и јунаштва, док ће Бранковићев подвиг на Косову бити обележен као негативан и издајнички. Два подвига господаревих слуга на лествици стоје на супротним странама. Један на дну, а други на врху. Један се бори за правду и вечно царство, а други за славу у пролазном царству. Милош Обилић постаће оличење за осветничку правду и јуначку смрт, док ће Вук Бранковић остати упамћен као издајница српског народа.

4.3. Важност добровољног жртвовања на Косову пољу

Зашто је Косово толико важно за српски народ? Зато што је најбољи показатељ како се заслужује царство небеско. Зато што показује шта значи мученичка смрт и добровољно жртвовање људског живота.

У прилог томе колико је за српски народ значајно Косово и добровољно жртвовање читаве косовске војске имамо Николајев пример који наводи да се чак ни пад Цариграда, престонице источног хришћанства, не може мерити са Косовом. Пад Цариграда се догодио неколико година после Косовског боја. Цар Константин је током овог догађаја посечен, баш

¹⁸ Римски број означава редни број песме, арапски број означава стих

као и кнез Лазар на Косову. Догађај сличан Косову. Али није тако. На Косово је хришћанска војска „марширала у сусрет смрти“, док је у Цариграду војска „стајала унутар у граду, надајући се до последњег часа, да ће се смрт некако окренути од ње на левокруг“. (Велимировић, 2016е: 325) Косовски јунаци нису молили Господа да им спасе пропадљиво тело већ су дали свој живот на Косову као добровољне жртве за одбрану своје отаџбине. У Цариграду, „кад су ђулад, из првих топова у историји, пробила зидове градске, ужас је завладао и паника се зацарила у војсци и грађанству. Сви храмови били су испуњени вапајем и молитвом Богу за спасење града, тј. за спасење тела, за спасење државе и царства земаљскога“ (Велимировић, 2016е: 325). Разлика између пада Косова и Цариграда је очигледна. Косово је борба за царство небеско, а пад Цариграда за царство земаљско. „Отуда је пад Цариграда забележен код Грка као ноћ а не као дан, као пропаст а не као победа. Истина, и ту је битка крста и полумесеца, но без епопеје и без надахнућа за будућа поколења. Јер пораз схваћен само као пораз не може никога одушевити. Нити сама Голгота без Васкрсења може некога надахнути и оснажити.“ (Велимировић, 2016е: 325 – 326)

Битка која се одиграла на Косову била је борба за „часни крст“ као симбол царства Христовога. „И честити кнез, и војводе велике и мале, и сви табори њихови, крећу на Косово с одлучном вољом да жртвују своје животе за царство небесно, 'за крст часни и вјеру хришћанску', 'за лијепо име Исусово'.

Ако волиш царству небескоме
а ти сакрој на Косову цркву
не води јој темељ мермера...
Цар вољеде царству небескоме
а него ли царству земаљскоме.“ (Велимировић, 2016е: 323)

По речима Николаја Велимировића „у свести или подсвести целог народа брујала је једна тајанствена нота“, а то је: „да на Косову Христос дели мученичке венце славе, да се треба грабити за те венце; да се једно царство губи а друго добија; и да је куцнуо судбоносни час да се за крст часни жртвује све“. (Велимировић, 2016е: 325) Јунаци су у косовску смрт отишли добровољно бранећи своју државу, веру и свој народ. Свака жртва треба да се заснива на добровољности. У *Светом писму* се потенцира на томе и наводи: „А кад приносите жртву захвалну Господу, приносите је драге воље.“ (3Мој 19, 16) Жртвовањем за веру и одабиром мученичке смрти обезбеђује се царство небеско. На крају *Горског вијенца* Његош пева о јунацима који добровољно жртвују свој живот у борби против Турака и који за собом остављају споменик јунаштва и слободе Црне Горе:

„Ко умије вама сплести в'јенце?
Споменик је вашег јунаштва
Гора Црна и њена слобода!“

Горски вијенац (2645–2647)

Смрт јунака на Косову пољу не сматрамо поразом. Јунаци су погинули за нови живот, за царство небеско „Јер ко хоће живот свој да сачува, изгубиће га; а ако ко изгуби живот свој мене ради, наћи ће га.“ (Мт 16, 25) Косовски јунаци су у потпуности решени на смрт, али не било какву. Они добровољно дају свој живот за одбрану отаџбине. Косовским јунацима је важнија небеска победа од земаљске.

Знали су Срби да насупрот себе на Косову пољу имају јачег противника. Али вера у Господа је јача од свих ножева и мачева. „Кад отидеш на војску на непријатеља својега и видиш коње и кола и народ већи од себе, немој се уплашити од њих, јер је с тобом Господ Бог твој, који те је извео из земље Мисирске.“ (5Мој 20, 1) Ако непријатељ не жели мир с

тобом који си му претходно понудио него се стане с тобом бити „тада га биј“ (5Мој 20, 12). Вођени наведеним законом, косовски војници нису осећали страх. Њихове душе су биле испуњене Духом светим који их је водио ка Господу.

„Блистава и сјајна поворка хитала је са свих граница царства у жижу части и славе, на Косово поље. Осењена крстастим барјацима и иконама крсних слава, са песмом и клицањем, са песмом и свирком, са песмом и радошћу хитала је она своме косовском – губилишту. Зар нас не подсећа ово на групе првих хришћана, који су са таквим расположењем ишли под мач, или у огањ, или пред зверове? Не зна се ни за једног хришћанског мученика да се молио Богу да га спасе од блиске смрти, а зна се за хиљаде и хиљаде њих да су се молили, да их мученичка смрт не мимоиђе.“ (Велимировић, 2016е: 326) Лазарева војска није одржала молитву за спасење од смрти. Са душом испуњеном Духом Светим српска војска учинила је све предсмртне припреме. Опростила се у дому, кроз Свету литургију се причестила на Косову, па пошла под крстастим барјацима на крст, на дан Светога Вида, и Светога Амоса, крсне славе честитога кнеза Лазара. По речима Николаја Велимировића у историји хришћанских народа нема познатог сличног случаја, да цела једна војска, цео један оружан народ, буде запојен вољом за смрћу и да оде у смрт за веру своју. Не у смрт самоубилачку, него у смрт херојску. (Велимировић, 2016е: 326)

4.4. Тајна Светог причешћа пре добровољног жртвовања

По речима апостола Павла, косовски јунаци су окусили „дар небески, и постали заједничари Духа Светога [...] и силе будућега века“ (Јев 6, 4–5). И Његошев народ се пре борбе причестио. Игуман Стефан у *Горском вијенцу*, пре борбе за слободу, позива народ на причест:

„Хајте, браћо, те се причешћујете
без приправе и без испов'јести,
а ја мичем све на моју душу.“

Горски вијенац (2619-2621)

Његош саветује свој народ да постом и молитвом испуне душу своју и да ће тад Бог бити са њима. Господ је уз вернике. То се види у следећим стиховима које изговара патријарх:

„Са помоћу божом и светијех,
са чистијем постом и молитвом
Бог ће дати да се одбраните.“

Лажни цар Шћепан Мали (I, 623–625)

Света тајна причешће је једна од седам Светих тајни коју је установио Господ Исус Христ пред својим ученицима на последњој вечери, уочи свог страдања. У току причешћа побожни хришћани узимају хлеб и вино, примајући тако истинито тело и крв Господа. „И кад јеђаху, узе Исус хлеб и благословивши преломи га, и даваше ученицима, и рече: Узмите, једите; ово је тијело моје. И узе чашу [...] пијте из ње сви. Ово је крв моја која се пролијева за многе ради отпуштења гријехова.“ (Мт 26, 26–28) Причешће је важан део хришћанског живота. За причешће се људи припремају постом, молитвом, исповедањем грехова својих и

опраштањем онима који су се огрешили о њих. Причешћем људи чисте своју душу и отварају је за духовно испуњење Господом. Зато они који се не причешћују немају Господа у себи или како се наводи у *Светом писму*: „Заиста вам кажем: ако не једете тијело Сина Човечијег и не пијете крви његове, немате живота у себи.“ (Јн 6, 53) Свако ко се причести чисти своју душу и припрема је за вечни живот. „Који једе моје тијело и пије моју крв има живот вјечни; а ја ћу га васкрснути у посљедњи дан.“ (Јн 6, 54) „Који једе моје тијело и пије моју крв у мени пребива и ја у њему.“ (Јн 6, 56) Ево нам доказа зашто су се косовски јунаци причестили пре битке и да су се овим чином определили за вечни живот и небеску славу. Косовским опредељењем војници и кнез Лазар су се везали за нешто што је трајно и непролазно. Косовско опредељење је несумњиво наставак светосавског опредељења за царство небеско, за Цркву Христову непролазну и непобедиву.

4.5. Косовски јунаци и кнез Лазар – одабир царства небеског

Основна карактеристика српског духовног опредељења за царство небеско испољила се најпотпуније и историјски највидљивије кроз битку на Косову пољу 1389. године. На Видовдан поменуте године, у борби између Срба и Турака, кроз борце и мученике које је предводио и својом погибијом крунисао Свети кнез Лазар. Срби су се на Косову свесно борили за отаџбину јер су као народ имали изграђене духовне вредности, државу и цркву, уметност и културу.

Пре нешто више од шест стотина година кнез Лазар се приволео царству небеском. Он је стао уз Исуса Христа и Његов Часни крст. Кнез Лазар је изабрао царство небеско и тиме постао бесмртан. „Сад си цар на небу, некад кнез народу.“ (Велимировић, 2016з: 253) Николај (Велимировић, 2016з: 253) кнезу Лазару посвећује следеће стихове:

„Блистај, царе Лазо, у царству небесноме.
Светли своме роду на путу тесном!
Буди наук роду кад га сумња тлачи –
од два духа увек Христов дух је јачи.
Од два царства увек Христово је боље –
то нас учи Лазар и Косово поље.“

Свети Лазар и кнез меченик (29–34)

Приволети се небеском царству, у Николајевом објашњењу то значи „повести се за тренутном угодношћу тела а против принципа духа“. (Велимировић, 2016ђ: 619) Царство земаљско цени успех људи. Нарочито су на цени „брзи успеси“, који повлаче потез продаје неба за земљу. Успеси су већи „уколико су јевтиније задобијени“ (Велимировић, 2016ђ: 619). За људе који се боре да заслуже славу на земљи и царство земаљско „небо и земља јесу земља, тело и душа – тело, вечност и тренутак – тренутак“ (Велимировић, 2016ђ: 619). Човек има прилику да сваки дан докаже своје опредељење за једно од два царства. „Нису потребни крупни историјски догађаји, да би један смртан човек добио прилику да се одлучи за једно или друго царство. Сваки бели дан је један велики датум у борби та два царства.“ (Велимировић, 2016ђ: 619)

Људи вековима бирају између два царства, између вечног и пролазног. Господ је људима дао слободан избор када су у питању поменута два царства. Они могу изабрати само

једно царство. У изабраном царству људи се осећају на „огњишту своје“ (4), док у другом као „туђин у нашем оделу“ (5) наводи се у песми *Свети Лазар кнез мученик* (Велимировић, 2016з: 252–253).

„Два се царства никад не могу имати,
ако једно хоћеш, друго мораш дати.“

Свети Лазар кнез мученик (1–2)¹⁹

Да постоји вечно царство открио нам је и показао син Божји Исус Христос након што је страдао на Голготи за спасење човечанства. Апостол Павле наводи да је вечно царство „оно што је Бог припремио онима који Га љубе“ (1Кор 2, 9). За Николаја Велимировића, царство небеско је „скуп свих највиших, непролазних и вечних вредности“. (Велимировић, 2016е: 520) Царство небеско је највиша тачка до које човек може да стигне, то је јеванђелски назив највиших вредности. „Без њега, све прелази у квареж и трулеж као риба без соли.“ (Велимировић, 2016е: 520)

Косовски јунаци су били одлучни на Косову пољу. Јасно су испољили свој верски идентитет и показали веру у Господа, као и да је земаљски живот безначајан и пролазан. У свом опредељењу на Косову за царство небеско српски народ је испољио и показао свој хришћански, првославни идентитет. То косовско опредељење српског народа постало је историјска судбина његова која ће одредити даљи ток живота српског народа. Атанасије Јевтић наводи да је опредељење српског народа на Косову било хришћанско, мученичко, монашко и подвижничко. Овакво опредељење се пројављивало сваки пут кад је требало да Срби своје животе дају за Крст часни и слободу златну. (Јевтић, 1992: 302) Народ се у критичним ситуацијама окреће и тражи начин којим ће заслужити царство небеско. У тешким тренуцима људи схватају да је живот на земљи пролазног карактера, да је смрт близу и теже да, на сваки начин, учине себе достојим Божјег царства.

Кнез Лазар и косовски јунаци су се након Косовске битке приволели царству небеском. Неки говоре да су се преварили због тога. Уколико су у праву, онда бисмо могли рећи да се Христос преварио што је рекао: „Иштите најпре Царство Божије и правду његову, и ово ће вам се све додати.“ (Мт 6, 33) И још је рекао: „Царство Божије унутра је у вама.“ (Лк 17, 21) „Кад је у души вашој вера, и нада, и љубав, и стид и невиност, и чистота – онда је царство небесно у вама. Кад је међу вама добра воља и милост, слога и братољубље – онда је Царство небесно међу вама. А над вама је Царство небесно, огромно и небројиво, тамо у свету духова и душа, где васкрсли Христос царује, где и вас чекају стотине милиона ваших предака, српских светиња, праведника и мученика, који на земљи носише Царство небесно у себи, или га ширише око себе, или пострадаше за њега, да се вечно веселе у њему.“ (Велимировић, 2016ж: 49)

Небеско царство је царство којем тежимо. То царство је нешто што нам Господ може највише дати. Оно је циљ сваког човека. „Ако знамо циљ, да ли знамо пут? Господ је рекао, да су врата за царство небесно тесна, а пут узак? Шири пут је прљавији, узак пут је чист. Поред широког пута цвеће је кржљаво или га уопште нема: прашина га дави, многи путници га газе. А уз узак и чист пут расту многе врсте цвећа. Четири су најважније: покајање, поштење, молитва и милостиња. Неки не знају за царство небеско као прави циљ живота па место њега траже или богатство или власт, или телесну лепоту. Из нетачно постављеног циља следује и погрешан пут на коме се спасење губи и душа потискује у најдубљу таму паклену. Знати циљ и пут, то је најважније.“ (Велимировић, 2016ж: 243–244) Косовски ратници су се определили за узак пут јер су знали да је тај пут чист зато што је то пут којим

¹⁹ Николај Велимировић, *Сабрана дела* [књ. 11], 2016з, стр. 253.

је и Исус Христос ходао. Знали су косовски јунаци да је овоземаљски живот пролазан и да пут до царства небеског могу заслужити страдајући мученички и борећи се свим срцем за своју отаџбину и веру. „Само живот у Христу и смрт за веру у Њега уздиже човека до светости и мучеништва. А то, као што рекосмо, свако за себе мора да оствари и извојује. Не могу га несвети остварити уз Свете само тако што би заједно са њима пали у борби за слободу“, навео је патријарх Павле (2011: 83).

Николај Велимировић примећује да је „кнежево привољевање Царству небеском извршено у име целог Српског народа (попут Мојсијевог у име Израиља)“. (Велимировић, 2016е: 347) Ово опредељење представља, по речима Атанасија Јевтића, најјачи израз онога што се догодило на Косову, опредељење за „небеску Србију“. То је „онај вечни 'Сабор Срба Светитеља' у вечном и свечовечном Сабору Христовом – Цркви небеској, Вишњем Јерусалиму, Граду Бога Живога и Божијих вечно живих светих боголиких и богоподобних људи“. (Јевтић, 1992: 303) Косовом се наша историја „одигравала на највишем плану, на трагичној и узвишеној граници небеског и земаљског, Божијег и људског. И Косово је сведочанство да се као народ никада нисмо борили за безначајне ствари и да никад нисмо могли бити искрено одушевљени ситницама и пролазностима“. (Велимировић, 2016е: 347)

Господ је косовским ратницима дао слободан избор царства. Понудио им је да бирају између два царства, вечног и пролазног. Они бирају пут којим желе да наставе свој живот. Боримо се за Божје царство јер јаче је небо од земље. Земаљски живот је пролазан, а небески вечан. „Земаљска правда односи кратке и брзе победе; дуготрајна и трајна победа припада правој небесној. Правда је небесна спора али достижна.“ (Велимировић, 2016ж: 555) Самоодговорност косовских јунака пред Богом, пред собом и пред светом је: Које ће царство изабрати? Светлост или таму? Добро или зло? Тачно онако како је Бог поставио избор пред Стари Израил: „Гле, изнесох данас преда те живот и смрт, добро и зло [...] благослов и проклетство; па изабери [...]“ (5Мој 30, 15–19)

Срби су у време Немањића, с Христом у слободи имали моћ, сјај и задужбине. У покосовској епохи, опет с Христом, нису клонули, нису пали нити пропали, већ су показали изненађујућу дубину душе и снагу те исте душе да дође до ослобођења кроз победоносне народне устанке. Косово је сведочио, и сведочи, да се као народ никад нисмо борили за ситне и безначајне ствари и да никада нисмо били одушевљени пролазним стварима. Зато, кроз векове, за српски народ косовски јунаци су пример победе и борбе за вечну славу и небо. Тесан је пут који води у Божје царство. Човек који на овом свету хода ка Богу и при том сипа благородне и велике дарове Божје је срећан. Овакав човек после смрти одлази у царство небеско као безазлено и безгрешно дете.

Српски народ треба да зна да је „кроз Светога Саву изабрао царство небеско на почетку стварања свога царства земаљскога, а кроз Светога цара Лазара изабрао је опет царство небеско на почетку рушења овога царства земаљскога. И пред зидање и пред рушење, и пред славу привремену и пред ропство привремено, српски народ се дакле приволео царству небескоме кроз најбоље и најлепше људе. Запамтите ово. Мислите о овоме. Владајте се према овоме“ (Велимировић, 2016е: 286–287).

4.6. Свети кнез Лазар

Лазарева смрт у Косовском боју означава завршни чин распада српске државе и Душановог царства. Након смрти кнеза Лазара, кнегиња Милица и црква теже његовој канонизацији што је највероватније и учињено 1391. године. Радило се на уздизању и величању Косовског подвига достојног „славе небеске“. Лазарево тело на Косову није изгубљено. Оно је и данас намагнетисано силом Божјом и лежи цело у манастиру Раваница као нераспаднуто и чудотворно.

Након Косовског боја кнез Лазар је врло брзо постао световна личност. Он улази у свест људи и почиње да се приказује на фрескама као светац док се у народним песмама приказује као херој-мученик. Патријарх Павле (2011: 78) наводи да је „култ Светог кнеза Лазара настао рано, по преносу његових моштију из Приштине у Раваницу, кад му је и служба написана“. У даљем тексту патријарх Павле наводи да о званичној канонизацији немамо података. „Лазар је погинуо на Косову а васкрсао у души народној. Он је погинуо телесно за крст и слободу, то јест за народни програм. Он је одбранио себе од безбожне властеле, која му је заграђивала пут ка народу и народном програму. Зато је народна љубав одбранила њега од смрти. И Бог се сагласио Својом љубављу са народном љубављу па је посветио Лазареву душу на небу и Лазарево тело на земљи. Ено га у Раваници, чудотворно. Нико не награђује тако као Бог и народ. Народна одбрана треба ту истину да упечати у срце омладине народне.“ (Велимировић, 2016е: 518)

Лазар се држао Христове истине. Знао је да је прави пут једино онај који води кроз Исуса ка Оцу. Кнез Лазар је дао земаљско царство за небеско. На Косову је био посечен, мртав и поражен. Он је изгубио и царство и главу. Свет је мислио, да је Лазар претрпео нечувен пораз и да је народ српски сломљен заувек. Међутим, није тако. Косовски јунаци су дали свој живот за спас српског народа. „Народ је веровао, да нити је поднета жртва могла бити тражена и узета васионом узалуд, нити пак да се крст Христов, којим су се осенили војници Лазареви, да сломити ма од какве силе у свету. Зато се мртва глава Лазарева засијала на Косову пољу већма него сјајна победа Бајазитова. Но гле, колико се тек данас сија победа Лазарева.“ (Велимировић, 2016ђ: 621) Божја правда је спора, али достижна. То добро зна српски народ.

Господ је од цара Лазара и косовских јунака захтевао највећу жртву и та жртва је принета. За косовску жртву правда небеска је предвиђала у далекој будућности награду жртвеном и намученом народу. Пет векова мучења под тиранином, свакодневне борбе за ослобођење изнудили су награду небеску за жртву косовских јунака. „Дошао је, гле, дан велики као Видовдан но светлији од Видовдана.“ (Велимировић, 2016ж: 555) „Тиранија сама себи мора на крају пресећи крвне артерије, пошто се дуго ранила туђом крвљу. Себичност мора сама себе појести, пошто поједе све око себе. Неправда сама себи мора ископати најдубљи гроб, пошто створи око себе гробље.“ (Велимировић, 2016ж: 557)

„Смрт Лазара, али и јунака Милоша Обилића, изазвала је не само сажаљење, но и завист. Јунацима се увек завиди: и на животу и на смрти.“ (Велимировић, 2016в: 277) „Ко год је се икад приволео царству небесном, тај је и у пропасти својој носио победу. Ко год је умирао за небесну правду, правда је његова живела и њега васкрсавала.“ (Велимировић, 2016ж: 555) Цар Лазар је пао с коња, и у великом окршају глава му је одсечена. Тело је страдало мученичком смрћу, али је Лазарева душа остала чиста и пре Косовског боја припремљена за вечно царство.

Из свега наведеног до сад јасно произилази „да је Лазарево и наше Косовско опредељење истовремено историјско и надисторијско“. Историјско је зато „што се њиме и

сам Лазар и цео наш народ определили овде на земљи, у историји, за нешто што ту историју 'суди', тј. просуђује, процењује стварношћу и вредношћу есхатолошком, кроз литургијски акт и понашање“. (Јевтић, 1992: 325) Што се тиче надисторијског опредељења то је опредељење за царство небеско, одабир јунака за оно што је вечно и непролазно. Косовско опредељење је надисторијско, али и есхатолошко, јер се њиме „Лазар и сав народ определио за искање најпре и првенствено Царства Божијег и Правде Његове, уз које се онда и све остало додаје, по нелажној речи Христовој“ (Јевтић, 1992: 325). Цар Лазар бира добровољну мученичку смрт чиме се приволева царству небеском. Са њиме, на Косову пољу, гине сва српска војска. Овим Косово постаје „највећа гробница хришћанских мученика, погинулих за једна дан“ (Велимировић, 2016е: 326–327).

На Косову је било доста оних, чија имена и не знамо, а који су уз кнеза Лазара достигли царство небеско. Још је више било оних који се духовно нусу уздигли, који нису имали вере и интересовања за царство небеско већ за царство земаљско. За њих је, по речима патријарха Павла (2011: 84) „Крст часни првенствено симбол борбе за слободу спољашњу“. „Многи, дакле, од бораца за крст часни и слободу златну не спадају у број Светих, у коме је био Свети Кнез, али спадају у број верних и Црква се и за њих моли. А таквих је било и у другим ратовима до данас. Црква их не оставља без своје молитвене помоћи, те се Задушнице на Видовдан у ствари врше за све оне који су Цркви припадали, свесно се борили за 'крст часни и слободу златну', али који нису били достигли ниво светости. За Свете се Црква не моли, него се моли њима као пријатељима Христовим (Јн 15, 14–15), да се они моле за нас и заузму се за нас пред престолом Божјим.“ (Патријарх Павле, 2011: 85)

4.7. Косово – мотив за борбу многим генерацијама

„Косово и његова драма и трагика враћају нас себи, своје хришћанском идентитету и историјско–литургијском памћењу.“ (Јевтић, 1992: 336) Ово не значи да српски народ остаје да живи у прошлости и сећању. Напротив, ми само још дубље доживљавамо нашу „крстоносну садашњост, наш Косовски крсни завет и опредељење: да се само у светлости Царства небеског може живети и издржати судбоносна драма живота и историје на земљи. Јер само тако може се литургијски поново доживети велика истина из косовске народне песме: Све је свето и честито било, и миломе Богу приступачно“ (Јевтић, 1992: 336)

У свест српског народа ће врло брзо почети да улази све оно што су косовски јунаци постигли одредивши се за вечно царство и духовне вредности које га карактеришу. Ово опредељење постаће саставни део народне душе и његове живе историје. Опредељење за духовне вредности најпре се може видети код српских светитеља који „својим подвизима, врлинама и страдањима изграђују у народу духовну лествицу ка Царству Божјем и служе као живи узор за вредновање света и живота, историје и људских дела у њој.“ (Јевтић, 1992: 238) Историја је забележила много примера у којима су људи показали тежњу ка вечном животу, како пре Светог Саве, тако и после Косовског боја. „Особито је косовско опредељење било присутно и живо код Срба мученика и новомученика, а присутно је и код свих оних православних Срба који и данас носе свој крст и за Христом иду, гледајући при том увек више на онај него на овај свет.“ (Јевтић, 1992: 302)

„Благодарећи оваквом свом Косовском опредељењу, српски народ је после Косова, у вековима турског ропства, више пута понављао свој косовски подвиг – судбинско опредељење увек за тежу ствар, за драматично ношење свог крста.“ (Јевтић, 1992: 250) Чак и

кад није било изгледа за победу, српски народ је остао веран свом косовском завету. Царство небеско треба да је свима нама циљ овоземаљског пролазног живота. Кнез Лазар је са својим војницима одабрао царство небеско јер:

„Земаљско је за малена царство,
а небеско вавек и до века.“ (Велимировић, 2016г: 151)

Срби ће након Косовског боја остати везани за Косово нераскидивом везом јер је Косово „сложена осовина духовног идентитета српског народа“ (Јевтић, 1992: 337). Андрић је у есеју *Његош као трагични јунак косовске мисли* изнео црногорску и свесрпску обузетост косовском идејом и косовском судбином нашег народа. Док је у поменутом есеју, навео да је Његош био „чисто оличење косовске борбе, пораза и несаломивљиве наде“. (Андрић, 2013: 5) Борба за Косово, срцем и душом, траје и данас јер једино Срби „осећају“ Косово. Народ који је страдао у Косовком боју и истрпео Божју осуду од пет векова робовања под туђом вером и влашћу, зна да се Косова не може никада одрећи и препустити га народу који ничим није везан за њега.

Непрестано враћање косовској идеји међу српским народом, нарочито је присутно у годинама ослобођења од Турака, у каснијем периоду, али и данас. Владика Петар II Петровић Његош заслужан је за обнављање косовског опредељења на тлу Црне Горе средином XIX века. Он је косовске мученике и Милоша Обилића „искористио“ као би, кроз своја књижевна дела, подстицао народ на борбу за ослобођење од Турака.

Након Косовског боја и пада Србије под турску власт Сердар Вукота у *Горском вијецу* проговара:

„О Косово грдно судилиште,
насред тебе Содом запушио!“

Горски вијенац (987–988)

Косово је за Његоша „судилиште“ на коме ће се, након борбе, одлучити која војска ће се определити за царство земаљско, а која за царство небеско. На поменутом „судилишту“ пресудиће се и народу који ће или пасти у ропство или ће остати да ужива на земљи. Косовски јунаци су одабрали небеско царство док су народ и држава пали у руке непријатеља. Казна Божја за српски народ је сразмерна њиховом греху. Срби су под Турцима робовали пет векова јер је њихов грех био велики. На тај начин они су се духовно чистили и уздизали ка Господу. Господ зна шта је најбоље за свакога, па је и казна коју су Срби морали да истрпе била одговарајућа у том тренутку. Након сваког греха и издаје, Бог очекује покајања појединца или народа. Док завршни чин васкрсења означава славу и нови живот са Господом.

По речима Атанасија: „Косово је српски народ доживео, и даље кроз историју доживљавао, као нашу народну Голготу, али и као сигуран пут ка васкрсењу“ (Јевтић, 1992: 248). Владика Николај је изнео сличан став којим је изразио свенародно поимање и доживљавање Косова као крсног опредељења, као крстоносног историјског пута и животног става српског народа. „Кнез Лазар се приволео Царству небеском [...] стао уз Христа и Његов Часни Крст, изгубио и царство и главу“ (Велимировић, 2016г: 620), али је победио смрт кроз Христа и заслужио место у Божјем царству вечности.

„Српска је земља и Српско Косово – Крст часни и слобода златна, то јест трајне и непролазне вредности Царства небеског. Српски Косовски подвиг и борба били су и бивали увек, а то и данас остају: да народ душу своју не изгуби.“ (Јевтић, 1992: 260) Јер „каква је

корист својој души наудити“ (Мт 16, 25–26). И зато, јунацима и свим витезовима српског царства који су своју душу спасили од пропадања, Његош ускликује:

„На небу им душе царовале
ка им име на земљи царује!“

Горски вијенац (2664–2665)

Косово је пут Богочовека, то је истински и историјски пут опредељења српског народа. Срби су се на Косову определили за „Крст часни и слободу златну, а носити Крст значи страдањем посведочавати љубав своју према Богу.“ (Велимировић, 2016г: 667) Крст сведочи о љубави према Господу, док сама борба за Крст већ означава победу, без обзира на блиски исход борбе. Борба „за Крст часни“, „слободу златну“, и „царство небеско“ је водила Лазарева. Боље је жртвом (тј. Крстом) задобити царство небеско, него лукавством царство земаљско јер земаљско је пролазно, а небеско вечно. Зато владика Николај (Велимировић, 2016з: 253) поручује:

„Од два царства увек Христово је боље –
то нас учи Лазар и Косово поље.“

Свети Лазар кнез мученик (33–34)

Све учеснике српског народа у борбама за слободу водила је вера у правду вечног царства и одабиру овог царства којем се 1389. године приклонило стотине хиљада недужних живота. Идеја косовског опредељења трајно ће бити присутна у историјској и духовној судбини српског народа. Српски народ не заборавља Косово. Косово је остало у свести Срба као место страдања и жртвовања српске војске за очување православне вере и самосталне државе. Косово је било и остало „наше опредељење за правду и љубав Христову, увек крстоносну, али зато и увек спасоносну“ (Јевтић, 1992: 325).

4.8. Косово у свести српског народа

За српски народ пораз на Косову значио је „свршетак једног бурног дана и почетак једне мрачне и жалосне ноћи. Но народ не би могао преживети тако дуготрајну ноћ, да није имао ма и један зрак светлости.“ (Велимировић, 2016ж: 554) Зрак светлости је вера у Господа и Исуса Христа. Вера и нада у будућност, у спасење душе, свог народа и отаџбине. Вера је у срцима покороног народа сијала и није се угасила чак ни током робовања под Турцима већ је добила још већи плам. „Негде у дубини васионе неко непознати притиснуо дугме, некакво електрично дугме, и цео један поробљен народ осетио је једну лаку струју у себи, која га је придржавала да сасвим не клоне и не падне. Однекуд иза овога света, из средине његове, из душе његове дошао је као лак поветарац шапат души народној: 'истрај, нећеш пропасти'.“ (Велимировић, 2016ж: 554) Господ је у најтежим тренуцима био уз поробљени српски народ који је у својим срцима одржавао искрену љубав и веру према Богу. Не заборавимо да Господ људе никада не напушта. У најтежим, као и у најсрећнијим тренуцима Он је уз нас.

О Косовском боју, опредељењу косовских ратника за царство небеско и косовском завету писали су многи наши беседници, теолози, књижевници, историчари итд. Међу најзначајнијима јесу Николај Велимировић, Атанасије Јевтић и Његош. Сви су се они дивили

Косовском боју и потезу косовских ратника на Косову. Српски народ треба да буде поносан јер оно што српски народ има, а други немају, јесте Косово.

Николај Велимировић је написао неколико текстова које је посветио Косову. Посебно је значајан Николајев религиозно–филозофски есеј, објављен 1933. године под називом *Царев завет*. Поменути текст је посвећен искључиво Светом кнезу Лазару. У овом делу Николај износи своје схватање Лазаревог и свесрпског косовског опредељења за царство небеско. У беседи *О народном пророчанству* Велимировић наводи да косовски пораз и дуготрајна борба за ослобођење српског народа доноси „крајњу победу која припада правди небесној“. (Велимировић, 2016в: 227) Правда је спора, али достижна.

Колика је Николајева приврженост Косову доказ је *Служба Светим новомученицима српским* (Велимировић, 2016з: 691), посвећена пострадалим у геноциду спровођеном над српским народом у Другом светском рату. Поменути песнички текст мало је познат иако је њиме Николај ушао у ред наших великих химнографа и песника. У јавност је текст доспео први пут 1962. године. Тада је Свети архијерејски сабор Српске православне цркве одлучио да заједно са Светим кнезом Лазаром и косовским мученицима слави Спомен Светих новомученика српских из последњег рата. У поменутој служби, како наводи епископ Атанасије, Николај је „литургијски опевао страдање српског народа: деце, мајки, старца, младића и девојака, монаха, владика и свештеника и безброј других незнатих мученика – на свим просторима и стратиштима нашим од Косова до Јадовна“. (Јевтић, 1992: 350) Светом кнезу Лазару се на Видовдан врши служба у којој га прослављамо за „његову веру и света дела по вери, и молимо га да нам помогне у достизању Царства Небеског. Црква не сматра да је он свет и мученик само зато што је био вођа хришћана против нехришћана, и борац за слободу против завојевача. Него зато што је он свети став имао и пре борбе. Борба је његову светост и свети живот само запечатили“, наводи патријарх Павле (2011: 82)

По речима владике Николаја Косово је „историјска инспирација“ српског народа. Славна погибија хришћана на Косову постаће „неисцрпни извор надахнућа за петнаест наредних поколења српских“. (Велимировић, 2016г: 723–725) И не само у књижевности већ и у ратним сукобима. Косово је дало читаву војску добровољних жртава. Неке од наредних генерација ће то исто учинити за искупљење грехова, за спасење своје душе, али и за спас државе и вере. Историја српског народа не може се „писати само речима или мастилом, него и крвљу и сузама из срца“ (Велимировић, 2016г: 665).

У свим Николајевим текстовима (службе, канони, молитве и слично) посвећених мучеништву косовског и покосовског народа запажа се једна дубока мисао. То је мисао о првохришћанској истини о мучеништву, о непобедивости и неодољивости Христових мученика. „Ништа није неодољивије од живота за Правду; само је снажнија и неодољивија смрт за Правду.“ (Јевтић, 1992: 350–351) Ову су мисао посведочили и потврдили многи недужно узети животи од Косова до данас.

Током нешто више од седам векова Косово је узело, у неколико наврата, десетине хиљада жртава. Косово је узимало недужне људе, будуће показатеље праве вере, поштења и пожртвовања. Сви они несумњиво су вреднији од ма којих мермерних кипова јер сви они су доказ праве вере и показатељ добровољне жртве ради царства небеског. Народ, који се при своме паду покаже као Милош Обилић или кнез Лазар, уписује се у живе иако изгледа мртав.

Данас је подједнако значајна улога и мисија косовског завета за цео српски народ. Тај завет нас морално и духовно оживљава и васкрсава. Својом крсном драматиком Косово позитивно утиче на карактер читавог нашег народа: да се и појединачно и саборно стално проверава – „којем ће се приволети царству“. Свако ко се одлучи за вечно царство тај је, по Његошевим речима, оправдао разлог свог пролазног живота на земљи:

„Благо томе ко довијек живи,
имао се рашта и родити!“

Горски вијенац (608–609)

4.9. О Милошу Обилићу

Упоредо са развојем Лазаревог култа развијала се и легенда о јунаку који је убио султана Мурата забивши му мач у тело и који је страдао на истом месту од турских војника. Напоредо се око два јунака, кнеза Лазара и Милоша, развијају две легенде. Два различита подвига великих јунака, Милоша и Лазара, остали су забележени у бројним песмама српске и јужнословенске књижевности.

О Милошу Обилићу се веома мало зна. Његови основни биографски подаци су штурни. Његово презиме, сачувано кроз предања, бележи се различито. „Тако можемо наћи старији облик – Кобилић, и млађи – Обилић. До XVII века преовлађује старији облик. Старији писци косовског јунака понекад називају Милош Кобила или Милош Кобиловић.“ (Михаљчић, 1989: 38)

Српски извори су сиромашни што се тиче података о овом јунаку. У званичним историјским списима нема тачних података о пореклу и животу овог јунака. Непознати јунак који убија Мурата на Косову дуго након боја је био безимени јунак. Ни до данас није разрешено право име јунака Милош Обилић. Ко је заиста био јунак Милош Обилић у чијем подвигу је Његош пронашао непресушну инспирацију?

Милош Обилић се представља као легендарни јунак народних песама који је 1389. године убио султана Мурата на Косову и чије се име дуго није помињало нити се могло пронаћи у старим записима. Ненад Љубинковић наводи да је у турским записима, убица султана Мурата, више од стотину година, безлично описиван као „један неверник“ и „проклетник“. (Љубинковић, 2010: 283)

Прво помињање Милоша Обилића забележиће Константин Филозоф у *Житију деспота Стефана Лазаревића*. Константин се строго држао друштвеног положаја када је писао житије. То подразумева да се имена људи из нижих друштвених слојева не помињу, чак ни када се описују њихова дела. Константин Филозоф (1989: 84) у *Житију деспота Стефана Лазаревића* „безименог јунака“ и његов витешки подвиг описује следећим речима: „Међу војницима који су се борили пред (војском), беше један веома благородан (Милош), кога оцрнише завидљивци пред господином и осумњичише као неверна. А овај да докаже верност а уједно и храброст, нађе згодно време, устреми се ка самоме великом начелнику као да је пребеглица, и пут му отворише. А када је био близу, изненада појури и зари мач у тога самога господара и страшнога самодршца. Ту и сам паде од њих.“

Строга правила писања житија спутавала су Константина да наведе име овог јунака. Имена људи из нижих, нарочито из потчињених друштвених слојева, могу се наћи само у повељама, пописима зависног сељаштва, списима дужника и слично. Званична књижевна и црквена дела, на пример житије, била су резервисана само за врхове владајућег слоја, најчешће за светорodne. Зато је косовски јунак дуго био безимен. Михаљчић (1989: 15)

наводи да се са Константином Филозофом „завршава историја безименог јунака, а почиње легенда о Милошу Обилићу“.

Подвиг косовског јунака помињу византијски писци XV века Јован Дука и Лаоник Халкокондил. Они у свом извештају величају подвиг „безименог јунака“. Раде Михаљчић (1989: 16) наводи да Јован Дука и Лаоник Халкокондил „погибију султана Мурата сматрају за кључни тренутак у турско-српском сукобу. Посвећују му највише пажње и доносе нове појединости у односу на раније изворе. Дука пише да је султан Мурат покорио готово целу ромејску земљу, а затим се окренуо против Срба.“ Према подацима које нам наводи Раде Михаљчић име Милоша Обилића, косовског јунака, се мењало кроз историју. Турци су већ почетком XV века записивали име јунака који је убио султана. Турски историчар Ашик-паша Заде тврдио је да му је име било Милош Кобила. Византијски хроничар Халкокондил писао је да се звао Милош, а према италијанској верзији хронике византијског историчара Дуке, ради се о Лазаревом капетану Милошу Кобиловићу. (Михаљчић, 1989: 18)

„Милошево име налазимо у *Бугарској хроници* која је написана почетком XV века, али подаци о његовом делу дописани су накнадно. Ово се закључује због стила писања односно редоследа речи да неодољиво подсећа на текст Константина Филозофа. *Бугарску хронику* је открио и објавио румунски слависта Ј. Богдан. Сматра се да је овај рукопис настао између 1413–1420. године. Из овог списка сазнајемо да је нечастивог Амората копљем усмртио неко од војника веома храбар, Милош назван.“ (Михаљчић, 1989: 16)

Помињање Милоша Обилића као Милоша Кобиловића (Miloš Kobilovitz) налазимо у путопису Бенедикта Курипешиа *Путопис кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију 1530* (2001: 37–39). Курипешиа је био љубљански писар и официјелни тумач за латински језик у хришћанској мисији која је у турском Цариграду код султана Сулејмана II Величанственог узалудно молила за мир. Милоша Обилића је Курипешиа (2001: 37–38) описао следећим речима: „врло чувен и славан витез, који је на граници сваки дан чинио многа витешка дјела, о којима се и данас много пјева код Хрвата и по оним крајевима ипак га код његовог господара деспота много облагаше као да шурује с непријатељем и да с њиме потајно пактира“. Оклеветан код Лазара, Милош је наумио да докаже своју невиност и да се освети својим клеветницима тако што ће убити турског цара Мурата. Јелка Ређеп наводи да је Бенедикт Курипешиа, у свом путопису који је настао на основу записа са Косова, дао кључну улогу српском витезу, Милошу Кобиловићу, који је остао веран свом кнезу и отаџбини упркос очигледној неправди за издајство. Милош је погубио турског војсковођу, султана лично и тако донео велику победу српској војсци, а себи часну смрт и вечну славу. (Ређеп, 2007: 68) Претпоставка је да су подаци везани за Милоша проистекли из неке старе епске песме јер је Бенедикт следио усмено предање о Косову када је писао наведено дело. Знао је за вечеру јунака пре боја, неправду кнеза Лазара према витезу Кобиловићу и за заклетву да ће се његово јунаштво доказати крвљу на бојном пољу на којем га чека смрт. Путописни запис Бенедикта Курипешиа јесте једно од најранијих дела које је Косовски бој и његове јунаке представило Западној Европи.

Бројна су предања и легенде о овом косовском јунаку. По једном предању Милоша је родила вила Јелисавка, по другом чобаница која је код оваца остала трудна од змаја. Тврдило се да је Милош био Лазарев коњушар и да је за опкладу, ухвативши за реп, најбољег коња ивукао из штале. Такође је ширена легенда да је задојен кобиљим млеком, па је зато прозван Кобиљиа. Говорило се и да је син цара Душана. Док су неки историчари указивали на Милошево аварско порекло, али и хрватско. Сви изнети подаци су само део легенде о Милошу Обилићу.

Отежавајућу околност за проучавање лика Милоша Обилића чини и то што нема непосредних записа у форми песама из времена одмах после Косовског боја. И не само за проучавање њега већ и за цео циклус о Косовском боју. Постоје само епски стилизовани фрагменти о Косову у писаним изворима који се временом транспортују у поезију. Шта је све у српском народу испевано о јунаку Милошу Обилићу након Косовског боја све до појаве записивача, односно сакупљача народних песама, неће се никада знати.

Милош Обилић је својим витешким делом подстицао уметничко стваралаштво, не само Срба и Црногораца као најзначајнијих актера догађаја, већ и других јужнословенских народа. Милош је свом народу и сународницима вековима био путоказ за опредељење у судбоносним тренуцима. На примеру Милошевог јунаштва младе генерације су развијале своје карактерне особине: част, достојанство, храброст, одлучност, родољубље и тежњу ка слободи.

Данас се готово ништа не зна о гробу Милоша Обилића. Све су само претпоставке па тако и да су мошти које су пронађене у Лазаревој задужбини, манастиру Раваница, можда Милошеве. Приликом реновирања манастира у подножју Лазаревих ногу пронађен је један гроб. У гробу су нађени остаци мача што искључује могућност да је ту сахрањено свештено лице. По предању, Милошева жеља је била да буде сахрањен Лазару испод ногу. Стихови бугарштице *Кад је погинуо кнез Лазар и Милош Обилић на Косову* (Богишић, 1878: 3–10) говоре о поменутој Милошевој жељи:

„како сам га л’је по за живота свећ дворно,
нека њега ја дворим и о мајци црној земљи.“

Кад је погинуо кнез Лазар и Милош Обилић на Косову (235–236)

Чини се да ови стихови нису опевани без основа и наглашавају да је Милош по сопственој жељи, сахрањен Лазару испод ногу. Да је Милошев гроб стварно у манастиру Раваница, није доказано.

Верност и оданост свом господару кнезу Лазару, Милош је доказао убиством султана Мурата. Упркос томе што је жртвовао свој живот, Милош је овим чином испунио своју заклетву дату свом господару кнезу Лазару. Милош Обилић је постао оличење правде и јунаштва. Док ће његов подвиг у историји бити обележен као јединствен, изузетан и неупоредив, а многим будућим ратницима и војницима послужиће као инспирација у борби за слободу и против неправде.

4.10. Милош Обилић на простору Црне Горе

Највећу славу косовски јунак, Милош Обилић, стекао је на тлу Црне Горе али тек неколико векова након Косовског боја. Заслуга за овакав потез припала је Његошу који је култ Косова и Косовског боја у Црној Гори уздигао на највиши ниво, а Милоша Обилића прославио као право јунака. Алојз Шмаус сматра да је подвиг Милоша Обилића оставио силан утисак на савременике. (Шмаус, 2011: 285) Он даље наводи да је Његош Милоша уздигао високо изнад „националног и патриотског клишеа“ каквим га приказује народно песништво. Он „успева да историјски условљеним и ограниченим феноменима подари дубље људско и симболичко значење, обезбедивши тиме своме делу трајну уметничку вредност.“ (Шмаус, 2011: 290)

Његош је „искористио“ лик и дело јунака Милош Обилић да током народно-ослободилачке борбе од Турске власти, покрене народну масу на борбу за слободу вере и отаџбине. Јединствен подвиг овог јунака оставио је дубок траг на песништво владике Његоша те не чуди често помињање његовог имена од имена сваког другог јунака. Милошев подвиг Његош уздиже на највиши степен како би мотивисао и позвао народ на борбу за слободу:

„Сам да Милош оста на сриједи
[...]
те би Србин данас Србом био.“

Горски вијенац (218–220)

Владика Његош је критиковао црногорске народне певаче да нису неговали заједничку епску традицију већ племенску где је свако истицао и величао у певању свог јунака. Он је прекинуо ову традицију и међу црногорцима развио свест о освети Милошевом правдом. У свом познатом делу *Горски вијенац* на прво место ставља јунака Милоша Обилића. Не мање него дванаест пута у *Горском вијенцу* помиње се Обилић. После имена Божјега ничије се име у овом делу, изузев учесника драме, не помиње чешће од имена Обилића. Обилићу певају, Обилићем се куну, Обилићем живе. „Обилић је идеал Његошев, и више него идеал човека. Овај витез је за нашег песника једна врста божанства. Зато ми и говоримо о олтару Обилића. Састанку с њим у другом животу имају да се радују само они, који су се показали витезови у овом, и од тога састанка да се стиде они, који су се показали слаби и вероломни.“ (Велимировић, 2013: 181) Извесно је да нико од Црногораца није више сневао Обилића нити је ико њиме више живео него сам Његош.

Током ослободилачких борби главни покретач црногорске војске јесте витештво Милоша Обилића и његово жртвовање за опште циљеве. Жртвовање народа за правду је било најочигледније приказати кроз Милошев лик који је дао свој живот за доказивање своје верности владару. Милош је постао чиста светлост, вечити јунак без мане и страха на шта упућује следећи стих:

„Крсту служиш а Милошем живиш!
Крст је ријеч једна сухопарна,
Милош баца у несвијест људе
ал' у пјанство неко прећерано.“

Горски вијенац (892–895)

Милош Обилић, након кнежеве вечере, никоме не открива свој план. Ноћ пре освете он плаче и моли се. Сузама и молитвом „пере“ своје грехе и припрема се за смрт. Ујутру одлази у турски табор где жртвује свој живот и убија султана. Овим чином је испунио своју заклетву дату уочи Косовског боја чиме је скинуо са себе неправедно наметнуту оптужбу од Вука Бранковића.

Подвиг овог витеза је заиста величанствен, али његов сјај би био бољи да уз њега не иде и жртва. А жртва је потребна свакој борби, нарочито ослободилачкој. Због тога је Милош Обилић био узор црногорских ратника свих генерација.

Јунаци попут Обилића завршавају трагично. Свако ко крене његовим стопама треба да зна за добровољно давање живота, без присиле и жаљења. У *Горском вијенцу* Његош наводи „да витеза сустопице трагически конач прати“ (23). Живот Милошев је без изузетка

трагедија, али и жртва. Он не долази у свет на царовање већ на муке. Он је „мученик овога свијета“. Мука, то је огањ, на коме се он кали.

Николај Велимировић наводи да је витештво „стављање карактерна човека над сваком спољашњом вредношћу у једном народу и једној држави [...] Витештво је не борити се с нејачим, витештво не тлачити но помагати беднога, витештво бити господар свога језика, витештво је и доброта, витештво је једном речју и свака добродетељ. Витештво је со живота; без њега живот појединца и народа брзо прелази у трулеж. Имати витешке мисли, загревати се витешким чувствима, чинити витешка дела – то значи бити витез. Нема дана, који од човека не изискује витештво, како у рату тако и у миру. Јунаци Његошеви чак и у шали се показују витези“. (Велимировић, 2016ж: 271–273)

Хероју не трују живот горчином само нехеројски, мали људи око њега, за које он ради, него често и само небо. И с неба, тог јединог уточишта гоњеног хероја, често стиже ироничан одговор:

„Јунаку се чешће путах хоће
ведро небо насмијат грохотом.“

Горски вијенац (583–584)

И небо и земља су, изгледа понекад, у завери против хероја. Он је усамљен. Но, он стоји на своме месту до краја. Неправда над њим тријумфује, но он остаје савезник правде до гроба. Неправда јунака испитују да ли је „прави јунак“ и да ли ће до краја истрајати у свом задатку. Витез попут Обилића верује до краја свог живота да је светлост боља од таме и правда од кривде.

Неки људи служе увек двојици господара, и то је оно, што их растрже и чини дубоко несрећним. Јунак увек служи само једном господару. Правда је његов господар. Његов је положај увек чист, он увек зна куда да иде. Док други људи целог живота стоје на раскршћу, вазда у недоумици, којим путем да ударе, коме господару да послуже. Пред јунаком нема раскршћа и нема недоумица. Он иде једним путем и осећа да је сваки други пут за њега немогућ. На том путу чека га милион демона. Чека га сигурна смрт. Свеједно је. Он до смрти бар живи, а на раскршћу нити се живи нити се мре. Јунака чека крст и небеско блаженство. Он је предмет зависти и зато што вечито живи:

„Благо томе ко довијек живи,
имао се рашта и родити.“

Горски вијенац (608–609)

„Прави јунаци никад не умиру ни на земљи ни на небу.“ (Велимировић, 2016ж: 267) Јунак живи двојаком вечношћу: земаљском и небесном. Његово име „на земљи царује“ како што му душа „на небу царују“. Живот јунака је, као наводи Његош у *Горском вијенцу*, премда „тежак в'јенац“ (2350), ипак „воће слатко“ (2350), јер:

„Воскрсење не бива без смрти.
Већ вас виђу под сјајним покровом,
чест, народност ње је васкрснула
и ње олтар на исток окренут,
ђе у њему чисти тамјан дими.
Славно мрите, кад мријет морате!
Чест рањена жеже храбра прса,

у њима јој нема боловања.
Поругани олтар јазичеством
на милост ће окренут небеса!“

Горски вијенац (2351–2360)

Шта је задатак јунака? Његош у *Лучи микроkozма* одговара да јунак долази у свет „наоружан оружјем правде“ (VI, 267) да „попире злобу и тирјанство“ (VI, 269). Он долази, дакле, у име правде. Јунак долази као осветник погажене правде. Он долази, како се наводи у *Горском вијенцу*, „да тирјанству стане ногом за врат“ (618) и да непријатеља доведе „к познанију права“ (619). Долази, стаје пред нарушитеља правде, неизбежан као анђеосмрти, и овако му се представља:

„Бич сам Божји ја сплетен за тебе,
да се стављаш што су урадио!“

Горски вијенац (390–391)

Осуђени на вековну борбу за опстанак и слободу, црногорски јунаци су живели животом овог косовског јунака чији је култ, који је био превише развијен, утицао на духовност јунака са простора Црне Горе. Сви прави јунаци Црне Горе су прижељкивали и градили особине какве је поседовао Милош Обилић. Овај племенити трагични косовски јунак бранио је правду, веру, оданост и верност свог господара, али првенствено своју част што је и у традиционалном васпитању Црногораца.

Одраз најузвишенијег хероизма Његош проналази у идеалу Обилића. Његошу је Милош Обилић мера морала и јунаштва. За Његоша осветник правде може да буде само благородан витез, као што је Обилић. Кроз њега велича Мићуновића у *Горском вијенцу*. Поменути лик највише личи на Обилића. Кроз Мићуновића Његош изражава своје погледе на јунаштво и јунака. Обилић, Мићуновић и Карађорђе јесу Његошеви идеали хероизма. „Карађорђа увршћује Његош у осам близанаца Белониних, које је бог рата 'славом бојном опио', и који су се као савременици нашли на заранцима велике револуције. Он њега назива 'оцем Србије'. Док *Горски вијенац* посвећује праху Карађорђевог. Он пева Карађорђевој сабљи, називајући је 'свештеним оружјем'. У Карађорђу он оличава целу нацију, цело Српство – 'син Тополе, огледало Српства'.“ (Велимировић, 2016е: 789)

Његош је у својим стиховима највише славио Обилића и Карађорђа. „Он симпатише Милошу као револуционару против непријатеља његове отаџбине и нације, Турака; он му симпатише и као револуционару против зла у самој кући унутар, против зла и интриганства властелинског, оличеног на косовској вечери у Вуку. Он му симпатише и за то што он није толико револуционар на речи колико на делу. Он има 'витешку душу' и 'горду мишицу', он – 'круне раздраба'.“ (Велимировић, 2016е: 788–789) Његош је присталица моћи. Али не сваке моћи већ само оне која служи правди и истини.

У *Горском вијенцу* Његош каже да је Обилић „воинствени геније свемогући“ (226). Велики витез који чува духовне, моралне и етичке вредности. Милош је јунак беспрекорних витешких особина на кога су се многи каснији јунаци угледали и покушали да му се приближе врлинама. Са његовим подвигом тешко је упоређивати неког другог. Милош је изнад свих јунака, не само снагом тела, већ и духовном и умном снагом. Величина Милошева је у његовом подвигу, упорној борби за доказивање храбрости, вредности и оданости владару. На „чин клеветања Милош одговара чином заветовања. Пред сведоцима пред којима је био понижен Милош се заклињао да ће по цену сопственог живота извршити јуначко дело, једино које тежином потпуно спира љагу са његовог имена и држања. Милош

се не заклинје само да ће убити султана Мурата, већ да ће му, у знак сопственог тријумфа стати ногом под грло“. (Љубинковић, 2010: 227)

„У добру је лако добар бити;
на муци се познају јунаци.“

Горски вијенац (137–138)

Да је „јунаштво цар зла свакојега“, Његош у својим делима понавља на неколико места чиме жели да потврди ово запажање и опомене људе. Вук Мићуновић о јунаштву у *Горском вијенцу* каже:

„Јунаштво је цар зла свакојега,
а и пиће најслађе душевно
којијем се пјане покољења.“

Горски вијенац (605–607)

Његош саветује у *Горском вијенцу* да према неправди не смемо да показује страх јер „страх животу каља образ често“ (769). Не смемо да будемо под утицајем лажи и да признамо пораз противнику. Да јунаштво побеђује, баш као правда и вера у Господа Николај доказује следећим беседничким речима: „Овај храм ваш доказ је овога, што ја говорим. Ова слободна земља, у којој живите доказ је тога. Она је дело јунаштва. Ова црква, која је ваша највећа светиња, дело је јунаштва. Овај храм није само место ваше молитве но у исто време споменик јунаштву, и то највећем, какво је икад било у свету. Христос је победилац свију зала, он је „цар сла свакојега“, он је јунак над јунацима. Овај храм споменик је његовом јунаштву“. (Велимировић, 2016в: 244–245)

Милош је непоколебљив, влада собом, поступа по својој савести и по свом осећању за правду и истину. Сетимо се косовске вечере на којој је један од властеле, Вук Бранковић, чије је име међу Србима познатије од Јудиног, покушао је да окаља великог витеза пред кнезом и сабором, подмећући му издајничке намере. „Благородно чувство“ (225) Обилића, како Његош наводи у *Горском вијенцу*, било је тиме смртно рањено. Опрати своју част за јунака Обилића није значило распорити Вука на двобоју, но учинити нешто што Вук није био у стању ни помислити, а камоли учинити.

Јунак Обилић се не свети, но он свети. Обилић би се довољно осветио, да је убио Вука, но њему је било до освете правде. Он је осветио правду на тај начин што је убио једног другог, силнијег носиоца неправде од Вука. Убивши султана Мурата, Обилић је уздрмао Турски престо:

„Ова мишца једнијем ударом
престол сруши а тартар уздрма.“

Горски вијенац (235–236)

Убивши Мурата, Обилић је учинио велики успех. Већи него да је убио клеветника Вука Бранковића. Милош Обилић се не свети ономе ко га је оклеветао код господара, а то је Вук Бранковић. Он издајника, на један начин, кажњава. Тиме што је убио султана Мурата показао је своју величину и исказао лојалност господару кнезу Лазару. Он је и већи и часнији од свог издајника који након Милошевог потеза своју душу може само још већом љубомором и завишћу да испуни. Јунак Милош Обилић је некаква врста божанства који „влада у бесмртном витешком царству јунака са Косова“.

„Ал' су мишца, име црногорско
ускрснули с косовске гробнице
над облаком, у витешко царство,
ђе Обилић над сјенама влада.“

Горски вијенац (1008–1011)

Освета правде је за Његоша дело свето, божанско.

„Иван чашом наздрави освете,
светим пићем Богом закршћеним.“

Горски вијенац (585–586)

„Да је освета света и 'богом закршћена', то је најозбиљнија мисао Његошева. Сетимо се његове освете мисли: живот човека на земљи јесте један акт освете. Погажену човеком правду Бог је осветио осудивши човека на једну горку и мизерну егзистенцију. Бог се тиме није показао осветољубив, но осветник правде по вечном васионском закону, по нужности.“ (Велимировић, 2013: 192) Јунак који свети правду, врши дело Божје, или другим речима, Бог кроз изабраног јунака врши своје дело. Јунак свети правду и на себи и на другима. Јунак је Богом изабран. Он се пре свега рађа, да освети нарушену (у преегзистенцији) правду на себи, зато је он „мученик овога свијета“, потом, да је освети на другима, зато његово мучеништво неизбежно „трагически конач прати“ (23) наводи Владика у *Посвети Горског вијенца, Праху Оца Србије*.

У *Горском вијенцу* се наводи да је Обилић „чудо витезовах“ (237). Он се уздиже изнад свих јунака. Његош га у *Горском вијенцу* упоређује са Леонидом који наспрам Милоша нема шта да тражи. Он у витешком царству „над сјенима влада“ (1011). Обилић „презире људско ништвило“ (247) и „плетеће безумне скупштине“ (248), док је одлазак у смрт у ствари одлазак „к светом гробу бесмртног живота“ (246). „Обилић задаје овај избор – који обесцељује живот – као аутентичан избор.“ (Ломпар, 2010: 229) Обилић се опредељује за вечни живот чиме Његош потврђује своје мишљење о телу као о некаквој пропадљивој маси која нема вредност и која је људски тренутни „оклоп“.

Поштовање и уздизање Обилића, витеза који чува до своје части па чак и ако је потребно погинути, провлачила се кроз национално-политичку идеологију Црне Горе и прилагођавала тренутним приликама које су владале у тој земљи. Једина звезда, која је сијала у тами многовековног страдања потомака због греха предака, била је „света Милошева правда“. Ова звезда бдила је над пораженим и окупираним народом. Она је одржавала наду у крајњу победу правде. У свести Црногораца било је важно направити паралелу између издајника и витеза, између Вука Бранковића и Милоша Обилића, и унети у свест Црногораца позитивне црте витеза какав је Милош.

Да је Милошев лик дубоко зашао у свест народа на тлу Црне Горе налазимо и податак да је код Црногораца постојала заклетва у веру Обилића којој су се Црногорци клањали. Налазимо такође податак да је „Његош одустао од намере да искује златну медаљу са ликом најславнијег црногорског витеза Никца од Ровина већ се определио за медаљу с ликом Милоша Обилића“. (Ђурковић, 1990: 150) Његош је медаљу Обилића додељивао ратницима који су се истицали у борби против Турака. На медаљи су писали следећи стихови:

„Уби Милош цара под шатором,
бич свјетски – Амурата првог.“

Натпис на косовској медаљи (Његош, 2016: 953)

После Првог балканског рата ова медаља је губила своју првобитну симболику коју је имала. У писму Ђорђу Стратимировићу (1848) Његош наводи: „Прими, српски млади витеже, за знак признателности овај дар од мене. Ово је лик Обилића, лик највећег јунака који се досад на земљи појавио. Каквим се знаком могу толико дичити српски родољупци – витезови колико овим? Он је јединствена бојна награда твоје собраће у соколовом гнијезду. Који би знак на твоја јуначка прса љепше пристао од овога? Прими га, дакле, с оном искреношћу и усхићењем с којим ти га шаље с најусрднијим братским поздравом.“ (Његош, 2016: 1089)

„По црногорском схватању нико се са Обилићем није могао равнати, па ни сами кнез Лазар.“ (Јовановић, 1990: 17) Зато не чуди што Његош у *Лучи микрокозма* Милоша Обилића ставља у „пламтећу врсту“ поред Ђорђа и Душана. Господа моли следеће:

„Ја од тебе јоште много иштем:
да поставиш у пламтеће врсте,
пред очима Српства и Славјанства,
Обилића, Ђорђа и Душана,
и јошт кога српскога хероја;“

Луча микрокозма (191–195)

Владика је одушевљен неустрашивим Обилићем, његовим јунаштвом и начином којим брани правду. Управо је Обилићево јунаштво разлог, због чега се Срби њиме одушевљавају.

„О Милоше, ко ти не завиди?
Ти си жртва благородног чувства,
воинствени гениј свемогући,
гром стравични те круне раздраба!
Величаство витешке ти душе
надмашује бесмртне подвиге
дивне Спарте и великог Рима;
сва витештва њина блистателна
твоја горда мишца помрачује.“

Горски вијенац (221–232)

По речима владике Николаја, Његош је био поклоник моћи, али само оне која служи правди и истини. Зато он симпатише Обилића и Карађорђа као велике револуционаристе и борце за отаџбину и слободу. Уздиже оне који су се борили против зла и интрига. (Велимировић, 2016е: 789)

Подвиг српског витеза који је усмртио султана Мурата, оставио је у свести народа на просторима данашње северне Црне Горе толико дубок траг да је Милош Обилић, како наводи историчар Миомир Дашић (1990: 40), „постао парадигма храбрости“. Милошу нема равног међу јунацима.

О јунаштву и слободарском карактеру српског народа сведочи нам подухват Милоша Обилића који је оличење правог јунака и борбе за праведност и истину. Милоша су током косовске вечере погодиле речи Вука Бранковића те је за њега, попут борбе Господа и Сатане описане у *Лучи микрокозма*, „гњев праведни оружје је правде“ (III, 230).

„Тамо где има јунаштва, зло је поданик, тамо пак где нема јунаштва, зло је суверен. Или: тамо где је јунаштво цар, зло је роб, тамо пак где зло царује, јунаштво робује. Како је код нас? Да ли је у нашем животу јунаштво цар над злом, или је зло цар над јунаштвом?“ (Велимировић, 2016в: 243) Јунаштво је условљено вером у Господа. Николај Велимировић наводи да се тамо где нема јунаштва људи служе само лукавством и сплетком. Овакви људи служе греху и злу, а не Богу. Њихова душа није испуњена вером и молитвом већ невером. Без искрене и тврде вере у живог Бога нема јунаштва. (Велимировић, 2016ђ: 101)

Његош је припадао онима који се за слободу боре праведно, Обилићевим јунаштвом и који теже ка царству небеском и вечном животу попут кнеза Лазара и косовских јунака. Освета је прихватљива, али искључиво света освета. Носиоци овакве освету били су Срби на Косову пољу у односу према Турцима. У оваквој освети крије се и Његошев жарки патриотизам и жеља за слободом од вишевековног тиранства.

Вером и надом у Бога људи треба да засите душе јер је то једини начин да човек престане да служи злу. Тада ће јунаштво засијати у нашим душама. „Ја имам доказ за ово што говорим. Доказ су ми оне здраве душе, засићене вером и надом, којима је на овоме месту једнога дана пре сто година синула ова мисао у глави: четири стотине година царовало је зло над јунаштвом, од сад ће јунаштво царовати над злом! И би тако. И као плод јунаштва роди се данашња слободна Србија.“ (Велимировић, 2016в: 243–244)

5. Верски идентитет хришћана након Косовске битке (1389)

5.1. Последице Косовске битке

Након Косовске битке (1389) Србија је пала под Турску власт. Наступиле су многе промене у држави. Пад српског народа под турску власт носио је са собом последице које су нарочито биле видљиве у погледу вере. За разлику од XIII века који се код српског народа обележава као препород вере, крај XIV века означио је велике недаће за српски народ због доласка ислама на територију Балкана. Пад Србије под турску власт Његош описује у стиховима које говори Мула Хасан:

„Српско царство паде на Косову,
потресе се свијет од Турчина,
у ропство нам падоше народи,
ближи паде, а даљни остаде.“

Лажни цар Шћепан Мали (V, 153–156)

У верском погледу Косово је почетак српске несреће. „Ова несрећа није сва у томе, што су Турци победили Србе, но већи део њен је у томе, што је вера Мухамедова победила веру Христову. Пораз једне народности мањи је од пораза једне вере. Кад један народ други победи, он га подјарми. Но кад једна вера другу победи, она је истреби.“ (Велимировић, 2013: 158) Косовска несрећа се обрушила и на околне народе. Међу њима били су и Црногорци. Покушај освајања Црне Горе од Османлија Владика је доживљавао као лични напад и да као владар треба да понесе сву тугу и несрећу свог народа:

„Помрачина нада мном царује,
мјесец ми је сунце заступио.“

Горски вијенац (669–670)

Његош је био дубоко убеђен да се по Божјој вољи дешава страшни и несразмерни судар између Црне Горе и Турака, између православља и ислама, између крста и полумесеца. Говорио је да „Бог тако хоће! То је била песникова вера и његов импулс“ (Велимировић, 2016е: 788). Бог никога не кажњава без разлога већ то чини по заслуги и правди. „Створитељ света, Отац поезије, који је непрекидно заузет творачком поезијом, допушта и трагичне чинове у поезији света, но ипак Он све води добром крају.“ (Велимировић, 2016е: 788) Каква год, свака Божја казна је добра уколико се људи искрену покају и духовно окрену Господу. Верујмо у Господа и Исуса Христа јер наш живот је у њиховим рукама.

Да су Косово и сви догађаји након Косовског боја казна Божја за сва сагрешења Срба говори Његош, али и владика Николај нам то потврђује. Присетимо се само шта су све владари династије Немањића чинили како би остали на власти, а они који нису били владајући покушавали су на све начине како би заузели трон. Брат је против брата дизао буну, ратовао, отац је сина кажњавао ропством, наносио му телесне повреде итд. Ако су се тако понашали владари, како ли се народ владао? Ропство од пет векова је Божја казна за велике грехе српског народа.

„Бог се драги на Србе разљути
за њихова смртна сагрешења.

Наши цари закон погазише,
почеше се крвнички гонити,
једна другом вадит очи живе;
забацише владу и државу,
за правило лудост избраше.“

Горски вијенац (198–204)

У вековима ропства интегритет српског духовног бића очуваће „православље и национална историјска традиција, а и једно и друго су концентрисани око Српске патријаршије и српских задужбина“ (Јевтић, 1992: 251). Покорен народ ни једног тренутка неће напустити своје историјско памћење нити ће изгубити свој духовни, светосавско–косовски идентитет.

5.2. Продор ислама на тло Црне Горе

„Ево на нас иду с силном војском,
да нас турче и мукама муче!“

Огледало Српско (131–132)

Наведеним стиховима Његош описује продор Турака у Црну Гору који ће обележити епоху испитивања јачине људске вере, однос према Богу и спремност људи да због материјалних пролазних вредности напусте рођену веру и окрену леђа Господу. Турци су врло брзо ширили своју територију и веру. На окупираним територијама ислам се веома брзо ширио. Покорено становништво склањало се у црногорска брда мислећи да ће тако сачувати своју слободу и да ће одатле бранити „аманет прадедовски“. Ипак нису били у праву. Ислам се веома брзо ширио и захватио брда. Како нам наводи Његош у *Горском вијенцу*, ислам се у брда уселило „као болест“, као „губа у торину“ (673). Његош љутито прекори свој народ јер се не супроставља довољно Турцима. Кроз војводу Станка проклиње народ изговарајући следеће стихове:

„дабогда траг нам се затро
кад под овом живјели марамом!“

Горски вијенац (304–305)

На покореним територијама могли су живети, како су и дотле живели, само проверени, тј. само они, који су заменили своју стару веру, и примили нову, завојевачку:

„истурчи се плахи и лакоми, -
млијеко их српско разгубало!
што утече испод сабље турске,
што на вјеру праву не похули,
што се не хће у ланце везати,
то се збежа у ове планине,
да гинемо и крв проливамо,
да јуначки аманет чувамо,
дивно име и свету слободу.“

Његош у *Горском вијенцу* наводи да су Црногорци под Османлијама заборављали дотадашњу православну веру. Неретко су присвајали туђу јер „Што је човек? Ко слабо живинче!“ (762). Ђаво вреба човека и користи кад је човек духовно најслабији да га одгурне од праве вере, да га наведе да посумња у постојање Бога. Човек који је вером слаб лако се „улови у мрежу ђавољу“ (763). Духовно слаб човек лако ће бити заведен од стране ђавола. Циљ Сатаниног изасланика је да превари човека јер зна да ће тиме науди Господу. Његош се труди да у својим стиховима „дигне народ на борбу за слободу“ који је већ увелико почео да се „топи у српској несрећи“ (92). Он негодује и позива народ на борбу следећим стиховима:

„Да ли ово светковање није
на кому си сабра Црногорце
да чистимо земљу од некрсти?“

Горски вијенац (93–95)

Након Косовске битке и пада Србије уследило је потурчење православаца. Срби као православни народ су, након пораза и пада под турску власт, масовно узимали ислам и почињали да се моле Алаху. Прелазили су у ислам, уцењени и под притиском. Ислам је желео поробљавање целог света. Он је имао за циљ да постане религија свих народа на свету. Ништа боље није било ни на територији Црне Горе. На простору ове државе ислам је, по речима Његоша које износи у *Горском вијенцу*, као „чвор на праву младику“ (639), као „бијела сунца на зјеницу“ (641).

Прелазак у другу (туђу) веру може бити насилан и слободан. Насилан прелазак се заснива на страху човека да живот не може другачије сачувати и да је једини спас у прихватању туђе вере. Слободан или добровољан прелазак, заснива се на уверењу да тако треба поступити и да, без обзира које је вере човек по рођењу, може добровољно да је промени. Из времена док су балканским простором владали Турци, преовладава мишљење историчара да је потурчивање у већини случајева било насилно. У песми *Србин Србима на части захваљује* Његош (2016: 848) се пита како ли је људима који промене веру и који тиме присвајају туђе обичаје и културу, а при том не познају језик тог народа. Које ли се онда такви људе моле и како опште са Господом? Сетимо се Светог Ђирила и Методија и Светог Саве који су на почетку развоја српског богословља потенцирали на стварању Цркве на народном језику искључиво због разумевања *Светог писма* јер је то био једини начин да се народ приближи Господу током литургије у којој ће активно дејствовати. Чему онда непозната вера и непознат језик кад људи у таквим околностима нису „блиски“ са Господом током обављања верских обреда? Његош у песми *Србин србима на части захваљује* закључује да „вјера друга, царство, миса“ (5) доносе неслогу међу народом који је био једно. Његош наводи:

„Како одох из слободних горах,
мишљах у њим Српство оставити,
а међ' туђим уљести народом,
ком обичај ни језика не знам:
вјера друга, царство, миса друга;
мишљах презрен ка и крвник бити
ради вјере – свијета неслоге.“

Србин Србима на части захваљује (1–7)

Присвајање туђе вере и заборављање своје говори о људском моралу. Вера у Бога којој људи након извесног времена олако „окрену леђа“ и забораве је показује нам да духовна веза између Господа и човека није довољно јака. Несумњиво је да тамо где нема вере, „у долини и заветрини, расту гљиве одрицања и безбожника“ (Његош, 2016: 1081). Господ са свим људима жели да изгради заједницу. Међутим, људи на Божји захтев одговарају различито. Духовна веза између човека и Бога може бити јака и стабилна, али исто тако може бити слаба и подложна пуцању. Бог је свима дао могућност и отворио пут ка Његовом царству. На људима је да ли ће поћи тим путем. Његош позива свој народ да се врати на спасоносни пут своје душе и окрене јединој правој прађедовској вери:

„Но примајете вјеру прађедовску,
да бранимо образ отачаству.“

Горски вијенац (854–855)

Вреди ли живот ако се изгуби духовна веза са Богом и присвоји туђе веровање, обичаји и Бог? Народ који је без Бога је несрећан док је срећан народ који Богу непрестано диже споменике захвалности и храмове сјајне, наводи Његош (2016: 888) у песми *Просвјештеније*. Треба да знамо да је достизање вечног живота и улазак у вечно царство циљ који можемо постићи једино „правилним“ хришћанским живљењем у тренутном пролазном животу. То подразумева и поштовање вере у којој смо крштени. Не узимати туђу веру и не размишљати о том издајничком потезу.

„Наш велики песник револтира се не само против зла које стеже и притиска његов народ, но против зла у опште човечанству и у природи.“ (Велимировић, 2016е: 790) Са своје духовне висине посматрао је Његош, често са сажаљењем, целу планету која је притиснута злом и мржњом међу људима:

„Ње вјечава глупост са тиранством
[...]
боготвори Цезар с Александром.“

Луца микрокозма (I, 326–328)

5.3. Потурице

Његоша је судбина предодредила да се, попут Обилића и Карађорђа, бори против Турака. За њега је и месец, симбол исламске вере, постао „премрзак“ због турског тиранства и нечовештва. „Он врши свој страшни посао с трагичном озбиљношћу, врши га и опева у исто време. Његош се револтира и против турске глупости и заблуде.“ (Велимировић, 2016е: 789) Он се бори против турске неправедности и робовања. Владика проклиње час у који га Турци не смакоше, јер како наводи у Горском вијенцу „да не варам народње надање“ (88). Његош 1847. године Осман–паши Скопљаку пише: „[...] моје је срце за људе свагда чисто и опрато, а с нељудима принуђен је човјек да се нељудски влада, јер иначе не може и да би хтио. Бог сами знаде када ће се они своје славе споменути и до када ће се ова моја браћа од своје рођене браће туђити и називати се Азијатима и до када ће за туђу корист робовати не сјећајући се себе ни својега! Од онога несрећнога дана откако је Азијатин наше царство разгњавио, са којим се ова шака горштаках за опште поштење и име нашега народа бори? Све са својом рођеном браћом истурченом.“ (Његош, 2016: 1081) Његош проклиње све оне

који су се некада звали Србином, а данас то не желе. Владика проклиње потурице који загрлише другу веру и тиме оцрнише образ пред светом и учинише себе турским робовима. У спеву *Лажни цар Шћепан Мали* Владика кроз Теодосија Мркојевића наводи:

„Ми смо Срби народ најнесрећнији:
сваки Србин који се превјери –
просто вјеру што загрли другу,
но му просто не било пред богом
што оцрни образ пред свијетом,
те се звати Србином не хоће.
Ово ти је Србе искобило,
робовима туђим учинило.“

Лажни цар Шћепан Мали (IV, 318–325)

Црногорце је водила вера и молитва ка победи и слободи. Један народ стао је без оружја да се супростави, како наводи Његош у спеву *Лажни цар Шћепан Мали*, „дивљој сили, сили залах састави“ (I, 209). Његош наводи да Црну Гору Турци не могу у потпуности покорити. Разлог за овакву тврдњу је једноставан. Турци не могу у потпуности укинути веру међу људима у Црној Гори. Бог је са њима и у њима. Црногорци „крв просипају рад своје вере и не боје се клетве“ (2400–2401) наводи се у *Горском вијенцу*. Његош не може да разуме свој народ који трпи муслиманску веру на тлу традиционалне православне државе каква је Црна Гора. Владика се са разлогом пита:

„Што ће ђаво у кршћену земљу?
Што гојимо змију у њедрима?“

Горски вијенац (306–307)

У *Горском вијенцу* Његош наводи да Црногорци не признају Турке за браћу, они газе образ црногорски јер „јавно на крст часни пљују“ (310) док потурице „дивјачне тмуше азијатске“ (243) „пасју вјеру вјеровали“ (2428). За Његоша су потурице људи који не разумеју и немају праву веру те олако прихватају туђе обичаје и Бога због чега заслужују Божју казну:

„Ко је вјеран домаћој светињи,
полезан је власти, домовини;
ко л' на мајку своју родну хули,
на њега се у страшној љутости
ломи вјечна родитељска клетва;
прах ће његов буре хуленија
волновати вјечно у гробницу.“

Поздрав роду на ново љето (63–69)

Његош је зачуђен. Као да је борба између муслимана и хришћана стала, као да је рат прекинут јер су се пушке ућутале. Како се наводи у *Горском вијенцу* „не разлежу се ратни клици“ (281), док војници здружени седе. Од вере неће остати ништа, чак ни „три прста“ којима се крстимо:

„Уједно су овце и курјаци,
здружио се Турчин с Црногорцем,
оца риче на равном Цетињу!

Смрад ухвати лафа у кљусама,
затрије се име црногорско,
не остаде крста од три прста!“

Горски вијенац (258–290)

Чему слава у пролазном животу, чему слава телу које трули? Слава је на небу. Зато Његош прославља победу кнеза Лазара, Милоша Обилића и косовских војника. Боље је погинути жртвено попут кнеза Лазара и косовских јунака или Обилићевом правдом него ли уживати земаљски живот и славу. Владика проклиње издајнице и позива се на Милоша Обилића који је својим подвигом заслужио вечни живот:

„Бог вас клео, погани изроди,
што ће турска вјера међу нама?
Куда ћете с клетвом прађедовском?
Су чим ћете изаћ пред Милоша
и пред друге српске витезове,
који живе доклен сунца грије?“

Горски вијенац (73–78)

Његош је био изричит борац против потурица који су се масовно ширили на тлу Црне Горе, Босне и Албаније. Били су му одвратни „због кукавичлука и због верске заслепљености“. (Велимировић, 2016е: 790) Туђу веру могу да приме само кукавице међу људима. Примивши муслиманску веру, која је у ствари вера освајача, они су у исто време плънули на веру својих предака, Милоша и Лазара.

За Његоша је несрећа то што је „наше јуначко племе постало туђима надничарима и служитељима“. (Његош, 2016: 1081) Зато „брат брата бије, брат брата сијече, развалине су нашега царства у нашу крв огрезле. – Ево опште наше несреће!“. (Његош, 2016: 1081) Његош је разочаран у потурице, у оне који променише веру и који, како се наводи у *Горском вијенцу*, сад „хуле на свештени ђивот“ (636) иако знају да „га је млеком одранио“ (637). Његош би највише волео да „види слогу међу браћом у којима једна крв кипи, коју је једно млијекко одгојило и једна колијевка одњихала“. (Његош, 2016: 1081)

Бити потурица у доба Османлија значило је борити се и против своје браће, против свог народа, против своје колевке и против свих оних које сада називаш туђим и непријатељима својим. Његоша ужасава то што се браћа међу собом „кољу“ јер како наводи:

„Бола, куран утрије Славјане –
Братске крви просипју ријеке.“

Лажни цар Шћепан Мали (I, 204–205)

Након продора ислама међу хришћане, муслиманска вера је успела да завади и разједини браћу, баш као што их је крв сјединила и сродила те су се некада звали браћом, а данас проливају своју крв и боре се за туђу веру. Његош у *Горском вијенцу* наводи да се „бијесно братство истурчило“ (531) под налетом Турака и муслиманске вере те ће „враг ђаволу доћи у сватове / те свијећу српску угасити“ (536–537). Турци се нису борили против своје браће јер „свој својега никад пуштат неће“ (533) док то не важи и за Црногорце који су олако прихватили туђу веру и да се боре против браће своје.

У Вуковом речнику (Караџић, 1852: 568) реч *прѐвјерити*²⁰ односи се, пре свега, на одрицање од своје вере, прихватање и испољавање друге вере. Због чега људи прелазе из хришћанства у ислам, из католичанства у православље и слично? Како и зашто неко ко је, на пример, православан, постаје римокатолик, протестант или исламист? Разлози за проверу су сложени и бројни. Овим проблемом се највише баве психолози и утврђују психолошке и психопатолошке разлоге.

Разлог за проверу је, по мишљењу Владете Јеротића, у „недовољно учвршћеном сопственом идентитету, непотпуном или никаквом укореењивању у сопственој вери и у сопственој нацији“. (Јеротић, 2000: 98) Шта се дешава у души људској кад присвоји туђу веру је психолошко питање. На њега нам Јеротић одговара да се након присвајања туђе вере у човеку јавља несвесни осећај кривице због напуштања своје прадедовске вере након чега настаје „убилачко понашање“. (Јеротић, 2000: 99) Зато се Његош не боји Турака већ браће своје која се сад другом Богу моле:

„Не бојим се од вражјега кота,
нека га је ка на гори листа,
но се бојим од зла домаћега.“

Горски вијенац (528–530)

Јеротић додаје и то да се човек од страха и кривице ослобађа најпре агесијом. Најагресивнији људи у основи су најуплашенији и најнесигурнији људи у народу. (Јеротић, 2000: 99) Не чуди нас што Његош потурице назива крвницима који никад веру неће имати, били муслимани или хришћани.

“којено си вјером преварио
кад си њину браћу потурчио;
са тијем си вјеру изгубио,
да је никад у тебе немају
доклен трајеш у Стамбола твога,
а и они у Горици Црној!“

Огледало Српско (181–192)

О карактеру проверених људи говоре и пословице које потичу из периода док су Турци владали Балканом: „Потурчењак је гори од Турчина“, али и „Нема крвника над потурченика“. Док Вук у *Српском ријечнику* (1852: 557) наводи да „нема (зла) Турчина без потурчењака“. У *Горском вијенцу* владика Данило каже да се не боји Турака већ „зла домаћега“ (530). Сердар Јанко каже да су се потурице „црним задојиле ђаволом“ (685). Борећи се на страни непријатеља потурице су биле војници гори од муслимана. „Због верске заслепљености они су изневерили народност и народне идеале, мислећи, да се с променом вере неопходно и народност мора мењати. Поставши муслимани они су постали Турцима, и то Турцима фанатичнијим и безочнијим у борби с Хришћанима и од самих стамболских Турака.“ (Велимировић, 2016е: 790–791) Његош презире потурице јер су издајнице „рода и имена српског“ (Велимировић, 2016е: 790). Обраћа има се следећим стиховима:

„Ти издао пријед и послјед,
обрљао образ пред свијетом,
похулио вјеру прађедовску,

²⁰ Прѐвјерити 1) вјеру, feinen Glauben äubern, einen anderen Glauben annehmen, mutare sacrorum formulam.

заробио себе у туђина!“

Горски вијенац (381–384)

Његош у *Горском вијенцу* помиње и друге народе који су променили веру због славе и богатства. Бошњаци су „слијепи те не виде ништа“ (275) јер им је *Куран* „очи извадио“ (276) и „образ оцрнио“ (277). Арнаут за „образ не зна и поштење“ (286). По речима Његоша, Арнаут се „продаје“ ономе ко му више дâ. Он ће за новац учинити све па чак „матер продат, а оца заклат“ (289).

5.4. Однос муслимана и хришћана

Његош познаје религијске карактеристике како хришћана тако и муслимана. Муслимански представници у његовим делима нису узети од најгорих, но од најбољих представника. Кроз њих Његош говори и расуђује онако „по њиховски“. Чак и верски рационализам, највећа реткост у свету муслиманском, није од Његоша остао незапажен и неспоменут.

Црногорцима је мрско слушати хоџу где свако јутро „гугуће“ на минарету „ка јејина сврх труле буквине!“ (943–944) наводи се у *Горском вијенцу*. Турци опет, од своје стране, попреко и презриво гледају на слабо „раскршће липово“ (883), за њих је крст „ријеч једна сухопарна“ (893). Црногорац се крсти пред Богом. Турчин се пак клања пред тим истим Богом. По мишљењу Турака:

„више ваља дан клањања један
но крштења четири године“

Горски вијенац (896–897)

Црногорцима су Турци одвратни због неправде, лажи и похотљивости. У спеву *Лажни цар Шћепан Мали* Његош о Турцима наводи:

„Злобне душе на пакост су спремне
Турци спремни на зло црногорско“

Лажни цар Шћепан Мали (I, 756–757)

За Турке је, како пише у *Горском вијенцу*, „раја ка остала марва“ (1093), која је само онда добра, „кад јој ребра пучу“ (1120). За Његоша су Турци, у односу на Црну Гору, силни и „спрама нас богати, али је страшније гордости крушеније када слабији силноме ужене дим у нос“ (Његош, 2016: 1100). Турци су „црни“, каже Његош у спеву *Лажни цар Шћепан Мали*, зато што су „неверници и хајдуци, да им пара нема“ (III, 623).

„Рад тога су они невјерници
јер вјерују што је њима драго,
а не оно што је другом драго.“

Лажни цар Шћепан Мали (II, 630–632)

У писму којим се владика Његош обраћа Винценцу Баларину, наводи се да су Турци „млијеком материним задојени и првенствовали свагда пред најзлобнијема варварима који су се до данас на свијет показивали“. (Његош, 2016: 1080) Кроз лик Богдана Ђурашковића Његош описује кадију следећим речима:

„У њега су медене ријечи,
увија се ка враг око крста,
ама пунан губе и лукавства;
крвника га ришћанскога нема –
заклала га пушка црногорска!“

Горски вијенац (1908–1912)

Његош Турке у *Горском вијенцу* назива „дивјачне тмуше азијатске“ (243). Они су „браћа некрштена“ (423). Док је кадија „подмукла лисица“ (1905). Турцима се мора стати на пут.

„Ал' тирјанству стати ногом за врат,
довести га познанију права,
то је људска дужност најсветлија!“

Горски вијенац (618–620)

Не вели Његош да се Турчин моли кривоме Богу, но само да се криво моли Богу. Дела Турчина његова су молитва Богу. Дела су његова: ружење слободе других људи и служење тиранству, односно неправди. Молитва му је отуда неправедна и лажна. У *Горском вијенцу* и *Лажном цару Шћепан Мали*, опевана је борба између хришћана и муслимана. У наведеним делима не налази се ни једно место, где би се Бог ислама посматрао као неко биће које је различно од Бога хришћанскога. Његош не прави разлику између Бога једне и Бога друге вере. Он ту разлику не наглашава ни у веровању народном већ каже:

„Не пита се ко се како крсти,
но чија му грије крвца душу,
чије га је мл'јеко задојило.“

Поздрав роду на ново љето (45–47)

За Његоша су Турци народ чија је душа задојена злом. Они желе да покоре цео свет па макар то било неправедно и насилно. У *Горском вијенцу* се каже да Турци желе да након Србије покоре Црну Гору на чији су камен већ плъунили „отров адске своје душе“ (97) и да своје царство прошире од Дунава до Јадрана о чему говоре следећи стихови:

„Куго људска, да те Бог убије!
Али ти је мало по свијета
те си својом злошћу отровала,
но си отров адске своје душе
и на овај камен избљувала?
Мала ти је жертва сва Србија
од Дунава до мора сињега?“

Горски вијенац (49–55)

Заборављају и муслимани и хришћани оно што је најважније у закону, како куранском тако и јеванђелском. Заборављају правду и мислимани и хришћани. Она је, како песник наводи у *Лучи микрокозма*, „руком творца осветлана“ (I, 11). Заборављају је једни и други, иако савесно врше све култне церемоније своје вере. Не смемо заборавити да је правда небеска спора, али достижна.

Његошев живот је испуњен борбом против неправде и уздицањем борбе за правду, што је приметно у његовим песмама. *Горски Вијенац* је највеличанственији показатељ правде и борбе за православну веру. *Лажни цар Шћепан Мали*, *Свободијада*, *Кула Ђуришића*²¹ и *Чардак Алексића*²² писани су с истим одушевљењем за правду и истом одвратношћу према неправди. Црногорци и Турци, о којима песник пише, оличење су правде и неправде. Има истина, неправде и међу Црногорцима, као што има правде и међу Турцима. Но углавном, за Његоша су Црногорци и Турци – правда и кривда.

Његош каже да Срби своје верске дужности испуњавају, док Турци и не. Они хуле на Бога због чега ће кад тад бити кажњени.

„О, ви Срби, свуд ли српствујете,
дужност чојства праву испуњавате!
Српствуј ђелом, вјеруј што вјерујеш:
лактом вјере глупост чојка мјери,
а озбиљност ђелом и врлином!“

Србин Србима на части захваљује (66–71)

Нико неће остати некажњен за своје грехе. „Господ је праведан, љуби правду; лице ће његово видјети праведници.“ (Пс 11, 7) Безбожницима цаба нада кад дижу руку на небеске слуге Божје. „Јер још ниси суд Сведржитеља Сведица Бога избјегао.“ (2Мак 7, 35) Страшни суд је близу и зато:

„Тешко, Турци, вашијем душама,
што облите земљу њеном крвљу!“

Горски вијенац (1013–1014)

Ислам и хришћанство имале су по нешто да понуде својим верницима. „Једна је вера тријумфујућа на трону, но на трону 'неправо узетом'; друга је вера у понижењу, но у понижењу часном, понижења од неправде; једно је вера пророкова, чији је барјак засенио свет, испод кога ко изиђе 'сунце ће га спржити како муња', 'вера топуза и моћи, и обиља и сласти'; друга је вера 'раскршћа липова', 'кукавна сирота', но уз то и 'вјера Обилића', славног витеза, који 'баца у несвијест људе'. Једна вера нуди благовање земаљско и обећава небесно, друга тражи страдање за правду на земљи и предвиђа утеху по смрти онима који страдају.“ (Велимировић, 2013: 159) Људи су током вишевековног робовања под Турцима имали прилику да бирају између православља и ислама, између борбе за царство небеско или уживања у земаљским даровима као потурице.

Хришћанска црква жели спасење света од тиранина и зла. Зато се она моли Господу и верује у спас. „Планина је већа од мравињака, Божја сила већа је од човечије силе. То свако признаје [...] Али кад човечији табани и коњске копите дигну прашину на друму, многи заслепе, па у страху признају човечију силу изнад Божје силе. Планину изгубе из вида па се

²¹ Његош, *Дела*, стр. 919.

²² Његош, *Дела*, стр. 933.

спотакну у мравињак. И још поклоне се мравињаку.“ (Велимировић, 2016г: 798) Слична трагедија је погодила и Србе. Нарочито оне који су се потурчили после Косовске битке. „Али Лазар, најславнији човек под тим именом у историји света, не спотаче се о мравињак турске силе и не изгуби из вида планину Божје силе, него се одлучи да са својим народом прими од људи све ударце да би од Бога примио све награде. Спотакоше се многа господа српска на Југу и на Западу.“ (Велимировић, 2016г: 798) Сви су они заборавили опомену Христову: „Гледајте и чувајте се сваке грамзивости.“ (Лк 12, 15)

Николај Велимировић наводи да су се потурице и издајнице лако полакомиле на богатство, сласт и све обмане овога света; поломише крстове по својим кућама и почеше се клањати у цамији. На овај начин губитници продужише свој земаљски живот продужише за мало, али су зато част и образ заувек изгубили. Не постидеше се губитници крви Лазареве на Косову. (Велимировић, 2016г: 798) Нису се постидели ни своје издаје, као ни потурице своје провере.

Људи неретко више цене материјално богатство које након смрти остаје на земљи. Материјално не можемо да понесемо у царство небеско. Оно је пролазно и склоно пропадању, труљењу, распадању и попут тела људског претвара се у прах. Кроз Игумана Стефана Његош говори да су се црногорци одрекли свог племена зарад богатства и блага земљаског које је пролазног карактера:

„племе ви се све одрекло себе
те црноте работа Мамону!“

Горски вијенац (2342–2344)

Људи који су заслепљени материјалним овоземаљским стварима олако ће издати Бога. Још лакше ће променити веру због обећаног богатства и неће одбити да се боре против своје браће. „Што веће богатство изван Бога, то већа бедноћа. Што веће знање изван Бога, то већа празнина. Бог једини чини богатим и мудрим. Свет, без Бога, ствара просјаке и глупаке.“ (Велимировић, 2016в: 501) Његош се „материјалистима“ обраћа следећим стиховима:

„Не познајеш чистог раја сласти,
а бориш се с Богом и с људима,
без надања живиш и умиреш.“

Горски вијенац (889–891)

„Материјалисти мисле, да је највећа вредност у човеку његово оптимистичко објашњење света. Међутим, нема разумног и оправданог оптимизма ван хришћанства.“ (Велимировић, 2016б: 97–98)

Људи треба да знају да све духовно, што се не материјализује и не види, не спушта до срца и душе. Све духовно што је једном материјализовано губи духовну подлогу. Његош то није волео. А није волео из истих разлога из којих и Исус. „Споља се показујете људима праведни, а изнутра сте пуни лицемерја и безакоња.“ (Мт 23, 28). Правду су заборављали сви они људи око Његоша, који су љубили бадњак усрдније него своју браћу, или који су подизали Богу златне храмове, а људе олако убијали, бацали у тамницу и у дубоке јаме.

Неправедно наметнут ислам се одржао и данас у неким крајевима Црне Горе и Србије. Његош је са својим народом чврсто стајао према муслиманству. Он се могао више но ико други уздићи до свестране и неправедне оцене вере пророкове. Његош не осуђују веровање

већ владање муслимана. Како наводи у спеву *Огледало српско* муслимани се према Црногорцима опходе „крвнички, по турском начину“ (139). Његош још наводи:

„Што се Турчин дига холи
када криво Бога моли,
кад слободу свету ружи,
а тиранству слепом служи?“

Лажни цар Шћепан Мали (I, 842–847)

Што се тиче односа муслимана према другим људима, у светој књизи ислама *Курану* је наређена благост и праведност. Однос муслимана према неверницима и немусиманима је нешто другачије одређен *Кураном* него што је то случај код хришћана. Неверницима *Куран* прети ратом до истребљења. „И борите се на Алаховом путу против оних који се боре против вас, али ви не отпочињите борбу! – Алах, доиста, не воли оне који заподијевају кавгу. И нападајте такве гдје год их сретнете и прогоните их оданде одакле су они вас прогнали. Али злостављање је теже од убијања! И не борите се против њих код Часнога храма, док вас они не нападну. Ако вас нападну, онда их убијајте! – нека таква буде казна за невјернике.“ (Kur'an: sura 2, ајет 190–191)²³ Порука Мухамеда је јасна. Он саветује муслимане да се боре против непријатеља на исти начин како се непријатељ бори против њих. И још поручује да муслимани не нападају први. О борби са непријатељем проговара Мула Хасан који каже:

„Зло чинити, ко се од зла брани,
ту злочинства није никаквога.“

Лажни цар Шћепан Мали (V, 181–182)

„Када се у борби с невјерницима сретнете по шијама их ударајте све док их не ослабите, а онда их вежите, и послите, или их великодушно сужањства ослободите или откупнину захтијевајте, све док борба не престане. Тако учините! Да Алах хоће, Он би им се осветио, али Он жели да вас искуша једне помоћу других. Он неће поништити дјела оних који на Алаховом путу погину.“ (Ku'ran: sura 47, ајет 4) „Турци су толико зли да су непоправљиви и потпуно су се идентификовали са злом.“ (Калезић, 2009: 125) То се нарочито види у стиховима:

„На Турчина хитро скочи,
нек се турска крв пролива;
жертва ми је та милија
него уље из кандила
и измирна и кадила.“

Николи Васојевићу (5–9)

О турском варварству Његош пише у писму Винценцу Баларину (1847) и истиче да су Турци „хијенска зла душа која је млијеком материним задојена“ и да су „свагда пред најзлобнијема варварима који су се до данас на свијет показивали“. И још наводи да „права турска душа не живи ако не дише злом христјанскијем“. (Његош, 2016: 1080) Тамо где влада зло и неправда ту закона нема. У *Горском вијенцу* Његош наводи да је за муслимане „закон што му срце жуди“ (1781) и да оно „што не жуди у Коран не пише“ (1782). Док су муслимани владали Србијом и целим Балканом важило је правило да се убију по два невина

²³ ајет (ар.) – куранска реченица, односно став, одломак из Курана; сура – глава, поглавље, одломак у Курану.

човека у сваком месту где је убијен један Турчин. За нас је то било несхватљиво. „Благо човјеку који не иде на вијеће безбожничко, и на путу грјешничком не стоји, и у друштву неваљалијех људи не сједи, него му је омилио закон Господњи и о закону његову мисли дан и ноћ!“ (Пс 1, 1–2) У двадесетом веку налазимо пример где се за једног убијеног непријатеља убија по сто невиних људи. Као разлог за овако нешто владика Николај наводи да су душе оних који заповеде овако нешто, оболеле. То су људи безбожници, без срца и без душе. „Господ зна пут праведнички; а пут безбожнички пропашће.“ (Пс 1, 6)

Захваљујући учењу *Курана*, муслимански народи су били одлични и фанатични ратници, јер је рат света, Божја ствар. То је заповест Алаха. По Николајевом мишљењу „није турска сабља покорила Балкан и Европу до Беча него јака вера у Турака. Са јаком вером ишла је и јака дисциплина и честитост“ (Велимировић, 2016ђ: 101). Обећане награде и уживања на земљи и у рају били су подстицај за ратовање, али и претње за неизвршење. У *Курану* се наводи да по истеку светих месеци убијају невернике где год их нађу, а ако се пак обрете у ислам да их оставе на миру јер је Бог милосрдан.

За разлику од исламског учења датог у *Курану*, хришћанство учи човека да „већ и у овом свету, који лежи у злу, може постићи своје унутрашње духовно блаженство ако свој живот управља према принципима из којих се рађа блаженство већ овде на земљи, а још више у небеском свету“. (Милин, 2017б: 62–63) Ти принципи, који иначе чине суштину хришћанских моралних дужности човека према самом себи, изложени су у Христовој *Беседи на Гори*²⁴. „Блажени сиромашни духом, јер је њихово Царство небеско; блажени који плачу, блажени кротки, гладни и жедни правде, блажени милостиви, чисти срцем, миротворци, прогнани правде ради, блажени осрамоћени који страдаше на правди Бога и трпеше гоњења због Христовог имена. Такав човек је блажен јер ће имати радост на земљи и велику награду на небесима.“ (Мт 5, 3–12) Бити хришћанин значи: „Старати се свом силом, да човек испуни све заповести Христа, као свог Највећег Пријатеља. При том непоколебљиво веровати, да свако такво наше старање Христос види, од своје стране моћно га помаже и, најзад, успехом крунише.“ (Велимировић, 2016ж: 176) Успех се сматра заслуга којом се стиже у царство небеско. Његош наводи у *Горском вијенцу* да је хришћанска вера била „права вјера“ (642) за све православце, као и за самог песника. Те тако он позива „на вјеру Христову“ (699–670).

У *Лажном цару Шћепан Мали* Његош наводи да од постанка ислама, односно „откад паде Куран са небесах“ (V, 345), већих непријатеља од Турака и Црногораца није било. У *Горском вијенцу* Владика нетрпељивост и неслагање између ова два народа изражава у следећим стиховима:

„Србин и Турчин не слаже се нигда
но ће прије море ослачати“

Горски вијенац (1830–1831)

Кади-Аскјер проговара о односу Турчина и Црногорца:

„Јошт душманин већи не постаде
човјек чојку а народ народу
од Турчина и од Црногорца.
Да л' се су чим досадит не може
невјерноме дина душманину?“

Лажни цар Шћепан Мали (V, 344–350)

²⁴ Погледати: *Свето писмо*, Јеванђеље по Матеји (5–7), стр. 1202–1207.

О владању црногораца према муслиманима сазнајемо из Његошевог писма Мехмеду Решид-паши (1832) у којем се наводи да уколико неко нападне Црногорце да ће се ово јуначко племе бранити до смрти јер тиме брани веру и своју слободу. „И ако Ви на нас нападнете, ми ћемо принуђени бити бранити нашу слободу и независност, коју су и наши прађедови бранили и многи жртвом постали. Тако исто и ми сви јединодушно пролићемо нашу посљедњу капљу крви за вјеру, слободу и независност, и да знате добро да Црногорци ради су ви до посљедњег погребсти себе под развалинама својијех кућах и со тијем оставити потомству свједочанство гробовијех крстах да су пострадали за вјеру и отечество неголи потпасти под иго туђега ропства.“ (Његош, 2016: 1025–1026)

5.5. Позив у борбу за слободу и пад Турака

Као владика, владар и песник једне сиромашне земље, каква је у то време била Црна Гора, Његош је непрестано слушао жеље свог народа који је тежио да се ослободи од турске власти. Слобода народа се није могла заслужити никако другачије осим борбом против оних који су ту слободу нарушавали.

Познато је да је Његош неколико својих дела посветио ослобођењу Црне Горе од турске власти. У неким делима он позива народ на борбу за ослобођење од непријатеља присећајући се јунаштва Милоша Обилића. Њиме показује људима колико су љубав и жртва нераздвојни савезници у освајању небеског царства.

Његош се ужасавао над тренутном бедом свог народа и упоредо је са њим преживљавао бригу, немаштину и тугу. Слободно га можемо окарактерисати као великана са душом великом попут космоса у коју су стале све патње његовог народа. Његош саосећа са Црногорцима у тешким тренуцима ропства под страном опсадом. Он је волео свој народ и због тога је олако подносио и прихватао сваку жртву. На својим плећима носио је „крст судбине“ свог народа. Тај „крст судбине“ постаће део његове самоосноване религије. На лицу овог великана бол је била неприметна зато што је он владар који не сме да поклекне пред странцима и покаже своју забринутост и меланхолију у тешким тренуцима. Ни Његошеви поданици не смеју да виде тугу на његовом лицу јер је он за њих извор вере у слободу. Он улива наду свом народу да је спасење од непријатеља могуће.

У писму Јеремији Гагићу (1843) пише: „Да ће Порта мени онаква иста права и отличја дати којима је негда она бившега српскога књаза Милоша подарила. Но то су предложенија и обећања заваривајућа, која су кадра опсјенити само онога који при својој сопственој ползи и угодности општим благом жртвује, али никад онога који у срећи свога народа тражи и налази своју сопствену срећу. Не гледајући пак ни на силу и опсјену непријатељску, ни на слаба средства којима би кадар био надвластити непријатеља, ипак увјерен сам, полагајући моју надежду на Бога и на покровитеља нашега, да ћу с помоћу њиховом и храброшћу Црногораца свагда тријумфовати над враги.“ (Његош, 2016: 1053)

У писму Осман-паши Скопљаку (1844) Његош пише: „Ти спомиљеш аге и дрваре турске да сам ја ланијех побио, а не спомиљеш главаре и чобане црногорске који су од Тураках погинули. То тако и бива да се у туђем оку и длака види, а у својему ни брвно не види се [...] Што кажеш да не пуштајеш царске земље ни прст, ја царско и не тражим ништа, нити ћу тражити, но ја знам царе и царске земље уважавати како се пристоји, а ни своје, чуо си, нијесмо никоме пуштавали лако [...]“ (Његош, 2016: 1056)

Након вишевековног робовања под Турцима међу Црногорцима је буктала велика жеља за слободом и духовним миром. Црну Гору насељава народ који негује традиционално васпитање, који се „игра смрћу“ и који се бори за правду и истину до смрти. На таквој традиционалној основи Његош је настојао да распламса ослободилачки дух у свом народу и да их, на неки начин, подржи у борби против неверника и непријатеља.

Пет векова су Турци владали на Балкану. Неправедно су наметнули турску власт и ислам многим народима. Најгоре од свега је муслиманска вера у коју су насилно и под претњом прелазили хришћани запостављајући свог Бога и остављајући цркве пуне. Поводом тога Његош се обраћа Турцима:

„На трон сједиш неправо узети,
поносиш се скиптром крвавијем;
хулиш Бога с светог олтара,
мунар дуби на крст раздробљени!“

Горски вијенац (56–59)

Након покушаја опсаде Беча, турска војска трпи огроман губитак. Од тог пораза Турска се у Европи никада више није опоравила и стално је потискивана из ње. Ту пред Бечом се срећа окренула и као што каже Његош:

„Пуче колан Свечевој кобили
[...]
обрнуше кола низа страну.“

Горски вијенац (1143 и 1450)

Да Турци нису пали, или како Његош наводи у спеву *Лажни цар Шћепан Мали*, да им „кола у глиб не падеше“ (IV, 238), свет би окупирао зло и велика неправда. Цео свет би Турци покорили, земља би постала пуста јер би наступило свако зло и куга које следе на крају. И зато:

„Слава Богу што Турчин посрну;
но пред ким је, књаже, посрнуо?
Пред силама и пред народима,
ал' спрам нама он јошт не посрну;
спрам нама је јошт њега сувише.
Ми смо шака малена народа,
Богу хвала, опита слободом;
да нам није јошт ове пјаности,
давно бисмо и ми упанули,
ка сви други, у ђавољу торбу,
ђе су веће смјешћене јабукe.“

Лажни цар Шћепан Мали (IV, 245–255)

Турци јесу посустали, али су се, како каже Његош, и даље држали на тлу Црне Горе. Шака малог народа упорно је одолевала сили Турској. Народ црногорски је вођен мишљу о победи и очувању своје вере и слободе. То му је дало снагу да победи ђавола Турског. Јер да није тако одавно би сви црногорци постали потурице и предали своју душу ђаволу.

Позив на борбу код Његоша има религиозни карактер. Поштујући ратног непријатеља Његош је приступио борбама првенствено као духовни вођа. Он се бори против Турака јунаштвом заснованог на правди и поштовању Божјих речи. „Истина је да су неки Црногорци убиваоци, грабителји и мамитељи, али их изобузана и дивља сила турска насили, па и јуначка невоља.“ (Његош, 2016: 1081–1082)

Желео је овај ненадмашни великан да оснажи православну веру свог народа и у исто време искорени ислам који је већ увелико узимао маха, а о чему, можда и најбоље, пише у *Горском вијенцу*.

„Вјеро права, кукавна сирото!
Страшно племе, доклен ћеш спавати?“

Горски вијенац (642–643)

„Његош је укинуо обичај племенске освете у Црној Гори. Племенска освета имала је ону моралну вредност, коју има двобој. Чувати и бранити своју част, то је за владикау најсветлија ствар. Наравно, уколико се част разуме као право правде, ако би се тако могло рећи, а не као право празног и беспредметног самољубља. За Његоша племенска освета није била витештво јер да је била не би је ни укинуо. Ако те Турци или било ко увреди, „не свети му се, али му и не опрости; поступи као и Обилић, застиди свог противника [...] тим ћеш га довести у положај постиђеног Јуде или Вука. Обилићевим витештвом, принудићеш га, да и он сам себе казни, покајањем или грижом савести.“ (Велимировић, 2013: 197–198) Наведено Николајево запажање представља део Његошеве девизе витештва.

Његош у *Горском вијенцу* позива на „примање вјере прађедовске“ (854) и на „одбрану образа отачаства“ (855). Владика саветује да „треба служит чести и имену“ (657) и зато:

„Нека буде борба непрестана,
нека буде што бити не може –
нек ад прождре, покоси сатана!“

Горски вијенац (658–660)

„Но удримо док је од нас трага
душманина слободе јуначке.
Ко погине, погинуће славно;
ко остане, остати ће славно;
а богу је жертва најмилија
поток крви кад провре тиранске.“

Лажни цар Шћепан Мали (III, 156–161)

Његош моли Црногорце да се бране и да буду сложни јер ће им тада и Бог помоћи. У спеву *Огледало српско* он „не жали да ће погинути / ради вјере и закона свога“ (175–176). И зато позива на борбу следећим стиховима:

„Него, јадна браћо Црногорци,
међу собом вјеру ухватите
за слободу крвцу пролијеват,
за слободу и за вјеру нашу,
да с' бранимо од невјере турске:
покољимо Црном Гором Турке.“

Његош све борце саветује да ће победа хришћана против муслимана и потурица бити:

„Споменик вашег јунаштва
Гора Црна и њена слобода!“

Горски вијенац (2645–2646)

Црна Гора је премала за два владара, за две вере. У *Горском вијенцу* песник наводи да су „малене јасли за два хата“ (1015). Један владар са својом војском са територије Црне Горе мора отићи. Зато Владика предлаже:

„Удри врага, не остави му трага.“

Горски вијенац (301)

Неправда је непријатељ и Бога и људи. Зато Владика у *Горском вијенцу* предлаже свом народу „удри врага“ (301). Ово је значило „удри неправду“. Његош је сам херојска природа, као и његов народ, као и његови херојски идеали. Он се бори против неправде, но он и зна, да је та борба сагласна с вољом Божјом, да она лежи дубоко у основу земаљске трагедије и датира још од пре почетка те трагедије. Човек је дигао мач против Бога, зато сад гине од мача.

Црна Гора је показала „шта може слабији са силнијем, шта може човјек, кад хоће, радити“ (Његош, 2016: 1100). Ова борбена и традиционална држава је показала своју народну одлучност у борби за веру и отаџбину. Она је „гњијездо војинствене гордости, ће се браћа јединци синови – све радо на жртву дава, само да остане непорочна чест прађедовска. Црна Гора је урна у коју је силно име Душаново прибјегло, у којој се свештено храни витешко име Обилића и Скендербега“. (Његош, 2016: 1100–1101)

Од кад постоји Црна Гора као словенска земља, вазда се у њој знало само за теорију противљења злу. Ова теорија проповедана је по црквама с крстом и јеванђељем, проповедана на саборима песмом и гуслама. Проповедали су је стари и млади, свети и умни, сви. Откад постоји Црна Гора, теорија противљења злу није имала одушевљенијег представника, пророка и проповедника од владике Његоша. Његош је био противник освете и проповедник противљења злу.

5.6. Верски симболи у функцији повратка вере народа

Разлика између вере муслимана и хришћана код Његоша је нарочито изражена у разлици њиховог култа и морала. Владика је у својим књижевним делима описао Божић и Ускрс као највеће хришћанске верске празнике који нас подсећају на оно што се њима прославља, а то су рођење и васкрсење Сина Божјег. Ни један хришћански свештеник није толико мало написао, а у исто време рекао толико много о Исусу Христу него овај владика Црне Горе.

Рођење Христово било је за Његоша као што је и за хришћанство један догађај над догађајима, и више од тога. У *Горском вијенцу* Његош са одушевљењем описује ходочашће Игумана Стефана по Светој Земљи где посећује пећину у којој је рођен Исус Христос.

„Разгледа сам и све три пећине:
ђе се сунце христијанству роди,
ђе је небо јасли освештало,
ђе су цари небесном младенцу
похитали с даром поклонити се.“

Горски вијенац (2267–2271)

Православни хришћани прослављају Божић као дан рођења Сина Божјег. Божић је, за хришћане, дан радости. О наведеном празнику Његош мисли као о једном најважнијем и највећем дану црквене године. Владика се у *Горском вијенцу* куне у рождество Сина Божијег (2574). За њега је Божић „свјетли празник“ (2632). О цењености Божића на тлу Црне Горе за време Турака, Његош говори да свако ко се поклони Божићу и „прекрсти се крстом христијанским“ (2602) узме га „за брата својега“ (2603).

Владика Његош позива на одбрану образа отаџбине кроз стихове које изговара војвода Батрић:

„Но ломите мунар и цамију,
па бадњаке српске налагајте
и шарајте ускрсова јаја,
часне двоје постах да постите;
за остало како вам је драго!“

Горски вијенац (858–862)

У *Горском вијенцу* Његош подсећа вернике да је Божић хришћански празник и позива потурице и хришћане да послушају Батрића који каже:

„Кунем ви се вјером Обилића
и оружјем, мојијем уздањем,
у крв ће нам вјере запливати,
биће боља која не потоне!
Не сложи се Бајрам са Божићем
је л' овако, браћо Црногорци?“

Горски вијенац (864–869)

Верујући човек не сме занемарити традиционалне верске обичаје. Он не сме изоставити поштовање верских симбола. Батрић у *Горском вијенцу* не вели потурицама, да они морају веровати у Бога тројичног. За њега је свеједно деле ли ово веровање они који се врате у хришћанство или не. Међутим, њему не би било свеједно, крсте ли се они или не. Крст је верски симбол. Крсти се „у име Оца и Сина и Духа Светог“ значи веровати у тројичнога Бога. Но ипак, крстити се није исто што и веровати. Вера је нешто унутрашње и невидљиво, док је крст један њен спољашњи и видљиви израз, као што су то и сви други верски симболи и обичаји. Крст се сматра светим предметом. На крсту је Исус разапет ради људи и људских грехова. Исто тако, крст нас подсећа на чињеницу да су људи примили вечно спасење кроз страдање Исусово на крсту. Његош у *Горском вијенцу* позива људе да се врате правој вери помињући крст као симбол који краси сваку цркву.

За Његоша је народ „бранич цркве и племена“ (2315), док је „муж бранич жене и ђетета“ (2316), наводи у *Горском вијенцу*. Владика Његош позива људе да се врате у цркву која представља место заједничког литургисања. Враћањем крста на цркву Његош указује да се људи поново окрећу православљу и Господу јер црква је место где народ саборно општи са Господом:

„и сав народ на ноге устаде
часноме се крсту поклонеше“

Горски вијенац (1328–1329)

Његош је кроз Обрадов сан, у којем је петоро Мартиновића подигло крст на цркву, указао на повезаност ова два симбола ка заједничком циљу, а то је поновно буђење свести о Богу и успостављање вере међу људима:

„а они ти стубе, те уз цркву:
на олтар се од цркве попеше
и на њему крст златни метнуше.
Крст засија ка на гори сунце,
и сав народ на ноге устаде,
часноме се крсту поклонеше.“

Горски вијенац (1324–1329)

Под Турском опсадом црква је постала једини извор снаге и уточиште хришћанским народима. Неке од најлепших цркава претворене су у џамије, многе су разорене, скоро све су опљачкане и оштећене. Његош се и ове теме дотакао у својим делима. У *Горском вијенцу* он говори о једној од најлепших светиња, Светој Софији, која је у џамију претворена те „за коњушку служи“ (2279).

У *Горском вијенцу* Сердар Јанко сања цркву коју су верници „покрестили“ (1339). Док владика Данило позива на крштење потурица водом што представља чишћење душе и примање Духа Светог, али и на „крштење крвљу“ (672) свих оних крвника и отпадника вере.

„Удри за крст, за образ јуначки,
ко гођ паше свијетло оружје,
ко гођ чује срце у прсима!
Хулитеље имена Христова
да крстимо водом али крвљу!
Тријebимо губу из торине!
Нек пропоје пјесна од ужаса,
олтар прави на камен кравави!“

Горски вијенац (668–675)

Крштење је прва Света тајна. „Крштењем се извршују два спасоносна чина над човеком: очишћење и усиновљење. Очишћење од првородног наследног греха, и усиновљење Богу.“ (Велимировић, 2016ђ: 428) Господ је рекао Својим апостолима: „Идите и научите све народе крстећи их ва име Оца и Сина и Светога Духа“ (Мт 28, 19). Уколико се човек након крштења „упрља“ грехом од њега се чисти покајањем, исповедањем и причестом, јер је крштење само једно.

Његош саветује хулитеље, потурице и муслимане и све оне који не желе да приме хришћанство, да се крсте и причесте. Зато Његошев духовни игуман Стефан „пред црквом [...] држаше свети путир у руке“, позива:

„Хајте, браћо, те се причешћујте
без приправе и без испов'јести,
а ја мичем све на моју душу.“

Горски вијенац (2619–2621)

Уколико то не желе, њихов је једини спас да напусте Црну Гору:

„Ко не мисли на Коран пљунути
нека бјежи главом без обзира!“

Горски вијенац (2691–2692)

Његош још наводи да:

„Ко се крсти крстом хришћанскијем,
узимљу му свијетло оружје;
ко се крстом не шће прекрстити,
њега гађу пушком од образа,
а сијеку ножем од појаса.“

Чардак Алексића (341–345)

5.7. Жртва и љубав

Историјски период ослобођења територије Црне Горе од Турске најбољи је показатељ околности које су од Његошеве душе начиниле сцену васионских размера. Као таква, душа великог поете била је довољно велика да узме на себе сву патњу и несрећу свог народа. Његошева душа је место на ком је патња константно присутна. Ово је место где се он непрекидно моли за своје поданике. То је место на којем Његош тихује и где тражи милост од Бога за свој народ. Његова „светиња над светињама“, душа Његошева, била је храм у којем се молио за свој народ и тражио слободу за њих искреним молитвама Богу.

Разумео је Његош свој јадни, измучени народ у годинама своје владавине. Једна шака сиромашних, али борбених људи, имала је свог пастира који је у тешким тренуцима и сам преживљавао душевну драму свог народа. Његош је волео свој народ. Током своје владавине показао се као пријатељ свом народу јер се у сваком тренутку жртвовао и молио за његово спасење. У тексту „Алфавит народне одбране“ Николај Велимировић наводи да су „жртва и љубав нераздвојни и стоје у правој сразмери, то јест што већа љубав то већа и жртва. Жртва је израз љубави. И жртва је веома лака кад иза ње стоји љубав, као што је реч лака кад иза ње стоји љубав, као што је реч лака кад иза ње стоји готова мисао.“ (Велимировић, 2016е: 517) „Од ове љубави нема веће него да неко положи живот свој за ближње своје“, рекао је Исус (Јн 15, 13).

Људи се жртвују за себе, породицу или пријатеље. А одраз највеће жртве јесте дати живот за свој народ. Жртвовати се за свој народ треба сматрати као почаст, а не дужност. Жртвовати се за један народ висока је почаст која припада само малом делу одабраних. По Николају Велимировићу „боље је учити омладину љубави према народу него дужности. Јер љубав гони човека на дужност својом благом али неодољивом руком, док сама дужност, без љубави, клеца и ропће.“ (Велимировић, 2016е: 517) О односу љубави и жртве Атанасије Јевтић износи запажање које је слично Николајевом. „Љубави и нема тамо где нема жртве. Дати живот свој зарад љубави према Богу и народу је чин највеће жртвене љубави. Јер снага љубави и њена победоносност и јесте у сили жртве.“ (Јевтић, 1992: 334) Сетимо се само колику је жртву Исус принео Богу за спасење човечанства, а све због љубави према народу који га је издао и оптужио. Позивајући се на косовске јунаке и кнеза Лазара Његош казује да вечни живот постоји након смрти, а да су нам поменути јунаци дали пример како се ово вечно царство може заслужити.

„Треба схватити да је права љубав увек и жртва. Али љубав као жртва није тешка, јер је она несебично давање које се стоструко враћа, јер љубав успоставља општење личности и испуњује их правим животом. Таква је љубав Божанска, такву љубав даје Дух Свети, а то је у ствари благодат Духа Светога, која је начин на који се Бог даје нама људима и начин на који нам дарује прави живот, и то изобилно даје.“ (Јевтић, 1993: 167)

Сличан однос између љубави и жртве налазимо и у Његошевим делима. Његошева љубав према свом народу је неописива и о њој данас можемо говорити на основу Његошевих мисли протканих кроз филозофско-религиозне стихове. Владика, владар, вођа и у исто време Божји поданик непрекидно је тражио спас за свој народ од Господа. У души Његошевој текле су непрестане молитве за спасење. По Његошевим речима:

„неће нигда благородна жртва
без обилног плода останути.“

Лажни цар Шћепан Мали (I, 218–219)

Његош је осећао љубав према земљи којом је владао. Превелика љубав према домовини и народу донела му је претешко страдање. „Што већа љубав то веће страдање“, рекао је један Отац Цркве, Теодор Студит. Његошево страдање не да се исказати језиком.

„Које срце за својост не туче,
залуду се у прса будило,
само што се мртвом крвљу трује.“

Поздрав роду на ново љето (27–29)

„Бриге и жалости за Црном Гором као љуте змије гризле су његову снажну душу и младалачко тело. Бесположност и страх од неизвесности пратили су га дан и ноћне само онда, када се бавио у овим кршевима, него и онда када је ходио у друге земље тобож ради одмора и опорављања.“ (Велимировић, 2016ж: 270) Ходао је светом забринут за свој народ и своју отаџбину. „Он је ходио по преукрашеном Риму и осунчаном Напољу туробан и забринут онако исто као и по Цетињском пољу.“ (Велимировић, 2016ж: 270) На којем год месту био на овој нашој планети, Његош је мислио на своју земљу и народ. Његошева борба за отаџбину подразумевала је одбрану народа од од унутрашњих порока и спољашњих непријатеља. Земља се мора бранити чашћу, поштењем и заслугама свакога грађанина који ће на тај начин „увешавати морални капитал и моралну вредност свога народа пред Богом и пред људима“ (Велимировић, 2016ж: 270). Николај Велимировић износи запажање Његошеве љубави према народу и отаџбини где наводи да је „завидније било бити господар над овим

господарским племеном, у овоме 'гнијезду соколова', него султан безбројнога 'робља везанога', завидније бити орао међу соколовима, него рајска птица међу чавкама“ (Велимировић, 2016ж: 270).

Николај је поводом преноса посмртних остатака „горостасног“ владике Његоша 1925. године рекао да се цењени владика „умом својим узвишавао до небеса, рукама својим грлио цело племе југословенско а срцем својим саосећао бол и јад васцелог рода човечијег.“ Он народу поручује да свој дух уздигне до Његошевих духовних висина „до оне висине, на којој стоји постављена богата духовна трпеза Његошева, и нека се нахрани оном духовном храном, којом се хранила та велика душа за време свога обитавања на земљи. [...] Прво је јело Његошева вера у Бога и у бесмртност душе; друго његово родољубље, и треће – његово прослављање витештва као највеће вредности на земљи.“ (Велимировић, 2016ж: 265–267)

Његош је сматрао да је његова дужност да свакоме помогне, да свакога посаветује и упуту на прави пут. Овако није размишљао само Петар II, већ и Петар I, кнез Данило и кнез Никола. Зато су поменути четири Петровића „четири велика учитеља, владали и проповедали: слогу, јунаштво, родољубље, пожртвовање, поштеље, веру, надежду [...] Речи Светог Петра још се свуда спомињу; владика Раде оставио је у 'горском венцу' своје мисли, које и ван црногорске границе утврђују патриотизам и стварају карактере; кнез Данило свагда беше промукао од непрестаног говора. [...] Кнез Никола није ни мало остао за њима; у многоме прешао их је.“ (Ненадовић, 1889: 304) Поменути Петровићи су, сваки на свој начин, писали историју Црне Горе.

За Његоша је најглавније да „Црна Гора није остављена од Бога. Остављена од људи, и згњечена и омрзнута од људи, Црна Гора никада није била остављена од наде 'у Бога и у своје руке'. С том надом народ у Црној Гори борио се, живео, страдао и тако историју стварао.“ (Велимировић, 2016е: 787) Не било какву историју, већ херојску, историју борбе за правду и страдање за правду. „Народ који се отима са змијама и орловима о једно тескобно место под сунцем, и који страда од својих стена љубећи их у исто време. Крв траже те стене за сиромаштину, коју нуде. Оне, истина, нуде и здравље и слободу, но ни здравље ни слобода нигде у свету нису скупљи до у овоме суровоме мору од камених таласа.“ (Велимировић, 2016е: 787)

Током Његошеве владавине несрећа Црне Горе није била сва у непријатељском надирању на територију Црне Горе већ је разлог и верска издаја црногораца. Ова друга издаја рачуна се као виша јер је „сила туђа учинила те је наше јуначко племе постало туђима надничарима и служителјима“. (Његош, 2016: 1081) Верска издаја је, по Његошевим речима, направила јаз међу Црногорцима. „Кукавну је Црну Гору овај разор нашега народа готово удавио, но и опоштио. Ово је учинило те је данас Црна Гора и бити ће довијека алмаз у витешку круну.“ (Његош, 2016: 1081)

„Лактом вјере глупост чојка мјери,
а озбиљност ђелом и врлином!“

Србин Србима на части захваљује (69–70)

Оно што би Владика највише волео на свету је „виђети слогу међу браћом у којима једна крв кипи, коју је једно млијекко одгојило и једна колијевка одњихала“ (Његош, 2016: 1081). „Ослобођење уједињење српског народа, владици је била једина жеља. Радовао се што се родио, јер се надао да ће то ослобођење доживети, и према себи и својој земљи одређену улогу славно испунити. Ту је надежду видио да умре пре њега.“ (Ненадовић, 1889: 189)

Његош не жели поштење за себе и свој народ више од онога што има пред великим светом. „Ја бих рад да сам се малко доцније родио, јер бих видио своју браћу ђе су се себе и својијех споменули и ђе јавно пред свијетом казали да су они достојни прауници старијех витезовах нашег народа. Када се ова света реч изговори, благо цијелом нашем племену, онда ће име црногорско босански и прочи витезови српског народа како свети талисман (аманит, запис) чествовати и у њедрима носити.“ (Његош, 2016: 1081–1082)

6. Ко је Бог?

6.1. Својства и егзистенција Бога

„Свака ствар у природи у коју погледамо, потврђује нам нешто и пита нас нешто. Потврђује нам да Бог постоји, а пита нас ко је Бог?“ (Велимировић, 2013: 121) О Богу сведочи цела природа, видљива и невидљива. Међутим, по Николају „само и једино у васцелој васиони, само и једино – изопачени људи“ не сведоче о Богу. (Велимировић, 2016ђ: 125) Небеса казују славу Божију, и дјела руку његовијех гласи свод небески. (Пс 19, 1) „Сведочи ред и мера и број и божанствена хармонија свега створенога света. Сведочи разум и савест свих светих и праведних душа. Но изнад свију и свега сведочи Господ и Спаситељ наш Исус Христос, у коме се велики и вечни Бог јавио у телу као човек, посетио род људски, објавио тајне, показао пут, отворио Рај.“ (Велимировић, 2016ђ: 125) О Богу знамо само онолико колико нам је објавио преко свог сина Исуса Христа. „Блажени сви који не видеше, а повероваше.“ (Јн 20, 29) О божијем познању у Светом писму пише: „Јер што се може дознати за Бога познато је њима, јер им је Бог објавио. Јер што је на Њему невидљиво, од постања свијета умом се на створењима јасно види, његова вјечна сила и божанство, да немају изговора.“ (Рим 1, 19; 20)

По Николајевим речима до потпуног сазнања ствари ми не долазимо. С тим у вези не долазимо ни до потпуног сазнања Бога. (Велимировић, 2013: 127) До сазнања ко је Бог, тачније до његове суштине тешко је доћи. Суштина или бит (грч: оуsиа; лат: essentia) је основно својство неког бића или појаве којим се могу објаснити разна посебна и сложена појавна збивања. Бит је оно по чему нешто јесте баш то што јесте. Односно, оно без чега оно не би могло бити оно што јесте. У логичком значењу бит је унутрашње прво начело које омогућава да нешто постоји. Не знајући потпуну битност Бога, ми не сазнајемо потпуно битност ствари. Међутим, бит сама није довољна да формира неко биће већ претпоставља и битак. О Господу сазнајемо само онолико колико нам је открио себе кроз Исуса Христа, а о чему имамо прилику да се упознамо кроз *Свето писмо*.

По својој суштини Бог је толико различит од света, да по учењу *Библије*, не постоји на свету ни једно биће нити икоји предмет са којим би се Бог могао изједначити и упоредити. „С ким ћете ме изједначити и упоредити? Кога ћете ми узети за прилику да би био као ја?“ говорио је Бог преко пророка Исаије. (Ис 46, 5) Са Богом се нико не може упоредити. Његош му се обраћа следећим стиховима:

„Ти, који си премудрошћу
у пространству воздушноме
созда св'јетих милионе
и све једног с другим свјеза
твојим ланцем невидимим
и свакоме живот дао,
те уредно свој ток чине,
један другом свјетлост дају, -
ко се равнат с тобом може?“

Црногорац к свемогућем Богу (111–119)

Суштину Божју не можемо никако сазнати, јер је наш ум, по природи ствари, неспособан за то. Ми смо обдарени „кратким“ умом. „Бог једини има бесмртност и живи у свјетлости неприступачној, Кога нико од људи не видје нити може видјети“ (1Тим 6, 16), говорио је апостол Павле. Та божанска светлост није далеко од нас. Ми гледамо и живимо њоме, но њену суштину ми не познајемо. За човека је Бог несхватљив својом суштином. Зато што човек никако и никада својим природним моћима не би могао да досегне до суштине Бога. Бог је даровао човеку кратак ум. Како наводи Његош у *Лучи микроkozма* Божји ум је „ум без границе“ (III, 199) док су сви други умови „кратковидни умови“ (III, 200). Бог је својом суштином изнад света, док је енергијом присутан у свету. Због тога је Бог за човека „надпојмив и појмив, истовремено“ (Калезић, 2009: 8–9). Бога нико не може описати јер нема могућност да га у потпуности сагледа те Његош поставља питање за немогућ одговор:

„Но ко ће те описати,
ко ли умом обузети?
Ум си кратак дало чојку,
не може те ни назрети,
акамоли видјети.“

Црногорац к свемогућем Богу (136–40)

Колико год да се човек трудио да упозна Бога, немогуће је. Бог је човека створио „кратковидим“ и „залуд њему мука / по простору тумарање“ (18–19) наводи се у песми *Црногорац к свемогућем Богу*. Једино Бог зна све и његово знање превазилази све друге облике знања.

Човек се успиње свим силама јер жели да види Бога или бар његову сенку, како каже Његош. Све је узалуд. Све људске молбе да види Господа су узалудне. У песми *Црногорац к свемогућем Богу* Његош каже да је Бог своју сјајност скрио „многостручним покривалом величанства и пространства“ (8–9). Овако скривен Он не дозвољава човеку да га види.

„те се не даш да те види
око душе најумније.“

Црногорац к свемогућем Богу (10–11)

Сви људски напори да види Бога су бесмислени. Многи мислиоци, филозофи и верски учитељи покушали су да објасне тајне Божје. Они су то чинили својим ограниченим људским снагама, размишљањем и упорним студирањем о свету и људској природи. Ни једна наука не може у потпуности да објасни тајне Божје јер су оне недоступне и непојмљиве за људски ум. Бог је створио човека „кратковидно и слијепо“ да Га не може видети колико год се трудио. Тражење Бога разумом, исто је као и тумарање и тражење Бога очима. Све је узалудно. Сваки покушај је сличан „покушају да се разбије васионска кула“ (Велимировић, 2016ж: 153–154). Разум је сенка која пада доле, и све што кроз ту сенку пролази, губи вредност сходно оцени људској. Човек који слуша само свој разум, постаје лак плен ђаволу. Владика Николај Велимировић наводи да је разум „бунтовник који све равња, то је себичњак који себе узима за полазну тачку свега и свачега, то је скептик који нема ни почетак ни циљ“ (Велимировић, 2016ж: 153–154). Људски разум нема толику моћ да може да обухвати и спозна Бога. До Бога се долази срцем, љубављу и кроз Христа, а не разумом.

6.2. Бог – вера у Његово постојање иако Га не видимо

Непрестано говоримо о Богу, а да ли имамо доказ да Бог постоји? Као што Бог не зависи од наше добровољне и „милостиве“ вере, не зависи ни од наших доказа. Сврха постојећих доказа није да прикажу видљивог Бога, него да пробуде у човеку веру да Бог заиста постоји, и да тој вери, ако она у човековој души постоји и пре самих доказа, пружи стабилност и искључе евентуалну сумњу.

Да Бог постоји, баш као и да не постоји, нема позитивних доказа. Човек, вођен својим разумом и због неког разлога, одлучује да ли ће веровати у Господа или не. „Цариници и фарисеји захтевали су небеске знаке, и ови им нису дати. И наше покољење тражи небески знак, тј. тражи чудо па да верује.“ (Велимировић, 2013: 108) Не захтевају ли људи који траже да им се Бог покаже баш највеће чудо? Они презиру чуда и не верују у њих. Како да им се Бог покаже? Да ли би поверовали да је то Он? Ако су људи Исусу окренули леђа, како би поступили према Богу? Зато људима не требају други знаци, друга чуда, сем оних која постоје и која се сваког тренутка преливају из једног облика у други, да би се знало да Бог постоји. „Не тражите друге знаке с неба, јер вам се неће дати осим оних који су већ дати.“ (Велимировић, 2013: 109)

По *Библији* Бог је невидљив. „Нећеш моћи видети лица мојега“ (2Мој 33, 20) колико год се трудио јер ниједан човек није достојан те славе. Бог је свезнајући и свуда присутан. Он види све и сваког. „Бог гледа до крајева земаљских и види све што је под овим небом.“ (Јн 28, 24) Човек грешни и као грешан скрива се од Бога да га не види. „Скрива и скрива све док Га сасвим не изгуби из вида.“ (Велимировић, 2016ђ: 94) Бог се од човека не скрива, али се човек крије од Бога кад учини тежак грех. Бежи у природу, губи се међу животињама, камењем, стенама, по шумама. „И сакри се Адам и жена му испред Господа Бога међу дрвета у врту.“ (1Мој 3, 8) Беспотребно се грешници скривају и беже од греха мислећи да их Господ на „скривеном“ месту не види. *Свето писмо* даје пример Адама и Еве који су се након првог греха сакрили од Господа међу дрвеће. Господ је свуда присутан у сваком тренутку. „Очи Господње су на сваком месту, гледајући зле и добре.“ (ПрС 15, 3). Зато не чинимо грех и не понављајмо оно што је друге људе обележило грешницима. Господ једини зна све, све узроке, законе, све мудрости, јер он ствара и све је Његових руку дело. Њему ништа није непознато јер, по Његошевим стиховима у *Лучи микроkozма*, за Божје „свевидеће око“ (Ш, 282) „цео свет је у ствари отворена књига“. (Првуловић, 1991: 8)

Бог остаје тајанствен, невидљив, непознат и непојмљив за човека јер Он тако жели. То је сматрао и Његош што се примећује у следећим стиховима:

„те се не даш да Те види
око душе најумније,
нит' ум себе вообрази,
но тек почне о теб' мислит,
занесе се у бескрајност
све с вишега к вишем одећ,
летећ жално да те види
или сјенку барем твоју.“

Црногорац к свемогућем Богу (10–17)

Да ли Бог постоји? Ово питање повлачи, у извесној мери, релевантност одговора на остала питања која су у вези са земаљским и небеским светом и човеком као централном кариком. У *Светом писму* се каже да „Бога нико није видео никада“ (Јн 1, 18). Он се човеку

не открива директно. Због тога је Бог несхватљив људима. Бог је људима говорио кроз Мојсија: „Нећеш моћи видјети лица мојега, јер не може човек мене видјети и остати жив.“ (2Мој 33, 20) Човек не може да опише како изгледа Бог. Он не може да нам да било какаву Његову слику или опис јер Он самим тим што је несхватљив и необухватљив, Он је неописив. Као таквог Бога нико никада није видео. „Нити сте глас Његов икада чули, нити лице Његово видели.“ (Јн 5, 37; 5Мој 4, 12) С друге стране, Исус Христ, Јединородни Син Божји је показатељ Бога јер Исус је „слика Бога невидљивога“ (Кол 1, 15).

Бог је говорио људима кроз Свог Сина, Исуса Христа. Он је људима послао знак да је Исус Син Његов, али људи у ту истину нису поверовали. „Ко виде Мене, виде Оца.“ (Јн 10, 30) „Отац је у Мени и Ја у Оцу.“ (Јн 10, 38; 14, 10–11) „Ја и Отац једно смо.“ (Јн 10, 30) Атанасије Јевтић каже да увек треба имати на уму двоструку истину православне теологије: суштинску невидљивост и неописивост божанства и факт оваплоћења Логоса – Сина Божјег – којим је Бог у Христу постао реално видљив људима. (Јевтић, 2001: 36–37)

Господ нам се показује иако Га не видимо. Он непрестано уверава човека да постоји. Бог људима пружа различите знакове којима открива да је присутан свуда око нас и у нама. Тако на пример, Бог чини чуда преко праведника и искрених верника. Његово постојање су показивали и даље то чине анђели који су као Божје слуге извршавали Његове замисли и предсказања. Анђели се јављају у различитим видовима. Јављају се људима у различитим ситуацијама и којима казују истину. У *Светом писму* је дато неколико примера. Анђеосе јавио Мојсију, који је тад био пастир стада у пустињи. Анђеосе јавио и народу Израиља приликом бекства из Египта. Пророку Језекиљу анђеосе јавио у виду ватре. Бесмртни анђели небески величају Господа Бога. Они нису издали Господа и нису изгубили оно што је некад уживао и човек. Анђеле Бог шаље на земљу да објављују Његове заповести и пророчанства. Најузвишенија награда коју је Исус најављивао, изабраницима и праведницима који су живели по Јеванђељу и страдали за Њега на земаљи, јесте награда да ће бити равни анђелима. Пророка Авакума је пренео анђеосе Божји из Витлејема у Вавилон пред пророка Данила који је био у ропству. Бог је Данила, који је бачен у ров лавовима, извео на светлост неповређеног. И Јона, који је био у китовој утроби три дана и три ноћи, показао је неповређеног свима. (3Мак 6, 7–8) Анђеосе Гаврило послан је да Захарији каже благе вести о рођењу Светог Јована. Зато што није веровао у Гаврилове речи, Захарије је остао нем до дана Јовановог рођења. Анђеосе Гаврило доноси вест Марији у граду Назарету. Он јој каже да ће родити Исуса Христа. „Јер у Бога је све могуће што каже.“ (Лк 1, 37) Господ је праведан и „Он чини ствари велике и неиспитљиве и дивне, којима нема броја“ (Јов 9, 10). Како ће човек схватити Бога који је творац свих чудеса којима се дивимо? Како ће схватити сва она Божја дела која човека доводе у усхићење и дивљење? Одговор је једноставан – вером. Човек је ограничен могућношћу сазнања умом и науком зато је човеку и дата вера да њом приступи Богу. Господ Бог је једини и нема другог Бога осим њега. Један Господ управља на небу и земљи.

Јеротић наводи да људи природно верују у чуда, а поверују када се оно њима догоди, а некад ни тад. Зато је вера код људи толико различита и креће се од наивне вере која је испуњена сумњом до чврсте вере и оне која је као камен тврда и непоколебљива која упорно одолева разним искушењима. Чуда која се дешавају људима или њиховим најближима и која нам као пример могу послужити из Светих књига некада нису довољна да би преобразила већину људи. Неки говоре да су то чаролије и враџбине, док други сматрају да наука може објаснити свако чудо. (Јеротић, 2018: 167–168)

Господ се људима показује кроз пророке, анђеле и сина Исуса Христа. Исус је људима приредио многа чуда јер људи увек траже и очекују чудо „вероватно да би се боље уверили да постоје, осим природних и натприродне силе“ (Јеротић, 2018: 74). Људи не

примећују да Бог свакодневно шаље чуда. Разлог за тако нешто је неверовање у Бога или је људска вера слаба те као такви они не препознају Божја чуда. Бог се људима стално открива, и даље се открива преко „доказа о свемирском пространству, а и у вама самима“. (Јеротић, 2018: 184) Међутим, човек стално тражи нове доказе за Божје постојање. Није лако људима пружити доказ. За неке доказ постоји, за друге докази су недовољни и за њих довољно доказа никада неће ни бити. Човек треба да буде „духом отворен према 'доказима' које нам и данас, у 21. веку, пружају физичари, биолози, астрономи, наравно психолози, философи и нарочито уметници о дубини и несхватљивости 'пространства свемира', али и таквог истог пространства присутног у нашем духовно-душевном животу. Тек тада ћемо боље схватити Истину Јевађеља!“ (Јеротић, 2018: 185)

Господа не можемо видети као што не можемо видети ни мисао, али нас то не спутава да верујемо. Поређења ради искористићемо пример Николаја Велимировића који се пита да ли би се човек наљутио уколико би му рекли да не верујемо да има разум док га не бисмо видели очима. Знамо да је то немогуће. Зато верујемо да човек има разум јер не можемо да га видимо. Тако и Бога. Очима Га не можемо видети, али можемо духом. (Велимировић, 2016ђ: 95) „Ако ли пак духом желиш да видиш Бога, онда Га можеш видети, јер је дух човечији пространији од васионе, и јер и Бог је дух. Само дух твој треба да је чист, пошто је једино чистима обећано да ће видети Бога.“ (Велимировић, 2016ђ: 94) Све што Господ Бог ради јесте по његов сили за добро и спасење људи. У сва Божија „чуда“ која су се десила и која ће се десити не смемо сумњати јер тиме шкодимо души својој. Она су могућа јер потичу од Свевишњег. Он је Творац који нас овим путем уверава у своје постојање. На људима је да верују и да поштују Бога јер Он постоји. Тачно је рекао апостол Павле: „Вером живимо, а не гледањем“ (2Кор 5, 7).

Иако је Бог изнад свих ствари, пут ка Њему ипак није толико далеко и не налази се изван нас. Пут ка Богу је у нама. Ако идемо правим путем, стићи ћемо до Господа. Сви они који желе да стигну до Бога неопходно је да своју душу очисте од злобе, пакости, мржње и других ђавољих осећања. Приступимо Господу тако што ћемо покорити своје лоше мисли и осећања, а управити свој дух, срце и љубав према Њему. Јер, човек је саздан по икони Божјој, по Логосу Његовом, а не по Сатани.

„Дај нам, Боже, разума, да све што зидамо, на вери у Тебе зидамо. Јер вера у Тебе јесте храброст у зидању и светлост у путовању. Дај нам Твоје светлости на нашем хаџилуку по овоме свету. Свака друга светлост сем Тебе збуњује нам мисли и леди нам срце. Изворе топлоте и животворне светлости, не остави ни нас, уморне путнике жедне. Васкрситељу мртвих тела и мртвих душа, баци један поглед и на наше гробље. Нека се од твога погледа спржи сав смртоносни и мраконосни коров у нама, и нека васкрсне животоносна вера у Тебе. Да би и ми били достојни радници у великој радионици Твојој и достојни гости за великом трпезом Твојом у овоме свету; - да би достојни били имена Твога, Створитељу наш, поносни очинством твојим, Оче наш. Амин.“ (Велимировић, 2016в: 273–274)

„Тебе слава бесконачна,
тебе части прековјечне,
тебе фала, ка свемоћну,
нека буде и бити ће
док је свјета и народа!“

Црногорац к свемогућем Богу (156–160)

6.3. Његошев Бог

До сазнања егзистенције Бога, по Његошу, није тешко доћи. Ни једнога тренутка Његош не оспорава питање Божје егзистенције. Бог постоји и то је сигурно. О томе говори цела природа, космос, звезде, жива бића итд. За Његоша је Бог свуда присутан у сваком тренутку. Овај закључак повлачи са собом следеће питање, а то је: Ко је Бог?

Владика Његош верује у једног Господа Бога. Он поштује прву заповест која гласи: „Ја сам Господ Бог твој и немој имати других богова уза ме.“ (5Мој 5, 6–7) Бог је један, он је Свемогући, Свевишњи, Свемудри, Сведобри Бог. Само је један Бог и Он је истинит Бог. Његош не говори о многобожачкој вери, он верује у једног Господа. За Његоша је Бог биће бесконачно без почетка и без краја, „почетак су сам основа / и крај свега у тебе је“ (3–4) наводи у песми *Црногорац к свемогућем Богу*.

„Треба познати 'ствар по себи', да би се познала ствар уопште и с тим, да би се познао свет. Потребу познавања 'ствари по себи' осећали су мислиоци прастарих времена, мислиоци модерног доба само су другачије изразили ову потребу. Израз је нов, захтев је стари. [...] О једној 'ствари по себи' не може ни мислити онај, ко претходно није познао ствари не по себи, тј. свет појава. Да ли су боје нешто апсолутно или нешто изведено, о томе не може да суди онај ко боје никада није видео.“ (Велимировић, 2013: 125) Може да суди онај ко је претходно погледао по овоме свету отвореним очима. Постићи потпуно дела Божја значило би постићи потпуно Бога. Оно се прво до сад није постигло, зато је постигнуће Бога још увек у даљини. Његош сумња у постигнуће како једног тако и другог. Нити се може човечијим умом постићи суштина ствари нити суштина Бога. Довољно би било постићи суштину једне ствари, да би се дошло до познања суштине свију ствари. Господ је центар из кога извире и потиче све остало. Зато ако не знамо и не познајемо суштину Господа, не можемо да откријемо ни суштину свих бића које је Господ створио.

Питања када је и како Бог постао, или ко је створио Бога, не може се применити на Божје Биће. Зато се Његош пита:

„Ко ће тебе разумјети, творче?
Ко л' могућство вообразит твоје?“

Луча микрокозма (II, 35–36)

За Његоша Бог је Отац Вечности јер Бог је Вечност. Он је Господар вечности и Цар „над вјечношћу и над временом“ (II, 153), наводи се у *Лучи микрокозма*. Он је људима даровао вечност јер је и сам Вечност.

„То је круна Бога истинога,
са којом је сам себе вјенчао
над вјечношћу и над временима.“

Луча микрокозма (II, 151–153)

У *Лучи микрокозма* Његош је представио Бога као извареданог човека, изваредно моћног, изваредно лепог и изванредно интелигентаног. „Источник среће бесмртнијех и надежда права и свијетла“ (III, 101–102) који седи на предстољу и разговара са анђелима, својим небеским војницима, арханђелима Михајлом и Гаврилом. Они се, иако духови, представљају као људи мање моћи и сјајности него Бог, а веће него људи. Његошев Бог

дискутује о разним проблемима са Својим арханђелима. Све као и људи. Анђели су створења „ума високога“ (III, 181) који „чест чине створитељу“ (III, 182).

„Бог попут човека гледа, размишља, осећа, гневи се, брине, суди [...]“ (Велимировић, 2013: 132) Он пати због људског греха, неверства, издаје, лакоумности и похлепе. Бог је милосрдан и пун љубави. Да није тако не би послао Исуса, своје Слово, да спасе човечанство од пропасти:

„Ја ћу слово моје возљубљено
у плот људску послѣ облачити,
послати га да избави људе
и законом свете моје правде
помрачене освјетли умове.“

Луча микрокозма (VI, 146–150)

Његошев Бог управља ватром, огњем, градом, водом и буром. Њему се подчињавају сви.

„Ко да с тобом, оче, силу мјери?
с тобом коме од једнога слова
устрепећу бездне и мирови!“

Луча микрокозма (III, 308–310)

Бог је свемогућ. „Што год хоће, све Господ чини, на небесима и на земљи, у морима и у свим безданима“ (Пс 135, 6). Свемогући небески Отац је Творац. Он ствара све и утврђује Својим Свемогућим Словом. Он је тим Својим Словом:

„шар велики неба блаженога
утврдио на лаком воздуху?
Којино сам океан воздушни
насијао сјајним острвима
и вјенча их светим магнетизмом
те погледом један другог држи?“

Луча микрокозма (III, 254–260)

Без Божје воље и заповести „ни један врабац не може пасти на земљу“ (Мт 10, 28–30). Богу је све подређено и сви му служе као свом творцу. Нису човеку сила његове руке већ Господ Бог „јер ти он даје снагу да добављаш благо, да би потврдио завијет свој, за који се закleo оцима твојим, као што се види данас“ (5Мој 8, 18). Човек све што ради треба да ради онако како би угодило Богу. „Зато познај у срцу свом да те Господ Бог твој гаји као што човјек гаји своје дијете.“ (5Мој 8, 5) Бог је уз нас у сваком тренутку. Иако га не видимо Он је уз нас. Зато пазимо на своје мисли и дела. Не дозволимо да Сатана придобије место у нашем срцу. О постојању Бога свет има потврду у *Светом писму*. Нема странице у *Светом писму* која не помиње Бога, Његову вољу и моћ. Ова света књига потврђује да је Бог, не само први узрочник света, већ да се он јавља и као Творац свега „јер си Ти створио све, и вољом твојом све настаде и сазда се“ (Отк 4, 11). То је оно што ми, православни верници, исповедамо у *Симболу вере*. Слично налазимо и у Његошевем тестаменту где се наводи: „Твоје је слово све из ништа сатворило; твоме је закону све покорно.“ (Његош, 2003: 7)

Бог је Творац, али у *Лучи микроkozма* Он је Миросијатељ (I, 224), Миродавац (III, 11), свемогући творац (III, 44), небодржац (II, 168). Господу се Његош обраћа са: „Боже драги“, „дубино неизмјерна“, „висото недолећна“ итд. Сличне речи користи и Николај Велимировић у песми *Господе, ко си ти?* којима описује Бога. За њега је Бог Створитељ, Сведржитељ, Промислитељ, Путевоодитељ, Хранитељ, Бранитељ, Искупитељ, Спаситељ, Родитељ, Васкрситељ, Вазнеситељ, Украситељ, Испунитељ, Цар над царевима и Господ над господарима, јер је он Вера, Нада, Љубав, Снага, Мудрост, Истина, Правда, Доброта, Светлост, Радост, Живот, Дисање, Песма. (Велимировић, 2016з: 654) За Николаја Бог је „савршено свет, савршено добар, савршено праведан, савршено истинит, слободан, премудар, свемогућ, премилостив, свуда присутан, свезнајући и сам себи довољан“. (Велимировић, 2016и: 370–371) Јер Бог је „дух, неограничен, непроменљив, недостижан, вечан, беспочетан и бескрајан“. (Велимировић, 2016и: 370–371) Он је свети, крепки и бесмртни Бог. Он даје моћ светлости, води, ваздуху, мраву, риби, птицама да лете и свему осталоме. Моћ траве која расте из семена, човека да живи јесте Божја моћ. Николај Велимировић наводи да је чак и моћ ђавола позајмљена од Бога, али је на зло употребљена. Сва моћ која постоји је Божја. Створења могу једино да позајмљују моћ од Бога јер своју немају. Не само моћ, сва створења од Господа добијају доброту и мудрост. Сва мудрост јесте од Бога. Он је једини извор мудрости, других извора нема. (Велимировић, 2016в: 466–467) Бог је вечан. Он ствара Живот.

„Бог је савршена личност, зато је Он и савршена љубав. Бог је савршена личност, зато је Он и савршена истина. Бог је савршена личност, зато је Он и савршен живот.“ (Велимировић, 2016д: 85) Исус Христос у *Светом писму* каже: „Ја сам пут, истина и живот.“ (Јн 14, 6) Кроз Исуса сваком хришћанском вернику је отворен пут ка Господу. Он је љубав која се гаји у срцу и која нам отвара погледе да сагледамо истину и прави пут ка царству небеском. Знао је то и Његош те нас никако не сме зачуди појава Исуса Христа на крају *Луче микроkozма*.

6.4. Божје постојање у природи

Када је владика Николај писао своју студију *Религија Његошева* рекао је да је теологија говор о Богу. (Велимировић, 2013: 107) „Цела природа и натприрода и потприрода – све је теологија. [...] Природа је Његошева теологија.“ (Велимировић, 2013: 110) „Цео човек и сваки део на њему јесте теологија. Цела ливада и сваки цвет у њој јесте теологија.“ (Велимировић, 2013: 107) Све што људско око може да види говори о Богу. Метеори, планете, море, реке и поларна светлост, све је теологија. Свака кап воде, сваки зрак светлости и сваки грумен земље јесте теологија. Сви громогласно говоре о природи као гласнику Божјем. По схватању праведнога Јова, видљива природа је сведок Божји и спремна је поучити свакога да Бог постоји. „Запитај стоку – вели Јов – и научиће те, или птице небеске и казаће ти. Или се разговори са земљом, и научиће те, и рибе ће ти морске приповедати. Ко не зна од свега тога да је рука Господња то учинила.“ (Јов 12, 7-9) „Ко храни птице небеске? Ко одева љиљане пољске? Спаситељ каже да и једно и друго чини Отац наш небески.“ (Мт 6, 26-29) Само Бог сазнаје потпуно свет, јер је у њему је центар сазнања. Само је Господу доступно сазнање у потпуности. Он је узрок свему.

„Свака наука представља у систему један говор о Богу. Отуда је она једна теологија. И сваки је научник теолог јер сваки говори о Богу, говорећи о делима Божјим.“ (Велимировић,

2013: 109) Узалуд неки научници говоре против Бога, њихова наука говори за Бога. Сви ми свесно или несвесно, служимо Богу.

Тумачећи Његошеву религију Николај Велимировић полази од опажања природе као битног фактора за доказивање Његошевог веровања у Бога. Спољашњост природе је оно што се прво види. Када погледамо свет природе око нас остајемо задивљени њеном лепотом и величанственошћу. Ми јој се изнова сваки пут дивимо. Дивимо се лепоти цвећа, неба, зеленог дрвећа, планина, жубора потока, као и свим другим њеним сегментима. Природа је лепа и то не можемо порећи. Уопште не разумемо, нити имамо идеју, колико дуго природа навлачи себи богато рухо којем се толико дивимо. Знамо само да, из године у годину, она пролази кроз циклусе зиме, пролећа, лета и јесени. Подложна сталним променама она остаје увек иста, лепа и величанствена. Спољашњост природе представља први сегмент нашег свесног опажања природе. За многе она остаје и једини предмет опажања уколико човек не стигне или се не уздигне да мисли о Богу или о себи. За човека који или не стигне или се не уздигне да мисли ни о Богу нити о себи, лепота спољашњости природе остаје кроз цео живот први и последњи, тј. једини, предмет опажања.

Прва Његошева мисао о природи је о њеној лепоти. Лепота природе изражава се кроз онај део који видимо, а то је њена спољашност, односно „лице“. „Лице природе“²⁵ како Николај назива спољашњи део природе је оно што се прво види. Његош је сматрао да је једна од главних карактеристика природе њена лепота. „Сва лепота природе долази од тајанствености Тајанственога. Без ове тајанствености Тајанственога природа не би могла ни за трен задржати ону тиху и чедну лепоту, која кроз њу просијава. Сва створена природа је облак, који задржава силну светлост и умерава пламен Божанства. Танкост или дебелост тог облака зависи од нашег духовног вида. За префињене духове тај облак је танак и прозрачан, за грубе дебео и таман.“ (Велимировић, 2016в: 502)

За Његоша је природа божанствени храм Бога која показује свог Творца. Ми опажамо Божји храм и знамо да је Бог у њему, али не својим бићем. Божји храм, односно природа, показује Бога, али природа није и не може да буде Бог. За Његоша је „природа непосредни излив, израз, отисак Духа Божјег, изворна, прва светлост, док су људске речи о Богу само преломљена, одбијена, трабантска светлост“ (Првуловић, 1991: 71). Дух Божји скривен је у природи те ми Бога опажамо иза симбола, којима је Он у том храму изражен. Мисао о непосредном присуству Божјег духа у овом свету кроз разне облике и симболе обједињује сва људска поколења. „Ми не верујемо више, да су храст, или орао, или смарагд, или море, или огањ богови, но верујемо, да су они израз Божје мисли, Божјег духа. Цела васиона није ни пантеон ни пандемониум, но храм једнога и истога Бога.“ (Велимировић, 2013: 114) У историји су познати различити покушаји да се објасни однос између Бога и природе. Шајковић (1983: 25) наводи да је Зенон универзум идентификовао са Богом, Хризип је сматрао да се све састоји из материјалног универзума и Бога који га прожима, али и који је и сам телесан, док је Сенека сматрао да је универзум испуњен божанским дахом који је материјалан.

Бог је људима појмљив у видљивој природи која представља Божји „храм“. Бог је у природи свуда присутан. Он је динамичан и стваралачки. Он је Вечност, али и Живот који, како Владика наводи у песми *Црногорац к свемогућем Богу*, својом „невидљивом силом свачему даје живот“ (134–135). У природи су ствари прожете невидљивом Божјом енергијом. Ми створено видимо, али енергија која влада између створених ствари за нас остаје невидљива мистерија. С тим у вези, веома је битно разликовање Божјег постојања од Божје

²⁵ Николај Велимировић спољашњи, односно видљиви део природе назива „лице природе“ и расправи о наведеном појму посвећује цело поглавље у делу *Религија Његошева*, 2013, стр. 23–43.

енергије. Ово разликовање не постоји у *Библији*. Са појавом патристике настаће и поменуто разликовање.

Његош наводи да је Бог себе открио и испољио у природи. Сходно томе, у природи налазимо Божје самооткривање које се манифестује кроз разне облике и на разне начине. По речима Жике Првуловића, најжњије и најречитије Божје манифестације јесу Лепота, Живот, Поредак и Разум. (Првуловић, 1991: 69) Све поменуте Божје манифестације налазе се у природи у изобилју и кроз њих можемо открити присуство Бога. Зато је Бог једино појмљив за човека у видљивој природи. Наведени облици којима нам се Бог показује откривају мистично присуство нама непознатог и невидљивог Бога. Својим начинима појављивања у природи Господ директно говори људима да постоји и да је са нама. Његош Божју свудаприсутност у природи изражава у једној од најлеших панентеистичких химни Богу:

„Куд год се ја обратим,
величанство свуд те видим;
погледам ли кита, слона,
погледам ли мравца, муху,
погледам ли равна поља,
разним цв'јећем накићена,
погледам ли горде горе
у зеленост обучене
или цв'јетак једва видни, -
свуд те видим свемогућа.“

Црногорац к свемогућем Богу (94–103)

Николај наводи да се Његошева теологија природе своди на схватање свеопште Божје присутности у природи. За њега је свеукупна природа, надприрода и подприрода једна врста теологије. (Велимировић, 2013: 107) Његош је био убеђен да у таквој природи, у којој је Господ свуда присутан, ако човек не може да нађе Бога у Његовим делима, ако не може да осети чудесно и тајанствено присуство Божје у природним лепотама и свим видљивим стварима јединог нам Творца, онда Га он никада неће наћи нити у храмовима и црквама, ма како сјајне и импресивне биле. „Запитајте прву птицу која вам падне пред очи и она ће вам казати оно исто што и Таба, да је Алах Велики Бог. Не могадне ли вам то птица казати, узалуд ћете седлати камилу и ићи по Бога на Исток, вратићете се сами – с камилом.“ (Велимировић, 2013: 108)

6.5. Бог је једини Творац и Сведржитељ

Бог уопште није створен јер да је тако Он уопште не би био Бог. На њега се не може применити глагол постати (тренутан), него постојати (трајан). Бог није постао, него постоји. Створити се може неко створење, али не и Бог. „Ја сам онај који јесте – који постоји, ја сам постојећи.“ (2Мој 3, 15) Из наведеног можемо закључити да се сва бића могу поделити на нестворена и створена. „Бог је нестворен, све остало је створено.“ (Велимировић, 2016д: 75) Бог једино може да да постојање и постојаност ономе ко постоји. Он је Живот. „Небо је престо мој – говори Господ – земља подножје ногама мојима.“ (Ис 66, 1) Господ има сву моћ. „Господ убија, и оживљује; спушта у гроб, и извлачи.“ (1Сам 2, 6) Исто тако „Господ сиромаша, и богати; понижује, и узвишује.“ (1Сам 2, 7) Бог је тај који ствара и кога свака

створена ствар доказује и показује. Његош се непрестано диви Његовим чудима и свему што је створио.

Господ Бог је Творац зато што је „створио све видљиво и невидљиво својом силом и премудрошћу, и ништа није постало нити постоји без Њега. Он је Творац и Сведржитељ“. (Велимировић, 2016и: 370–371) Бога зовемо Оцем. Зато што је Он Отац Исуса Христа, свог јединородног Сина. Господ је Отац и свима онима који, по речима Николаја (2016и: 370), „препорођени кроз Исуса Христа, постају Његова деца“.

Сва Божја дела изазивају дивљење живих бића. Славећи и величајући Господа, Његош му се обраћа:

„Вељи јеси, творче и Господи,
и чудна су творенија твоја,
величеству твоме краја нејма!“

Луча микрокозма (II, 47–50)

Зато Његош поручује људима:

„Лице к земљи, о човече!
На колена падни, свете,
слави тог што вјечан јесте!“

Вечерња молитва (106–108)

Бог једини може да ствара и све што је створио је савршено и складно. Он је Творац света, али и Промислитељ. Бог је владар над свим живим бићима и у исто време Он је Богтворац. Његовом стварању нема краја. Његошев Творац непрестано ствара. Свет се без престанка обнавља под утицајем Бога. „Једног минута празнује васиона своје Преображење, а другог своје Васкрсење. Истовремено с једним и другим празновањем празнује она вечито Богојављење.“ (Велимировић, 2013: 117) Сва природа живи. Она живи, умире и опет живи.

„План небесах премудрост је вјечна
својом вјештом руком сочинила:
свеколике небесне равнине
покрите су цв'јетним ливадама,
мај вјечито на њима царује;
боја цв'јећа вјечна и прозрачна,
у правилност сваки цвијет ника
ка вјештијем ткањем разложени;
воздух пуне благоуханија,
но створена само рад небесах.“

Луча микрокозма (II, 51–60)

Сва дела која Бог ствара у природи јесу чуда Божја, а не чуда природе. Све што постоји у природи носи на свом лицу траг и печат Господа. Његош се диви Божјем стварању, али у исто време он наводи да је такво Божје деловање једна велика тајна:

„Боже, оче свемогући,
[...]
Тајно у Твом дјелалишту

ти чудесна дјела справљаш.“

Вечерња молитва (1 и 49–50)

Бог је једини Творац или Стваралац на земљи, небу, у васиони. О томе говоре и стихови у *Лучи микрокозми* у којима Бог архангелу Михајлу каже:

„ја сам један који стварат могу
и који сам свемогућством вјенчан;
једноме је све покорно мени
у просторе и за просторима;
да од свете одступим дужности,
мраке царство би остало вјечно.“

Луча микрокозма (III, 45–50)

„Јер је Господ Бог ваш Бог над боговима и господар над господарима, Бог велики, силни и страшни, који не гледа ко је ко, нити прима поклона.“ (5Мој 10, 17) У *Библији* проналазимо доказе да је Господ Творац свега што људско око може видети. „Кад погледам небеса твоја, дјело прста твојих, мјесец и звијезде, које си ти поставио.“ (Пс 8, 3) Све је Божје. „Гле, Господа је Бога твојега небо, и небо над небесима, земља, и све што је на њој.“ (5Мој 10, 14) „Ти си сам Господ; ти си створио небо, небеса над небесима и сву војску њихову, земљу и све што је у њима, и ти оживљаваш све то, и војска небеска теби се клања.“ (Нем 9, 6)

Сва бића славе и показују Господа. Бог је свемогући Отац и Њега славе цветић, безгранично пространство и море широко. У *Вечерњој молитви* Његош прославља Бога као јединог творца свих живих бића, космоса, васионе и свега другог што људски вид може да обухвати својим ограниченим сазнањем. У поменутој песми Његош говори о Богу као Богтворцу:

„Милионе живота си
живим прахом оградис;
милиони тобом дишу –
од слона до вијућа се
црва слаба у прашини,
који, рођен једва, и већ
натраг у прах повраћа се
у свог таму ничтожества.“

Вечерња молитва (9–16)

Из наведених стихова видимо да је Бог најактивнији устројитељ и декоратор свечаности у природном стварању. Својим животом сва бића доказују Бога јер Он је Живот који је у свако живо биће удахнуо живот те „милиони њиме дишу“. Он све оживљава својим духом и свему даје живот. Цела природа је Богом оживљена.

„Достојан си, Господе и Боже наш, да примиш славу и част и силу, јер си Ти створио све, и вољом твојом све настаде и сазда се.“ (Отк 4, 11) „Запитај стоку, научиће те; или птице небеске, казаће ти. Или се разговари са земљом, научиће те, и рибе ће ти морске приповједити. Ко не зна од свега тога да је рука Господња то учинила?“ (Јов 12, 7–9) У Божјим рукама је све, а нарочито душа човечија. Његош непрестано слави Господа што је

видљиво у песми *Ради човјек све што радит може*. Човек „са напрегом теби химне пише, / к теби ропском побожности дише“ (5–6).

Владика Николај (Велимировић, 2016з: 629) поручује да је Бог једини Творац. Он је у песми *Све је твоје, Боже* о Господу као Творцу рекао следеће:

„Твоје је небо и земља Твоја,
Сунце и месец, звезде без броја,
твари што стоје, плове и лете,
анђели свети, и суше свете.“

Све је твоје, Боже (1–4)

Човек, као Божје створење, не схвата у потпуности величину Господа. Бог је велики, баш као и Његова дела. Људи не разумеју да су сва чудесна дела Божја и да су Његовом руком направљена. Сва чудеса природе које је створио Бог и којима се дивимо показују нам Бога. Он је свуда присутан. Цела природа га открива и показује као свог Творца:

„дан ти светлост круне показује,
ноћ порфире твоје таинствене,
непоњатна чудества дивотах!“

Луча микрокозма (I, 146–148)

Наведени стихови из *Луче микрокозме* величају Господа као што приказују Његову славу у *Светом писму* где се каже: „Небеса казују славу Божју, и дела руку његових гласи свод небесни. Нема језика, нити има говора, где се не би чуо глас њихов.“ (Пс 19, 1–3) Не говори Бог о своду небесном, него свод небесни о Богу. Свод небесни казује славу Божју, јер је он откривена слава Божја. Дан и ноћ са свим открочењима својим проповедају исту славу Бога. Човеку је дато да позна Бога кроз створена дела, кроз Божју видљиву творевину. Владика је задивљен свим пределима које су његове очи виделе. Он ускликује Господу: „Ти, који си бесмртнима лампама украсио простор, подножје Твојега престола, Ти, који си укочио и завитлио миријаде мирових у воздуху, Ти, који си дао равновјесије свјетовима, Ти, који божественом магическом вјештином вежеш зраке за свјетлости и сијеш зраке из свјетлости.“ (Његош, 2016: 1008)

7. Лепота природе

7.1. Његошево одушевљење лепотом природе

Његош је задивљен лепотом природе и свега што је Бог створио. Он се непрестано диви Његовим делима:

„Моја душа није уморена
дивити се дјелу господњему;“

Химна ноћи (11–12)

У Његошевим песмама налазимо дивљење, топлину и одушевљење које упућује природи. У једној строфи Његош природу ословљава као небеску ћерку. За њега је природа:

„Сад у дивно рухо одјевена;
небо на њу с подарљивом руком
сипље своје сјајне брилијанте
да кћер своју љепше поокити
и нама је веселију каже.“

Честитање новог љета господину Гагићу (31–35)

Природа је веома лепа, док је њена тоалета уређена најбрижљивије и до најситнијих детаља:

„Најмањи те цветак слави
ка' највишег свијетлост сунца!“

Црногорац к свемогућем Богу (104–105)

„Из ових стихова јасно је да је, за Његоша, природа лепа, али она је лепа на један специјалан начин, који потиче из њеног специјалног односа према своме Творцу: она је Божја козмичка песма. Ако је то тако, онда није никакаво чудо да је Његош пронашао Бога у природи и то у изобиљу.“ (Првуловић, 1991: 78) Песник је неколико пута успостављао везу са својим Богом преко природе. Своју преданост природи изражава стиховима:

„Ја сам предан слуга матере природе;
њезина је књига, таине пунана,
ради мога ока вјечно отворен.“

Тројица вас насамо, један другог не гледа (61–63)

Његош је као религиозна личност неговао осећање дивљења према Господу. Онако дивно и величанствено то уме да изрази само „душа пламена поете“. Дивљење Богу изражава цела природа. У песми *Вечерња молитва* Његош описује како природа слави Господа следећим стиховима:

„Боже, оче свемогући,
кога дични славе цветић

то пространство безгранично,
светлим краси величеством
тог пространства море широко
Теби, своме источнику,
шумом слатким играјућ се
волна песме пушта гласе.“

Вечерња молитва (1–8)

Наведени стихови су препуни присности и топлине, а не страха како су неки тумачили Његошев однос према Богу и природи. Његов однос према природи је као однос сина према мајици. (Велимировић, 2013: 24) Његош о природи пише са одређеном дозом синовљеве топлине, присности и љубави. Далеко од овога су запажања Николаја Велимировића који за Његоша каже да „има страх од света и непрестано се бори с тим страхом“, али и да се према природи опходи „са страначким љубопитством и са страхом“. (Велимировић, 2013: 10) Далеко од тога да је Његош био престашен од лепоте природе.

Његоша је лепота природе непрестано наводила на размишљања у којима је изражавао дивљење природи и њеном Творцу. „Најлепшим и најнежнијим сликама Његош описује лепоту природе. Природа је као најлепша невеста, која сама себе раскошно кити и облачи, да се што лепша, што дичнија покаже 'пред очима свога владоца'.“ (Велимировић, 2013: 24)

„Природа се сваколика пита
сунчанијем чистијем млијеком“

Горски вијенац (2282–2283)

„Природа је увек млада, свежа и насмејана.“ (Велимировић, 2013: 24) Она је жива зато што је лепа и лепа је зато што је жива. Природа је саткана из живих форми и зато лепота природе стоји изнад лепоте људске уметности која је мртва. Статуа као уметничко дело представља један мртав предмет. Она је лепа, али мртва. Лепота овог уметничког дела је привремена. Дивимо јој се у датом моменту. Она је за нас само тренутно лепа. Уметничка дела нису жива и због тога су непроменљива. Лепота природе, као живог створења, је непролазна.

Ево неколико стихова из *Посвете Луче микрокозма* који сведочи да је лепота без премца:

„окићена цвијетним временом,
окруњена сунчаним зракама,
али власе цвијетне плетући,
бисерном их росом насипљући
при игрању свјетлокосих звијезда“

Луча микрокозма (42–46)

Сва природа изражава дубоко поштовање према Богу. Природа мења свој изглед. И поред те своје промене она је вечно лепа.

7.2. Његошев однос у природи: велико – мало, део – целина

Планета Земља је за наше претке важила као центар света. Данас знамо да није тако. Она је само делић у огромној васиони. И тако мала, она је важна јер је саставни део васионе. „Бог је испољио себе у маломе као и у великome.“ (Велимировић, 2013: 115) У природи не постоји ништа мало по важности. Све је повезано и условљено. Лав, орао, мрав, драго камење, вода и огањ, сви они су откривења истог Бога. Познато нам је да се тела по запремини и површини могу разликовати, али по значају не. Божји дух присутан је подједнако у свим деловима природе. Ако човеку није приступачан цео тај природни храм, доступни су му поједини његови делови, који су јасни сведоци целога.

Владика Његош свој дух управља стално на посматрање целине природе. Оно што су Његошеве очи прво виделе, када су погледале по овом пространом свету, јесте жива лепота природе, тј. лепота која се састоји у хармонији сатканој од живих бића. „Песникове очи откривају чудеса Божјег присуства у сваком поједином предмету, у сваком бићу, чак и у свакој травци.“ (Првуловић, 1991: 70)

Владика у *Посвети Лучи микрокозма* додељује хвале „плаветном своду неба свештенога“ (52), који је „брилијантним засијат сјеменом“ (53) и на чијем своду плаветноме „блистањем сваке струке бојих“ (II, 244) „играјућих на зрачном прозраку“ (II, 245), на чијим ведрим лицима он може да чита тајанственог Творца. Све што је људима доступно, како наводи Његош у *Посвети Луче микрокозма*, то је један „свод“ ове сјајне, порфирне палате Божје „што с' огледа у пучину нашу“ (145). Ми се дивимо овом своду, а каква ли је тек палата? Наша машта не достиже ни из далека чудноватости природе која нема границу у савршенству. Разум тек не може достићи до потпуног откривања, иако нас он уздиже до једне солидне мисли о целини. Његош је, иако кратког погледа којима може да сагледа само део васионе, одушевљен:

„Кратке моје обратим погледе
у просторе небесне равнине:
погледи се у прелести топе,
а језик се од чудествах мрзне.“

Луча микрокозма (II, 31–34)

Човечије око не може да види цело Божје пространство:

„Ове волне, златне и азурне
и свијетом чистим зажежене,
и св'јетови покрити облаком,
које око не броји смртнога.“

Химна ноћи (40–43)

Природа је лепа „не само посматрана у целини но и у деловима својим [...] Све је од најмањег до највећег тако чудесно формирано само за себе и тако изванредно хармонично подешено у вези с другим, да човек у усхићењу посматра природу као једно чаробно, шарено ткиво, као неки ћилим“ (Велимировић, 2013: 24–25). „За нашег песника природа је једно уметничко дело, и то дело које поражавала, усхићава, покретљиво, живо уметничко дело; премда старо, ипак увек младо, премда из трошног материјала, ипак неразрушено и непролазно, премда у привидном нереду и немарности као жена у гардероби, ипак увек у

највећем реду и увек најмарљивије одевена у богато рухо, кога она исувише има“ (Велимировић, 2013: 29), јер:

„аљина је на небеса доста.“

Горски вијенац (2225)

Сваки мир је савршено дело Господа. Иако је само делић васионе, за нас је савршен. Цела васиона, уједно узета, представља тек право савршенство лепоте. Савршенство које је достојно њеног Господа и Творца. За човека је немогуће да сагледа целину. Целина је недостижна не само нашем уму, него и нашој машти. Ми можемо да видимо само део ове савршене целине, васионе. Ми видимо само један део васионе којем се дивимо на њеној савршености. Иако је људском сазнању доступан само делић природе, ми њеној лепоти не можемо да се надивимо, нити да је изразимо. За нас мали део васионе изгледа најлепши који смо видели. И за нашег песника је тако.

„Мјесто очих да два сунца никну
и идеју један вијек смртни
да по царству небовлаца прате,
не би њини свијетли погледи
величества небесне прелести
свеколике могли прегледати;
ти л' се, слаба, усуђујеш, руко,
да опишеш пољах небеснијех
величество и красоту дивну
и ангелска вјечна наслаждења?“

Луча микрокозма (II, 21–30)

Када узмемо у обзир огромна пространства наше галаксије коју познајемо као Млечни пут, и схватимо да је она само једна од милион галаксија које данас могу да открију наши моћни телескопи, наша машта почиње да клеца пред неизмерном величином универзума природе. Одједном нам постаје јасно да је наш мали свет само сићушна честица у огромном свемиру, а наш живот само пролазни тренутак у оквиру вечности.

У песми *На завидника* Његош нам описује да су милиони звезда само делић онога што видимо, мада о много чему што постоји у природи не можемо ни да наслутимо. Звезде су сјајне, али у поређењу са Богом нема ништа сјајније. Господ је најсјанија светлост коју милиони звезда дан и ноћ красе чиме показују Његову бесмртност.

„Милиони јасни звјезда,
те небесим' свјетло красе,
кандила су даноноћно
што пред твојим горе лицем
у знак чистог бесмртнија...“

На завидника (3–7)

7.3. Живећа природа и печат Божји у њој

Његош је веровао да је цела природа жива, односно живећа. Он отворено тврди у *Горском вијенцу* да је Бог „прашак сваки оживио и насија га умнијем сјеменом“ (749–750). Он је сваки део на земљи оживео и населио га човеком. Ово Његошево мишљење и није тако необично јер проналазимо и друга места која потврђују исту мисао: да је цео космос један живи космос, а не нека мртва, беживотна васионска олупина. Природа је жива, активна и лепа у исто време. Њеним манифестацијама и формама нема броја. Она је Божји храм и у исто време светилиште јединога Бога.

Бог ствара природу ради људи. Дивимо се Сунцу које ујутру излази, а увече залази. Бог је створио Сунце. Ради нас је сва његова лепота. Ливаде, јата птица, планине, шуме, сва природа је створена због нас. Жика Првуловић наводи да су за Његоша, све ствари, видљиве и невидљиве, оне које су близу нас и које су далеко, важне и неважне, све оне на свој начин причају о делима свога величанственог Творца, чије ознаке све оне на себи носе. (Првуловић, 1991: 70) Владика Његош нам у следећим стиховима даје потврду овога:

„Погледам ли течност ствари,
погледам ли свјетлост сунца,
погледам ли сјајност, хитрост
милионах горњег свода, -
све то мене удивљава,
тебе каже свемогућа,
и душа ме твоја мала
више свега узвишава,
тебе што си више свијех
и те р'јечу сву ствар крећеш, -
Бог си ума, душе моје.“

Црногорац к свемогућем Богу (27–37)

Природа и сва жива бића говоре о Богу на себи јединствен и својствен начин. Бог је Творац. На целој васиони блиста се савршенство њеног створитеља. Свака биљка је једна поема, или једна слика, или један храм, који носи печат свога Творца. Свака ствар је један огњени језик, који говори о Богу. „Знати природу значи дозволити њен механизам, а поимати природу значи видети Бога у њој.“ (Велимировић, 2013: 113–114)

„Сваки дух открива себе у своме производу.“ (Велимировић, 2013: 112) Тако и сликар, који слика један изглед природе, слика у исто време и своју унутрашњост, своје мисли и своје осећање. Један моралист је моћан, кад у греху и врлини других описује свој грех и своју врлину. Стварајући, Бог слика, сече, пева, оваплоћава, изражава своје мисли и осећања.

„Сведочанство свудаприсутности Божје заснива се на неоспорној чињеници да Бог појављује Себе, свој Божански Дух, у свему и кроз све што ствара. Ово се подједнако односи како на духовни свет тако и на земаљска бића“ (Првуловић, 1991: 71), јер према Његошу:

„На свакоме лицу ангелскоме
собершенство блиста Створитеља.“

Луча микрокозма (II, 105–106)

Људи се труде да спознају све што је Господ створио. „Божје идеје и мисли речито изражене у свакоме, па и у најмањем и невидљивом молекулу.“ (Првуловић, 1991: 70) Све је савршено и не да се никаквим експериментима открити. Никаква наука не може помоћи људима у откривању Бога и Његових творевина у природи. Човек само вером може да сагледа Божју свудаприсутност. Његош непрекидно говори о Божјој свудаприсутности, између осталих и у следећим стиховима:

„Свети Творац величеством сјаје
у искрама како у сунцима
у смртнима ка у божествама –
све му скупа свемогуће слави!“

Луча микрокозма (I, 117–120)

Првуловић наводи да су за Његоша као Божја створења, сва жива бића подједнако драга своме Творцу. Све што је Господ створио изражава Божју мудрост на јединствен начин, јер све су ствари створене по Божјем плану и као такве изражавају Његов сопствени ум који је људима дат ограничених способности. И поред ограничености ума, не треба да нас чуди то што Његош многим стиховима сведочи да је пронашао Божје присуство „свуда“ у природи. (Првуловић, 1991: 70–71) Владика Његош узноси стихове Богу:

„Ти Божество превисоко
које живиш у простору,
над простором, под простором,
у свијетлим планетама,
у зракама сјајна сунца
и у сваку малу стварцу
нам видимо, невидимо,
ти свачему живот дајеш,
невидимом твојом силом.“

Црногорац к свемогућем Богу (127–135)

У природи, као једној целини, „Божје име је исписано великим словима – свуда и на свачему“ (Велимировић, 2013: 96). Природа је, као таква „Божја сопствена света књига или Свето писмо које је отворено човеку да је чита“ (Велимировић, 2013: 96). Доживљавајући природу као храм Божји, Његош се у *Посвети Луче микрокозме* исповеда природи, скоро као пред Свето причешће:

„Колико сам и колико путах,
дубокијем заузет мислима
у цвијетно лоно природино,
хранећи се питателним соком
из ње сисе голе и прелесне,
матер штедру запитива смјело“

Луча микрокозма (31–36)

Они који верују у Господа, лако ће прочитати знакове које нам шаље и којима себе показује. За Његоша је природа у свој својој огромности „Божја жива и животворна хаљина, симболична одећа, која и поред своје симболичности сведочи о Богу пуније и речитије но сви други симболи скупа“ (Велимировић, 2013: 96).

„За Бога који прозира у узроке свега што бива, нема ничега већега у животу људском од вере нити ичега кобнијега од неверовања. А за обична човека, чије се очи нису наситиле гледања овога симболичног спољашњег шаренила света може изгледати нешто веће и кобније.“ (Велимировић, 2016ж: 55) Човек се може дивити Божјим творевинама док Бог то не може јер су све творевине Његове. Он је узвишен над свим. Он се не може зачудити ничему јер се све „неслободно и присиљено покорава Његовим законима“ (Велимировић, 2016ж: 55). Узалуд се човек радује сваком новом технолошком напретку. Све је то смешно у односу на Божије творевине које су пресавршене и за људско сазнање несхватљиве. Господ је Духом присутан у природи. Људи су скептични у Његово постојање јер сматрају да Он не постоји зато што Га не виде. Свако ко верује у Бога пронаћи ће Га у природи јер људи вером виде Господа, а не очима.

7.4. Светлост – искра Божја у човеку

Његош је изнад свега видео у природи небеску светлост која је за њега била прави и најбољи посредник и начин религиозне просвећености:

„Кроз валове небесне светлости
миријаде лећаху кометах
са наглошћу својом прекомјерном
на све стране тамо и овамо:
неке к небу, а неке од неба“

Луча микрокозма (I, 251–260)

„Уз живот иде и светлост. Светлост је друго чудо природе, које је чини лепом.“ (Велимировић, 2013: 38) За Његоша је незамислива лепота природе уколико је раздвојена од светлости и од живота. Владика љуби светлост свим срцем својим, свом душом и свом снагом својом. (Велимировић, 2013: 38)

И рече Бог: „Нека буде светлост! И би светлост! И виде Бог светлост да је добра!“ (1Мој 1, 3–4) „Природа у својој дубини је светлост и као светлост су је гледали први хришћани, и за њима касније православни исихасти, али и савремена наука, макрофизика и микрофизика, која све узводи к светлости и све своди на светлост.“ (Јевтић, 2004б: 34) Атанасије наглашава да је светлост најтананији, најдубљи и најлеши елемент видљиве природе око нас. (Јевтић, 2004б: 34–35)

За Његоша светлост има посебну симболику. Центар Божјег престола је испуњен светлошћу одакле се разлива на све стране. Како наводи у *Лучи микрокозма* престо је Божји као „страшни пожар у ноћи“ (III, 6), из кога кроз облаке од густа дима „ројима беже искре“ (III, 8), а ове искре ништа друго нису до „милијарде сјајних сунаца“ (II, 147), која „лију свјетлост у опширну сферу“ (II, 150).

„Простор цјео у стара времена
бјеше свјетлим засут шаровима,
лица таме нигђе било није.“

Луча микрокозма (IV, 101–103)

Ту је центар огњеног океана, из кога се рекама сипа светлост на све стране. Ту је оно вечно огњиште, куда је искра водила песника.

Његош непрестано говори о делићу Божје искре која сија у човеку. Тај делић има исти састав као и луч која сија у Божјем светилишту. С извесном уздржљивошћу, Његош пева Господу:

„Ја се надам, нешто твоје
да у душу моју сјаје.“

Црногорац к свемогућем Богу (52–53)

У човеку је само мала искра Божја, која нас подсећа да је постојао живот пре овог који живимо на земљи. Ова луч Божја, која је само делић зрака бесмртног огња, подсећа нас да је човек некад уживао блаженство, непролазност и вечност. Човек се непрестано уздиже мислима ка небу у покушају да сазна своје порекло, али безуспешно. Искру „небеске светлости живота“ заробљене у телу, песник моли да његов ум учини „ширим“ како би сагледао Бога:

„О висока неба кћери,
којом вјечност види човјек,
која ув'јек свезу храниш
међу малим чојка умом
и високим неба духом,
распусти ми крила умна
да с' у ове стихе моје
види дара вишњег сила,
величанство душе твоје.“

Слободијада (I, 1–9)

Његош је уверен да је у човеку бесмртна небеска искра. Она своје постојање човеку не може да објасни ничим земаљским (природним, искуственим, телесним, показивним, спољашњим, световним). Наше биће поседује искру божанске светлости која се, по Његошевим речима, након смрти враћа у првобитни огањ одакле је и искочила. У *Лучи микрокозма* она се песнику обраћа следећим стиховима:

„Ја сам душе твоје помрачене
зрака сјајна огња бесмртнога:
мном се сјећаш шта си изгубио;
бадава ти ватрени поете
сатварају и кличу богиње:
ја једина мраке проницавам
и допирем на небесна врата.“

Луча микрокозма (I, 34–40)

Човек тежи да открије небески и Божји простор, да докаже своју повезаност са Господом. На све начине покушава да открије неки видљив доказ о свом пореклу. „Каже савремена физика, микрофизика, да две честице које су једном биле заједно у неком атому, остају међусобно обележене, на неки начин повезане. Било где да су у свемиру, оне су некакве сигнале међусобно задржале, оставиле некакве печате једна другој.“ (Јевтић, 2004б: 154) Његош у *Лучи микрокозма* моли божанствену искру да се истргне из тела, „из наручја

мрачне владалице“ (I, 62) и да га поведе „на свијетлим крилима“ (I, 63) у „поља блажена“ (I, 69). Његош моли искру да му са очију скине „непрозрачну смртности завјесу“ (I, 66) како би његови „тупи погледи“ (I, 67) видели храм Божји. Владика непрестано тежи да открије простор у којем царује Господ. Он жели да му Божја искра покаже Божје светилиште које влада над бесмртношћу и вечношћу:

„- да опширну видим колијевку
у којој се вјечност одњихала,
из које је у крила удрила,
у бескрајни простор улећела,
од свачијех скрила се погледа
до једнога који све прониче, -
у опширно светилиште бића,
ђе с' рађају сунца и мирови,
ђе вјенчано биће с зачатијем,
ђе се дуси бесмртношћу крсте.“

Луча микрокозма (I, 71–80)

Божанска искра покреће велику стваралачку силу која узноси Његоша на небо и која му помаже да сагледа узрок човековог пада и изгнанства с неба. Због тога песник жали за „прошлим животом“ у којем је човек био раван са анђелима и уједно бесмртан и вечан. Он моли божанску искру:

„Поведи ме у небесна поља,
да погледам блажено жилиште
ђе си и ти никла и живила
следујући стопама архангела
на бесмртним и свијетлим крилма
под знамења славом развијаним,
светом славом небесне благодисти,
како што му и сада следујеш
по блатнојзи и мрачној јудоли
у окуву мртве тјелесине.“

Луча микрокозма (I, 81–90)

Највећа казна човекова је немогућност потпуног сагледавања живота пре пада. Човеку је Бог оставио малу количина сећања, ограничено сазнање и кратак ум. Човек стално трага за потпуним откривањем Господа и свог првобитног станишта. У тој својој намери, човек ће, увек остати ускраћен за одговор.

Безуспешни су сви људски покушаји да сагледа Божје царство. Човечији погледи су „кратки“ те он не може сагледати царство одакле је пао на земљу. Узалуд су сва човечија умна успињања до Господа. Ни једна наука нам не може открити тајне небеске више него што нам о томе говори *Свето писмо*.

7.4.1. Божји престо и Божји плам

Његошев Бог живи у палати која је „центар божанског живота“. На путу ка центру жилишта Свемогућег Бога поносно се уздиже престо, односно „палата превјечнога цара“ (II, 122), како је описано у *Лучи микрокозма*. Његош, центар Божје палате, описује следећим стиховима:

„вечности је овде колијевка:
овде се је она окурила
светом руком великога творца,
одавде је хитро полећела
на опширно царство и господарство,
одавде је прва искра сјекла,
у предјеле ноћи ускочила
и свјетлости облак показала!“

Луча микрокозма (II, 123–130)

Исту мисао Његош развија на још једном месту у *Лучи микрокозми*:

“Да опширну видим колијевку
у којој се вјечност одњихала,
из које је у крила удрила,
у бескрајни простор улећела,
од свачијех скрила се погледа
до једнога који све прониче, -
у опширно светилиште бића,
ђе с' рађају сунца и мирови,
ђе вјенчано биће с зачатијем,
ђе се дуси бесмртношћу крсте.”

Луча микрокозма (I, 71–80)

У песми *Ради човјек све што радит може* на средини Божјег храма стоји диск из ког се преливају зраци:

“Диск средине с ког лучах пламови
свуд се сипљу како вихорови.”

Ради човјек све што радит може (37–38)

„Диск средине“ јесте источник живота васионског, тј. центар божанског живота, божанског ума или божанске светлости. Одатле, с тог источника, разлива се, као светлост од сунца, божански живот или ум или свест по целој свету. У свим стварима божански плам гори и он се не разликује од централног плама у врсти већ у ступњу. Од тог центра наша планета је веома удаљена. Огањ божански се отуда појављује на земљи само у „одблеску“, у „зракама“, у „искрама“, као светлост сунца у једној облачној атмосфери. Зато Његош каже да су душе „подобне капљама које на проводности падају и носе у своме брилијантном зрнци свијетли одраз Фебов на земљи. Што си ближе неба, то је сито огњено Фебово чешће и пријатнија пишта душевна.“ (Његош, 2016: 1008)

Свето писмо у Откривењу Светог Јована описује Божји престо следећим речима: „Престо стајаше на небу, и на пријестолу сјеђаше Неко.“ (Отк 4, 2) У даљем тексту се

наводи: „Од престола излажаху муње и гласови и громови; и седам свијећњака огњених гораху пред пријестолом, а то су седам духова Божијих.“ (Отк 4, 5)

У песми *Заробљен Црногорац од виле* Његош моли посестриму да му дâ крила од полета „да виловства јопет дворе види“ (295). У опису пећине у поменутој песми Његош поново описује „центар“ у коме се налази „божество неко“ (181):

„Насред исте престол подигнути;
на њем сједи ка божество неко
у женскоме лицу и погледу,
су три в'јенца накитило главу.“

Заробљен Црногорац од виле (180–183)

За Његоша је Божји престол нешто најлеше, најсјаније и најживописније што човек може да замисли. Божји престо је извор живота, светлости и разума. Није случајно то што је Његош Божји престол поставио у центар Божјег царства. Уколико сагледамо анатомију човека приметићемо да је центар човека срце. Овај орган представља извор љубави којом успостављамо везу са Богом. Уједно, срце је место у коме се налази центар замишљеног крста. Из срца полази сва човечија љубав према Богу и људима, хоризонтално и вертикално чинећи тако облик крста. Осим љубави човек у срцу може да гаји гордост, као један од седам смртних грехова. Горд човек ка Богу и људима шаље мржњу и завист. Зато будимо обазриви какве мисли и осећања гајимо у себи јер из центра (срца) шаљемо добро или зло ка другим људима и Господу. Овим пресуђујемо себи и одређујемо како ће нам Бог судити када дође Судњи дан.

7.5. Природа као поезија

Природа је за Његоша и поезија. И то савршена поезија једног савреног поете. (Велимировић, 2013: 32)

„Све дивоте неба и небесах,
све што цвјетом лучам свештенијем,
мирови ли ал' умови били,
све прелести смртне и бесмртне –
што је скупа ово свеколико
до општега оца поезија?“

Луча микроkozма (171–176)

Његош Господа види и као песника који пева и у исто време ствара све лепоте вредне дивљења. Наш Владика је песник и као такав он је полу-бог зато што он ствара или кроз њега Бог ствара. (Велимировић, 2013: 34) У *Лучи микроkozма* Његош наводи да је Бог „створитељном зањат поезијом“ (III, 3).

За Велимировића песник је у исто време и надчовек. Он је за обичне људи „луда“, јер обичан свет не мисли о звездама и лепоти природе већ о ономе од чега живи. Ето одговора зашто обични људи не разумеју песнике. Обичан свет је супростављен с песником. Отуда и

гнев владике – песника према „будалама“ у чијим очима су песници луде. (Велимировић, 2013: 34)

„Будалама кад би вјеровали
поете су покољење лудо.“

Луча микрокозма (161–162)

Бог је, према Његошу, стално активан у свом космичком систему. Он је увек присутан у Своме изванредном храму. Занесен својом стваралачком поезијом, коју нам исписује кроз Своје бескрајне васионе. (Првуловић, 1991: 88)

На својој песми Творац ради вечно и у њој ужива вечно. Форма песме је увек друга, нова, постојана и савршена у сваком моменту. Она обухвата све и обнавља све. Њен циљ јесте стварање и обнављање. То је божанска поезија коју „пише“ Господ Творац. (Велимировић, 2013: 33) Како наводи Његош у *Посвети Луче микрокозма* „Свемогућство светом тајном шапти / само души пламена поете“ (169–170).

Његош доживљава поете као Божје посланике. Они са Богом опште. Они су посредници између Бога и обичних људи.

„Званије је свештено поете,
глас је његов неба влијаније,
луча свјетла руководитељ му,
дијалект му величество творца.“

Луча микрокозма (177–180)

Песници су најближи Господу те их зато Његош уздиже и ставља изнад обичних људи. Николај наводи да за Његоша постоје људи и песници. (Велимировић, 2013: 34)

„Оно ти је син природе – поет,
творац мали најближи божеству;
од другије свије умни твари
он најближе са могућим творцом
има својство те га са њим зближа,
јер он може саздати свјетове
у идејам' високолетећим,
кано што их отац премогући
дјелом сазда и ево их каза.“

Ко је оно на високом брду (23–31)

У песми *Тројица вас насамо, један другог не гледа*, владика Његош себе доживљава као „одабраног“ Божјег посланика који посреди између Господа и природе:

„природа је мене богата одабрала
да рођења дивна сјајне зоре појем,
да свијетло сунце внимателно пратим
од истока свога до свога запада,
[...]
Ја појући идем проз мрачну гробницу
и предјеле свјетле вечите радости

да глас моје лире с гласовима слијем
лика бесмртнога код престола вишњег.“

Тројица вас насамо, један другог не гледа (39–65)

„Први су хришћани доживљавали Природу као поему – твореније Живо и Истинитог Бога. Зато су хришћани кроз Природу и иза Природе свагда гледали у Природотворца Бога – највећег Песмотворца, и Њега су прослављали за све лепоте Природе.“ (Јевтић, 2004б: 34 – 35)

За Његоша поета стоји изнад земље. На том месту он стоји изнад себе те као такав може да посматра људску бедну судбину изазвану падом Адама из Божјег царства. Поета је на корак до Бога. У писму Л. А. Франклу (1851) наводи следеће: „Са земне је катедре сматрам вјетреним наступом; но када се човјек попне више самога себе, онда види биједност људску, и када је поета може рећи да је жрец олтара свесвјетија. Поета је клик смртнога с бурнога нашега бријега, поета је глас вопијућега у пустињи, он сања о бесмртију, довикује га и за њим се топи. Он види велики лист од књиге миробитија отворен, у њему чита чудества створитељева. Они су његово најслађе пиће, он се њима опија, он силом воображенија изводи из блатне земље клицу небеснога живота – трулину боготвори. Његов се едем шири, на луковима тврди.“ (Његош, 2016: 1108)

„Одабран“ Божји посланик јесте песник. Он сања о бесмртности и Божјем блаженству у којем је некада уживао. Он верује у Господа и Његова чуда описана у *Светом писму*. Његова душа побеђује тело и успева да се „силом воображенија“ узнесе до Господа. Он најбоље зна да прослави Бога за сву лепоту природе којом људи сладе своје погледе.

7.6. Божји закони

Живот је прво и првобитно својство природе, због кога је она за Његоша лепа. Још једна битна чињеница, поред живота и светлости, која природу чини лепом је њена хармонија. Бог ствара хармоничне светове. У њима владају ред и закон. По Његошевим речима једино Бог зна све тајне и разлог постојања свега што људско око може да види:

„У нечем је збиља све нама подобно:
свјетови се крећу и свјетлости лију,
а не знаду начин којим се окрећу,
њин не знаду огањ како се заждио,
не знаду постања нити свога конца.
Зна ли сиње море што манито лудо?
Зна л' вјетрина ишта шта безумно хучи
зна ли ишта смртни куд ће и откуд је?
Један знаде за све, он са знањем влада;
Он причине знаде, ми их не иштимо!
Да му закон твори – пут је дао сваком,
свијетњаку исто ка свијетлом сунцу.“

Мисао (116–127)

Господ не ствара без реда и не оставља оно што створи у хаосу. Он свему што створи даје закон. Планете круже „правилним ходом“ и све „служи општем оцу превјечноме“. Он је центар свега. Владика Његош се Богу обраћа следећим стиховима:

„Ти си себи храм дигâ над свима,
што сав страшни простор обузима.
Тме мировах правилнијем ходом
под кристалним играју му сводом;
време тече бистријем потоком
под његовом куполом високом;
вјечност крије смршене трагове
у његове широке углове;
сви свјетови вјечним факелима
кружају се твојим небесима,
служе храму за свјетила твоје,
служе општем оцу превјечноме.
Диск средине, с ког чучах пламови
свуд се сипљу како вихорови,
на средини стоји твога храма,
те прелива зраке у зракама;
служи живот плама источником,
служи твојим вјечним жртвеником!“

Ради човјек све што радит може (27–42)

Природом управљају закони. Ти закони су вечни. Изглед природе се на било ком месту на земљи може изменити, али се закони природе никада не мењају. Они су вечни, такви су били и такви ће увек бити. Постојани су. „Посматрана само као таква књига природа је апсолуто савршена од највећих кругова васионе до последњих атома. И као књига природа је реална, а не као дух и истина.“ (Велимировић, 2016в: 558)

Сваки одломак или делић у свету, свака ствар је проузрокована и делује силом Творца. Ако је тако онда је и свет као целина проузрокован силом Творца. Свет као целина мора бити проузрокован, ако је свака ствар у њему проузрокована. Свет није сам од себе проузрокован већ мора имати једног Узрочника. Тај Узрок постојања целог света зове се Бог или Законодавац. Он је Створитељ целокупног света. Бог је створио и уредио овај свет. Он је самобитан и вечан. Он није створен. Он је вечан. Бог је почетак ланца и узрочник свему. Он је носилац и покретач целе узрочности у свету.

Његош је сматрао да је природа један изванредно огроман и уређен систем у којем владају закони и у коме је Бог на врху. Он стоји изнад свега. Њему је све подређено.

Све је уређено по законима који потичу од једног Законодавца. Нема беспоретка у васиони. У васиони влада поредак. Нема несразмере, све функционише у сразмери и тако се одржава равнотежа. У васиони нема несклада већ влада склад и хармонично устројство света. Због тога је природно да закључимо да постоји Владар свега, а то је Бог. Он све сабира и сједињује и доводи у потпуно сагласје. Он је Управитељ света. Иако Господа не видимо нити је могуће да га видимо, ипак на основу поретка и хармоније која овај свет испуњава Бога можемо ословити као њиховог Господара.

Бог је један и Он је над свима нама. Опште је познато да веровање у више богова представља безбожништво, као што и многовлашће представља безвлашће. Ако свако укида власт оног другог, тада нико неће представљати власт, него ће у свему бити безвлашће. Тамо

где нема никакве власти, владаће потпуни неред, и обрнуто. Поредак и склад многих и различитих ствари указују на то да је власт једна. Тако је и у васиони. Нема безвлашћа и више богова већ влада само и искључиво један Бог.

Према Његошу природа манифестује савршени ред и поредак. Њено обнављање се врши по неком реду, по неком закону који се не мења.

„Ред свештени на свему царује.“

Луча микрокозма (II, 70)

„А овај освештани, свети, ред загарантован је законима, које је Бог природи у аманет дао“ (Велимировић, 2013: 25):

„Закони су општега поретка
мој аманет, а живот природе.“

Луча микрокозма (III, 261–262)

Кад не би постојали закони, онда би лепота природе била претворена у једно бесхармонично, хаотично стање. Живот природе је условљен њеном хармонијом. Док хармонија условљава лепоту природе. Целим васионским простором влада хармонија, цело пространство испуњено је чудима лепоте.

Господ је дао законе. То нам Његош потврђује стиховима:

„Законе си и вечити
утврђени устав дао
совршеном овом свему
да к јединства тежи концу.“

Вечерња молитва (16–20)

Природа је у знаку Божјег закона и разумљиво је да све ствари у природи следују том закону и заједно сачињавају један васионски систем савршене хармоније, поретка и лепоте. Божји закон који држи цео космос заједно Његош назива Свемогуће Слово Створитеља. Како наводи Његош, Сатана

„не зна да је ланац миродржни
свемогуће слово створитеља,
које простор пуни мировима,
а мирове сретним ангелима!“

Луча микрокозма (III, 337–340)

Том Својом Речју, како нам Његош наводи у *Лучи микрокозма*, свемогући је утврдио:

„шар велики неба блаженога
[...] на лаком воздуху?
којино сам океан воздушни
насијао сјајним островима
и вјенча их светим магнетизмом
те погледом један другог држи?“

У својој премудрости Господ је, како то Његош описује:

„Созда св’јетах милионе
и све једног с другим свеза
твојим ланцем невидљивим
и свакоме живот дао,
те уредно свој ток чине,
један другом свјетлост дају.“

Црногорац к свемогућем Богу (113–118)

„Све што постоји у свету подређено је Божјим козмичким законима, који су живот и стварност васионе. Без Божјег закона ништа не би могло да постоји без обзира да ли је животно или беживотно. Божја Реч је дала сваком бићу и небеском телу одговарајуће законе и оспособила их да их ефикасно испуњавају. То се односи на све или како Његош каже, од свијетњака до светлога сунца.“ (Првуловић, 1991: 84) Жика Првуловић наводи да је „због своје светости и неприкосновености Закон са којим се краси или дичи 'план неба и небесах' (*Луча микрокозма III, 213–15*), неумитан и ненарушив у свим својим појавама. Космички закони су као почетак и извор вечни и непроменљиви, и нико их не може кршити без казне, чак ни сам Бог“. (Првуловић, 1991: 85) Бог не крши законе јер би тиме учинио неправду против Његове божанске природе исмевајући тиме своју реч и закон.

„У врстама таинственим Бог природи закон споји;
он је основ свесвјетију, свесвјетије на њем стоји,
њим правилне коловрате наша земља хитро снује,
њиме море кругом себе бријег диже кад беснује.
На таблици људске душе ови закон свети сјеца;
сваки закон противни му пред њим трепти, пред њим страца.“

На албум Балашевим (1–5)

У *Лучи микрокозма* арханђел Гаврило се обраћа Господу:

„Свјетилниче, правдом окруњени!
[...]
правила су твоја освештана,
њиховијем премудрим поретком
план се краси неба и небесах.
Ми вјечиту срећу уживамо;
Сатана је, наш друг блистателни,
на својему остао престолу,
међу своје велике полкове
њихан хором бесмртне љубави.“

Луча микрокозма (III, 211–220)

Закон је Божје дело. Закон никако није Бог. Његош је у свим својим делима разликовао створитеља од створеног, дело од креатора. У песми *Ода сунцу, снјевата ноћу без мјесеца*, Његош ову разлику веома упечатљиво приказује:

„Све дубраве и цв’јетне ливаде,

веља брда и горде планине,
те рађају ките и цвјетове
којим ките све биће природе,
фале руку њина создатеља
усклађују чувство погледања
и воздуху слатки мирис дају.“

Ода сунцу, спјевата ноћу без мјесеца (14–20)

Бог само организује материју, тако да су многобројне ствари и појаве материјалног света резултат Божјег деловања, односно закона. Материја је, наглашава Његош, мртва. Као таква она се никако не може идентификовати са Богом. Бог је креатор. Његова улога је да хладну и безобличну материју покрене својом акцијом и да у њу удахне живот. Да је уобличи у оно што се зове природа. Слободан Томовић наводи да „то опет не значи да се Бог налази у природи, већ индиректно, преко свог закона, интервенише, мијеша се у сваку индивидуалну појаву“. (Томовић, 1975: 32)

Његош је сматрао да је сваки унутрашњи процес у области бића и материје резултат присуства закона. Бог у ствари делује преко закона. Његошева дела не остављају никакаву сумњу да Божји закони постоје. Он наводи следеће стихове који говоре о Божјим законима као вечним и светим:

„Судба наша отрова је чаша;
вјечне судбе свети су закони,
цјела бића њима су покорна.“

Луча микрокозма (I, 341–343)

Када су Божји закони једном утврђени и спроведени у дело, нико, апсолутно нико, не сме да им се супроставља и да омета њихово усаглашено функционисање.

„Ја сам - каже - сам по себе био,
бит по себе већ ништа не може,
јер је против закона природе,
која печат мој на лице носи.“

Луча микрокозма (III, 142–145)

Бог поштује своје законе. Ни Он не сме да их руши чак и кад би се такво рушење могло оправдати неком небеском или земаљском потребом или неопходношћу. Господ не руши законе чак ни због својих најмилијих бића, тачније људи. Уколико људи не поштују Божје законе то је велики грех. Ако је то од стране незналица онда то и није велики грех. Али закони су рушени од зликоваца, покварених бића, па чак и небеских тела. Његош наводи да Бог дозвољава да Његова створења, па чак и космос, нарушавају Његове законе. То не значи да за своје поступке неће бити кажњени. Сам Свемогући, како нам наводи Његош, каже да ако се догоди да законе општега поретка почну рушити сви мирови:

„моја би се силна на њих рука
оружала с ужаснијем гњевом:
ја бих све њих у грдне комате
раздробило, у бездне зајмио,
па бих друге изнова свијетове
из рачнога лона воскреснуо

и на кола окунио њина.“

Луча микрокозма (III, 262–270)

Сатана не нарушава само Божје законе већ изазива Господа да успостави неку врсту небеске демократије. Сатана пркосно тражи од Бога:

„На опширне небеске равнине
иштем владу да подијелимо
и небеса пала воздвигнемо,
први закон да природи дамо,
нек се сваки са врховном влашћу
на свом небу горди и велича!“

Луча микрокозма (IV, 155–160)

Захтев Сатанин као Божјег створења у покушају да уведе неки нови космички закон, различит од закона Божјег, ако треба и помоћу рата са њим. Уз Сатану имамо и Адама као још једног рушиоца Божјих закона. Рушење Божјих закона, по природи својој, има своје санкције. Пример је Сатана који не губи своју бесмртност јер би то било незаконито. Његош то овако формулише, кроз уста Творчева, који говори арханђелима јасно и одлучно:

„Нећу – каже – два вјерни војводе,
завјет свети вјечно нарушити;
што сам једном вјенча бесмртнијем
смртну косу испитати неће!“

Луча микрокозма (V, 171–174)

„Из свега што је речено јасно је да је Бог сам устројио закон о стварању бесмртних духова али чим је једном такав закон установљен – његово поништење или промена постају немогући [...] Божја верност и лојалност Својим законима не само што увећавају Његово величанство и славу, већ и дају пример Његовим створењима како такви закони треба да се поштују. Бог влада не сталном променом Својих наредаба и закона, или рушењем ових, већ љубављу, правдом и верношћу самом Себи и Својој суштини.“ (Првуловић, 1991: 87) Само тако Он управља безбројним духовним световима. Архангел Михаило негодује Сатанино понашање и његов покушај да сруши Божји престо и промени Божје законе. Архангел Михаило се обраћа Сатани следећим речима:

„Ах, Сатано, обрати погледе,
виђи престол оца превјечнога:
он је старА начала и конца!“

Луча микрокозма (IV, 28–30)

„Његош је покушао да одржи равнотежу између општих закона Бога и слободе створених бића.“ (Првуловић, 1991: 88) Бог је људима дао слободу да самостално просуђују о својим поступцима при чему морају да пазе да не руше Божје законе јер ће за сваки преступ човек бити кажњен. Човек има слободу да изабере да ли ће веровари у Божје постојање и Његове законе или не. Бог се никоме не намеће. О слободи воље говори и Његош. За време свог загонетног успона који је описао у *Лучи микрокозма*, могао је да сагледа у самоме центру неба како „судба, воља с умом у једноме избијају кључу“ (II 139–40). Целокупна природа, тачније цела васиона, прима разум и разумност као разлог за своје

постојање баш из овог небеског центра. И ово је разлог да, како се наводи у *Горском вијенцу*, усред непоретка и суровости, непостојаности и промена у овоме свету, Његош може убедљиво да ускликне да „над свом овом умном мјешавином / опет умна сила торжествује“ (2311–2312).

Од бесмртних се очекује да се понашају „по лакоме и светом правилу“ (III, 210) Божјем, наводи се у *Лучи микрокозма*:

„Истина је, сви бесмртни дуси
да слободу права уживају,
свашто раде што је њима драго
по лакоме и светом правилу.“

Луча микрокозма (III, 207–210)

Поштујмо Божје законе јер нас они воде ка поновном повратку бесмртности и вечности. У супротном, ни човека, као ни његова поколења не очекује ништа добро од Господа.

7.7. Морални закон

„О закону се може говорити само у вези са људима у овој васиони, или у вези са анђелима у надвасиони. У вези пак са животињама, биљкама, минералима, звездама, ветровима и осталим стварима и стихијама овог света може се говорити само о поретку или беспоретку, а никако о закону. [...] Једно је закон, а дуго је поредак.“ (Велимировић, 2016ј: 35)

„Сва Библија говори о поретку, мери, хармонији, стварности и величанству створеног света. И док научници често пута говоре о случају и случајним појавама у васиони – противречећи како својој причи о природним законима – Библија не зна за случај.“ (Велимировић, 2016ј: 35) „Сви зидови васионе представљају таблице моралног закона Божијега. Ми њих донекле сречемо, но нисмо у стању да их проничемо баш до краја. Јероглифима природних ствари и збивања исписани су и закони неумитне правде и закони љубави.“ (Велимировић, 2016ј: 36)

У природи влада „ненадмашан поредак да се око не може нагледати ни ухо наслушати, нити ум људски досегнути и појмити. Но, сав тај поредак не представља сам собом никакве законе; он је слика моралном закону на коме је створени свет основан. Сва васиона блиста и дише светињом. Она није свесна те светиње своје, свесни су ње само Бог и човек.“ (Велимировић, 2016ј: 36) Природа је један величанствени храм који је сав преукрашен Божјим симболима који је чине светињом. „Сам храм није свестан симболичне светиње своје, нити стварне светиње Богочовека, коју он сликовито представља. Ње су свесни само Бог и човек. Таква је и цела звездана васиона. Она је као храм искићена и препуњена симболима светиње, чије је стварност у Богу и човеку.“ (Велимировић, 2016ј: 36)

„Онај ко гледа васионски свет и мисли о њему не може говорити о законима тога света него о строју, поретку, лепоти, величини, изразитости и јасноћи онога што тај васионски свет треба да представи и значи. Ако ли ће се говорити о неком закону у природи.

Може се говорити само о одсјају моралног закона у њој. Тај одсјај нама је негде јаснији, негде нејаснији.“ (Велимировић, 2016ј: 36)

Насупрот хармонији, реду и поретку у природи се јавља и нарушен однос међу живим бићима, познатији као беспоредак. Николај Велимировић објашњава да је то „реакција на гажење моралног закона од стране људи. Беспоретци у природи даду се објаснити једино моралним узроцима [...] Према томе, сва васиона је у служби моралног закона Божијега. Ни свесно нити подсвесно, него по промислу Онога који не скида свога свевидећега ока ни са ње, ни са човека.“ (Велимировић, 2016ј: 36–37)

„И цијели ови беспоретци
по поретку неком сљедују.
Над свом овом грдном мјешавином
опет умна сила торжествује;“

Горски вијенац (2309–12)

Морални закон је једна од битних особина којом се човек разликује од животиње. „Као и сваки закон и морални закон мора имати свог Законодавца. Пошто је тај закон израз правде и доброте, то онда и Законодавац тога закона мора бити Биће које зна шта је правда, шта морално добро, а шта морално зло, јер без тих особина Законодавац не би уопште могао смислити сам морални закон.“ (Милин, 1999: 60) Осим тога, „морални закон је толико силно и неизбрисиво усађен у човекову природу, да човек иако по својој слободи може да га гази и прекршава до миле воље, ипак не може никад да се ослободи обавеза према том закону, то јест, не може да га сасвим избаци и избрише из своје душе. То пак значи да је Законодавац моралног закона не само разумно и праведно Биће, него и толико моћно да може у природу човекову да усади закон којег човек не може да се ослободи чак ни онда када тај закон дејствује против његових најинтимнијих грешних жеља. А такво Праведно, Разумно и Моћно Биће јесте Створитељ човекове природе и зовемо га Бог.“ (Милин, 1999: 60)

„Библија говори само о моралном закону. То је закон који је Бог дао човеку и који је човек примио од Бога. О неком другом закону Библија не говори ништа.“ (Велимировић, 2016г: 263)

Морални закон се може посматрати са разних страна и разних тачака гледишта. То даље повлачи чињеницу да морални закон има разне облике и варијанте. „Код људи са којима долазимо у додир приметно је разликовање моралног добра од зла или греха. Тиме што разликујемо морално добро од моралног зла, или врлину од греха, и дужност да добро чинимо, а зло избегавамо, непосредно сазнајемо да постоји морални закон, кога су сви људи свесни, јер га носе у души.“ (Милин, 1999: 59–60)

„Морални закон је врховни закон света и господар васионе. Сви физички закони су слуге тога господарског закона.“ (Велимировић, 2016г: 20) Николај Велимировић наводи да је Христос врховна морална сила коме су се покоравали сви физички закони. Али права победоносна морална сила не може се добити друкчије него од Бога кроз Исуса. Не дајући приступ греху у своју душу човек тиме затвара врата своје душе пред ђаволом и пред болестима. Христос је штит од греха, победилац ђавола, исцелитељ тела и душе. (Велимировић, 2016г: 20)

Николај Велимировић истиче да се морални закон Божји односи на владање човеково у овоме свету. „Овоме закону циљ је био да држи човека изнад природе, а испод Бога; да га оспособи покоравати природу и бити покоран Богу; да му не да ни да падне испод природе ни да се дигне (маштом) изнад Бога. Први морални закон, који је Бог дао човеку, и најкраћи

је. Он се састоји из две заповести. Једна се тиче власти човекове над природом, а друга се тиче власти Божије над човеком.“ (Велимировић, 2016г: 263) Први закон гласи: „Рађајте се и множите се, и напуните земљу, и владајете њома; и будите господари од риба морских и од птица небеских и од свега звериња што се миче по земљи“ (1Мој 1, 28). А други: „С дрвета од знања добра и зла, с њега не једи, јер у који дан окусиш с њега, умријећеш“ (1Мој 2, 17). Човек се, погазивши другу заповест, својевољно супроставио Богу због чега се сва природа измакла из његове власти и уздигла се над њим. Тако је прва заповест постала неизводљива. Бог је јасно дао до знања човеку да ће бити кажњен уколико прекши Божји завет и окуси плод са дрвета знања. Дрво је споредно, главна је заповест Божја. Поменути закон дат је човеку као безгрешном, дакле кад још није окусио и познао грех и постао смртан.

Први грех наших прародитеља нарушио је првобитну заједницу човека и Господа. Први грех је учинио да се зло спусти на човечанство и да ниједан други пут осим Христовог пута не може бити истинит. Једино њиме човек поновно успоставља равнотежу и заједницу са Господом. Беспотребно Његош оплакује своју судбину кад је „завјет прародитеља нарушен“.

„Праматеро људскога племена,
отровнога дара те прихвати,
купаћеш га горкијем сузама,
осипат га плачним покајањем,
ал' бадава - завјет је нарушен!“

Луча микрокозма (VI, 216–220)

Његош „оплакује забуњену / и сном тешким обузету судбу“ (VI, 211–212), наводи се у *Лучи микрокозма*. „Сваки наш дан тужан је због сећања на јуче и бриге за сутра. Тако испитујући и преживљујући данашње дане, ми их понижавамо и чинимо тужним местом састанка прошлости и будућности.“ (Велимировић, 2016б: 97–98) Бог је човеку оставио љубав, веру и наду и зато човек никако не сме да поклекне пред својом тужном судбином. Он не сме да дозволи да песимизам обузме његове мисли јер нада постоји. Живимо живот на Земљи тако да нам срце буде испуњено љубављу и искреном вером у Господа и Његовог Сина Исуса Христа. Тек тад можемо без страха да дочекамо други долазак Исуса Христа и Судњи дан.

По правилу, морални пад људи изазива гнев Божији и казну, а покајање и морално уздизање воде ка благослову и напретку. То је нарочито јасно изражено у петој Божјој заповести која гласи: „Поштуј оца свога и матер своју да ти добро буде и да дуго поживиш на земљи.“ (2Мој 20, 12) По *Светом писму* праведан човек је „као дрво посађено крај свеже воде, које свој плод даје на време и лист му не отпада и што год твори полази му за руком“ (Пс 1, 3). У односу на праведника „грешник није такав, него је као прах који ветар развејава по земљи“ (Пс 1, 4). Као да нам Господ проговара следеће: „Ја сам ставио у вас свој дух а ви се потрудите да то семе донесе род духовни. Нека у људима узросте духовна истина која ће се уздићи и испунити земљу тела нашег и цело цело нека се уздигне и завлада такво земљом. Тако рођени људи ће бити господари над рибама и зверима.“ (Велимировић, 2016г: 263)

Зато, не губимо време и похитајмо у освајање царства небеског. Поштујмо заповести Божје и не чинимо зло. Ружне мисли избацимо јер су оне наши садашњи и будући непријатељи. Бог је човеку дао законе којих треба да се придржава јер ми смо Његова створења. Ако смо од животиње и ако нам је ум попут дивљих звери, спреман на свакаква злодела, онда непоштовање Божјих закона води душу у пропаст, а не у вечно царство. Људи треба да су поносни на своје Божје порекло, да славе и прослављају Бога попут Његоша.

8. Наличје природе

8.1. Опремљеност природе за животну борбу

Његош је константно истицао у својим делима колико је природа лепа. У претходном поглављу „Лепота природе“ смо то и описали. Међутим, природа се не може посматрати само са једне тачке и под једним углом. Природа никада није иста посматрана са две различите тачке. Као што није исто ни било шта друго, одвојено од целине, што се посматра у природи. Зато треба упоредити добру и лошу страну природе.

Човек је, као последње Божје дело, створен да влада свему у природи. Зато је природа подређена човеку. Међутим, природа је зависна од човековог владања и на његово позитивно или негативно владање одговара истом мером. Од човека зависи квантитативно и квалитативно. Докле год човек буде умножавао своју доброту природа ће му враћати добро јер „доброте је Господње пуна земља“ (Пс 32, 5). Докле год човек буде ширио неморал и безбожништво, природа ће умножавати одговарајуће видове зла као што су: звери, микробе, буре, туче, поплаве, жеге и остале непогоде. „Природа се равна према људима. Према ђуди човека и природа удешава своју ђуд. Док је Адам био покоран Богу, и природа је била њему покорна. Када се он збунтовао против Бога, и природа се збунтовала против човека. [...] злоба човекова може испунити целу природу зломом, и милост човекова може преобразити целу природу милошћу [...] природа је огледало човека. Какав је човек, онаквога природа собом приказује.“ (Велимировић, 2016в: 511)

Чему мржња, зло, пакост и друге негативне особине кад нам природа на добро увек одговара добрим, а на зло злим? Природа је наш пријатељ, а не непријатељ како је неки приказују. „Она је створена да буде друг и помоћник човеку, а не роб и крвник. Људи, који природу чине робом, чине је непријатељем и крвником. Народи, који су огласили рат природи на живот или смрт, и који су измислили и непоштено применили бруталну девизу „експлоатација природе“, навукли су и навлаче на себе безбројна зла. Јер ко раскине своје пријатељске односе с природом, раскида их неминовно и с Богом.“ (Велимировић, 2016в: 529) Завист нам није дата од Бога и не води нас ничему добром. Његош јој прекори следећим речима:

„О зависти преотровне жртво,
виновници вјечне погибије!“

Луча микрокозма (IV, 181– 82)

Претпоставка је да је цео овај свет због човека створен. Ако је овај свет по милости и доброты Божјој створен, зашто у њему постоје змије отровнице и друге животиње које могу да усмрте човека? Све од чега човек трпи квари хармонију света. Међутим, сагледавши све природне околности можемо да закључимо да и животиње трпе. Људи их немилосрдно убијају, уништавају читаве врсте. „Животиње су грубе, али нису злобне. Човек их превазилази и у грубости и у злобности. Кад би били приморани да бирамо између два зла, више бисмо волели грубост него злобност.“ (Велимировић, 2016б: 97–98)

Када је Бог створио човека, створио га је да му све буде подређено и да царује над свим осталим живим бићима. Николај Велимировић наводи да човек није ни онолико срећан колико жива бића која му служе. Несрећа човекова долази пре свега од његове физичке немоћи, која му не да да на бојној арени живота вазда остане над свима који му се

супростављају победник. Сто пута би био згажен и оборен, сто пута он побеђује и тријумфује. Час је оборен и пада у прашину проклињући ћутљива небеса, час побеђује и броди небесима у етру и светлости. Човек да би живео мора надјачати, мора победити све противне силе у овоме свету. И тако сваки дан. (Велимировић, 2013: 60–61)

Његош се у својим делима диви природи и захваљује њеном Творцу Господу на лепоти у којој људи уживају. За нас је природа лепа, али само њен видљив део. Када проникнемо у њену унутрашњост запазићемо ужасне слике које природа крије. Николај наводи да је природа „лепа као пламен, но као хладан пламен“ (Велимировић, 2013: 45). Оваква природа изазива страх. За владику Николаја природа је „лепа као воће насликано отровним бојама“ (Велимировић, 2013: 45). „Ова дволична слаткогорка природа, с вечним осмехом, иза кога се крије злоковарност, с вечном љубављу, окићеном стрелама, с вечно спокојним изгледом, којим се маскира неутољиви ратни бес, ова сурова мајка, сурова но ипак мајка, хладнокрвна но ипак 'штедра', жучна иза меда и медна иза жучи, говори о Богу речитије од свих кардинала римских.“ (Велимировић, 2013: 110–111)

Сведоци смо да се физички изглед природе из године у годину мења и тако је од постанка Земље. Већини променама на планети Земљи узрок проналазимо у човеку, док се биљке и животиње прилагођавају новој средини која настаје као последица човековог деловања. „Док човек није показао нокте, природа није знала, да и она има нокте. Када је човек стао на ивицу Раја и показао нокте попут Бога, сва је природа на мах извукла своје нокте и почела грести човека. Кад неко дигне руку на цара, бива шибан од многих слугу царевих, и одводи се у таму најкрајњу.“ (Велимировић, 2016в: 555) У датом одломку Николај наводи да је човек први дигао руку на природу, као што је и Сатана устао против Бога. Сатана је кажњен, али исто тако и човек добија заслужену казну. Природа узвраћа људима за сваку „повреду“ тако што их кажњава различитим непогодама, видљивим и невидљивим. Погледајмо само колико човек губи сечом шума, бацањем отпада и радиоактивног материјала. Природи су потребне деценије, па и векови да би се обновила. Човек мора да зна за умереност. Бог је заповедио људима да буду умерени у свему. Људи из природе треба да узимају онолико колико мисле да природа може самостално да надокнади, односно обнови. У супротном, људи нарушавају равнотежу и наносе на себе и своје потомство само несрећу.

Све што смо, у овом поглављу, до сад навели иде у прилог Дарвинове теорије еволуције. Дарвинова теорија се састоји у учењу да су се више органске врсте развиле из нижих услед природног одабирања које се врши између организама у борби за њихов опстанак, односно живот. Као полазна тачка Дарвинове теорије јесте човеков вештачки одабир у стању питомине. У току генерација, човек је у стању да, вештачким одабирањем, створи варијетете незнатних индивидуалних разлика у односу на првобитне. Такође је и природно одабирање у стању да, током генерација, створи незнатне разлике међу врстама, родовима и слично. У вештачком одабирању, човек свесно прави разлике у односу на првобитне индивидуалне одлике, док код природног одабира промене су видљиве услед разних околности, а нарочито услед промене средине. Тада у природи настаје “изолација индивидуа, који спаривањем треба да на потомке наслеђем пренесу своје корисне особине [...] без те изолације индивидуа, природно одабирање не би било у стању да развије своју акцију [...] нити да је отпочне, кад не би постојала општа тенденција индивидуа ка варијацији (променљивости), и кад не би постојала борба за живот, која чини да се индивидуе, чије особине боље одговарају датим условима за живот, лакше одржавају у животу.“ (Петронијевић, 1920: 10)

Природа од једне врсте ствара различите врсте, односно варијетете. У даљем развоју, од њих ствара нове и тако редом. Она се труди и тежи да произведе што више живота и да нам покаже да су првобитни организми били несавршени без одређене анатомске и

физиолошке структуре. Све сложенији живи организми прате развој људске врсте. У савременом технолошком свету иновација човек је спреман да одговори животињама на сваку претњу, док у исто време помера границе животињског царства у борби за опстанак и њихов одговор на нове услове за живот које им људи постављају. У овоме су садржана сва три принципа Дарвинове теорије еволуције, а то су: принцип хиперпродукције, принцип варијације и принцип селекције.

Борба за живот је и код Његоша онај главни услов без кога нема природног одабира, односно без свесног избора човековог. У борби за опстанак и живот, те индивидуалне разлике и тежња за променљивошћу постају све јаче и јаче. Из генерације у генерацију жива бића се развијају и прилагођавају новонасталим условима у природи. Животиње временом развијају и јачају оне делове који су им неопходни у борби за живот, а све у зависности колико човек показује своју „лошу страну“. „Борба за живот чини те у току генерација све мање има индивидуа, које су мање прилагођене на дате услове живота, а све више индивидуа са особинама корисним у погледу на те услове.“ (Петронијевић, 1920: 10) Чарлс Дарвин је у теорији еволуције живих бића изнео запажање да се сваки потомак разликује по особинама које је наследио и које може да пренесе на своје потомство. Током веома дугих временских периода промене између врста постају израженије, и извесне врсте биљака и животиња су до те мере почеле да се разликују од оних од којих су потекле да су се заправо претвориле у нове врсте. Може ли се овакав закључак применити на еволуцију човека? За Његоша је то неприхватљиво. По Његошу Бог је створио човека. Природа и човек учествују у стварању нових услова за опстанак свих живих бића на планети Земљи. Бог је једини Творац живих бића.

Огромна је улога борбе за живот у циљу опстанка и развића живота. У делу *The Origin of Species by means of natural selection*, Дарвин наводи да „ништа није лакше него у општим изразима признати истинитост опште борбе за живот, а ништа теже – као што сам бар ја нашао - непрестано је имати у виду.“²⁶ (Darvin, 1859: 62)

Неопходност борбе за живот повлачи за собом опремљеност живих организама за ту борбу. Човек је лишен природних покривача какав поседују животиње и биљке. Он је „ненаоружан“, али зато има ум. Он није наоружан штитом попут рогова, нити по природи има оштре канце, копита, зубе, а ни смртоносни жалац. Животиње попут лава, вепра, тигра, леопарда и њима сличних имају по природи снагу која је довољна за њихово спасење. Природа свима и свагда од рођења даје нешто за њихово спасење: бики рогове, зецу хитрост, пчели жалац и друго. Дивљач је најнаоружанија војска природе. Јер:

„Тек што вучад за мајком помиле,
играјућ се страшне зубе своје
већ умију под грлом острити;
тек соколу прво перје никне,
он не може више мировати,
него своје размеће гнијездо,
грабећ сламку једну и по једну
с њом пут неба бјежи цијучући.“

Горски вијенац (117–124)

²⁶ *The Origin of Species by means of natural selection*: „Nothing is easier than to admit in words the truth of the universal struggle for life, or more difficult – at least I have found it so – than constantly to bear this conclusion in mind.“

Све лепо у природи покривено је маском испод које се крије суровост, спремност на борбу и рат. Његош нам оставља занимљив опис природе која је сва снабдевена оружјем и бори се за свој опстанак. Код Дарвина су жива бића развила одређене органе као оружје у борби за храну док је код Његоша развитак ових делова тела потребан због борбе за опстанак на овом свету. У прилог овоме јесу Његошеви стихови, писани неколико година пре објављивања Дарвинове теорије.

„Све природа снабдјева оружјем
против неке необуздане силе,
против нужде, против недовољства:
оштро осје одбрањује класје,
трње ружу брани очупати;
зубовах је туште изоштрила,
а роговах тусте зашиљила;
коре, крила и брзине ногах!“

Горски вијенац (2301–2308)

Разлог за борбу, по Његошевим речима, мора да постоји. То јасно наглашава узрочно – последичним односом „ако – онда“. Природа све снабдева и опрема оружјем за борбу, односно „против недовољства“. Да би нека животињска или биљна врста опстала у природи, она мора да се бори за свој опстанак. Зато Бог све опрема оружјем које следује „по неком поретку“. Основна мисао Дарвинове теорије да структура сваког живог бића стоји у тесној повезаности са борбом за опстанак, односно борбом за живот, код Његоша је потпун корелат. Ово запажање потврђује и Бранислав Петронијевић²⁷. Дарвин наводи да структура зуба и канци тигра и других животињских врста говори о њиховој „посебној“ структури прилагођеној за борбу за опстанак која ступа у утакмицу око хране и склоништа. (Darvin, 1859: 67–76) Док је код Његоша, прилагођеност крила, коре, трња, зуба и слично, неопходно за опстанак. Ови стихови се доводе у везу са „Све природа снабдева оружјем [...] против недовољства“. Петронијевић наводи да „постоји нека необуздана сила која нагони природу, да све снабдева оружјем“, а да „та сила лежи у нужди и недовољству“, али он нам не одређује из ближе, каква је то нужда и у чему се састоји то недовољство, та оскудица, тај недостатак, који чини, те је пророда приморана да својим бићима натури борбу за живот. (Петронијевић, 1920: 28–29)

„Нове нужде рађају нове силе“ – нови услови стварају нову борбу за живот. То доводи до појаве новог оружја које има за циљ победу и опстанак у животу. Сва жива бића су део једне страшне борбе за опстанак врсте. „Крст носити вама је суђено / страшне борбе с својим и с туђином!“ (2348–2349) наводи се у *Горском вијенцу*. Нови животни услови стварају нову борбу. Човек руководи борбама на земљи, животиње се само прилагођавају тој борби ради опстанка своје врсте. Дарвин (1859) наводи да оне врсте које су се прилагодили новонасталим условима и тренутном окружењу имају боље шансе да опстану и да се репродукују и, самим тим, пренесу на своје генерације оне особине које су их учиниле боље прилагођеним. С тим у вези, животиње и биљке прилагођавају свој изглед и одређене делове тела новонасталим условима. Његош у следећим стиховима изражава мишљење о снабдивености сваке врсте одређеним особинама што је чини различитим од осталих. Тако проналазимо:

„Дивљу памет а ћуд отровану
дивљи вепар има, а не човјек.“

Горски вијенац (1153–4)

²⁷ Погледати: Бранислав Петронијевић, *Филозофија у „Горском вијенцу“*, 1920, стр. 30.

„Ћуд лисичија не треба курјаку!
Што јастребу оће наочали?“

Горски вијенац (856–7)

„Природа не пушта никог на бојно поље, тј. животно попрште, ненаоружана и необучена.“ (Велимировић, 2013: 45) Сва природа је под оружјем. Она је све, од најмањег до највећег бића који њој припада, наоружала и за борбу припремила.

8.2. Победа моћи над правдом

Николај наводи да у природи влада један апсолутни закон, а то је закон самоодрживости. Све што се појави у животу тежи и да се одржи. Пожртвовање није нешто неприродно и оно лежи у природи сваког разумног створења. (Велимировић, 2016ј: 35–36) Природа мора да рађа децу и да их, како нам Николај Велимировић наводи, за бој спрема и да их поново у утроби својој прерађује. Милијарде их дневно рађа и милијарде их сахрањује. Кога не победи противник у боју, победиће га мучки болест и старост. Не зна се које је зло веће: у младости бити покошен или старошћу бити исушен? (Велимировић, 2013: 45–46) Страшно је чути немилосрдни узвик судбине:

„Младо жито навијај класове
прије рока дошла ти је жетва!“

Горски вијенац (652–653)

Зар је мање страшно погледати старошћу унакарађен лик:

„Ноге клону, а очи издаду
узблуту се мозак у тиквини,
пођетињи чело намрштено;
грдне јаме нагрдиле лице,
мутне очи утекле у главу,
смрт се гадно испод чела смије
како жаба испод своје коре?“

Горски вијенац (999–1005)

Не зна се шта је страшније. Николај наводи да има нешто извесно страшније од овога а то је да у амфитеатру природном победник није правда него моћ. „Што више моћи, то више и слободе. Тако је и у природи. Но нема те моћи, која не осећа ма чију надмоћ, и у осећању те надмоћи своју скученост, смртни страх.“ (Велимировић, 2013: 51) Његош наводи да лисица лови слабе птице са задовољством. Међутим, страх је и код ње присутан. Она ужива док лови слабије од себе, али са страхом погледа на орла.

„Али тице те су најслабије
лови свјетлост лисичијех очих,
него орла кријући гледају.“

Горски вијенац (772–774)

„Страх је најбољи доказ присуства тиранина. Где је тиранин ту је и страх.“ (Велимировић, 2013: 51) Свако ратује не толико из мржње према другима, колико из љубави према себи. И сами тирани осећају се неслободно. Нико се не осећа комотан и слободан, већ везан, стешњен и тиранисан. Песнику је познато и неблаженство тиранина и њихова скученост и стешњеност у овоме свету.

Сва су створења пуна жеља, и отуда пуна муке и страдања. Сва она стењу под теретом ужасног сазнања да је ослобођење од тих жеља само у смрти. Сва она више воле живо ропство, него ли мртву слободу. И у томе лежи основ животне трагедије. У *Горском вијенцу*, с ово мало речи изражава Његош ту трагедију: „Земља стење а небеса ћуте“ (630). Николај наводи да је Његош могао да осети оно што цела природа осећа, но тако да својим осећањима натопи целу природу. Он осећа оно што цела земља осећа. Његова осећања увек носе универзални печат. „Он је могао бити репрезентант сваког бола. Он је трпео силно под трпљењем свију створења. Све уздахе око себе он је чуо и разумео. Он је чуо стењање целе планете наше, но – но није чуо одговор неба на то, - 'земља стење а небеса ћуте!'“ (Велимировић, 2013: 57–58)

Страшно је када у тријумфу, по крвавој арени, победу прославља не праведник но див. То је право јачег. (Велимировић, 2013: 46)

„Вук на овцу своје право има
ка тиранин на слаба човјека.“

Горски вијенац (616–617)

„Вук осећа снагу и глад. Према природном праву то су довољно отежавајуће околности за осуду овце на смрт. Глад вука осуђује овцу на смрт, а снага вука извршује пресуду. Однос тиранина према човеку је иста као вука према овци [...] Немоћ се губи испред моћи. Моћни и немоћни не могу упоредо да стоје. Нађу ли се у близини, углавном је немоћни жртва моћноме. Моћни храстови угуше младе шибље“ (Велимировић, 2013: 46–47), а:

„мањи поток у виши увире,
код увора своје име губи,
а на бријег морски обојица.“

Горски вијенац (794–796)

„И звјерад су исто као људи,
род свакоји своју вјеру има;
за кокошку и орла не питам,
но што стрепи лаф од гуске, кажи!“

Горски вијенац (802–805)

„Хумана душа песникова дубоко се узбуђује због оваквог положаја ствари у свету. Он мрзи тиранине. Он се гнуша моћи, која неће да зна за право слабијега.“ (Велимировић, 2013: 47)

„Коме право лежи у топузу
Трагови му смрде нечовјештвом.“

Горски вијенац (1155–1156)

Његош је подржавао победу која се заснивала на правди, а не на моћи. Важност победе правде над неправдом проналазимо и у следећим стиховима:

„Еј неправдо, да ме већ не буде!
Но дај Боже правду међу људе.“ (Његош, 2016: 1005)

Његош је разочаран јер зна да је чешћа победа неправде и моћи. Ево неколико стихова у којима се подржава право моћнијег и јачег. Скендер-ага наводи:

„А ја воли да надјача виши.
Рашта га је Бог вишега дао;
кад је виши, нека је и јачи!“

Горски вијенац (1207–1209)

„Јаки зуби и тврд орах сломе;
добра сабља топуз иза врата,
а камоли главу од купуса.“

Горски вијенац (1104–1106)

Док кнез Роган каже:

„И што ми је до њихове свађе –
а воли бих да надјача мањи;“

Горски вијенац (1204–1206)

О победи моћи над правдом Његош говори у писму Јеремију Гагићу (1830) у којем износи одговор на територијалну поделу манастира Стањевиће и за Маине. „Австрици знају, него они друго не раде ништа него да узму Црногорцима свеколико до врх планинах које могу они виђети с мора, а то ми се чини неће нигда бити приђе (него) Црној и кукавној Гори име не погине и затре се. А што опомињете, Ваше висикоблагородије, да они неће неправду учинити, вјерујте ми да хоће и да друго ништа власт которска не ради него да покоље Црногорце с околиком бококоторском, за што не бих вјеровао да нијесам те прове видео и каже: Чија је сила, тога је и правда.“ (Његош, 2016: 1013)

Из вековног искуства познато је да Бог некима даје више него другима. Божју промисао тешко сазнајемо. Иако су сви људи пред Богом једнаки јер је Бог „апсолутна љубав“ који своју најмилију врсту највише воли, у човеку се често јавља унутрашњи немир узрокован неједнакошћу и неправдом међу људима. Човек често поставља питање: Зашто Бог чини неправду људима, чак и онима који су праведни према другоме? Откуд неправда и зло у свету? На ово Јеротић одговара да у човеку никада не би требало да постоји сумња у Бога јер Бог је „апсолутна љубав“ и као такав човеку не чини неправду, док човек који чини себи неправду, невољу или зло, некад истовремено то чини и другом човеку. (Јеротић, 2018: 103)

Његош би волео да слабији надјача јачега. У овоме се узда у страх који „не улева увек само јачи, но често и слабији“ (Велимировић, 2013: 52). Људе страх често понижава. Често их наводи на недостојна дела, на ропско ласкање тиранима, на софистичко извртање морала. Зато и вели владика Данило у *Горском вијенцу* да „страх животу често образ каља“ (769). „Страх је за живот скопчан као и одбрана. У страху се сва створења рађају, у страху живе и у страху умиру. Стах прати живот тако нераздвојно као сенка. Страх не улева увек само јачи,

но често и слабији [...] шушањ лишћа често наодреши вуку длаку.“ (Велимировић, 2013: 52) Страх је некада помоћник у животу, али често и у смрти. Николај наводи да природа улива безгранични страх у сав свој пород. Тим страхом она тиранише и плаши сваки живот од рођења до смрти. Цео хоризонт нашега живота испуњен је ужасом. Наша судба садржи мрак и страх. (Велимировић, 2013: 52)

Његош следећим стиховима проклиње ону силу, која је узрок страху људском те нарушава законе Божје:

„Бог убио ту беспутну силу
која твоје попире законе,
која пуни мраком и ужасом
наш оризонт и нашу судбину!“

Луча микрокозма (I, 27–30)

Инспирисан стиховима *Луче микрокозма* Николај закључује да „страх од зла загорчава сваки живот, нарочито страх од смрти, ове „тиранства царица“ (VI, 66) која је изведена „из мрачне тамнице“ (VI, 61) и пуштена на земљу међу људе и остала жива бића.“ (Велимировић, 2013: 52) Људи узалудно траже порекло зла у човеку и у природи. Зло није од Бога јер:

„зло се трпи од страха горега“

Горски вијенац (538)

„Неизвесност спада у највећа зла. Трпећи зло све живо очекује ослобађање од зла и нада се у срећнији живот, но не само с оне стране гроба, но и с ове. Све живо уздише под јармом трпљења, но све живи надом у скори долазак среће [...] Без рата и напора, егзистенција у миру и засићености, то је циљ, жудња свега што живи. И сви желе тај циљ и надају се достићи га у овом животу. Каква илузија! [...] Овај живот је непомирљив с миром и засићеношћу. То би сваки разум могао лако да сазна, кад би свако срце допустило то сазнање. [...] Овај свет је глад и рат. То је свет нужде и недовољства.“ (Велимировић, 2013: 53)

„нико срећан и нико довољан
нико миран и нико спокојан“

Горски вијенац (2517–2518)

С друге стране, Николај казује да Његош „дубоко осећа природну неминовност, по којој право најрадије у топузу јачега обитава [...] Нема милости за оног ко подлегне у борби“ (Велимировић, 2013: 47), јер:

„коме прсне чело куку њему!
Јаје здраво добије сломљено.“

Горски вијенац (938–939)

„Колико моћи онолико и права. То је аксиома природног царства.“ (Велимировић, 2013: 48) Борити се са слабијим или јачим није природно. У таквој борби неизоставна је неправда и победа јачег, а не праведног. Његош је подржавао борбу која је праведна. Међутим, по њему, побеђују моћнији, а не праведнији. Бог тако жели јер сматра да је у том тренутку тако најбоље. Његош све ставља у зависност од Бога и наводи:

„Над свом овом грдном мјешавином
опет умна сила торжествује;
не пушта се да је зло поб'једи,
искру гаси, а змију у глави.“

Горски вијенац (2311–2314)

Његошев Бог је творац света. Владика Његош верује у победу добра. Он се уздаје у Божју помоћ и правду. У писму Мехмеду Решид-паши (1832) наводи: „Што ли нам пак сада пријетите да ћете на нас силну војску послати и нас све истријебити, то само је у руци свемогућег Бога, који управља судбом човјечијом и, колико се год Ви уздате на своју силу, толико се и ми уздамо на божију, која нас је за толико вријеме бранила да нас неће ни сада оставити. [...] И ако Ви на нас нападнете, ми ћемо принуђени бити бранити нашу слободу и независност, коју су и наши прађедови бранили и многи жртвом постали. Тако исто и ми сви јединодушно пролићемо нашу посљедњу капљу крви за вјеру, слободу и независност [...]“ (Његош, 2016: 1025) Његош даље наводи да „Црногорци ради су ви до посљедњег погребсти себе под развалинама својијех кућах и со тијем оставити потомству свједочанство гробовијех крстах да су пострадали за вјеру и отечество неголи потпасти под иго туђег ропства.“ (Његош, 2016: 1026)

Његош није хулио на Бога због тешке судбине свог народа. Био је чест сведок да јачи и моћнији побеђују. Веровао је у једног Бога и да је све што се дешава по Његовој одлуци најбоље у датом тренутку за његова најдража бића, односно људе. Веру у Господа није изгубио чак ни у болести која га је учинила беспомоћним.

8.3. О рату

Историја људског рода изобилује у ратовима, појединачним убиствима, па и у самоубиствима. Његош је патио због честих ратова, борби и сукоба. Веровао је да ће једног дана Христова права љубав и истинска правда да завладају међу разним хришћанским заједницама и црквама. Владика је веровао да ће људи кад тад увидети да је без Христа све само привид, илузија и разочарење. Борба за земаљски живот и славу нема смисла. Борба за Христов крст и Православље је једина права борба, како каже Владика Данило:

„Удри крста, за образ јуначки,
ко гођ паше свијетло оружје,
ко гођ чује срце у прсима!
Хулитеље имена Христова
да крстимо водом али крвљу!“

Горски вијенац (668–672)

Борити се и ако треба страдати за веру и ако треба умрети за верске принципе јер треба да смо свесни да је „страдање крста добродјетел“ (2324), наводи Његош у *Горском вијенцу*.

Његошева жива бића се боре за опстанак у органском свету. Та борба се своди на највећу борбу, а то је рат. „Св'јет је овај тиран тиранину“ (2499), наводи у *Горском вијенцу* те сви који желе да опстану морају изаћи на бојно поље и показати своје умеће ратовања. Када

говоримо о борби приметно је да из ње само један излази као победилац, док је онај који остане на бојном пољу побеђени. Код Његоша се жива бића боре између себе, док је код Дарвина заступљена још једна врста борбе, а то је са самом природом. Ово друго је код Његоша видљиво у односу човека према природи. Дарвин каже да се реч борба може употребити у општем и пренесеном значењу. Она обухвата борбу између два пса у доба оскудице хране, али исто тако, она обухвата и борбу биљке са сушом у пустињи.²⁸ (Darvin, 1859: 62) Дарвин наглашава да је неопходна борба за опстанак међу живим бићима. Његош потврђује непрестану борбу између живих бића, „док је она најсложенија у човеку као трочланом бићу (духовном, душевном и телесном)“ (Јеротић, 2019а: 295). Човек се бори између добра и зла, вере и знања, свесног и несвесног.

Рат је неопходно средство, којим се природа у бићу, дакле, и у лепоти, одржава. „Природа неће мир и засићеност, природа хоће рат. Јер само ратом она се обнавља, само борбом одржава се њена вечита младост и лепота, само ратом и борбом она живи. Она не може да учини децу срећном, јер не може да изврши над собом самоубиство.“ (Велимировић, 2013: 54)

„Живот и рат то су синоними.“ (Велимировић, 2013: 48) Живети у овом свету значи, свесно или несвесно, ратовати. Нема пасивних посматрача. Ко год учествује у животу, учествује самим тим у рату. На поглед ове страшне позорнице Његош за час заборавља онај први, хармонични, савршени, утисак природе, а то је њена лепота. Он види само бруталност природе, нехармонију, борбу, неслогу и неблаженство свих бића. „Добар рат ратовах“ (1Тим 1, 18) закључује апостол Павле у *Светом писму*.

Шта може бити пакленије од рата коме се не види ни почетак, а ни крај? Шта има пакленије и горе од једног света, који је поприште рата „свију против свију“? Свет је овај, како се наводи у *Горском вијенцу* „состав паклене неслоге“ (2501). У њему је непрестана борба сваког и свега. Његош говори о борби у природи између таме и светла, топлог и хладног, мора и пучине. Између осталих у свету ратује и душа са телом, али и духови са небесима.

„у њ ратују душа са тијелом,
у њ ратује море с бреговима,
у њ ратују зима и топлина,
у њ ратују вјетри с вјетровима,
у њ ратује народ с народом,
у њ ратује човјек с човјеком,
у њ ратују дневи са ноћима,
у њ ратују дуси с небесима.
[...]
Нико срећан, а нико довољан,
нико миран, а нико спокојан.“

Горски вијенац (2503–2518)

²⁸ *The Origin of Species by means of natural selection*: „I should premise that I use the term Struggle for Existence in a large and metaphorical sense, including dependence od one being on another, and including (which is more important) not only the life od the individual, but success in leaving progeny. Two canine animals in a time of dearth, may be truly said to struggle with each other which shall get food and live. But a plant on the edge of a desert is said to struggle for life against the drought, though more property is should be said to be dependent on the moisture“

За непрестану борбу коју је Његош описао у претходно наведеним стиховима човек је одувек знао. Она је неминовна и неопходна за опстанак. То је борба Добра и Зла, Хаоса и Реда, Бога и Сатане. Једном речју то је борба између две супротне силе у природи и у човеку.

8.4. Каин и Авел

„Прва човечја крв, генерале, која је злочиначки просута на земљи, била је крв брата. То је симболично за све злочине човека над човеком до краја историје. И последња човечија крв која буде просута на земљи биће опет крв брата. [...] Браћа по крви нису увек браћа по духу.“ (Велимировић, 2016г: 192) У Каину и Авелу била је иста крв али не и исти дух, братска крв али не и братски дух. Јер док је Авелев дух био осветљен Богом, дух Каинов био је помрачен завишћу и Сатаном. „Каин се расрди веома, и лице му се промијени“ (1Мој 4, 6), тј. потамни му и лице од помрачења духа. „Али кад бијашу у пољу, скочи Каин на Авеља, брата својега, и уби га“ (1Мој 4, 8). „Тиме се на земљи отворила историја греха људи под називом: братоубиство. Братоубиством из зависти!“ (Велимировић, 2016г: 193) „Опомена је свима нама да је убица не само 'међу нама', него чешће 'у нама'.“ (Јеротић, 2019а: 301) О првом братоубиству Његош пише у *Лучи микрокозма*.

„Послијед сам с ужасом видио
прву браћу те су помиљела,
плод љубави први божествене,
родитељску премилу утјеху,
царе мира једног цијелога,
ђе са крвљу братоубиственом
младо лице земље отроваше.
Злобо клета, да те бог убије!
Зла поразо родитељске душе!
Зла предсказо отровне судбине!

Прва се је крвљу осквернила
безакона рука Каинова,
првога је сунце видијело
убојицу Каина на земљи,
родитељах првијех проклетство
на првога излило се сина.“

Луча микрокозма (VI, 221–236)

Након Каиновог чина братоубиства, на живот његових наследника одразиће ће се проклетство те ће испаштати током земаљског живота. С тим у вези Његош подсећа да је од постанка света:

„Из сјемена Каинова
ненавист ти духокужна
земаљског је бесмртија.“

На завидника (19–21)

Шеста Божја заповест гласи: „Не убиј.“ (5Мој 5, 17) Шта то преовладава у човеку да убије другог човека, било то нагло или смишљено и планирано? Јеротић наводи да је за убиство присутно неколико разлога. Човек убија да би себи потврдио сопствену моћ; убија из осветољубивости; услед конфликтних ситуација у породици; у афекту беса, генетске предиспозиције за убиство; из завидљивости; из страха да не буде убијен; ово су само неки узроци убиства у људском свету. (Јеротић, 2019а: 296–301)

Бог је дао живот од свога живота свим створеним бићима. Онај ко се дрзне да уништи нечији живот мора да зна да једино Бог има право неке да узме живот. Људима није дозвољено да одузимају живот једни другима. То право има једино Бог. Николај Велимировић наводи да су људи привремени носиоци Божјег живота у себи. Ако људи не траже накнаду за нечији живот, Бог ће је тражити. Ако људи и забораве нечије убиство, Бог не заборавља. (Велимировић, 2016в: 477)

Човек без Бога више је демон него човек. Он је, као такав, у стању да учини и најгори грех. Они који се одричу Бога, одричу се и љубави јер је „исток љубави у Богу“ (Велимировић, 2016д: 30). У душу неверника лако ће се уселити мржња која трује појединца и друштво, а самим тим човека наводи на погрешан пут. Није тешко одлучити се на убиство ако је људска душа задојена мржњом и ако њом влада Сатана, а не Бог. „Каин бјеше од нечастивога и закла брата својега. А због чега га закла? Јер дјела његова бијаху зла, а брата му праведна.“ (1Јн 3, 12) Зато „не чудите се браћо моја, ако вас свијет мрзи“ (1Јн 3, 13). „Онај ко не љуби брата остаје у смрти. Сваки који мрзи брата својега јесте човјекоубица који нема вјечни живот.“ (1Јн 3, 14–15)

Рат човека против човека последица је рата човека против Бога. Након што се супроставио Богу, Сатана је прогнан из Божјег блаженства. Његова завист према Богу, ни након живота у Аду, није угашена. Тако ни Бог у Каину, ни у његовим потомцима није угасио зло.

„Каиновим безбројним потомцима
злом свакијем земљу испунише,
гр'јех им диза море над горама,
ал' им злоће искру не погаси!“

Луча микрокозма (VI, 237–240)

Убиство Авеља води се као последњи преступ који је уследио као последица онога првога, још и као казна за онај први – казна Адаму и Еви. Грех човека према човеку јавља као последица греха човека према Богу. Или уколико говоримо о рату, то значи да се рат човека против човека јавља као последица рата човека против Бога.

Да Свевишњи Творац није милошћу Својом ублажавао пожар, разбуктан грехом, људски би род био уништен још у првом историјском колону. Но милост је Творчева прво спречила освету над братоубицом Каином, а потом дала утеху несрећним родитељима кроз трећег сина, Сита. „Овај први почетак свих следећих ратова у светлости Светога Писма Божјега чита се овако: Постоји један неумитан закон греха; Рат родитеља противу Бога продужују деца ратом један против другог; Милост Творчева ублажава закон греха и тиме омогућава продужење рода људског на земљи.“ (Велимировић, 2016г: 192–193)

8.5. Гордост, завист, охолост и похлепа као узроци рата

Људи чешће узимају учешће у људској несрећи тј. жалости него ли у срећи и радости. Узрок томе Николај проналази у зависти. „Завист је мржња, уколико човека тако испуњава да се он жалости због среће другог, а, напротив, да се радује злу другог.“ (Спиноза, 1983: 163) „Завист је сатански усев, који ако се не ишчупа на почетку затрује и пропасти сву душу човекову. Љубав је огањ, који сагорева завист. И ничим се завист не може сагорети ни искоренити осим љубављу.“ (Велимировић, 2016ж: 354) Сатанска завист, која је расхладила љубав прародитеља људских према Створитељу, расхладила је и љубав њиховога првога сина према брату његовом. Његош је огорчен развојем људске злобе која људима не чини и не доноси ништа добро.

„О сљепоћом опојена злобо,
о зла жртво душе изгубљене,
рат сте дигли на свемогућега!“

Луца микрокозма (V, 41–43)

Исто тако, Николај говори о охолости која је највећа препрека љубави. „Рађању овог злог порода охолости помажу научници, који говоре: човек је син мајмуна, те син не може далеко да оде од свог оца, као што ивер не пада далеко од кладе. [...] Како избећи рат? Треба посећи охолост, злу мајку, да не би више рађала злу децу. А имам само један једини мач, који може посећи охолост. То је мач Христов. Ко од младих људи нађе тај мач и посече охолост у себи, тај је учинио много за светски мир. Чим буде посекао охолост, одмах ће доћи до сазнања, да човек није син мајмунски него син Божји. И све ће му бити јасно, шта даље треба радити.“ (Велимировић, 2016ж: 173–174) Охолост и љубав не могу становати заједно у једном срцу.

По речима владике Николаја „главни узрок рата јесте у охолости човека према човеку и у охолости народа према народу“. (Велимировић, 2016ж: 173) Разлог за овакву изјаву Николај налази у томе што се „од охолости помрачава ум, те људи не виде Бога. А чим људи изгубе Бога из вида, губе и свест о томе, да је сваки човек сваком човеку брат. И тада охолост почиње да рађа многобројну злу децу своју у духу човечијем. А имена њене дече јесу ова:

Ја сам бољи од других људи,
ја сам јачи од других људи,
ја треба да будем богатији од других људи [...]"

(Велимировић, 2016ж: 173)

„У процесу развоја човека, његовог физичког и психичког бића, од детињства до зрелог доба, гордост је природно 'урачуната' у развој самосвести, у сам ток образовања дететовог Ја.“ (Јеротић, 2019а: 30) По Јеротићу, почетак освешћивања себе као индивидуе за будућу личност може даље да се развија, у току будућег живота детета, у два правца. Први је ка обожењу и добровољном служењу Богу, а други је Сатанин пут који Божји лик у себи изопачује у луциферску гордост водећи у пропаст свесног богоотпадника. (Јеротић, 2019а: 30–31) „Почетак гордости је тамо где се завршава славољубље. [...] А крај, то је одбацивање Божје помоћи, уздање у своје сопствене снаге, демоски наравно.“ (Лествичник 1997: 177)

Из гордости и зависти произилази гнев. „Гневимо се најчешће на слабијег, утолико више уколикосмо покорни удварачи онима који су од нас јачи. Правдамо свој гнев својом

природом, или неразумевањем, незахвалношћу и непослушношћу других људи према нама. [...] Нема, једном речју, никакве сумње да је гнев знак наше велике гордости.“ (Јеротић, 2019а: 37) „Горд човек је по правилу и гневан човек, и тако несрећно удружује у себи два греха, некад и три (завист).“ (Јеротић, 2019а: 61) „Гњевите се, али не гријешите; сунце да не зађе у гњеву вашем.“ (Еф 4, 26) Јеротић наводи да су гордост, завист и гнев страсти „срасле са људском природом, и да нема човека, ни најправеднијег, који није повремено њихов роб.“ (Јеротић, 2019а: 40)

Човек је биће које греша и које се каје, које поново греша и опет се каје. Неки људи сматрају да својим поступцима не чине грех и да су као такви безгрешни. Они се не кају јер немају разлог за то. Овакве људе Јеротић назива гордим²⁹. Јеротић дели мишљење готово свих Отаца Цркве да је гордост „најтежа и најпогубнија страст“. Гордост је садржана у сваком од седам смртних грехова те је због тога тешко борити се са њом. (Јеротић, 2019а: 28)

Гордост је велики грех. Њоме су отпали Сатана, Адам из раја, али и човек пада из дана у дан. У свету у којем тренутно живимо влада ужасна тескоба. Нико нема довољно места, свакоме нешто смета, нико да се по својој вољи опружи, а да се са својим суседом не судари. Гордост људима доноси само несрећу. Његош се свима онима који у себи гаје гордост, мржњу и завист обраћа следећим стиховима:

„Отровношћу надојена душа
и завишћу сл'јепом запаљена
- рече творац војеначалница –
пут истине нигда виђет неће
ни вкусити среће бесмртне.
Ко правдине попире законе,
каратеља има ужаснога;“

Луча микрокозма (III, 321–330)

Душа која је „надојена“ отровном завишћу никада неће стићи до царства небеског и неће задобити бесмртност. Свако жели за себе оно што другом треба, свако хоће за себе да, а за друге не. Завист и похлепа не воде ничему добром. Отуда судар и рат које Његош описује следећим стиховима:

„Враг небесни са сл'јепом јарошћу
све једнако битку продужује
и све жешћу и очајанију.
Он ужасне примјере храбрости
казиваше на попришту бојном;
око њега страшне мјешаније
представљаху туште бесмртниках.
Трудно бјеше неба отпадника
и војене његове полкове
надвладати у крвавој битки.“

Луча микрокозма (V, 151–160)

На основу претходно наведених запажања у овом делу рада поставићемо питање: Зашто Бог не спречи рат? Николај одговара следеће: „Бог је прописао опширан рецепт противу рата. Тај рецепт налази се записан и у Старом и у Новом Завету. Но људи су

²⁹ Погледати: Владан Јеротић, *О греху, о кајању и о праштању*, 2019а, стр. 19–20.

примили тај рецепт Божији против рата, примили и одбацили. Ко је онда крив за рат? Свакако Бог није. Кад људи замене Божји закон својим законом, и Божју вољу својом вољом, и Божји разум својим разумом, онда мора доћи до рата. Јер у Бога је један и увек исти разум. Код људи су пак разни и супротни закони, разне и супротне воље и жеље, разне и супротне мисли и умишљаји. А те супротности морају довести до рата. Али Бог неће да поступа са људима као са мртвима и неразумним машинама. Бог ће да нагони људе силом на добар пут. Христос је откривач воље Божје и разума божјег.“ (Велимировић, 2016е: 690–691) У *Светом писму* се каже: „Блажени миротворци, јер ће се синови Божији назвати.“ (Мт 5, 9) „Бог је миротворац, чим тражи од својих синова да и они буду миротворци. Бог наш није Бог силе и немира него Бог љубави, мира и разума.“ (Велимировић, 2016е: 691)

На нашој планети срећа је непозната ствар. Нема непомућене среће на овом свету. Има момената који се у животу називају срећом али оно што је потом дошло помрачило је оне ретке моменте и загорчало ово задовољство. Зато Његош каже:

„Чашу меда још нико не попи
што је чашом жучи не загорча.“

Горски вијенац (563–564)

На основу претходно изнетих Његошевих стихова, Николај запажа да горчина прати сласт овога света будно и ревносно. Нико се још није напио чисте сласти, без горчине. (Велимировић, 2013: 55) То нас ни мало не чуди зато што је пролазан свет препун љубави, хуманости, доброте, али и злобе, гордости и зависти. Све што није од Бога изазива немир и борбу у људима. Овакви људи не владају собом. Сатана је њихов вођа.

9. Човек – Боголикост и пад из раја

9.1. Човек – дело Божје

По учењу старозаветног монотеизма човек је последње дело Божје у низу стварања. Он је последње живо биће које се појавило, односно које је Бог створио. У *Лучи микрокозма* наводи се да „твар је творца човек изабрана“ (133). Најпре је Бог припремио царство земаљско, да би затим уследило и показивање цара. У то царство Бог је поставио свакако богатство. Под богатством мислимо првенствено на разноликост света биљака и животиња.

То што је човек последња Божја творевина не значи да је био презрен и одбачен, него зато што је призван да одмах постане цар свему до тад створеном. Ово запажање проналазимо у Његошевом опису човека:

„Ја се земље цар називам,
ја се гордим и поносим
јер врх свега земног владам;
ја с природом често ратим,
поблеђавам треск громовах,
побјеђавам звук вјетровах
и сињег лјутост мора“

Црногорац к свемогућем Богу (76–82)

Потврду за овакав закључак налазимо и у *Светом писму* у коме се наводи да је Господ човека „поставио да господари над дјелима руку својих“ и још наводи да је „све метнуо под ноге његове. Овце и волове све, и дивље звјериње, птице небеске и рибе морске, што год иде морским путовима.“ (Пс 8, 6–8) Нешто слично налазимо и у Мојсијевом обраћању: „И све звијери земаљске и све птице небеске и све што иде по земљи и све рибе морске нека вас се боје и страше; све је предано у ваше руке.“ (1Мој 9, 2)

„Све што је моћни творац позвао у биће, појавило се тако савршено, како је он желео. Иако је саздан и уобличен од земаљске прашине то не показује невредност или малу вредност човека. За човека је пре понос што је саздан од исте материје из које и сунце и звезде.“ (Велимировић, 2016а: 496) Човек је створен за живот, а не за смрт. Човек је једино биће на овом свету које је створено по слици Божјој. Самом чињеницом да је створен по лику Божјем, он је назначен за бесмртност и вечно блаженство. У овоме је смисао постојања човека. „И рече Бог: Да начинимо човека по својему обличју, као што смо, који ће бити господар од риба морских и од птица небеских и од стоке и од целе земље и од свијех животиња што се мичу по земљи.“ (1Мој 1, 26)

Човеку је било све потчињено, све што је живо, све му је дато у руке. Све му је дато да му служи. Да је човек за Његоша цар над свим живим бићима и да влада земаљским царством, потврђују између осталих стихови:

„ја над лјутим лафом, тигром
и над свијем животнима
мора, земље и воздуха
владам умом и царујем, -
све с' то мене покорава,

све ми с' клања и служи ме.“

Црногорац к свемогућем Богу (88–93)

За Његоша, човек је, како наводи у песми *На завидника*, само „трунка мала“ (8). У песми *Химна ноћи* Његош човека представља као „атом у простору“ (100). „Човек је умно зрно, бачен у прозачну бразду времена, но бесмртност његову сазријевају другога сунца луче.“ (Његош, 2016: 1007) У Његошевом опису у *Лучи микрокозма* Господ је човеку подарио хитрост и лукавство „само теке да је члан достојни / на земаљски сајам несмислени“ (82–83). У даљем опису човека Његош наводи:

„воље му је основ положена
на крилима непостојаности;
жеља му је страстих ужаснијех
побудитељ, руковођа сл'јепи;“

Луча микрокозма (84–87)

Без сумње, човек је створен да влада земаљским царством. Бог је човека „учинио мало мањег од анђела, славом и чашћу вјенчао га“ (Пс 8, 5). За Његоша је човек „минут бића, а вјечност ништожности.“ (Његош, 2016: 1006) Он је „немирни атом, трунак, занешени из некаква вишег свијета, но ништожношћу заробјен и у њене вјеси постављен.“ (Његош, 2016: 1007)

По Николајевим речима човек је, пре него што је згрешио, био раван Божјим анђелима и у моћи и у чистоти и лепоти. (Велимировић, 2016ј: 482–483) Слично запажање проналазимо код Његоша који наводи следеће стихове:

„Лице смртно на земљи човјека
прилично ће бити ангелскоме.“

Луча микрокозма (VI, 81–82)

Као што је човек, тако су и анђели постали Божјом заслугом. Они су дело Господа јер како Његош наводи:

„На свакоме лицу ангелскоме
совршенство блиста створитеља
и прелесна Божја поезија;“

Луча микрокозма (II, 105–107)

Бесмртност и вечност су особине које поседују анђели, док је човек ове особине изгубио након што се супроставио Богу у преегзистенцији док је уживао у Његовом царству. Његош наводи у *Лучи микрокозма* да они „уживају бесмртну насладу“ (II, 96) у божијем гнезду попут „уредна јата разасути“ (II, 99) и „по небесној благодатној сфери“ (II, 100). Човек „смртни не зна вообразит“ (II, 97). Он тежи бесмртности и вечности коју је некада поседовао. За Његоша су анђели „Славословни ликови“ (II, 91) који:

„на безбројне хоре, легионе
усијати у блажена поља,
расхорена слаткогласијама
и химнама вјечите љубови.“

Генерације научника иза нас непрестано мучи питање настанка човека или како се наводи у *Лучи микрокозма* „атома једног мислећег“ (I, 208). Човек није створен као остала жива бића, него посебним стваралачким актом Божјим. Тело му је Бог начинио од земље, а дух који га оживљава удахнут му је непосредно од Бога. „А створи Господ Бог човјека од праха земаљскога, и дуну му у нос дух животни; и поста човјек душа жива.“ (1Мој 2, 7) Владика Николај (Велимировић, 2016з: 718) у песми *Стварање света* наводи слично запажање. По њему Бог је посредно и непосредно учествовао у стварању човека. Посредно тако што је „од земаљског блата мека“ (20) створио тело човеку, а непосредно када је од Себе удахнуо у њега дух животни, „дах му дуну од свог лика“ (22). На овакав начин је Бог човеку дао живот. Тако је човек постао душа жива. (Велимировић, 2016ђ: 17) Овим је човек постао слика и прилика Господа.

„Библија од почетка повезује тесно Човека и Земљу: први човек је 'од земље' – 'Адамах' и име саме земље је 'Адама'.“ (Јевтић, 2004б: 73) „Први човјек Адам постаде душа жива, а последњи Адам дух који оживљује.“ (1Кор 15, 45) Из свега изнетог поставља се питање: Да ли је човек настао од мајмуна или га је Бог створи?

9.2. Бог је створио човека кратког ума

Бог је створио човека као једино умно биће које ће да царује над свим осталим живим бићима. „Човек је једино живо биће које је свесно и самосвесно.“ (Јеротић, 2019а: 103) Упркос свим научним открићима и дивљењу човека човеку докле је напредовала наука у својим подухватима, човеков ум је „ограничен“. Он је „неспособан“ да сагледа тајне овог света. Свако научно откриће десило се и десило се јер Господ тако жели. Ако Господ буде желео да нам открије тајну нашег порекла, учиниће то. Као што је открио Сина Свог и показао га свету.

У Његошевом поређењу човечији ум је толико кратак да:

„свеколике умне главе
што су досад на св'јет биле
и посаде те се роде
да у једно перо слију
силу мислих највишијех,
не би знале черте повућ
нити р'јечи уписати
о твојему величаству.“

Црногорац к свемогућем Богу (40–47)

Зато се Његош у песми *Црногорац к свемогућем Богу* пита: „ко ће те описати, / ко ли умом обузети“ (136–137), јер:

„Ум си кратак дало чојку,
не може те ни назрети,
а камоли видијети,
већ ум лети чојка слијеп

по простору бескрајноме
тражећ св'јетло по тавнини
како сова у мрак ноћни.“

Црногорац к свемогућем Богу (138–144)

Човек који бежи од Господа личи једино на звер. Човек без Бога је и без ума. Ову чињеницу нам потврђује Његош стиховима:

„Без теб' не би свјетлост,
душа ум имала,
већ би човјек био
звијеру подобан.“

Добродјетель (13–16)

Зато Његош свом народу жели „здрав разум“ како би њихов ум био довољно „бистар“ да не подлегне под утицај ђавола и учини неки грех. Овим би човек на своја поколења само „навукао“ патњу и несрећу. Зато нас Његош учи да праведно поступамо како би деца своје родитеље учинили достојним славе.

„Бог ти умне силе обновио,
да напредно к дичној цјели ступаш,
умним в'јенцем да окитиш матер,
којега је досад попирала
мрачна глупост нечистим ногама.“

Поздрав роду на ново љето (3–7)

„Свако створење Божије велика је тајна, запечаћена са много печата. Тек што се један печат скине, други се јавља. Никад ум човечји, сам по себи без Творчеве помоћи неће моћи сломити последњи печат на тајни ма којег бића и ма које ствари у природи.“ (Велимировић, 2016ј: 243) Јер „ум је људски 'кратак', 'кратковид', док је Бог 'ум без границе', 'биће бесконачно', 'ствар превисока', 'дубина неизмјерна', 'висота недолећна'.“ (Велимировић, 2013: 123) Човечји ум не може у потпуности да спозна Господа зато што нам је Бог подарио „кратковидни ум“, како Његош наводи:

„Ум је само један без границе,
сви су други кратковидни уми.“

Луча микрокозма (III, 199–200)

Његош истражује судбину човека, покушава да сазна истину од „земаљских мудраца“, али све је узалуд. Бог нам је себе довољно открио преко својих пророка, Исуса Христа, Старог и Новог завета. Међутим, човеку то није довољно. У *Лучи микрокозма* пише да све доказе које човек има „непостојност колеба ужасна“ (65) јер:

„све њих мисли наједно сабране
друго ништа не представљају ми
до кроз мраке жедно тумарање,
до нијеомог једног нарјеченија,
до погледа с мраком угашена.“

Човек има потребу и жељу да сазна своје порекло, да открије место где је некада живео и одакле је доспео на земљу. Адам је лишен сећања на „блажено жилиште“, Бог је заповедио да му:

„ни једна најмања частица
у душе им од њег' не остане,
ка да небо нијесу гледали.“

Луча микрокозма (VI, 38–40)

Човек има потребу да упозна Бога како би веровао у њега. Његош је у томе успео. Он се уздигао до Божје палате и добио одговоре на сва питања која су га до тад мучила. Његош у *Лучи микрокозма* даје опис нестварног путовања у Божју палату. Он путује на „зефирним крилима“ (II, 301) до „једнога источника малог“ (II, 303) где анђео саветује Владиду:

„Ту ти сједи и воде се напиј
са бистрога тога источника;
она ће ти управо открити
страшну судбу твога паденија!“

Луча микрокозма (II, 304–307)

Господ ће људима оставити само једну искру ума како би знали да земља није њихова првобитна колевка, и само једну искра, како не би знали, где је та колевка. Тешки сан заборава обузео је човека. Тешким сном успаван, човек се не сећамо свога првога живота и рајске лепоте. У *Лучи микрокозма* човек се „сјећа прве своје славе“ (11).

„Он снијева пресретње блаженство;
ал' његови снови и сјећања
крију му се јако од погледа,
бјеже хитро у мрачним врстама
у летопис опширни вјечности;
само што му тамнијем проласком
траг жалости на душу оставе,
те се трза бадава из ланца,
да за собом проникне мрачности.“

Луча микрокозма (12–20)

Човек непрекидно размишља о томе да ли постоји нешто након смрти, неки други живот и одакле човек на земљи. „Упознај самог себе“ натпис је који је стајао на древном Делфијском пророчишту. Свако ко жели да сазна нешто о будућности нека прво упозна себе. Кроз историју човечанства су нам познати епохални проналасци барута, атома и сличних проналазака. Чему сви откривени проналасци кад их човек користи на своју штету, кад их употребљава на зло, а не на добро? Како год да судимо човеку, било као човеку који је дело еволуције или уколико посматрамо из хришћанског угла човек је створен по лику Божјем, једно је сигурно и Његош је то сасвим тачно рекао. Тајна човековог постојања и порекла је недоступна људском сазнању, јер како Његош каже:

„С точке сваке погледај човјека,
како хоћеш суди о човјеку –

тајна чојку човјек је највиша.“

Луча микрокозма (131–133)

Сличну идеју налазимо код владике Николаја Велимировића (Велимировић, 2016з: 656) у песми *Оче*:

„Оче, Ти једини тајну моју знадеш,
кључ од тајне моје ти, Оче, имадеш.
Оче, ја сам тајна за мене највећа,
Оче, ја сам чирак, Ти на њему свећа.“

Оче (1–4)

Судбина људи и читавог народа је велика тајна. Човек покушава на све начине да открије тајну свог порекла. Човека мучи питање његовог постанка. Одакле човек на земљи и за какву казну својих предака испашта? Створитељ нуди одговор људима на све тајне које га муче, а о којима ништа не зна и нити ће сазнати док је на земљи. Његош се залаже да су кључеви тајанствених судбина људи у гробу. Те ће тако човек након смри открити своју судбину.

„Човјек бачен под облачну сферу –
прима л' овдје оба зачатија?
Је л' му овдје двострука колевка?
Је л' му земља творцем одређена
за наказу какву таинствену,
ал' награду бурну и времену,
ал' расадник духовног блаженства?
Ах, ово је највиша таина
и духовне најстрашније буре –
овога су у гробу кључеви.“

Луча микрокозма (21–30)

У сазнању своје немоћи, Владика се обраћа Богу скрушено и с молитвом:

„Свети, тајни, царствујући,
ума мога слаба хитрост
твог суштаства величанство
кадро није исл'једити.“

Вечерња молитва (57–60)

Човеку је остављена нада, али и сумња како је Његош говорио. Човекове наде су непостојане:

„кад помисле да су их пристигли,
онда ће им даље измакнути.“

Луча микрокозма (VI, 72–73)

Господ је људима дао љубав, веру и наду које не смеју да изгубе док су на Земљи јер без њих човек прибегава греху. Човек никада не сме да посумља у Божју правду и осуду јер Бог је милостив према праведницима и искреним верницима.

9.3. Човек је створен по лику Божјем

Поред тога што је господар свим живим бићима и свему на земљи, човек је истовремено окарактерисан и ликом Божјим јер је створен по слици Божјој. „Бог је по својему обличју створио човека“, пише у *Светом писму* (1Мој 9, 6). Човек „носи у себи неутуђиву слику и прилику Бога, и то као личност и као заједница људског рода. Позив му је и мисија на Земљи да постане Син Божји, а земљу да учини Рајем – својим, али и Божјим, стаништем и домом. То је човеку била задата божанска Икономија.“ (Јевтић, 2004б: 73)

За Његоша је човек централно биће свега створеног који тек у садејству са Богом у Христу остварује своју пуноћу и смисао живота. Његош верује да човек има сличности са Богом и да је због тога поносан, али и помало сујетан:

„Неизвјестан, ал' се гордим
што са тобом својства имам.“

Црногорац к свемогућем Богу (54–55)

Човек у Његошевом делу није дат као човек за себе и по себи, већ је дат као неодвојива карика Бога и свега створеног. Питање човека и Бога је недељиво јер је човек створен по слици Божјој. Због тога што је створен по слици Божјој и од Бога човека богосаздана природа у суштини својој је добра, јер је боголика. Али то не искључује „адско наслеђе“ које руководи негативним особинама попут зависти, мржње, охолости и злобе:

„злоћа, завист, адско наслеђе,
ово чојка ниже скота ставља“

Луча микрокозма (88–89)

Човек је створен од Бога као лично, разумно, слободно и друштвено биће. Његош наводи да је човек „умно зрно, бачен у прозачну бразду времена, но бесмртност његову сазријевају другога сунца луче“ (Његош, 2016: 1007). Човек је својим падом изгубио бесмртност и вечност. Бог га је осудио на пролазност, на живот у сећању и на време које брзо тече и пролази.

За Николаја је човек мислећа трска која је због тога што је једино мислеће створење Божје у ствари и „најнесрећнији“. (Велимировић, 2013: 77) Човек мислима лута и покушава да открије разлог свог пада на земљу, своје порекло, судбину, али и многе друге тајне. Несрећан је јер су сви покушаји да пронађе одговор „одакле сам и куда ћу“ узалудни. Бог је човеку подарио „ограничен ум“ помоћу којег не може да докучи тајне Божје и то га чини несрећним. У *Лучи микрокозма* Његош нам, из свог угла виђења, даје опис Божјег престола³⁰ и неба у којем „мај вјечито царује“ (II, 54). Владика је веома несрећан након путовања у вечно царство јер је видео шта је човек некад уживао и шта је изгубио.

³⁰ Погледати: *Луча микрокозма*, II певање, стихови 51–180 у: *Дела*, Петар II Петровић Његош, 2016, стр. 22–25.

Човек је, прву шансу, да живи у заједници са Богом, већ једном прокоцкао и то на почетку историје, наводи се у *Светом писму*. Човек је прокоцкао бесмртност коју му је Бог даровао и зато га Бог кажњава и баца сећање у заборав. Његош се обраћа човеку:

„Забораве сан те обузо,
ти си прво блажено битије
и источник бесамртне среће,
рајска поља, вјечито блаженство,
животворни поглед створитеља
заборави несрећној предала.“

Луча микроkozма (I, 55–60)

Човекова „тужна и кукавна судба“ биће ублажена искром небеске љубави јер:

„он опет, ако и забуњен,
свеђер умно остаје творење
и цар земље, иако у ропству.“

Луча микроkozма (VI, 88–90)

Човек је створен по лику Божијем „као Боголико и Христочежњиво биће и зато, у најдубљим основама свога бића, чезне за својим Архетипом и Прволиком, за Првоиконом и Првообразом, Који је Христос, Син Божији Јединородни, и у Њему и са Њим сва Света и Живоначална Тројица“. (Јевтић, 2004б: 21) Човек је потенцијално створен по слици Божјој и Исусовој „да надиће сваку меру, да постане у Христу бескрајан и бесконачан, бесмртан и обожен“. (Јевтић, 2004б: 159) Као такав, човек је означен да је „Богом надахнут и проткан, одушевљен Духом Божијим, вечном и нествореном божанском благодаћу обожен, Христом обогочовечен, охристовљен, како је говорио отац Јустин. Јер истинска човечност, истинска хуманост, хришћанска, православна јесте Христоликост.“ (Јевтић, 2004б: 159) Сваки човек носи у себи печат Божји који се огледа у његовом лику. То је оно о чему смо до сад писали, боголикост и христоликост коју је Бог усадио у човека и коју је Његош препознао и изложио у својој религији. Код Његоша је христоликост веома запажена као и приказ да се у центру човекове природе налази Исус Христос, спаситељ човечанства.

9.4. Свете иконе као показатељи људске боголике природе

Највидљивији Божји печат који се може видети на човечијем лику дају нам свете иконе. Атанасије Јевтић наводи да нам свете иконе на видљив начин појављују боголикост и христоликост, тј. оно што човека управо и чини човеком – дивном и боголиком живом личношћу, вредном и способном за вечну лепоту, за вечни истински живот у љубави са Богом и са другим људима, у заједници богочовечанске Цркве, заједници са Христом и са људима као Христовом и својом боголиком браћом. (Јевтић, 2001: 32)

Седми васељенски сабор (Византија, 24. 09 – 23. 10. 787. године) који је познати и као Други никејски, у историји хришћанства потврдио је и саборно прославио православно поштовање светих икона. Оне су у Цркви постојале и биле поштоване у живом предању код хришћана и на Истоку и на Западу кроз векове. Почевши од тог раног периода иконе сведоче о вери међу људима и поштовању. Многе иконе из раног периода сачуване су по

катакомбама Палестине, Мале Азије, Рима, као и по пећинама и бројним археолошким налазиштима. Иконе нису само уметничка дела већ догматска сведочанства и документ живе вере. Данас углавном сваки дом поседује свету икону, односно иконе.

Свете иконе које имамо прилику да видимо у светим храмовима и по домовима, стално нас видљиво подсећају на истину човекољубља Божјег и боголикости људске природе. Пред иконом стојимо, са љубављу и поштовањем, посматрамо је и молимо се. Свети храм добија своју пуноћу иконама које су доказ човековог лика и које приказују царство небеско. Црквене иконе нас литургијски узводе ка Христу и светитељима који су кренули Христовим путем и који показују царство небеско и Бога.

На светим иконама видљив је уметнички приказ светлости не само на ореолу, већ и на лицу, на одећи, природи, а светлост је присутна и у позадини иконе. Цела икона одише светлошћу која је божанска благодат Светог Духа. Ова светлост је оно што „структурира читав православни иконопис“ (Јевтић, 2001: 61). „Православна иконографија и иконологија је верни израз и потврда православне хришћанске антропологије, која је истински хуманистичка, јер је богочовечанска, *богохуманистичка*.“ (Јевтић, 2001: 62)

Атанасије Јевтић истиче да је саборска, свецрквена потврда и прослављање икона значило, и значи, слављење Бога, поштовање и слављење богодане лепоте и достојанства људског лика. То поштовање се заснивало на теолошкој и антролошкој истини да је Бог при стварању из љубави човека обоголичио. Дакле, створио га је по лику Своме. При оваплоћењу, сам Бог у Христу уобличио се у човека, те су се тако у Цркви сјединила у вечну и бесмртну заједницу слика и Оригинал, лик и Прволик. (Јевтић, 2001: 24) У даљим теолошким излагањима Атанасије Јевтић истиче да „света православна икона има на себи, и уметнички изражава и открива нам своју литургијску природу, ону другу, есхатолошку стварност, оно на њој и кроз њу присуство небеске и вечне освећујуће и просветљујуће и обожујуће светлосне благодати Духа Светога“. (Јевтић, 2001: 61) Свете иконе не представљају обичну даску (дрво) на којој је лик светитеља осликан различитим бојама, без присутне и уобличујуће силе и благодати (Светог Духа). Напротив, свете иконе су присуством Духа Светог свете, часне и достојне поштовања и прослављања. Кроз иконе ми тежимо ка једном јединству, ка божанској и натприродној заједници са Највишим.

Човек и цео људски род створени су „по икони Божјој“ (1Мој 1, 26; Кол 1, 15; Еф 4, 24). По речима Атанасија Јевтића, Исус Христос који је Син Божји, постаће оваплоћењем Син Човечји. Иако је Исус „*Лик Бога Невидљивога*“, ипак је постао Човек и узео на Себе „*обличје слуге*“, да би синове људске учинио синовима Божијим, Себи сличнима, тј. христоликом браћом Својом по благодати вечног усиновљења Богу. (Јевтић, 2001: 61–62)

Седми васељенски сабор у Никеји који, између осталог, говори о лепоти, вредности чувања душе чисте и поштовању лика Божјег видљивог у Христу и Светим људима потврдио је „живо апостолско – светоотачко предање о светим иконама [...] да је достојан наше љубави и поштовања боголепни уметнички *лик* на светим иконама, кроз који се видљиво испољава непролазна лепота и достојанство у личности човекољубивог Господа Христа као Богочовека и такође неприкосновена вредност и лепота непролазног *христолика* у личности човека“ (Јевтић, 2001: 32).

Свети Сава се у *Беседи о правој вери* позива на речи изречене на Никејском сабору: „да нас поштовање светих икона, из љубави према Христу или према изображеним на иконама Светим људима, доводи до њиховог целивања, и зато он и преводи 'почасно поклоњење' са – 'љубавно поштовање', јер то је наш православни став и однос према светим уметничким ликовима.“ (Јевтић, 2001: 34) Зашто је ово тако? Зато што је срж иконопоштовања љубав.

Сав смисао православног иконопоштовања који је потврђен на Седмом васељенском сабору јесте, по речима Атанасија Јевтића, вредност, достојанство и непролазна лепота лика човечије, лика који је и сам Бог почаствовао Својим оваплоћењем и очовечењем јер је на почетку Он и створио човека боголиким. (Јевтић, 2001: 35) Икона као таква већ представља исповедање и потврду вере у Оваплоћење чиме су Никејски Оци показали да се у „Православљу истина вере и уметности не раздвајају, нити супростављају, него напротив узајамно посведочују и потврђују“ (Јевтић, 2001: 35). „Икона видљиво сведочи да је Бог истински постао човек, али и да је човек, као психофизичко биће, способан и достојан да смести у себе и пројави Бога, да се сједини с Њиме у међусобној љубави у бесмртноме животу, без губљења свога људског лика и личности.“ (Јевтић, 2001: 35)

Оваплоћењем Бога Логоса наступио је нови поредак ствари, нови однос Бога и људи. Нов однос Бога са творевином. Првобитна заједница Бога и Адама прекинута је Адамовим грехом. Појавом Исуса Христа човек ступа у другу заједницу коју гради кроз Христа. Ово је нова и последња заједница између Бога и човека у Христу. По речима Атанасија Јевтића, нова заједница јесте христоцентрична и богочовечанска. Новом заједницом настају многе спасоносне последице за свет и човека, за целокупну творевину, духовну и материјалну. Овом заједницом Господ је људима даровао божанску благодат која сачињава пуноћу новог живота у Христу за синове човечије усиновљене Богу у Сину Божијем Оваплоћеном. Видљиво, пак, то је она слава и лепота Цркве Божије, чији су светли и духовно-уметнички израз свете иконе. (Јевтић, 2001: 44)

Библија нам јасно говори и сведочи о богосазданој људској природи. Бог је створио човека кроз Свога Логоса, по Своме подобију, односно он је икона Очева. Откривење нам одмах говори и о разликовању боголике датости у природи човековој од богоподобне задатости. „И створи Бог човјека по обличју својему, по обличју Божијему створи га; мушко и женско створи их. И Благослови их Бог: Рађајте се и множите се, напуните земљу, владајте њом.“ (1Мој 1, 27–28) „Створи Бог човјека од праха земаљскога, и дуну му у нос дух животни; и поста човјек душа жива.“ (1Мој 2, 7) Наш словенски народ је, по речима Атанасија Јевтића, очувао разлику између „слике“ и „прилике“ Божје у човеку, у чему православна теологија и православна духовност виде теолошко богатство хришћанске антропологије, јер се тиме истиче и значај богоданих потенцијала природе човекове, и значај за човека и његов духовни раст сопствене слободне делатности, слободне сарадње са човековом намењеном и даваном божанском благодаћу, неопходном за пуни и аутентични духовни живот човека. (Јевтић, 1992: 264)

Све најбоље што има у човеку приписује се Богу. Све најплеменитије у човеку везује се за Бога. Бог је за Његоша апсолутна љубав, али и апсолутна интелектуална стваралачка моћ у васиони. Он је „умна сила“ (2312), која господари „грдном мјешавином“ (2311) природних ствари и појава, како наводи у *Горском вијенцу*. Ми смо Божја деца јер смо од Бога. Ми смо и Божја браћа јер носимо у себи један део Божјег бића. Оно што је божанско у нама то је душа, оно што је божанско на нама то је облик и лик.

9.5. Пад човека – издаја и покајање

Иако су створени по Божјем лику, људи су пали у грех и постали „слабостима земљи привезани“ (770), казује се у *Горском вијенцу*. Одвративши се од онога што је вечно, окренули су се ка пропадљивом па су и сами постали узрочници пропадљивости и смрти.

Жалосно је што су Сатана и Адам помислили да могу Божје законе да промене. Они су због свог преступа кажњени. Човек треба да зна да су Божји закони непроменљиви. Господ тражи од других бића да поштују законе као што их поштује и Он. У супротном сви који не поштују законе сносиће последице за своју непослушност.

Заведен искушењем ђавола, човек је прекршио Божју заповест у Његовом царству, па је тиме навукао на целу Земљу проклетство, а на себе и своје потомке мучење, болест и смрт.

„Тужнога смо мученија жртва
рад погубног тога преступења.“

Луча микрокозма (I, 53–54)

Његош наводи у *Лучи микрокозма* да је човек изневерио Бога јер се супроставио Његовим законима и зато што је стао на Сатанину страну. Овим потезом човек је „прекинуо мирандржни ланац“ (III, 332). Човек је прекинуо везу са извором живота и дародавцем разума. То не значи да Бога више нема и да се изгубио, него да је нешто стало између Бога и човека. То нешто је човечији грех. „Бог и грех леже на две противположене стране. Нико не може окренути лице к Богу, док прво не омрзне грех.“ (Велимировић, 2016в: 513) Леђа не виде. Човек који је окренут лицем ка греху, не може видети Бога. А ни обрнуто. Човек који је окренут Богу, тешко запада у грех. „И наш дух, као и наш глоб, има два антипода: исток и запад, светлост и сенку, синовство и слугарство, благодат и закон. Но љубав, код духовног човека, брише антипode, и све чини светлошћу, синовством и благодашћу.“ (Велимировић, 2016в: 514)

Адам је погрешно, али он се и покајао јер је у једном тренутку исказао наклоност Сатани који му је обећао немогућу власт. Иако се често љути на своја створења, Господ их воли. Бог је стрпљиво чекао на промену срца и на покајање бунтовника:

„Злобом к небу враге опојене
ја сам чека на покајаније;
мислио сам да ће се сјетити
дара мога, вјечнога блаженства,
и дужности твари к творитељу,
неба слатког увеселенија.“

Луча микрокозма (V, 175–180)

Свето писмо каже и сведочи да је човек починио грех, али се, због тога, покајао. Када је човек починио грех, у исто време је прекинуо везу са Богом. Као отпадник на Земљи, више није могао да општи са Богом, да га гледа и живи са њим. Међутим, нова шанса за човека и заједницу са Господом није сасвим изгубљена. Човек се након издаје покајао. Зато је он пао, али није пропао. „Господ је Бог твој милостив Бог, неће те оставити ни истријебити, јер неће заборавити завјета с оцима твојим, за који им се заклео. (5Мој 4, 31) Ово је основна порука библијског завета. „То је било почетно Божије обећање, дато у историји, чији је јамац Сâм Бог, али у њему учествује и Човек и Род људски, Авраам и Израел, који прихвата позив и ступа у савез са Богом.“ (Јевтић, 2004б: 73)

Човек је прекинуо заједницу са Господом у тренутку када је пао под утицај ђавола. Овим потезом навукао је грех на читаво покољење. Када су се трећег дана, како је описано у *Лучи микрокозма*, десиле велике борбе између легиона Божјих и Сатаниних, Адам се покајао за свој грех. Он је одступио од Сатане, али је, пре тога, постао издајник. Сатана је био побеђен и сурван у мрачни Тартар. У грчкој митологији Тартар се налази испод Хада,

односно пакла. То је огромна јама обавијена мрачном и суморном измаглицом. Свако ко буде хулио на Пут истине и кренуо за нечистима доведиће себе у понор. „Јер кад Бог не поштедје анђеле који сагријешеше, него их баци у окове мрака пакленог, и предаде да се чувају за суд.“ (2Пет 2, 4) Јер Сатана је „дух лукави и злом задојени“ (III, 271), наводи се у *Лучи микрокозма*, који људе искушава и скреће са правог пута вере. Сатанина душа је горда, зла и пакосна која је:

„зла име у себе зачала
и развила знаме страданија.
Зла његова виђу посљедствије
и погипше твари сожаљујем;
ал' је име неблагодарности
спрама оца погрешка највећа“

Луча микрокозма, III певање (232–237)

Владика Николај је у *Религији Његошевој* указао да је човек својом вољом учинио грех против „божанског реда ствари“, али „не овакав малени и слабомоћни човек, какав је он сад на земљи, и не у овом земаљском животу, но бесмртни и моћни његов предак, човек-анђео, у преегзистенцији, тј. у времену пре створења земље“. (Велимировић, 2013: 84) Наш предак, о којем говори Николај, истеран је из првобитног блаженства и „бачен је у једну 'јудол плачевну', где у смртном телу и ограничену духу има да издржи недуго, но, за то страшно сужанство, из кога се поново враћа у своју прву, бесмртну и славну егзистенцију“. (Велимировић, 2013: 84)

„Архистратиг кад први сагреши,
ка ће слаби човјек да не згреши?“

Лажни цар Шћепан Мали (IV, 529–534)

У песми *Адам и Христос*, Николај износи своје мишљење о грешном праоцу кроз кога настаде први човечији грех. Он се слаже са Његошем да је Адам наш „грешни праотац и да од његовог греха сва несрећа поче“ (5–6). „Као што кроз једног човјека уђе у свијет гријех, и кроз гријех смрт, и тако смрт уђе у све људе, пошто сви сагријешеше.“ (Рим 5, 12) У песми *Адам и Христос* владика Николај (Велимировић, 2016з: 380), наводи да је Адам сагрешио у рају. Након тога душа му се одвојила од Бога и постала убога и нага. Непослушност Адама је разлог због кога је Адам кажњен и прогнан из раја као „први човек божанског сјаја“ (15).

Грех је пореметио однос човека и Бога. Исто тако, одмах је пореметио однос између човека и човека. Кроз грех човек губи власт на свим пољима. Природа му више није поданик. На човечију непослушност према Богу и природа одговара непослушношћу према човеку.

Николај верује да је човек из раја прогнан због непослушности и издаје Господа. Како наводи у песми *Адам и Христос* (Велимировић, 2016з: 380):

„Непослушност – отров душе први,
њем се човек сав на грех острви,
њом се човек од Бога одврати
и лицем се к Сатани обрати.“

Адам и Христос (7–10)

Први грех у духовноме свету настао је због зависти. Сатана је позавидео Богу на величини и власти. Овај преступник се није покајао и зато је одбачен и бачен у пакао.

„Сатана је, лишен светилишта,
на гњев творца обратио страшни,
злу вјечноме подига катедру.“

Луча микрокозма (Ш, 328–330)

Господ грех не опрашта без казне и покајања. Сатана се за свој потез није покајао што је Бога веома разљутило. У јединственом опису борбе Бога са Сатаном, у спеву *Луча микрокозма*, Бог се вози на коесницама „са гнијевом наоружан страшним“ (V, 388) док му „пламени погледи сијеваху с ужасном љутошћу!“ (V, 389–390). Наоружан Господ се бори против небеског противника и заветује да ће:

„Грдне бездне, мрачне и нијеме,
сном вјечнијем мртво успаване,
сјутра ће се затрест јеком славе
пресилнога противника њина;
хоћу сјутра удар дати страшни,
да га и ја могу назват силним!“

Луча микрокозма (V, 205–210)

Бог је праведан и свакоме суди по заслуги:

„свете правде строги су закони,
све је дужно њима сљедовати,
преступнике мој бич наказује.“

Луча микрокозма (Ш, 238–240)

У тренутку када је Сатанаил отпао од Бога „отпало је и име Божје из његовог имена. Јер име Божје на јеврејском јесте Ил“. (Велимировић, 2016е: 213) Од тад Сатанаил је Сатана. Сатана је постао највећи непријатељ Бога. Он је изгубио све особине анђела, али је сачувао карактер личног бића иако чини само зло.

Бог је предобар. Он нас је створио као разумна и свесна бића, обдарио умом и достојанством слободе. Слободан избор дозвољава човеку да изабере коме ће се приклонити. Човек се двоуми између Бога и Сатане, између добра и зла. Зато ће сви они који приступе Богу бити његови пријатељи, док ће они који одступе од Њега бити некорисни и противници Бога. Свако ко приступи Сатанином роду, присваја особине ђавола. Такви људи у својим душама не гаје љубав већ завист, гордост, блуд, лаж, себичност и тако даље. Бог не жели да ико од људи погине, него „хоће да се сви спасу и да дођу у познање истине“ (1Тим 2, 4).

Ко допусти Сатани да се усели у његову душу учиниће своје тело болесним и изложеним греху. У *Лучи микрокозма* се наводи да је Сатана „Адама на зло превластио“ (Ш, 274). Адам је имао чин нижи од Сатане, по Његошевим речима. Његова лакомисленост и непромишљеност утицаће на његову даљу судбину.

„Адамова лаковјерност грдна
и његова непостојност лика
бациће их у плачевно стање,

што и нарав ни у сну не снила.“

Луча микрокозма (III, 277–280)

Сатана је заслепљен мржњом. Он мисли да влада подједнако са Богом:

„Ослјепљена душа злочестијем
и вјечитом својом погибијом,
мисли са мношћу владу дијелити,
дијелити свемогућство са мношћу,
посље скупа миротворци да смо.“

Луча микрокозма (III, 291–295)

Господ је свемоћан и он „чита“ Сатанине намере. Сатана жели да подигне буну против Бога, уграби престо и у мрак утопи све што је Бог створио. Претпостављамо да мраку песник додељује негативне особине:

„Сатанине мрачне намишљаје
види моје свевидеће око:
он је буну зажећ намислио
на равнине неба опширнога.
Слијепа му смјелост показује
да ће ваше силе побједити,
мене силом престол уграбити,
прекинути миродржни ланац
под мојијем привезани троном,
све у мраке утопит минове.“

Луча микрокозма (III, 281–290)

Сатана је веома амбициозан по питању успостављања власти на небу, али и на земљи, где су му главни помоћници војсковођа Наполеон, Цезар и Александар Велики.

„Сатанини злоумишљеници
иду к њему с општег договора:
Алззек, Илзхунд и Алзавалг горди,
Обенизрем и Јаобаз злобни,
зломе цару тешку круну дају,
с којом круне своју погибију
општом вољом изгубљене војске.
Зли владалац кад се са злом вјенча,
Поздрави му одсвуд загрмјеше –
Он вјерности гордо захваљује.“

Ево Адам, ево Ноелопан,
ево Разец и ево Аскела:
од њихова несретњега лика
отпадника неба поздрављају,
куну му се бит дружина вјерна,
само своју ријеч да одржи
– да их круни самодржавијем
по над једним, ка је река, миром.“

Његош у *Лучи микрокозма* наводи да је Сатанина душа горда, обучена у „хаљину црну“ (III, 225) јер је он хтео „мир небесни поколебат“ (III, 227) и због тога је пао заједно са својом војском „у вечну низврћ“ (III, 228). Јер „гњев праведни оружје је правде“ (III, 230). Архангел Михаило се обраћа Сатани „равночини брате“ (IV, 11) и наводи да је и он некад уживао у једнаком блаженству и имао круну архангела.

„какве черте виђу ја погубне
на твој образ, и на све остале!
Зар се јеси р'јешо доиста
испитати гњев праведни творца
и у вјечну поврћ погибију
себе самог и све легионе
те су твојој власти потчињени
и твојојзи круни архангелској?“

Луча микрокозма (IV, 13–20)

Сатана је издајник који је прогнан у пакао да тамо служи казну за издају. Он се није покајао.

„забуњена прогнаше Сатану
и његову изгубљену војску,
на границе неба доћераше,
угнаше их у бездну неситу
распламану смрадљивом стихијом;
богомрски цар са својом војском
у горећу потонуше бездну.“

Луча микрокозма (V, 114–120)

Неправда Сатанине душе ће „зла шар црни у воздуху извести“ (V, 212), наводи се у *Лучи микрокозма*. Он ће казну издржавати на новој планети која се зове Ад:

„ад се зове, злости мучилиште,
злога цара мрачно владјеније.
Враг се неки црни у њем неба
горди адским самодржавијем,
заслужена то му је награда
и његову злобну легиону
што су с' дигли небом завладати,
вишњег творца престола лишити.“

Луча микрокозма (V, 211–220)

По Његошевим речима „шар је овај доста поголеми“ (V, 222). Он је:

„једна маса црна и плачевна,
состав ноћи и вјечног ридања;
дв'је стихије у њем су ужасне,
разљућене највишом крајношћу –
студ и огањ, раздути бурама,

спровођени страшним олујама,
на све краје царства Сатанина
страшном хуком хоре непрестано
у противне своје вихорове.“

Луча микрокозма (V, 221–230)

„Стикс је царство злочестива цара
са својијем кипећим волнама
и смолнијем смраднијем пламеном,
с ледовима, с ужасним мразима
деветстручним окружио вјенцем:
полу царства смолним и пламеним,
полу царства мразним и леденим.
Овај грдни многостручни вјенац
ври стравично у своје кругове
са љутошћу својом мучителном.“

Луча микрокозма (V, 231–240)

„Сви брегови кипеће пучине
брдима су честим засијати,
но голијем, вида плачевнога;
из њих бију стравични волкани
који жедну и мрачну утробу
пуне гадном смјесом океана,
и опет је на мрачну пучину
океана истога мрскога
бљују с јеком крупном и ужасном
у облаке дима и пламена.“

Луча микрокозма (V, 271–280)

Адам се супроставио Богу јер је поверовао Сатани да ће, након борбе са Богом, заједно са Сатаном владати небом. У *Лучи микрокозма* Његош наводи да је „Славољубни овај војевода“ (III, 256) направио грешку јер се супроставио Богу у намери да заузме трон. Сатанина „горда глава“ (V, 345) мислио је да је победа његова, али он не зна да је „судбе чашу препунио црнога отрова“ (V, 347–348) и да му се примакао час „вјечне погибије“ (V, 350).

У *Лучи микрокозма* се наводи да је Адам, због свог греха, кажњен и прогнан из раја заједно „с бунтовнијем својим легионом“ (VI, 36). Грех који је Адам учинио одвојио га је од Бога и окренуо ка Сатани.

Зар човек кога је Творац

„окрунио круном архангелском,
да уживаш вјечите радости
у предјеле неба блаженога?“

Луча микрокозма (IV, 25–27)

сме Господа да назива „врагом злијем“ и да се бори против Њега?

Његош се пита каква је сила натерала човека да направи животну грешку и да се одрекне своје бесмртности и уживања у Божјој палати. Зашто је погрешно и покушао да промени Божје законе?

„Каква те је сила нечестива
да сагр'јешиш Богу превластила,
да вјечнога попиреш законе?
Што је јарост бесмртнога творца
на зло твоје толико ражегло?
Причај мени тужну твоју судбу!“

Луца микрокозма (I, 41–50)

Његош наводи да је грех који је Адам починио у рају прекинуо заједницу Бога и човека који је до тад уживао вечност и бесмртност попут анђела. Иако је створен за вечни живот човек је постао смртан. „И рече Господ Бог: Ето, човјек поста као један од нас знајући што је добро што ли зло; али сада да не пружи руке своје и узабере и с дрвета од живота, и окуси, те до вијека живи!“ (1Мој 3, 22) У *Светом писму* се наводи да је Адам, након што је послушао Еву и окусио плод са забрањеног дрвета, срушио првобитну заједницу коју је имао са Богом. Тада се у њеној души „изгуби хармонија и охлади љубав према Створитељу“ (Велимировић, 2016д: 83). Овим потезом први човек је навукао велики грех и проклетство на себе и своја поколења. Јер Бог је љубав. „Све ми је дозвољено, али све не користи.“ (ПрС 1, 16; Ис 59, 7; Рим 3, 15)

Стварајући рај Бог га је наменио човеку и роду људском. Ђаво је међутим понудио човеку да присвоји тј. да отме власт од Бога. На лукав ђавољи предлог: „Бићете као Богови кад окусите забрањено плод“. Након што је послушао ђавола човек је увидео да је обманут, јер није постао „Бог“. За свој грех и непослушност Господу човек ће испаштати. „Трње и коров ће ти рађати, а ти ћеш јести зеље пољско. Са знојем лица својега јешћеш хлеб, докле се не вратиш у земљу од које си узет: јер си прах и у прах ћеш се вратити.“ (1Мој 3, 18–19)

Међутим, Христово дело спасења поново ће омогућити да се оствари заједница између Бога и човека – богочовечанска заједница. Ако је човек напустио Бога, Бог није напустио човека. Између њих постоји друга, нова, заједница која је „остварена кроз Христову икономију спасења, то јест кроз оваплоћење Христово и Његово добровољно страдање“ (Јевтић, 2004б: 102).

Човек никако не сме да се одвоји од Христа као што се Адам одвојио и отпао од Бога. Када је ђаво дошао и рекао првим људима да ће постати богови била је несумњиво велика лаж. Ђаво је лагао људе који су му веровали и зато су упропастили наше право и оригинално биће и егзистенцију. Прогнани из раја људи су отпали на Земљу где ће служити своју казну због учињеног греха. „Земља је наша гробница уништоженија.“ (Његош, 2016: 1006)

Земља ће бити само привремено станиште за Адама и његова поколења. У *Светом писму* је записано да ће по васкрсењу, тачније након Страшног суда, ни праведници, а ни грешници неће живети на планети Земљи коју сви људи добро познају. „Небеса ће хуком проћи, а стихије ће се ужарене распасти, и земља и дјела што су на њој изгореће.“ (2Пет 3, 10) „Нова пак небеса и нову земљу по обећању Његовом очекујемо, гдје правда обитавати.“ (2Пет 3, 12) „И видјех небо ново и земљу нову; јер прво небо и прва земља прођоше, и мора више нема.“ (Отк 21, 1)

„Пад човеков, падлост људске природе, коју сви људи наслеђујемо већ рођењем и појављујемо својим слободним гресима, јесте несумљива реалност нашег, српског

историјског бића и живота.“ (Јевтић, 1992: 265) Његош наводи у *Посвети Луче микроkozма* да ће „сваки смртни на земљи рођени“ (113) носити у себи горко наслеђе:

„У чојка је један храм воздвигнут,
зла обитељ туге и жалости;
[...]
овом мрачном обитељу влада
под које се сводом отровнијем
мученија времена гњијезде.
Ово грко наслеђије људско
човјек чојку, човјек себи дава,
најсретњи га из ништа стварају
ради смртне тужне армоније.“

Луча микроkozма (111–119)

„Међутим, пад људске природе, иако се мора озбиљно узети у обзир кад је реч о духовном животу, не означава и потпуно губљење слике Божије у човеку, губљење боголикости као датости у самој природи, него означава помрачење и умртвљење живог лика Божијег у човеку, означава онеспособљење да заживи пуним богоданим природним животом, немоћ човеку да оствари богоподобност, тј. своју аутентичну духовност као своје крајње назначење.“ (Јевтић, 1992: 265) Након пада из раја човек је постао свестан да болује од смрти. Едемски рај је на почетку света био земља живих, али као слика, као почетак, могућност, изазов и шанса за човека. Човек је постављен у њега и ништа му није недостајало. Рај је требао да постане његово станиште кроз стваралачко учешће и сарадњу са Богом. Али до тога није дошло. Сво рајско уживање људско је након супростављања Богу и исказивања непослушности прекинуто, а самим тим и дотадашња заједница људи с Богом. Човек је након овог догађаја пао под „закон греха“ и „закон смрти“, јер нема и не може бити живота слободног од пропадљивости и трулежи. Својим падом човек је, уместо инстинског и вечног живота у Богу доспео и срзао се у неприродно и противприродно болесно стање „живљења у смрти“ и живљења „за смрт“.

Сви преступници који су устали против Бога су кажњени тако што су лишени анђеоског достојанства и благодати Духа светог. И човек је један од њих. Падом из Едема човек је потпао под разорни и смртоносни „закон“ ропства, отуђења и трулежи који влада овоземаљским светом. Атанасије Јевтић додаје да је човек због греха „остао 'наг', тј. без благодати Духа Светог, заједница људи и све твари с Богом је прекинута, литургијски и евхаристијски живот света и човека, тј. евхаристијски начин живљења, функционисања, служења и приношења човека и свега света Богу извитоперио се, покварио и прекинуо.“ (Јевтић, 2004б: 101)

Бог је људима дао нову шансу за повратак у царство небеско. Пославши људима свог Јединородног Сина Бог је испунио најаву дугоочекиваног месије и повратка у вечно блаженство. Након што се грех на Земљи намножио Бог се сажалио на људску судбину и зато је послао Исуса Христа на земљу како би спасао људе од великог греха. Он није дозволио да људи страдају, да се убијају и униште човечанство јер Бог једини ствара живот, док неко други, тачније ђаво, доводи зло и смрт људима. Зато Господ људима шаље Исуса Христа да укорени зло и грех. Бог шаље на земљу Исуса да „избави људе и осветли им умове“:

„Божествену моју душу њежну
забољеће судба човјеческа:
ја ћу слово моје возљубљено

у плот људску посље облачити,
послати га да избави људе
и законом свете моје правде
помрачене освјетли умове.“

Луча микрокозма (VI, 144–150)

9.6. Земља – место за служење људске казне

Адам није могао остати међу анђелима јер је постао бунтовник, а није могао бити ни у паклу, јер се покајао. Ипак је морао бити осуђен због свог преступа. У *Лучи микрокозма* се наводи да је Његош Адаму доделио планету између Тартара и Неба, на којој ће, претходно осуђен за своју непослушност и издају, служити казну. Доделио му је планету Земљу.

„Мир ћу груби овај *Земља* назват.“

Луча микрокозма (VI, 21)

На Земљи почиње нов Адамов живот другачији од дотадашњег. Након што је Сатана прогнан с неба у пакао долази до стварања Земље. У опису стварања Земље који нам Његош излаже у *Лучи микрокозма* наводи се да је Земља настала из прашине и црног хаоса. То је материјал који је већ постојао и чији је стваралац највероватније Бог.

„Свемогућом вољом миротворца
четири се вјетра разјарише
у дубине хладнијех безданах,
те облаке страшне и дебеле
од прашине и црна хаоса
из мрачнијех дигоше њедарах,
и са силом својом страховитом
са сваке их стране стијеснише
и у тренућ ока лаганог
шар наш земни тамни направише.“

Луча микрокозма (VI, 181–190)

Земљу је Бог створио „од хаоса и мрачне прашине“ за Адама и његове наследнике како би на њој служили казну за свој грех. Његошев Бог заповеда:

„Шар ћу један - каже - поставити
недалеко од мрачнога ада
рад временог тешког заточења
Адамова и његова лика;
шар ће овај бит састављен мали
од хаоса и мрачне прашине,
стихије ћу на њем поумјерит,
а времену непостојност дати.“

Луча микрокозма (VI, 13–20)

Његош наводи, у *Лучи микрокозма*, да Бог ствара свет из „хаоса необдјеланог“ (II, 176). „Земља је наша састављена од очинаках тамних када су се дикстилирали прозачни свјетови, који су у почетку из мрачне ковачнице хаоса тмасти избуђели.“ (Његош, 2016: 1007) Опис настанка земље налазимо и у *Горском вијенцу* где владика Данило наводи да је Господ мирове створио из прашине коју је затим населио људима „умнијем сјеменом“:

„Ти, који си развија прашину
испод твога трона свијетлога
и назва је твојим мировима,
те си прашак сваки оживио,
насија га умнијем сјеменом;“

Горски вијенац (746–750)

Наведени стихови иду у прилог запажању Жике Првуловића који наводи да је Бог стваралац свега и да ништа без Бога не може да постане па тако ни поменути материјали, прашина и црни хаос. (Првуловић, 1991: 59)

„Ја сам – каже – сам по себе био,
бит по себе већ ништа не може,
јер је против закона природе,
која печат мој на лице носи.“

Луча микрокозма (III, 142–145)

Тек након што је створена „гола“ земља следи оно што нам и Библија описује. Појава воде „источника водах“ и извора свакојаке врсте, светлост, биљке и животиње настанише се у води и на земљи.

„Из хладног земаљског њедра
источници водах потекоше,
сачинише океан опширни;
луче сунца животворним видом
растјенија рода свакојега
на поврхност земну измамише;
узмиљеше стада животнијех
по воздуху, земљи и водама.“

Луча микрокозма (VI, 191–198)

„И рече Бог: Нека пусти земља из себе траву, биље, што носи сјеме по својим врстама, и дрво родно, које рађа род по својим врстама, у којем ће бити сјеме његово на земљи.“ (1Мој 1, 11) „Нека врве по води живе душе, и птице нека лете изнад земље под свод небески.“ (1Мој 1, 20) „Потом рече Бог: Нека земља пусти из себе душе живе по врстама њиховијем, стоку и ситне животиње и звијери земаљске по врстама њиховијем. И тако би.“ (1Мој 1, 24) У *Лучи микрокозма* наилазимо на опис сличан опису стварања света датог у Мојсијевој првој књизи *Постање*³¹. Његош описује стварање животиња и биљака на земљи следећим стиховима:

„Биће она водом изобилна,
цијела ће бити засјејана

³¹ Погледати: *Свето писмо*, Прва књига Мојсијева – Постање, стр. 9–69.

разног рода произрастјенијем;
на њу ће се животне породе,
у ваздуху, води и на сухо,
разне расут у изобилију:
ту ће бити тихијех породах,
а бити ће исто грабљивијех
и отровна гада пузећега.“

Луча микрокозма (VI, 21–30)

По Његошевом опису, датом у *Посвети Лучи микрокозма*, „човјек изгнат за врата чудествах“ (5) бачен је Божјом руком „на једну бурну брежину“ (6) и „под једну облачну сферу“ (21). На земљи је човек „сиромашан, без надзиратеља“ (9). Земаљски живот представља само једну фазу бесмртног живота човековог духа и пропадљивости тела.

Његош је човеков боравак на земљи доживео као привремено станиште „кратко заточење“ где човек треба да одслужи казну након које следи нови живот. Вечни живот је на небу, а пролазни на земљи. Ни један смртник не зна шта га чека након смрти. Ни један човек не може тајне небеске да открије, као ни место свог порекла.

„тражит прво, блажено жилиште,
тражит судбу свога паденија?
Све што блатној земљи принадежи,
то о небу поњатија нема;
духовни је живот на небеси,
материје - у царству гњилости.“

Луча микрокозма (I, 195–200)

У *Лучи микрокозма* се наводи да ће Земља бити „мрачна тавница“ (VI, 61) за сваког човека. Док ће Сатана људима бити непријатељски пратилац и на Земљи. Покушаваће да људима наметне зло и сумњу у Господа, да га разљути како би казнио своја најмилија створења. Он користи људски ограничен ум спознаје ствари како би наудио свом вечном непријатељу Богу.

„Ово ниско људско ослепљење
биће злоба душе Сатанине
на похулу неба и вишњега.“

Луча микрокозма (VI, 141–143)

Људи сами одлучују хоће ли веровати у Бога или ће своју наклоност поклонити Сатани. Опредељење човека за добро или зло је вечна дилема јер:

„Зло и добро напоредо трају“

Луча микрокозма (165)

Атанасије Јевтић наводи да је планета Земља, за човека, место радости и туге, добра и зла, правде и неправде, извор живота и смрти. Такође, Земља је место благослова среће и напретка, али и проклетства, несреће, губитка и смрти. Све наведено се може пронаћи и у Светом писму у самом Божјем казивању Израелу: „Земља 'у којој тече мед и млеко' даје се Израелском народу – симболу Човечанства – у наслеђе (5Мој 15, 4), али се истовремено

наглашава, том истом народу, да је он на тој земљи 'дошљак и пролазник, привремени насељеник' (3Мој 25, 23).“ (Јевтић, 2004б: 74)

„Земља је сцена (или точка) на коју једину у свесвјетију ништожности њој слично дјејствије представља.“ (Његош, 2016: 1007) Земља је место на коме човек чисти своју душу и духовно се уздиже ка Богу, тежи ка поновном духовном сједињењу. Човек треба да увиди да је Бог врховни господар свему, да је Он цар над царевима, Творац свега и да једино њему смемо и морамо да верујемо. Зато људи:

„нек тијела своја препитају
са билијем и њиним сјеменом,
водом хладном и са животнима.“

Луча микрокозма (VI, 51–53)

Нови живот Адама и његових потомака на земљи, како се наводи у *Лучи микрокозма*, биће тежак и мучан. Обучени у „оков блатне тјелесине“ (VI, 43) људи су осуђени да „проклетство тамо оплакују / у сузама и риданију“ (VI, 49–50).

„За наказу њихова немира
немирни се њихови духови
у окове блатне тјелесине
један вијек осуђују кратки;
нека они чрез јудол плачевну
ланце тешке с бурама немира
у стењању пренесу горкоме;
нека своју непостојност грдну
са проклетством тамо оплакују
у сузама и у риданију;“

Луча микрокозма (VI, 41–50)

Боравак на земљи људи ће проводити у патњи и непрестаној жељи за повратком онога што су изгубили. Изгубили су много. Њихов живот на Земљи Бог ће осудити на непостојаност, док ће га красити „хитро теченије“ времена.

„У час словом могућијем творца
земља доби хитро теченије.“

Луча микрокозма (VI, 199–200)

„Један и исти дан не излази два пута на сцену светске драме. Једном изговорена реч не враћа се, једном виђена ствар више се не види. Док смо тренули, сет се изменио, природа се преобукла.“ (Велимировић, 2013: 55) Исте ствари и догађаје не видимо два пута. Све тече и све се мења.

„Погледам ли течност стварих
[...]
Све то мене удаљава“

Црногорац к свемогућем Богу (26–31)

„Смијешна су својства наше земље,

пунана је лудијех премјенах.
Природа се сваколика пита
сунчанијем чистијем млијеком;
у пламен се оно претвара,
данас жеже што јучер њивљаше.“

Горски вијенац (2280–2285)

Заслепљен Сатанином завишћу човек је лишен вечности, бесмртности и Божје наклоности. Његош наводи да је човек због издаје прогнан из вечног блаженства, али и да је лишен вечности:

„ал' завишћу душе следећене
благодотворца јесу пренебрегле,
лишиле се вјечно наслађења.“

Луча микрокозма (V, 188–190)

Људи ће на земљи живети у сећању на прошли живот и на све лепоте и благодати царства небеског које су изгубили због греха.

„Њихово ће кратко заточење
бит им тужно непостојној души:
са плачем ће на земљу падати,
са плачем ће на земљи живити,
са плачем се у вјечност враћати,
мучитељ ће један другом бити,
сваки себе поособ највећи.“

Луча микрокозма (VI, 51–60)

Упркос свему, човек не сме да се љути и хули на своју судбину.

„ал' на судбу викати не смијем –
надежда ми вољом творца блиста!“

Луча микрокозма (189–190)

9.7. Смртност људска

Његош покушава да нам да одговор на неколико питања која муче све вернике и људе на свету: одакле смо и куда ћемо након смрти? Да ли је смрт само физичка и да ли је душа човекова бесмртна? „Прастаро је веровање можда и свих, или само већине народа света да је човеку одређен, 'записан' и час рођења и час смрти. Од кога би другог могло бити ово време одређено, ако не од Бога или 'суђаје' (усуд, судбина, коб).“ (Јеротић, 2018: 205)

Небеска тела се крећу увек истим путевима, лете вечито истим брзинама и истом стазом. Где је циљ свему томе? Где је крај овом правилном кружењу небеских тела? Човек

свакоме и свачему може да постави питања: одакле си и куда ћеш? Али пре свих поставиће их себи. И даје веома једноставан одговор:

„Овога су у гробу кључеви.“

Луча микрокозма (30)

Његош се у *Лучи микрокозма* ужасава казном коју је човек добио због своје непослушности и издаје у рају. Некада је човек уживао у рају, био бесмртан и вечан, а данас смртан и пролазан. „Ах, ужаса што смртне постиже“ (I, 52) те сад смртни човек зна шта је својим непромишљеним потезом изгубио, а то су „рајска поља, вјечито блаженство“ (I, 58). Због свог греха људи су постали само „ручак гада пузећега“ (I, 100).

Након што су „пали на земљу“, Адам и његова поколења су постали смртници. Његош наводи у *Лучи микрокозма* да ће Господ „смрт извест из мрачне тавнице / на земљу је пуштит међу њима“ (VI, 61–62). Смрт је „прерушена“ и као таква на земљи се јавља у различитим облицима. Господ је рекао:

„нека стравом између њих трчи,
чинећ страшна опустошенија.
Ова ће их тирјанства царица
немилосно, с ужаснијем видом,
насилствено, по својему праву,
свободити од тешкога јарма,
те их враћат у живот духовни.“

Луча микрокозма (VI, 61–70)

Свега годину дана пре смрти владика Његош, у писму Петру Маринковићу (1850), износи своје виђење смрти. Он смрт доживљава и исказује следећим речима: „или је тихи, вјечни сан који сам боравио пређе рођења или лако путовање из свијета у свијет и причисљење бесмртноме лику и вјечно блаженство. Ја се ада нимало бојао нијесам, јербо у мени адска душа није, и ја Бога не представљам као Нерона и Мухамеда II, но га представљам, по његовом величеству, за духа превеличественога, премилостивога својима тварима. Ја сам душу човеческу представљао на неки таинствени фокус, која, како се раздвоји од тијела, сине хитром зрачицом и запали бесмртни плам нашег вјечнога живота и блаженства на небесима – А наше јадно тијело шта је то? Угоштеније и попираније земаљскога гада, глибина од које се гади, прашина с којом се вихорови ругају и играју, њом бистре источнике водене муте, њом сјајне зраке сунчане затмивају. И великога чуда, колико ми ово ништавило љубимо и колико нас интересује! Тијело је много ништавније но цклени суд, дајбуди изломљена стакла купе каљави Чифути и пометнути трговци ти ји продају, а наше тијело без душе ни за што не служи.“ (Његош, 2016: 1099)

Његош је често писао о смрти. У писму Илији Гарашанину (1850) Његош пише да га је уморила „крвава и бурна катедра на коју се попео ево 20 година. Сваки је смртан и мора умријети.“ Његош наглашава да се плаши несреће која би могла да завлада после његове смрти, а која је била пре његовог доласка на власт. Плаши се да би његов народ могао остати у вечној невољи, „овај народац мали, необразован, но војинствени и силни духом и срцем.“ (Његош, 2016: 1098)

Чудна дилема коју Владика износи у наведеном писму Петру Маринковићу (1850) „или је тихи вјечни сан који сам боравио пређе рођења, или лако путовање из свијета у свијет и причисљење бесмртном лику и вјечито блаженство [...]“ (Његош, 2016: 1099) биће

поновљена у његовом тестаменту. Његош о смрти у тестаменту износи следеће: „Човјек је смртан и мора умријети. Ја са надежом ступам к твојему светилишту божественоме, којег сам свијетлу сјенку назрио јоште са бријега којег су моји смртни кораци мјерили. Ја на твој позив смирено идем или под твојим лоном да вјечни сан боравим или у хорове бесмртне да те вјечно славим.“ (Његош, 2003: 7) „Хвалите Господа, јер је слатко пјевати Богу нашему, јер благоме приликује хвала.“ (Пс 147, 1)

Његошев кратак и јасан тестамент садржи духовни и материјални део. За наш рад је важан први део, односно духовни. У духовном делу тестаменту Владика се захваљује и слави Бога, али у исто време, имамо осећај да му се исповеда. Слава Теби који си нам показао (открио) светлост. „Хвала ти, Господи, јер си ме на бријегу једнога твојега свијета удостојио извести и зраках једнога твојега дивнога сунца благословио напојити. Хвала ти, Господи, јер си ме на земљи над милионима и душом и тијелом украсио.“ (Његош, 2003: 7) Његош се наведеним речима у тестаменту захваљује господу што га је одабрао да се појави на земаљској позорници. И још захваљује што му је подарио душу и тело, те као такав имаше прилику да људима укаже на постојање Бога. „Хвалите Господа на небесима, хвалите га на висини. Хвалите га сви анђели његови, хвалите га, све војске његове! Хвалите га, Сунце и Мјесече, хвалите га све звијезде сјајне! Хвалите га, небесима и водом над небесима! Нека хвале име Господње, јер он заповиједа и створише се.“ (Пс 148, 1–5) „Јер је мио Господ народ његов, украшава смјерне спасавајући их. Нек се веселе свеци у слави, и нек се радују на постељи.“ (Пс 149, 4–5) „Све што дише нека хвали Господа!“ (Пс 150, 6)

Његошев тестамент нас помало подсећа на хвалитне псалме Давидове (148–150). Поменути три псалма се и данас налазе у свакодневном и празничном јутрењу, а занимљиво је да су једино они задржани и на васкршњој литургији. Владика у тестаменту разговара са Господом „лице у лице“. Врхунац свих претходних Његошевих покушаја сазнања Бога, а које је опевао у својим песмама у којима прославља и хвали Бога јесте управо овај разговор дат као део Његошевог тестаmenta. „Колико ме је од мојега ђетињства твоје непостижимо величество топило у химне – у химне божествене радости, удивленија и велелепоте твоје; толико сам бједну судбину људску са ужасом расматрао и оплакивао. Твоје слово све је из ништа створили, твоме је закону све покорило.“ (Ненадовић, 1889: 189–190)

Спремајући се за смрт, Његош је са ужасом посматрао бедну судбину човека који се у овом пролазном свету „појави и изчезне као трунка од праха, која са свима својим делима, у вечности, у бескрајом простору времена ништа не значи и ништа није.“ (Ненадовић, 1889: 190) Посматрајући човекову ужасну судбину Његош закључује да ће људски труд, као и посмртна слава нестати, неће им бити никаквог трага, али ни споменика. Где год погледамо проналазимо доказ да је све прах. То нам указује на чињеницу да ћемо и ми једнога дана на овом свету оставити само прах од свога тела.

О смрти Његош пише као о потреби и нечему што се у пролазном свету мора десити. Након смрти душа постаје слободна. „Сваки је смртан и мора умрети“ (Његош, 2016: 1098), пише Владика Илији Гарашанину 1850. године. Идентичну реченицу о смрти проналазимо и у Његошевом тестаменту у којем каже: „Човјек је смртан и мора умријети. Ја са надежом ступам к твојему светилишту божественоме, којег сам свијетлу сјенку назрио јоште с бријега, којег су моји смртни кораци мјерили. Ја на твој позив смирено идем [...]“ (Његош, 2003: 7) Физичком смрћу не престаје живот личности, већ он тек тад добија свој пуни смисао. „Смрт је лакша но грдна срамота“ (V, 381), наводи се у *Лажном цару Шћепану Малом*. Димитрије Калезић (2009: 125) каже да постоји нешто теже од смрти, а то је „стање моралне беде и безвредности“.

У песми *Спровод праху С. Милутиновића*, Његош наводи да је смрт „хладним ситом исијаје / вјечну искру из прашине, да на небу брже сјаје“ (3–4). Смрт је:

„ужасна, туге мати, наказнога страва лица,
Без ћућења, хладне душе, свете правде јест царица;
[...]
гроб је њена колевка, ка вечности њиха душе;“

Спровод праху С. Милутиновића (1–6)

Бог је на земљи спојио душу и тело. Његош се пита какав је то закон Божји који је дао „право на ово сродство“ те се због тога душа мучи јер је заробљена у безвредном телу као у тамници. Једино смрт решава ову тајну. Човек никад ову тајну неће сазнат док је жив.

„Пламен божествени у ништавном храму,
каква те је судба у њему зажегла?
али су ти т'јелу вјечно мученије
али т'јело теби времена тавница?“

Мисао (1–4)

Оно што верници желе да сазнају, а то остаје тајна, јесте када душа умрлог одлази у царство небеско? Да ли се то дешава одмах или на Страшном суду? Шта се дешава са човеком и његовом душом након смрти? Религије смрт доживљавају различито. Јеротић (2018: 57) наводи да протестантска црква држи веровање да човек после смрти „спава“ до Страшног суда, односно до другог Исусовог доласка. Православци верују у привремено блаженство након смрти за праведне и привремено мучење за неправедне и зле. Римокатолици верују у „чистилиште“ душе после смрти.

О животу после смрти можемо мислити, претпостављати и веровати. Претходне генерације нису пронашле одговор на овај проблем. Одговора нема ни данас. Колико стварно знамо о животу после смрти? Људи различито верују у живот након смрти. Атеисти негирају да живот уопште постоји. Теисти верују у живот људске душе после смрти. Хиндуси, будисти (а данас све више Европљани и Американци) верују у закон карме и реинкарнације. У православљу је распрострањено веровање у митарство. „Људи који су имали нека лична искуства са животом после смрти – било у смислу доживљаја раја, пакла и суда, или доживљаја 'клиничке смрти' – уверени су у људску бесмртност.“ (Јеротић, 2019б: 108) Други људи који током живота нису имали оваква искуства, о којима Јеротић говори, траже доказ од Бога да их на неки начин увери да постоји живот након умирања. Оваквим начином људи Господу постављају услов како би веровали у Њега. Присетимо се речи које је Исус упутио Томи: „Зато што си ме видио, повјероваше си; блажени који не видјеше а вјероваше.“ (Јн 20, 29)

Да ли постоји будући живот? „Учење о будућем животу није дошло у свет са хришћанском вером. Све западно – азијске вере и без мало сви дохришћанско – филозофски системи учили су, да се биће човеково смрћу не прекраћује, но да траје и после гроба у оваквом или онаквом виду.“ (Велимировић, 2016а: 490) Људи верују у бесмртност, али и у прелазак душе у неко друго тело, обично у животињу. Оно што је најважније у свету препуном неправде и зла је вера у вечни живот. „Вера у бесмрће има особиту сугестивну моћ за људе. Људска душа, опкољена злом сваке врсте, пуна је сумње, пуна резигнације, но у дубини својој, испод сумње и резигнације, она скрива једну тамну, тиху одају, у којој станује нада на један бољи живот. Ова се одаја не да лако ни са свим помрачити ни са свим осветлити. Силну светлост може она да упије и опет да остане неосветљена, и у другом

случају обратно: кроз силно – густу таму може она опет да се светлуца. Но ма колико она дубоко лежала и ма колико се тешко дала афицирати од светлости или таме, ова скривена одаја је од пресудног значаја за срећу људског живота. Помрчи ли се она потпуно или осветли се потпуно, човек је тада спасен, искупљен.“ (Велимировић, 2016а: 490–491)

Човек није створен да живи само на земљи. Он је свестан да је овај свет пролазан, а да он располаже само једним животом. Човек је смртан, док је душа бесмртна, веровао је Његош. „Ја на твој позив смирено идем, или под твојим лоном да вјечни сан боравим, ил у хорове бесмртне, да те вјечно славим.“ (Секулић, 2009: 378) Човек зна да је постојање света без њега бесмислено. Дубоко је свестан своје вредности, али и тога да са овог света мора једног дана да нестане. Зато Његош у *Горском вијенцу* поручује „Славно мрите кад мријет морате“ (2356) јер:

„Свак је рођен да по једном умре
Част и брука живе довијека!“

Лажни цар Шћепан Мали (I, 606–607)

Његош је био „свестан своје величине и својег – ништавила; он је био свестан својег бесмртија и своје блиске смрти.“ (Ненадовић, 1889: 189) С друге стране, код Његоша не препознајемо онај страх од смрти о којем говори Јеротић. Он наводи да су најуплашенији људи они који имају страх од смрти и да је оваква врста страха вероватно јача од сваког другог човековог страха. Овакав страх изазива гнев и бес човека, некад агресију коју чешће болестан човек показује, а некад смањење физичке и менталне моћи. Као пример агресије која се као последица страх од смрти јавља, наводи да се она јавила код Турака после другог пораза пред Бечом 1683. године. (Јеротић, 2018: 126) „Страх од смрти код људи најчешће је страх од самоће и напуштања, страх да ће се одвојити од вољених бића, страх да ће представљати терет околини, страх од болне смрти.“ (Јеротић, 2019б: 27) Једини страх који је приметан код Његоша је страх да му жеља за ослобођењем своје отаџбине од непријатеља неће бити остварена. Страховао је и од ширења потурица, као и од губитка вере у свом народу.

Остаје нам само да размишљамо и претпостављамо попут Његоша шта се дешава након смрти. Мишљења сам да душа након смрти тела, односно након што се ослободи свог материјалног оклопа, остаје на Земљи. На њој ће чекати Судњи дан и поновни долазак Исуса Христа. Дан када ће мртви васкрснути и када ће се судити живима и мртвима, праведницима и грешницима. До Судњег дана сви ћемо бити на Земљи. Живи – видљиви својим телом, а мртви – присутни својом душом и нама као такви невидљиви. Царство небеско ће након Судњег дана бити ново место за све праведнике који су живели на планети Земљи.

10. Спасење људског рода

10.1. Појава Спаситеља Исуса Христа

Адам је починио велики грех када је приступио Сатаниним легионима у заједничкој борби за престо над царством небеским. Зато га Бог кажњава. Узимајући у обзир то што се Адам покајао, његова казна се разликује од Сатанине.

Бог је милостив према људима јер су то створења која је Он створио. Своју наклоност према људском роду је показао када је послао свог Сина, Исуса Христа, да спасе свет од пропасти и зла које се умножило превише. Овим догађајем Бог је показао да му је човек најмилије од свих створења.

Наш хришћански, у Христу откривени Бог, јесте Бог Човекољубац. Њему је човек најмилије од свих створења, од свих бића небеских и земаљских. Господ то показује и доказује управо Христовим јављањем на земљи и његовим оваплоћењем тј. очовечењем. Откривење о којем се говори у *Светом писму* има за циљ своју централну тачку догађаја Христовог, а то је оваплоћење, односно очовечење. Тај догађај је преуредио однос између човека и Бога, те према томе и питање човековог истинског познања Бога и целокупне стварности. „Сходно исихастичком искуству, Откривење у Христу разоткрива и показује уму људском да то чиме он располаже, као својим урођеним или стеченим знањем, јесу у ствари само појмови или идеје, принципи, који су започели и настали у времену, тј. да ствари овога света о којима ум мисли, имају свој почетак, као што и сам ум и његове гностичке моћи имају свој почетак и своје границе, док пред њим и над њим стоји бескрајни и вечни Бог као Жива и Вечна Истина.“ (Јевтић, 2001: 162)

Друго Лице Свете Тројице постаће човек, оваплоћена Реч Божја, божански Логос или Разум који ће се придружити палим људима. У *Лучи микроkozма* Свемогући овако даје завет:

„ја ћу слово моје возљубљено
у плот људску послѣ облачити,
послати га да избави људе
и законом свете моје правде
помрачене осв'јетли умове.“

Луча микроkozма (VI, 146–150)

Исус Христос је „син превјечнога“, оваплоћен, дошао на земљу ради правде и просвећења, својом науком је срушио многобоштво, својим васкрсењем поразио смрт – отуда га земља слави као свога Спаситеља.

Атанасије Јевтић наводи да је пре Његоша Христов долазак на Земљу предвидео и наговестио, пре три хиљаде година, Соломон. У књизи *Проповеда у Светом писму* записане су речи цара Соломона: „Шта је било, то ће и бити; шта се догодило, то ће се и догодити. И нема ничега новог под сунцем. Ко проговори и каже: Ево, ово је ново! – већ је било у вековима који су иза нас.“ (Проп 1, 9–10) Око XV века после цара Соломона, опет у Јерусалиму, Свети Јован Дамаскин, поводом наведених Соломонових речи, даће једно ново сведочанство, које је и наше данас овде у Јерусалиму, а то је: да има Нешто Ново под сунцем – мислећи на Исусов долазак. (Јевтић, 2004б: 11)

Апостоли и први хришћани видели су у Исусу Христу обећаваног и најављиваног од Бога месију, а од свих народа очекиваног (Мт 12, 21; Ис 4, 10; 42, 4; 1Мој 49, 10). Видели су Божјег посланика и месију који је сишао на земљу ради људи и њиховог спасења. „Јер као што муња излази од истока и сине до запада, тако ће бити и долазак Сина Човечјег.“ (Мт 24, 27) Тада ће се показати знак на небу. О дану и часу јављања не зна нико осим Оца небеског. Син Божији долази, тешко оном човеку који је издао Бога и Сина Човечијег. „Ја сам пут, истина и живот; нико не долази Оцу осим кроз мене.“ (Јн 14, 6)

Видели су апостоли кроз Исуса Христа и „Онога Првовенчаног Творца свега света и свих векова, али и Онога на крају векова и историје дошавшег и долазећег Новотворитеља и Спаситеља свега света и рода људског“. (Јевтић, 2004б: 12) Видели су и препознали да је Исус Алфа и Омега, Почетак и Крај у „пуноћи свега Времепростора, свих Небеса и све Вечности. Видели су и доживели у Христу остварење од Пророка пророкованог“ (Јевтић, 2004б: 13) „Ја сам Алфа и Омега, Почетак и Свршетак, Који Јесте и Који Беше и Који Долази.“ (Отк 1, 8; 21, 6; 22, 13) Исус је Бог и Човек – Богочовек – који је оваплоћењем сједињен из две природе. Атанасије у књизи *Христос - алфа и омега* наводи да крај одређује почетак тј. коначни циљ. Позивајући се на речи Светог Максима да је омега тј. крај оно што одређује алфу тј. почетак, а не обрнуто иако је алфа на почетку, а омега на крају. Атанасије закључује да је зато Исус кључ за схватање целокупне свештене библијске историје и есхатологије. (Јевтић, 2004б: 57)

Исус Христос „Цар над царевима и господар над господарима“ (Отк 17, 14) дошао је на свет тихо, никог не узнемирујући, у сну. Рођен је у скромној пећини обасјаном светлошћу над којом је брујао најмилији хор анђела и пастира. У *Лучи микроkozма* Његош каже да „Сунце правде и земљу огрија“ (VI, 262), а оне који су робовали греху ослободи тог терета. Исус је послат да „неправде разруши олтаре“ (I, 566), да људски род „сабере“ и уздигне духовно, наводи се спеву *Лажни цар Шћепан Мали*.

„Може бити да сам ја месија
доведени руком невидимом
да зла ова листом утаманим,
[...]
да подигнем и окруним правду,
да саберем стадо разагнато.“

Лажни цар Шћепан Мали (I, 563–568)

Исус Христос је сишао да отклони зло и неправду на Земљи, да пренесе Божји закон и ојача веру међу људима. Исус је дошао као спас људима. Дошао је да служи људима јер „истинска љубав је слушкиња – није царица“. (Велимировић, 2016е: 235) Спаситељ је служио људима од почетка до краја свог живота на земљи, као што је показивао и Своју љубав према њима.

Атанасије Јевтић закључује да Његош не покушава да објасни Исуса јер се он не објашњава. „[...] ни лик ни појава Христа се не објашњава ничим.“ (Јевтић, 1989: 46) Како се наводи у *Лучи микроkozма*, Смисао Христовог доласка јесте у „попирању злобе и тирјанства“ (VI, 269). Бог није послао Исуса да суди људима, већ да спасе човечанство. Изабраник Божји и будући спаситељ света од греха уверавао је људе који су лутали по тами да је Син Божји. Људи у њему нису препознали спаситеља, нису му поверовали. „А онима који га примише даде власт да буду чеда Божија, онима који вјерују у име његово.“ (Јн 1, 12)

Исус је људима говорио о милосрђу, чистоти душе, о праштању, приношењу жртве, кајању, заклетви и о љубави. Његове божанствене приче, пуне мудрости, уверавале су и

највеће безбожнике. Његова проповед о љубави „претворила је целу природу у ухо, само да што боље чује речи, које се никад на земљи нису чуле“ (Велимировић, 2016е: 33). Повероваше му безгрешни и они који су били чистог срца, спремни да у њега уселе Господа и Његовог Сина. Док су они, у чијим је душама била пустош, док им је живот био празан и скучен без икакве вредности бежали и осуђивали Сина Божјег на лаж и безбожништво. Људи више воле таму која је зло, него светлост која је Исус. Исус не може ништа чинити сам од себе већ што чини Отац то чини и Он. Господ је људима послао Исуса. Бога човек никада није видео, али је видео Исуса и зато треба да верује у Бога кроз Исуса Христа. „Ко верује у мене има вјечни живот.“ (Јн 6, 47)

Дуго најављиваног месију, кроз изабране пророке, људи нису препознали. О Сина Божјег који је сишао на земљу и кроз кога ће се „земља напунити познања Господњег као море воде што је пуно“ (Ис 11, 9; Авак 2, 14) људи су се огрешили. Његош Исуса описује следећим стиховима:

„Гле дивнога сада видјенија!
Сунце правде и земљу огрија,
храм се мрачни засја заточниках,
робовима олакшаше ланци:
син достојни оца превјечнога
обука се у человјечество,
наоружан оружијем правде“

Луча микроkozма (VI, 261–267)

Исус Христос, Месија, Спаситељ и Син Божји кога је Бог створио да, по речима Атанасија Јевтића, показује и доказује Предвечну Премудрост Божју. Као Вечни Јединородни Син Божји, свемоћни Творац и Уметник целокупне творевине, Исус је Својим добровољним и спасоносним Оваплоћењем и Очовечењем постао човек ради спасења Божјег створења тј. човека. (Јевтић, 2004б: 15) „Јер један је Бог, један је посредник између Бога и људи, човјек Христос Исус; Који себе даде у откуп за све, свједочанство у назначена времена.“ (1Тим 2, 5; 6)

Узимајући на себе грехе људи, Исус спасава човечанство и мења његову, до тад, тешку судбину. Зато Исус представља „нови живот“ за људе. Исус је узео на себе судбину човека из љубави према човеку и из бриге према његовој будућности. Исус је спаситељ Адама, човека и целог људског рода. У Христу и Христом се Бог показао као Живи и Истинити Бог, као Бог Човекољубац.

Његош на крају *Луче микроkozма* развија појаву месије, Исуса Христа, оваплоћеног и васкрслог који је Спаситељ човека и читавог човечанства. Завршна појава Исуса Христа у *Лучи микроkozма*, оваплоћеног и очовеченог, је „коначна Његошева химна Христу, не само као 'Преблагом тихом Учитељу', него још више као Васкрсломе Богочовеку и Спаситељу земље и човека“. (Јевтић, 1989: 45)

Дирљивом, а у исто време снажном, последњом строфом, песник се обраћа самом Спаситељу:

„О, преблаги, тихи учитељу!
слатка ли је света бистра вода
с источника твога бесмртнога!
Од твога су свјетлога погледа
уплашене мраке исчезнуле,

од твојега хода свештенога
богохулни срушени олтари,
васкрсењем смрт си поразио,
небо твојом хвалом одјекује,
земља слави свога Спаситеља!“

Луча микрокозма (VI, 271–280)

У овој завршној појави Исуса Христа могу се наћи основе црквене Христологије.

Његош је завршио своје дело како показује владика Атанасије „свеобухватном антропологијом, која се у патристици назива Христологија, а код неких савремених православних теолога – Теантропологија“. Његош се, по мишљењу владике Атанасија Јевтића „свесно спасавао управо таквом недоследношћу отпевавши на крају Луче ону химну Христу коју је он сигурно интимно носио у своје срцу и бићу“. (Јевтић, 1989: 49)

И Владету Јеротића не изненађује појава Исуса Христа на крају пева *Луче микрокозма* нити његово проглашење за јединог спаситеља света, кога хвале небо и земља, зато што је „свест дубоког мислиоца, какав је био Његош, о свету као несумљивом откровењу Бога у човеку као бесмртном бићу, али и о апсолутној недоступности суштине Бога људском сазнању“, праћена снажним „унутрашњим доживљајем трагичности живота и човекове немоћи да се сам одупре силама Зла у њему и ван њега“. (Јеротић, 2002: 100) Зато је Његош, како наводи Јеротић, „прошавши својом философском интуицијом кроз разне системе мишљења и веровања“, остао у хришћанској мисли да је за „побуњено срце и ослепљен ум човеков“ најбоље „натприродно Откровење у лицу човека и Бога – Исуса Христа“. (Јеротић, 2002: 100–101)

Владика Николај је написао дивну књигу о Христу *Једини Човекољубац* и сав Николај био је у том духу и расположењу. У песми *У вери се знање крије* (Велимировић, 2016з: 636) наводи да је Исус Христос казао истину људима, а човечанству показао пут спасења.

„Истина је вечно иста,
вечно светла, вечно чиста;
истина се јавља свима,
ал' она се вером прима.

Правим путем тај путује,
своме вођи ко верује;
пут спасења то је Вођа,
то је Христос – Путовођа.“

У вери се знање крије (5–12)

Исус Христос једини зна прави пут који води у царство небеско. Он има лично знање и сазнање. Он познаје све почетке и свршетке јер је он Алфа и Омега, почетак и крај. Лично је прошао и проживео сав наш људски живот, од рођења до смрти и до васкрсења. И то је та прва и последња, истинска стварност и догађај хришћанства.

Највећа тајна и стварност хришћанства јесте Исус Христос. Све друго је мање од тога.

10.2. Васкрсење

Они који прихвате хришћанство усвајају и најважније принципе хришћанске вере и теологије. Без рођење и васкрсења Сина Божјег хришћанска вера једва да би била прихватљива верницима. Зато Божић и Васкрс прослављају сви хришћани као два велика догађаја у Цркви Христовој, ако не и два највећа хришћанска догађаја који чине срж хришћанства.

По речима Атанасија Јевтића наша хришћанска, православна вера, јесте вера Васкрсења. Васкрсење Христово и наше васкрсење са Њим, и за Њим, и у Њему, једини је и временски вечни смисао и пуноћа људског бића, живота и бесмртности. (Јевтић, 2004б: 23)

На крају *Луче микроkozма* Његош наводи да ће Исус васкрсењем прославити целог човека, не само душу или искру човекову.

„Воскресењем смрт си поразио
небо твојом хвалом одјекује
земља слави свога спаситеља!“

Луча микроkozма (VI, 278–280)

Његош је са свега два стиха у *Лучи микроkozма*: „Васкрсењем смрт си поразио“ (VI, 278) и „Земља слави свога Спаситеља!“ (VI, 280) рекао довољно о васкрсењу. И више од овога и не треба. У њима је речено најважније, а то је да је Исус победио смрт, а да су Његове речи остале на земљи да славе Господа и Сина Његовог.

У *Горском вијенцу* Његош узвикује да „васкрсења не бива без смрти“ (2351). Да би човек васкрсао прво мора да умре јер то је једини начин како би се „васкрсењем смрт поразила“. Јеротић наводи да су хришћани смрт називали „непријатељем“ кога човек треба да победи вером у васкрсење Христово које је гарант и за васкрсење и за онога ко у Христа чврсто верује. (Јеротић, 2018: 126) Питамо се да ли је васкрснуће могуће?

Васкрснуће је могуће и њиме људски живот добија нову шансу да стекне оно што је изгубио. Васкрсењем човеков живот постаје вечан и бесмртан. Зато кажемо да је Исус светлост овоме свету и ко иде за њим неће газити по тами. Свети Јован је на земљу дошао „за сведочанство, да сведочи о свјетлости“ јер „он не бјеше свјетлост, него да свједочи о свјетлости.“ (Јн 1, 7–8) Свети Јован сведочи о светости која је Исус Христос. Богочовек и Спаситељ васкрсли је Исус Христос. Он је победио смрти и покорио ад. Он је човеку отворио пут ка Господу и вечном царству. Зато хришћани током опела изговарају речи Христове: „Ко у мене верује, не умире, него прелази из смрти у живот.“

Питамо се како је Исус васкрсао? „Као што сунце у Азији на једанпут изађе, и дан заузме место ноћи. Као да додирнете електрично дугме у мрачној одаји, и на једанпут – светлост. Слично томе је било и васкрсење Господа из смрти у нови живот. Нечујно и тренутно.“ (Велимировић, 2016ђ: 38) Светлост која долази из сијалице испуњава само једну просторију. Светлост коју је Бог произвео испунила је цео свет. „И рече Бог: Нека буде светлост; и би светлост.“ (1Мој 1, 3) Светлост васкрсења објавила је свету да постоји један бесмртни свет духовни и показала да је васкрсење могуће.

Одлазак Христов био је веома неправедан. „Златом и ливаном земља Га дочекује, а с крстом на леђима испраћа.“ (Велимировић, 2016е: 25) Људи су се смејали и говорили Исусу да позове Бога, Светог Илију или неког другог пророка да га избави ако је Он заиста Божји

Син, као што је тврдио. Неверницима ни то не би био довољан доказ да верују у речи Исусове.

Издржао је Спаситељ каменовање, шибање, убоде, ударце бичем од оних који су некада слушали његове беседе, молили за оздрављење и спасење. Надвладао је све страшне болове које су му нанели безбожнички војници. „Мучен би и злостављен, али не отвори уста својих; као јагње на заклање вођен би и као овца нијема пред онијем који је стриже не отвори уста својих.“ (Ис 53, 7) Исус је под теретом крста био исмеван и ударан. Његово тело било је у ранама и крваво, али Његов дух је остао чист и неповређен. Убице убијају само тело човечије, али не и дух. „И не бојте се оних који убијају тијело, а душу не могу убити; него се више бојте онога који може и душу и тијело погубити у паклу.“ (Мт 10, 28) Тело је земаљско и остаје у пролазном царству, док се душа након смрти одваја од тела и наставља „нов живот“. Приликом распећа Исус је повикао „Оче, у руке твоје предајем дух свој“ (Лк 23, 46). „Завјеса храма раздрије се на двоје, од горњег краја до доњег; и земља се потресе, и камење се распаде и гробови се отворише и устадоше многа тијела светих који су помрли.“ (Мт 27, 51–52)

Исус је, на свом примеру, показао људима пут спасења. Сви који корачају Христовим путем протканим различитим искушењима и препрекама, на тај начин чисте своју душу од грешних мисли и ђавола. Не смемо заборавити да васкрсење којим се заслужује бесмртни и вечни живот не постоји без смрти. Људи се једино кроз Исуса могу избавити таме, безвредног живота и празнине у души. „И кад Га на Голготу изведу и распну, а кад се буде вратио Ономе, од кога је и дошао, остаће међу нама на земљи оно, што је Он ноћас с неба донео, а то је – љубав.“ (Велимировић, 2016е: 22)

Ако је Исус васкрсао, значи да је истина да постоји Бог. Христово васкрсење означава да постоји небески свет, свет вечни и бесмртни. Оно, такође, значи да је живот јачи од смрти. Али и да је зло слабије од добра. Исусово васкрсење нам даје до знања да су „сви проблеми живота потврдно решени. Сви проблеми живота решени су, главне и мучне загонетке одгонетнуте, ланци таме и жалости раскинути, јер је – Христос васкрсао.“ (Велимировић, 2016в: 585)

Тек у васкрсењу имамо пуноћу Христовог спасења и Крста где се кроз Исусову смрт и васкрсење разоткрива пуноћа славе Божје за човека. „Зрно ако паднувши у земљу не умре, неће донети плода; а ако умре, оживеће, и многи ће род донети.“ (Јн 12, 24) „У Васкрсломе Христу раскрива се пуноћа искупљења и спасења.“ (Јевтић, 2004б: 185)

Исус Христос је умро и васкрсао ради нас. На овај начин за нас је отворен пут и спасење од вечне смрти. Исус је отворио небеске двери васкрсења и „ослободио пут од архангелског мача за Рај“ (Велимировић, 2016е: 196). „И нико се није попео на небо осим Онај који сиђе с неба, Син Човечји који је на небу.“ (Јн 3, 13) Исус је сав народ уздигао у вечно царство отворивши врата рајска за људе. Он је отворио врата крвљу људском као Човекољубац. Спаситељ је донео спасење свим људима од почетка до краја времена, свим живим и умрлим. У „Вјеруј“ ми не кажемо верујем у васкрсење него чекам васкрсење мртвих и живот будућег века. Са овим одлучним тврђењем завршава се наше „Вјеруј“. Спаситељу наш, подржи нас и даље у твојој светој вери јер „Ти си васкрсење и живот“ (Јн 11, 25).

Постоји ли лек од смрти. Имају ли га мудраци, постоји ли у књигама, да ли може од траве и воде да се направи? Једини лек од смрти има Исус Христос. Васкрсењем је смрт усмрћена. Само Исус, својим васкрсењем показује пут из таме и пропадљивог у вечан живот. „Јер се срцем вјерује за праведност, а устима се исповједа за спасење.“ (Рим 10, 10)

Многи људи су својим начином живота и потпуном преданошћу Господу показали да је небеско царство освојиво. Ми их знамо и прослављамо као светитеље. Светитељи су људи са васкрслим душама. Они су то заслужили испуњењем свих заповести Божјих. „Диван је Бог у светитељима својим, јер кроз светитеље Бог чини чудеса, показује силу, исказује мудрост, изражава истину, зида Цркву Своју. Дух Божији дејствује кроз вољна и предана оруђа Своја, кроз васкрсле душе светитеља. Отуда су светитељи постали као законодавци у Цркви Православној.“ (Велимировић, 2016е: 169) Онај ко се противи светитељима, противи се Духу Божјем јер Дух изражава Закон свој кроз светитеље. Сва чудотворна и, као таква, очувана тела светитеља, сведоче међу нама о благодатној сили Духа Божјег која је дејствовала и дејствује међу њима. Њихова вера мора бити и наша. Они су нам, попут Исуса, дали пример да вечно царство постоји и да ће свако чија је душа испуњена Духом Божјим заслужити место у небеском царству.

Христос је од узимања греха људи, приношења Себе као добровољне жртве, васкрсења и каснијег вазнесења доказао да вечни живот постоји и да може да се заслужи. „Кроз приношење Себе на драговољану крсну смрт. Кроз славно васкрсење и вазнесење Његово. И на крају, кроз слање у свет и изливања на свако тело и сву твар Светога Духа Утешитеља на дан Педесетнице. У Христу Богочовеку надвладан је и побеђен човеков пад и његове последице и створена је и уведена у овај свет нова заједница Бога и људи, а то управо и јесте Црква Богочовека Христа, као сабор и сабрање Бога и Божјих људи, као заједница Сина 'Прворођенога међу многим браћом' и те Његове браће (Рим 8, 29), као 'заједница тела и крви Христове' (1Кор 10, 16–17) и као 'заједница Духа Светога са свима нама' (2Кор 13, 13).“ (Јевтић, 2001: 96)

Након Христовог васкрсења успоставиће се благостање на земљи о којем говори Исаије: „И вук ће боравити с јагњетом, и рис ће лежати с јаретом, теле и лавић и угојено живинче биће заједно, и мало дијете водиће их.“ (Ис 11, 6) Ко је тај који ће помирити вука и јагње, риса и јаре, лава и вола? Где год је велика завада и претња ту је и рат. Ко ће укротити љуте лавове и љуте звери. Нико други осим Исуса Христа. Он једини може јер има велику моћ и љубав. Господу треба да се помолимо да укроти све оне људе који су као звери, који мрзе и насрћу на своју браћу и свој народ. Овакви људи су своју душу предали Сатани и зато се помолимо Господу да их врати на прави Христов пут спасења.

Исусова мисија искупљења и спасења људског рода на земљи завршена је распећем, крвљу, смрћу и васкрсењем. „Оче, у Твоје руке предајем дух мој!“ (Лк 23, 46) Победа смрти, васкрсење и слава уследили су након наведеног чина.

Присетимо се да је Васкрс као празник прослављања Христовог васкрсења једини празник посвећен телу. Сваки други празник у години подсећа човека на његову духовну страну. Ово је празник који одржава равнотежу са свим осталим духовним празницима. Без Васкрса све би било једнострано и изгубило би своју свестраност. Вера у васкрсење чини да човеку гроб и смрт постају цветно пролеће, а не туга и страх од смрти.

Исусова жртва, по речима Жике Првуловића није била само „јемство и гаранција људског спасења; она је исто тако била пример за углед и лично следовање.“ (Првуловић, 1991: 100) Зато спасимо своју душу на време. Уздигнимо се ка Богу кроз Исуса. Јачајмо веру, љубав и наду на доживотном путу обожења.

10.3. Страдање

Сведочење о Исусу Христу као једином Спаситељу света и човека налази се у сталној драматичности између крста и васкрсења. „Својом смрћу Христос је осветио крст, који Његош стално велича као 'пресвети крст Христов'.“ (Првуловић, 1991: 101) Не смемо да заборавимо да су крст и васкрсење један и јединствен догађај, једна и недељива стварност спасења у Христу, запажања су Атанасија Јевтића. О спасењу морамо увек сведочити кроз крст и васкрс, односно крсноваскрсно. (Јевтић, 2004б: 199) Савремен човек ће једино тако прихватити истину о Исусу и „за сваког човека који искрено тражи правог човека у себи [...] сигурно је да ће и савремени човек, ако буде тражио правог човека у себи, тако доћи до своје христолике основе.“ (Јевтић, 2004б: 199)

У *Светом писму* Исус позива људе да узму свој крст и крену за њим. „Ко хоће живот свој да сачува, изгубиће га; а ако ко изгуби живот свој мене ради, наћи ће га.“ (Мт 16, 25) Човек нема користи ако задобије сву земаљску славу, а при том, своју душу изгуби и поклони је ђаволу. Прикупљањем материјалног богатства човек ће само својој души наудити. Људи треба да знају да ће им се након смрти судити по њиховим делима, а не по богатству и материјалним стварима.

Страдање је један „благословени удар који креше пламен вере у души. Страдање је најкраћи пут ка вери; умовање чини тај пут дужим, а материјално благостање и угодност продужују га у недоглед.“ (Велимировић, 2016ж: 268) За Његоша:

„Страдање је Крста дободетељ;
прекаљена искушењем душа
рани тело огњем електризма,
а надежда веже душу с небом
како луча са сунцем капљицу.“

Горски вијенац (2324–2328)

Николај наводи да је „наш народ схватио безграничну вредност хришћанског служења и страдања, то јест служења са љубављу и трпеливог страдања са народом. Код Срба се слуге као људи нису разликовали од господара, нити господари од слугу. Слуге и страдалници били су и сви крштени жупани пре Немање и сви краљеви и цареви после Немање. Све је то из духа једног народа, који се приволео царству небеском од кад се крстом крстио; народа који је разумео Јеванђеље у пракси као службу и трпљење; народа који није тражио Раја на земљи, нити је веровао у такав Рај.“ (Велимировић, 2016ј: 104) Наш народ је увек био спреман на добровољно страдање и служење Господу. Не заборавимо Косово и косовске јунаке који су забележени у историји као показатељи Христовог пута спасења који води у царство небеско. Немогуће је у нашем народу избрисати или раздвојити страдање и жртву. Наведени појмови воде ка спасењу људске душе. Спасење је хришћански чин којим људска душа поново успоставља бесмртност и повратак у Божје царство.

Исус Христос је Спаситељ човека и целог људског рода и људске природе. „Једно од највећих открића, које је Христос даровао свету јесте бесцена вредност служења и страдања у овом животу ради вечног спасења. Две највидније одлике Спаситељеве били су служење и страдање. Он је то изрекао речима, а речи је потврдио животом и делима. Призивајући све уморне овога света да Га следују.“ (Велимировић, 2016ј: 102) „Узмите јарам мој на себе и научите се од мене; јер ја сам кротак и смирен у срцу, и наћи ћете покој душама вашим.“ (Мт 11, 29) Исусов јарам је благ јер је Исусово срце испуњено Божјом љубављу уз коју се све патње лако подносе док је Христово бreme љубав. Николај Велимировић наводи да је

безбожнички јарам тежак. То је зато што људи без вере мисле да све могу постићи само својом снагом, без Божје помоћи. Зато Николај наводи да је Христово бремене истина, а ђаволско бремене лаж. Христово је бремене братољубље, а грешничко самољубље. Христов је јарам помагање и давање, а грешнички јарам крађа и отмица. Христов јарам је за небеско царство, а безбожнички за царство на земљи. Христов је јарам тесан пут који води у царство Божије, а невернички је јарам широк пут што води у пропаст. Христово бремене води крајњој победи, а грешничко очајању. (Велимировић, 2016ј: 219) Исус је служио народу, а страдао је од руку грешника и безбожника. Служио је слепима, грешнима, болеснима и увек са љубављу лако. „Јарам је мој лак и бремене је моје лако.“ (Мт 11, 30) Јарам Исусов означава служење, док бремене означава страдање. Његов јарам је благ зато што је служба Његова била препуна љубави. Исуса су пљували, вређали, шибали, исмевали, па опет Његово страдање је било лако зато што је његова душа била испуњена Господом и спремна да поднесе сваки бол.

Владика Николај наводи да су многи хришћани страдали мученичком смрћу, а да су, при том, служили људима. Страдали су из љубави према Христу и Богу. Јарам њихове службе био је благ. И данас у свету има пуно хришћана које с љубављу служе Богу и с надом у Бога живог и поред свих осуда и поруга од других људи. „Тим великим душама јарам је заиста благ и бремене је лако. Јер је Христос њихова љубав и њихова нада.“ (Велимировић, 2016ј: 100–101)

Онај ко тежи вечном животу он тој својој жељи потчињава све, „њу претпоставља свему.“ (Јевтић, 2004б: 7) Као да у њој тражи нешто изгубљено, а своје. Пут до вечности води кроз Вечног и о томе сведоче сви Свети Оци. Исус је послат да људима покаже пут спасења. Неки повероваше да је Исус Син Божји, док су неки захтевали доказ да би поверовали. „Царство моје није од овога свијета; кад би било од овога свијета царство моје, слуге моје би се бориле да не будем предан Јудејцима; али царство моје није одавде.“ (Јн 18, 36) Исус Христос, Син Божји, Богочовек, показао је људима да је на овом свету све пролазно и да се треба борити за царство небеско, а не земаљско. Он ниједног тренутка не моли Оца свог да га спасе од убица и разбојника који су га ударали и мучили пред смрт. Он верује да је у том тренутку то најбоље за њега јер тако Господ жели.

10.4. Покајање

Дух Божји који је првенствено Свети Дух не борави у душама нечистим, као што каже и *Свето писмо*: „У злорадну душу неће ући Премудрост, нити ће се настанити у тијело оптерећено гријехом јер Свети Дух ће избећи сваку превару и уклониће се од помисли неразумника.“ (ПремС 1, 4–5) и зато нас Бог позива истовремено у спасење и у светлост, што је у хришћанству једно исто „Будите и сами свети у свему живљењу; будите свети, јер сам ја свет. (1 Пет 1, 15–16) Само покајање је човеков повратак себи, Богу и људима, заједници, односно Цркви. То је чин спасења и обнове, препорода и васкрсења.

„Покајање је обнова крштења. Покајање је завет с Богом да ће се водити један нови живот. Покајање је извор смирености. Покајање је неопозиво одрицање од сваке жеље за телесним добрима. [...] Покајање је кћер наде и порицање безнадежности. [...] Покајање је очишћење савести.“ (Лествичник, 1997: 78) „Покајање је почетак свих почетака у духовном животу. Духовни живот правилно почиње само она душа, која почиње са покајањем. Правилно почети значи половину свршити. Зато и Претеча и Спаситељ почињу своју проповед позивом људи ка покајању. Покајте се!“ (Велимировић, 2016е: 513) И *Свето писмо*

нас позива на покајање кроз речи многих светитеља. Када је Јован Крститељ изашао из пустиње, повикао је: „Покајте се, јер се приближава царство Божје“ (Мт 3, 2). Прва апостолска проповед после силаска Духа Светог почела је речима: „Покајте се.“ (Дап 2, 48)

Јеротић наводи да хришћанска Црква нуди грешницима исповест и покајање, и у последњем часу живота чиме даје могућност спасења. Овим се избегава претпостављени посмртни „пут“ у случају „очајне смрти“. (Јеротић, 2019б: 32) Црква Христова од апостолских дана до данас истиче човечије покајање као почетак његовог спасења. Не постоји медицински лек за грех. Једини лек јесте покајање. И као што Јован Крститељ рече: „Ја вас крштавам водом за покајање; а онај што долази за мном јачи је од мене: ја нисам достојан њему обуће понијети; он ће вас крстити Духом Светим и огњем.“ (Мт 3, 11)

Када се Мојсију на Синајској гори јавио Бог из гореће купине рекао му је „не иди овамо. Изуј обућу своју с ногу својих, јер је место где стојиш света земља.“ (2Мој 3, 5) То је Мојсију био позив на покајање. „Изуј обућу“ значи да своју душу треба да очистимо од греха. Јер кад нам смрт обузме тело и душа оде на судњи чин, касно је за покајање. Чисто срце је спремно да у њега усели Господа и Његовог Сина. Сви они у чијим је душама пустош, скучени су и без икакве вредности. Њихов је живот „празан“ јер су они безбожници који не верују у спасење и Сина Божијег. Немамо сви исту меру Бога у себи. Николај наводи да су неки људи, на основу испуњеношћи Господом, битни, а други небитни. Кад живот човека није испуњен Богом он личи на једну празнину попут вакума. Јер све ствари су празне и небитне уколико нису испуњене Богом. (Велимировић, 2016в: 526)

„Покајање је као преобука. Свак ко хоће да изађе пред лице царско, свлачи прљаву кошуљу и облачи се у чисту. Иначе ће бити отеран пред цара. Зашто се православни народ преоблачи у недељни дан? Јер излази пред лице Цара над царевима. Душа потребује преобуку чешће него тело. Јер се душа брже и чешће прља него тело. На пример: душа може да се упрља од безбожних мисли и нечистих жеља. А такве прљаве мисли и жеље падају на душу човекову као невидљива прашина сваки дан. Зато је хришћанину потребно сваки дан чистити своју душу, преоблачити је. Та духовна преобука врши се кроз покајање.“ (Велимировић, 2016е: 513) Очистимо упрљане душе јер ћемо само на тај начин бити спремни за смрт и одлазак ка Господу. Ни сузе, а ни молитве неће помоћи упрљаној души да се спасе уколико се искрено не покаје за своја злодела.

Покајање подразумева и исповедање лоших дела која нас чине грешним. Да би неко приступио исповести прво мора да има развијену религиозну свест која ће му отворити пут ка поменутој Светој тајни. Црква ће оваквим људима олакшати дуг и трновит пут не само кајања, већ и покајања. Јеротић (2019а: 22) наводи четири услова који морају бити испуњена да би човек стигао до хришћанског кајања. То су: добро познавање себе, односно непрекидно упознавање себе; свест о греху, значају, тежини и погубности људског греха; избегавање свих патолошких, несвесних или полусвесних механизма одбране од греха; свесна одлука да се савлада људска сујета и да се грех у целости исповеди духовнику. Уколико исповест није била довољно искрена и са недовољно снаге и унутрашњег жара, суза и истинске жеље онда поменуто кајање не води до покајања. Свете тајне хришћанске цркве исповедање, кајање и евхаристија воде човечанство ка чишћењу душе од греха и до покајања. Молимо се непрекидно Богу да Његова благодат сиђе на нас и да нам помогне у борби против греха. Свако искрено покајање води у блаженство и праштање. Његош саветује људе да избаце таму из ума и завист из пакосне душе, да праштају и да се моле Богу.

„Обрати се, душо изгубљена!
Пролиј топле сузе покајања
пред општијем творцем милоснијем;

познај име свемогуће што је
и значење твоје прама њега;
ижен' таму из слијепа ума
и злу завист из пакосне душе!
Благи творац многомилостив је,
опростиће твоје заблудење,
причислит те у вјечно блаженство.“

Луча микрокозма (III, 31–40)

Човек се нада да ће се Бог сетити Његовог првобитног дара, тачније, како наводи у *Лучи микрокозма*, „вјечнога блаженства“ (V, 178) и „дужности твари к творитељу“ (V, 179) које „неба слатког увеселенија“ (V, 180). И зато вели:

„Злобом к небу враге опојене
ја сам чека на покајаније;“

Луча микрокозма (V, 175–176)

О покајању Његош говори у *Лучи микрокозма* где наводи да је након борбе Сатане са Богом „треће јутро позоришта страшна“ (V, 81) Адам се каје зато што је издао Господа, зато што је поверовао ђаволу и зато што је помислио и пожелео већу моћ од оне која му је дата. Његош нам даје опис Адама који се покајао:

„Адам с ликом својијем одступи
из несрећна боја погубнога
са дубоким душе покајањем.“

Луча микрокозма (V, 83–85)

Адам моли Господа у *Лучи микрокозма* за опроштај и сам признаје да га је „пламена слава брана дигла“ (V, 93) и да је „којено је славољубје сл'јепо“ (V, 92). Он је своју грешку „поздно грдно позна“ (V, 97). Ипак, Бог је повређен због Адамовог непромишљеног потеза. Он је љут на преступника који је у првобитној заједници са Њим уживао све благодати Његове. Адам се након свог сагрешења пита да ли је могуће да је против свог творца и онога ко га је учинио вечним учини такав преступ јер је дозволио да гнев њиме влада. Његош у следећим стиховима описује Бога који је љут на свог преступника:

„На огњеној летећ колесници,
пред свануће сан ме лаки стиже;
у њем виђех страшно видјеније
на наказу творца разгњевљена.
Та је сила и гњијев праведни
моју тужну заблуђену душу
уплашила и оледенила.
Страшно бјеше луду преступнику
свевишњега оца могућега
обучена гњевом погледати!“

Луча микрокозма (V, 100–110)

Атанасије Јевтић наводи да је покајање у православном црквеном животу први предуслов учешћа у Светој литургији. То је наше људско и лично и свенародно отварање на

широку перспективу и отвореност Царства Божјег према нама грешнима. Само покајање јесте својеврсно спасоносно страдање, почетак мученичког али и победничког прихватања крста Христовог и ношења кроз овај живот у свету и историји. Покајање бива коначно и истински спасоносно тек када се прелива у Богочовечанску литургију, када се човек и народ литургијски пренесу у живу заједницу Христа Спаситеља: Онога Који је Себе принео, и увек литургијски приноси, за нас грешне – данас очисти и освести, да нам дарује истински живот и спасење вечно. (Јевтић, 1992: 332–333)

Господ опрашта човеку за његово сагрешење које је учинио после крштења уколико се искрено покаје, исповеди и причести. Тако човек поново постаје достојан и чист пред Богом. Али грех који је починио и због кога се покајао не сме поново да учини јер би тад претрпео велику казну. Грех и зло које људи гаје у својим душама побеђују се једино покајањем. Покајање мора да буде у самом срцу човека где се зло и ствара. Свако покајање које је површно је безвредно. Владета Јеротић сматра да треба разликовати кајање од покајања. За хришћане покајање значи „истинским преображајем личности (метанојом), као даром Духа Светог. После покајања, тај грех не понавља се више.“ (Јеротић, 2018: 61) За разлику од покајања, Јеротић наводи да је кајање „сталан, некад доживотан процес (наравно уколико се грех стално одиграва у човеку) из простог разлога што човек греши увек изнова, понављајући често један исти грех.“ (Јеротић, 2018: 61)

Покајање људе враћа на Христов пут спасења. Покајањем људи чисте душу од греха и окрећу се унутрашњем духовном животу, себи, Богу, људима и Цркви. Покајање је спасење и обнављање, препород и васкрсење душе. Покајањем људи показује непроцењиву вредност људске боголике личности која се благодатним покајањем и литургијским преображајем ослобађа зла у себи попут ропства. Душа која је ослобођена сваког греха и која је духовно повезана са Господом, постаје способна за истински вечни живот.

„Покајањем и литургијским самопревазилажењем препорођена боголика личност надилази све оквири и границе овога света и сусреће са у вечној заједници са Богом Живим и Истинитим – са Светом Тројицом, која људској личности и људској народној-црквеној заједници и даје вечни смисао и пуноћу.“ (Јевтић, 1992: 333) Само „прочишћене“ личности стварају здраву и праву заједницу – народ Божји који је изашао из таме на светлост, из грешног живота, из смрти у живот вечни. Само су такви људи на правом путу ка вечном животу и царству небеском. Зато се покајмо за своје грехе. Очистимо душу и уселимо Господа Бога и Исуса Христа у њу.

10.5. Љубав

Бог је дао народу, преко свог пророка Мојсија на гори Синајској, десет заповести. Ове заповести су сав Божји закон. Без овог закона се не може ни један народ, а ни човек спасити. Свако ко жели да се приближи Христу мора да усвоји душом поменуте заповести тј. закон Божји. Јер свако ко своју душу испуни Духом Божјим на корак је до царства небеског. Спаситељ поручује: „Ако имате љубав к мени, заповјести моје држите.“ (Јн 14, 15) Поштујмо све заповести, а не само једну. То је кључ ка спасењу душе.

Љубите ближње своје и не чините зло јер „љубав је пуноћа закона“ (Рим 13, 10). Једино је љубав дата човеку од Бога. Ако будемо љубили Бога и један другог, испунићемо цео Божји закон и тиме стећи право на назив синова Божјих. „Љубимо једни друге; јер љубав

је од Бога, и сваки који љуби од Бога је рођен, и познаје Бога.“ (1Јн 4, 7) Љубимо ближње своје јер тако љубимо Бога и „који не љуби брата својега којег види, не може љубити Бога, којег није видио“ (1Јн 4, 20).

Две највеће Божје заповести испуњавају се кроз љубав и гласе: „Љуби Господа Бога свога свим срцем својим, и свом душом својом, и свом мисли својом, и свом снагом својом. Љуби ближњег свога као самога себе.“ (Мт 22, 37–40; Мк 12, 30–31) Наведене две заповести које су дате у *Светом писму* имају две релације, хоризонталну и вертикалну које симболично дају крст. „Љубав према Богу, као вертикална, и љубав према Човеку–ближњем, као хоризонтална, тек те две заповести, боље рећи ове две стварности љубави, заједно тек чине крст, прави и спасоносни Христов и хришћански Крст, пошто без тога двога, без вертикале и хоризонтале, нема крста.“ (Јевтић, 2004б: 134) Центар крста се налази у срцу, одакле љубав тече у поменутих смеровима.

Љубав није из земље изникла већ је дар с неба људима. „Љубав је од Бога.“ (1Јн 4, 7) Свако ко у својим срцима гаји љубав је од Бога рођен јер „Бог је љубав“ (1Јн 4, 8). По речима Николаја Велимировића љубав је име Божје тачније једно од његових имена. Љубав је и суштина бића Божијега. (Велимировић, 2016д: 75) Љубав је једини начин божанског односа према човеку. Она је и једини прави однос човека према Богу и према другим људима. Љубав је од Бога и зато једино кроз срце и љубав човек може да приступи Богу.

Када говоримо о љубави као Божјем дару знамо да овај дар животињама није дат. Љубав је дата човеку и у Божјим заповестима искључиво се односи на љубав према Господу, Исусу Хрусту и људима. Не постоји заповест која говори о љубави људи према животињама, а ни између животиња. Ако је човек постао од животиње, одакле му онда љубав кад је оне немају? Очигледно је да је човек биће које је Господ створио. Људи нису постали сами од себе, нити су се временом развили (еволюирали) од мајмуна, као ни од било које друге животиње. Све чињенице говоре да је човек од Бога и да је једино Он заслужан за његово постојање. Стварањем човека Бог није програмирао његово понашање и размишљање већ му је дао слободу. Човек има могућност да бира хоће ли ићи правим Христовим путем или ће се определити за Сатанин пут. Човечија слобода поништава закључак да судбина постоји и да је наш живот на овом свету унапред познат. То се не зна. Наш живот зависи од нас.

„Све је Бог створио из љубави и све опет одржава, оживљава једино љубави и љубављу.“ (Велимировић, 2016е: 26) Благо свима онима који у свом срцу гаје љубав јер: „Ко пребива у љубави, у Богу пребива и Бог у њему.“ (1Јн 4, 16) „Благо нама, ако Бог у нама стоји, јер је он извор блаженства и вечите среће! Ако будемо имали љубави у себи, отвориће нам се очи и загонетка живота нашега која нам нигде мира не да, биће решена; јер ће Бог бити у нама, а у Њему је кључ свију загонетки.“ (Велимировић, 2016е: 27) „Бог је већи од срца нашег и зна све.“ (1Јн 3, 20)

Љубав није кад нешто волимо или не волимо. Љубав није једно од осећања срца. Љубав царује над свим осећањима, позитивним и племенитим. Зато је „љубав с правом названа матером врлина, главом закона и пророка“ (Велимировић, 2016д: 85). Љубав је „да заједно другог примаш, да у твоју љубав сместиш другог, и да и он смешта тебе, без самовоље и насиља“. (Јевтић, 2004б: 148) По речима епископа Атанасија Јевтића, Бог је хтео да научи Адама у рају претходно наведеном значењу речи љубав кад му је дао сву власт над животињама и природом али да не узима плодове са једног дрвета, а то је „дрво познања“. (Јевтић, 2004б: 148) Човек није послушао Бога, погазио је и прекршио Његов закон чиме је реч љубав изгубила своје првобитно значење којим се означавала веза Бога и Адама. „Бог је дао људима реч љубав, да том речју именују своју везу са њим. Када људи злоупотребе ту реч и њену намену, па почну њом именовати своју везу са земљом, онда та реч слаби у

односу према Богу. Речи губе своју магичну и божанску моћ, када се злоупотребе, и постану као мртве. Исто као једно северно дрво, пресађено на југу, што свене и осуши се.“ (Велимировић, 2016в: 532)

Николај наводи да „ако је вера једнога хришћанина у самоме срцу, онда је његова вера неодољива снага у њему.“ Такво срце је духовно чисто, пуно Божје љубави и језику даје снагу да говори са убедљивошћу о Господу. Језик људски може да буде „или веран гласник стоваришта златне робе у срцу, или пак лажан телал банкротирани радње“. (Велимировић, 2016ј: 223). Знао је свемудри Спаситељ шта говори кад је рекао: „Што излази из уста од срца излази.“ (Мт 15, 18). Знао је мудри апостол, свети Павле, да је правилно протумачио мисао свог Учитеља кад је рекао: „Срцем се верује за праведност, а устима се исповиједа за спасење.“ (Рим 10, 10) Николај наводи да Бог цени оно што је у срцу и не да се преварити језиком. Људи цене оно што говоре, односно оно што је на језику, јер не знају оно што је иза језика, у срцу. (Велимировић, 2016ј: 223) Апостол Павле је о љубави говорио следеће: „Ако језике човечије и анђеоске говорим, а љубави немам, онда сам као звоно које јечи, или кимвал који звечи.“ (1Кор 13, 1) Зато пазимо шта говоримо и мислимо јер Господ види све па чак и оно што носимо у срцу.

„Љубави не треба закон. Љубав је Закон над законима. То је Нови Закон, или Нови Закон Христов.“ (Велимировић, 2016д: 95) У свим новозаветним књигама љубав је „стављена изнад свих других врлина и заповести, као свеобухватна“ (Велимировић, 2016д: 89). У *Светом писму* је написано: „Знамо, да онима који љубе Бога, све иде на добро.“ (Рим 8, 28) Путем љубави и кроз љубав људима је предодређено да стигну до Бога. Тај пут може бити тежак и препун препрека, али непогрешиво води ка највећем добру и ка Божјем царству. Љубав уништава сваку даљину између Бога и човека јер „љубав је свеза савршенства“ (Кол 3, 14). Она делује попут магнета. То је невидљива сила за коју не постоје препреке.

Његошев живот био је пун препрека, незадовољства, искушења, болести и борбе. Са божанском љубављу Његош је био испуњен храброшћу, мудрошћу и издржљивошћу. Са овом врстом љубави долази све. Љубав Божја изгони из човека сваки немир у човеку. Она људима доноси радост и срећу. Међутим, Божја љубав зна некад и да нас казни. На томе треба да смо захвални Богу. Свака Божја казна упућена је грешнима како би се вратили на Христов пут спасења и како не би правили исте грешке и „западали“ у још већи грех. Бога треба волети више него самога себе, него породицу, свет. И Његош је то добро знао јер је Бога волео више од било кога.

„Љубав то је дух Божији на земљи. У љубави је Бог.“ (Велимировић, 2016е: 40) У љубави је смисао живота нашег бића. Кад човеку живот постане тежак и досадан значи да је душа празна. У њој нема љубави. Без љубави је живот грешан и безначајан јер: „Ко мене не љуби, ријечи моје не држи; а ријеч коју чујете није моја него Оца који ме је послао.“ (Јн 14, 24). Човек почиње да живи новим животом кад у душу усели љубав према Богу и свету. Сва осећања свога срца треба пренети у љубав према Богу. Човеку који осећа љубав према Богу као Оцу своје живот никада не може бити досадан. Када страсти и пороци заузму душу човекову, тад љубав бива истиснута из ње. Спаситељ је рекао: „Ја вас познајем, да љубави Божије немате у себи.“ (Јов 5, 42) У овакве људе љубав се поново враћа тек кад из ње истисну све оне страсти које душу чине грешном. Љубите ближње своје јер тиме показујете љубав према Богу.

Бог се не намеће човеку јер је Он Бог Љубави – Бог Тројица. Такав је Он и у опхођењу са светом и човеком. Он је из љубави створио човека према лику свом, боголиким. То значи да је створио човека способног за љубав и слободу, за заједницу засновану на реалностима.

Бог је човеку дао рај, али га није купио рајем. У рају је човек био слободан. Када је човек напустио и издао Бога, Бог није напустио човека. Својом љубављу Он прати човека и после човековог пада из раја. „Богу није одвратан свет; напротив, Он га љуби, зато и учествује и Он у процесу људске историје. Треба учинити само један корак, и ми смо код Бога, с Богом. А овај корак је љубав. Христос је идеал ове бого–човечанске љубави. Овоме идеалу упућивати људе и помагати их да му се приближе, то је задатак цркве. Христос каже: 'научи се од мене', не зато, што сам ја учени богослов него зато, 'што сам благ и скроман у срцу'.“ (Велимировић, 2016а: 90) Да је Божја љубав према људима бескрајна и нераскидива показао нам је Господ када је људима послао свог Јединородног Сина, Исуса Христа, Богочовека. Бог нам пружа несебичну љубав, далеко више од оне за коју ми мислимо или слутимо. Његош верује у Бога. Он верује да је Бог уз њега и његов народ и да ће им помоћи да се спасу од издајица и непријатеља. Бог никога не напушта. Он је спреман да прихвати све људе који верују у Његово постојање, али и покајане који су у једном тренутку током свог живота говорили против Њега.

Људи који у својим срцима гаје љубав према Богу, у овом свету осећају блаженство и сигурност. Колико љубав рађа осећање блаженства у срцу и у исто време човека чини религиозним најочигледнији пример нам пружа одушевљени и раздрагани усклик апостола Павла: „Ко ће нас одвојити од љубави Божје? Невоља или туга? Или гоњење? Или глад? Или мач? [...] јер знам јамачно да ни смрт, ни живот, ни анђели, ни поглаварства, ни силе, ни садашње ни будуће, ни висина, ни дубина, ни друга каква твар не може нас одвојити од љубави Божје која је у Христу Исусу Господу нашем.“ (Рим 8, 35–39) „Не живим више ја, каже апостол Павле, „живи у мени Христос“.“ (Гал 2, 20)

У срца у која се уселио Исус има места једино за светлост и топлоту. У тим срцима нема места за мржњу, љубомору, завист и друге негативне особине. „Месија је као и пролеће [...] Што је киша за жедно биље, то је Месија за људе. Он запаја жедне очајнике, жедне истине и среће.“ (Велимировић, 2016е: 49) Човек мора бити обазрив јер у срце људско може да се усели зло. Будимо опрезни јер свако зло се лако ужили у срце, а тешко се сече и у потпуности искорењује. Срце је „најосетљивији и најзапаљивији орган човечјег бића. Када се срце запали, цело је биће човечије запаљено. Кад се срце освоји, све је освојено. Кад се срце поквари, све је покварено.“ (Велимировић, 2016ј: 223)

Љубав се не може никоме наметнути нити је отети. Можете све радити али никога не можете натерати да вас воли. Нико не може имати мир уколико нема Исуса Христа у срцу. Бог је појавом Исуса Христа створио нову заједницу са човеком. Та заједница се гради на љубави кроз Сина Божјег. Тек кад уселимо Христа у срце, можемо говорити о љубави према ближњима и Богу. Служимо Господу с љубављу и добровољно јер нам је на овај начин и Исус показао да се тако приступа Господу. Исус је дошао да служи људима из љубави према њима и Богу. Његош је служио људима због љубави према свом народу и Господу. Христова љубав је велика, највећа и безгранична. Његош се непрекидно молио Господу. Његова је молитва „служба до суза, крви и смрти на крсту!“ (Велимировић, 2016е: 63) Он моли људе да у своја срца уселе љубав и Исуса који ће нас за узврат обасјати светом вером, утврдити мир у нама, опростити грехе и исцелити нас од сваке злобе и гордости.

Бог припрема нови сусрет са човеком. И човек треба да се припрема за тај сусрет. Очистити срце од нечистих мисли и Сатаниних особина је главни задатак који човек мора да уради. Уселимо љубав у своје срце и допустимо да се у њега усели Бог. „Усели љубав Твоју у мене, и љубав ће ме уселити у Тебе.“ (Велимировић, 2016г: 70) „Одржите себе у љубави Божијој, очекујући милост Господа нашег Исуса Христа за живот вјечни.“ (Јуд 1, 21) Љубав, вера и нада дате су нам од Бога. Све остало није Божје и прибегавање сузама, туговању, нерасположењу и песимизму води само ка греху. У најгорим безизлазним ситуацијама човек

не сме да поклекне. Ни Његош није одустао од борбе коју је водио читав живот. Борио се са непријатељима, проверенима и муслиманима. Борио се и са болешћу, која је била упорна и прерано однела победу у највећој Његошевој животној борби. Човек никада не сме да изгуби љубав, веру и наду јер оне су нам од Бога!

Закључак

Само биће религиозно попут Његоша пише права ремек-дела као што су *Луча микрокозма*, *Горски вијенац*, *Лажни цар Шћепан Мали*, *Вечерња молитва*, *Пустуњак цетињски* итд. Стихови са којима смо имали прилику да се упознамо кроз овај рад само су потврда да је Његошев таленат непоновљив у нашој књижевности. Некако нам се чини да је под оклоп књижевности спаковао све своје улоге које је имао током живота на овом свету. Владика, владар, филозоф, астроном, песник, све је то био Његош, али и много више од наведеног. Он је био неко ко је у свом храму, у души својој, непрекидно општио са Богом. Успео је Његош да се приближи Господу првенствено на основу онога о чему је и Владета Јеротић писао, а то је познање себе и Бога. Мало је људи на свету за које бисмо могли рећи да су у току живота остварили познање Бога, „било путем просветљеног ума, очишћеног срца, свесним жртвовањем себе путем добрих дела“ (Јеротић, 2019б: 109). Његош је један од оних који је успео да спозна Бога на основу свог искуства и сазнања.

Његошева књижевна дела одишу лепотом, захвалношћу и молитвама упућеним једином Творцу свега створеног на планети Земљи. Бог је својим трећим лицем Свете Тројице, тачније Светим Духом, присутан свуда. Тако је сматрао и Његоша. Он Господа види свуда, у природи, космосу, човеку, свему што људско око може и не може да сагледа у свом видеокругу.

Успео је овај уметник да од своје душе сагради „светињу над светињама“ у којој је у својим мислима непрекидно општио са Богом, али и да изгради своје „Вјеруј“ и укаже на разлог човековог пада из раја и упути људе да верују у Бога и човекову богосаздану природу. Покушавао је Његош на све начине да дође до одговора на многа питања која су мучила човека. Од питања човечијег порекла, вере, односа душе и тела, бесмртности и смртности, греха, лепоте природе, борбе живих бића за опстанак до страдања, васкрсења, покајања и љубави. Владика Његош је свом народу указао на Христов пут спасења позивајући се на Косовски бој и косовске јунаке. Непоновљив Његош уздигао је заборављеног јунака Милоша Обилића на тлу Црне Горе више од било ког другог јужнословенског народа. Он се Милошем куне, живи и моли. Његош се дотакао многих тема из хришћанства. Писао је о вечности која стоји наспрот пролазности, о циљу човековог живота на земљи, онога што га чека након смрти, али и могућности стварања нове заједнице човека и Бога која је омогућена кроз Исуса Христа и љубав. Трагање за тајнама порекла људског бића и васионе, за везом између човека и космоса, Бога и људи, вечним и пролазним животом, разлогом људског пада на Земљу, као и многа друга питања остаће вечно интересанта тема људима, а нарочито научницима који безуспешно траже одговор на њих у науци и доказују човечије тајне занемарући постојање Бога.

У Његошевим стиховима присутна је стална борба између душе и тела, јачег и слабијег, правде и кривде, муслимана и хришћана. Овај уметник нам је дао јединствен опис борбе између Бога и Сатане у религиозно-филозофском спеву *Луча микрокозма*. Док је у спеву *Горски вијенац* подстицао народ у борби за слободу вере и отаџбине од потурица и муслимана. На овакав подухват може да се одлучи само неко чије је срце испуњено љубављу и вером у Господа. Његош је духовно зрачио на свој народ у намери да их освести, да их упути на пут спасења душе јер наш тренутни живот је пролазан. Људи треба да се боре да заслуже вечни живот, а то је једино могуће хришћанским владањем у тренутном пролазном животу. Бог је људима дао слободу јер да није тако Он би сваког човека учинио верујућим. Слобода избора подразумева да људи по рођењу бирају пут којим ће ићи, Христовим или Сатаниним. Неки људи ће одабрати да буду атеисти, док ће други бити верујући, побожни

или попут Његоша религиозни. Нема судбине, као ни унапред датог, на дану рођења, одређеног животног пута. Значајно је напоменути да Његош кроз своја књижевна дела приказује однос који човек успоставља са другима, али исто тако сагледава кроз какве дилеме, питања и спознаје човек пролази на том путу. Његош се труди и помаже људима да своје срце отворе за љубав, да се љубављу окрену према Господу и ближњима. Срце је отворено за Господа, али и за Сатану. Немири и сумње које обузимају људе брину Његоша јер спутавају срце да као такво не може у потпуности своју љубав и веру да упуту Богу. Завист, мржња и гордост које човек гаји у свом срцу спутавају мисли да се духовно уздигну до Свевишњег. Оне га само бацају у понор и негирају свест о присуству Бога. Свако ко успе да своје гордо срце очисти и избаци из њега Сатану постаје ближи Господу и царству небеском.

Његош народу предлаже да се духовно уздиже, моли и верује у Бога. Хришћански живот подразумева и стално општење са Господом. То се постиже молитвама, добрим делима, љубављу, поштовањем свих закона које нам је дао Бог, умереношћу и прослављањем Господа Бога и Сина Његовог, Исуса Христа. Човек крштењем, литургијом, молитвом, постом, исповедањем и покајањем постиже духовно уздизање које је неопходно у освајању вечног царства. Опраштајмо, али и покајмо се за сва рђава дела и мисли. Бог воли људе. Не okreћимо леђа Господу јер иако Бога не видимо то не значи да Он не постоји. Бог је увек уз нас, чак и кад ми бежимо од Њега. Његош наводи да су људи који су окренули леђа Богу запали у велики грех. Они су склони да почине свако злодело којим ће навући на себе и своја поколења грех. У њиховим срцима влада Сатана који сеје мржњу, завист и гордост. Човек који поседује Сатанине особине емитује их на околину, док човек који гаји љубав у свом срцу даје љубав Богу и ближњима својим испуњавајући тако Божји закон. Не постоји разлог због кога човек треба да сумња у Бога, да хули на Њега и одбацује Га. Генерације прошлих и будући нараштаји испаштају и испаштаће због греха својих прародитеља за које, већина, и не знају.

Живот на планети Земљи само је тренутан, пролазак и безвредан. Након овог живота нас очекује онај прави живот, можда исти, сличан или у потпуности другачији од живота пре нашег пада на Земљу. Остаје само да размишљамо и стварамо своје „теорије“ попут Његоша. „Ја мислим, да ми слаavimo Његоша зато што се дивимо силини, разумности и красоти његове вере; ми га величамо зато, да би увеличали у себи оно, чиме је дух његов био богат; ми се трудимо данас око њега зато што или имамо и сами његову силну веру у Бога и бесмртност душе или желимо да је имамо у оноликом степену и онако дубоко узвишену и непоколебљиву.“ (Велимировић, 2016ж: 267–269)

Човек се не може објаснити науком, истраживањем, нити експериментима. Човек је од Бога и њега једино Бог може да тумачи, а то је и учинио у *Светом писму* где се јасно наводи „створи Господ Бог човјека од праха земаљскога, и дуну му у нос дух животни; и поста човјек душа жива.“ (1Мој 2, 7) Његош не оспорава чињеницу да је човек настао од Бога јер је и Његош био човек „од Бога рођен“ (Секулић, 2009: 11). У *Посвети Луче микроkozма* Његош наводи да „твар је творца човјек изабрана“ (133). Човекова богосаздана природа издваја га од свих других живих бића на земљи. Човек је створен по лику Божјем и као такав он слави Бога, свога Оца и Творца, а не животиње. Његош је подржавао став Цркве да је човека створио Бог. Настанак човека од животиње који је објашњен у Дарвиновој теорији еволуције приказаној свету осам година након Његошеве смрти поделио је свет на оне који верују у човечије „научно“ и на оне који верују у Божје порекло. За Његоша човек је од Бога створен и због тога свој тренутни живот треба да подреди Њему и поштовању Његових закона јер једино тако може да победи смртност и поврати изгубљено царство небеско.

У најтужнијим тренуцима који су задесили његову државу Његош је саосећао са својом нацијом и непрекидно се молио Богу првенствено за слободу свог народа. Умро је, а ослобођење своје отаџбине није дочекао. Један од највећих великана српске књижевности, најбољих умова српског народа, владика Његош, остао је усамљен. Без адекватног наследника на пољу књижевности, прави представник хришћанске вере, остао је сам. Баш онако како је проводио време на овом свету, сам. Иако делује да је увек био сам, ипак не јер Господ је био са њим.

Литература

1. Андрић, Иво: „Његош као трагични јунак косовске мисли“, у: *Књига о Његошу*, приредио Мило Ломпар, Српска књижевна задруга, Београд, 2013, стр. 5–29.
2. Берђајев, Николај: *Нова религијска свест и друштвена реалност*, ИРО „Партизанска књига“, Љубљана; ООУР Издавачка публицистичка делатност, Београд, 1982.
3. Богишић, Валтазар: *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*, Гласник српског ученог друштва, Београд, 1878.
Преузето 10. октобра 2020. године са
<http://www.archive.org/details/narodnepjesmeiz00bogigoog>
4. Брија, Јован: *Речник православне теологије*, превео с румунског Епископ источно-амерички Господин Митрофан (Кодић), Београд, 1999.
5. Велимировић, Николај: *Религија Његошева*, Штампар Макарије, Београд; Октоих, Подгорица, 2013.
6. Велимировић, Николај: „Велика свечаност у српском приморју“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига II, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016а, стр. 56–80.
7. Велимировић, Николај: „Вечност јеванђелских идеја“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига II, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016а, стр. 86–92.
8. Велимировић, Николај: „Англикански епископ Векот – једна глава из енглеске Модерне Теологије“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига II, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016а, стр. 310–323.
9. Велимировић, Николај: „Рехабилитација тела“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига II, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016а, стр. 482–538.
10. Велимировић, Николај: „Агонија цркве“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига III, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016б, стр. 91–130.
11. Велимировић, Николај: „Религиозни дух Словена“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига III, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016б, стр. 263–276.
12. Велимировић, Николај: „Беседе под гором“ у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IV, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016в, стр. 1–175.
13. Велимировић, Николај: „Нове беседе под гором“ у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IV, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016в, стр. 179–233.
14. Велимировић, Николај: „Изнад греха и смрти“ у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IV, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016в, стр. 238–462.
15. Велимировић, Николај: „Први закон Божји“ у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IV, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016в, стр. 463–488.

16. Велимировић, Николај: „Мисли о добру и злу“ у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IV, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016в, стр. 491–585.
17. Велимировић, Николај: „Књига о Исусу Христу“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига V, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016г, стр. 11–36.
18. Велимировић, Николај: „Молитве на језеру“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига V, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016г, стр. 39–141.
19. Велимировић, Николај: „Царев завет“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига V, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016г, стр. 143–174.
20. Велимировић, Николај: „Рат и Библија“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига V, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016г, стр. 177–251.
21. Велимировић, Николај: „Наука о закону (номологија)“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига V, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016г, стр. 253–320.
22. Велимировић, Николај: „Српски народ као Теодул“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига V, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016г, стр. 651–684.
23. Велимировић, Николај: „Индијска писма“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига V, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016г, стр. 701–792.
24. Велимировић, Николај: „Изнад истока и запада“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига V, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016г, стр. 793–810.
25. Велимировић, Николај: „Добровољци“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига V, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016г, стр. 811–830.
26. Велимировић, Николај: „Охридски пролог“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига VII, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016д.
27. Велимировић, Николај: „Мисионарска писма“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига VIII, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016ђ, стр. 17–300.
28. Велимировић, Николај: „Чланци из Малог мисионара“ у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига VIII, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016ђ, стр. 301–652.
29. Велимировић, Николај: „Рођење Христово – посланице, проповеди, размишљања“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IX, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016е, стр. 17–129.
30. Велимировић, Николај: „Васкрсење Христово – посланице, проповеди, размишљања“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IX, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016е, стр. 131–255.
31. Велимировић, Николај: „О православљу – размишљања поводом недеље православља“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IX, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016е, стр. 257–283.

32. Велимировић, Николај: „О Светом Сави“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IX, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016е, стр. 285–318.
33. Велимировић, Николај: „Косово и Видовдан – говори и мисли“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IX, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016е, стр. 321–388.
34. Велимировић, Николај: „Разни чланци, беседе и студије“ у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IX, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016е, стр. 513–797.
35. Велимировић, Николај: „Разни чланци, беседе и студије“ у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига X, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016ж.
36. Велимировић, Николај: „Свети Лазар кнез мученик“ у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига XI, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016з, стр. 252–253.
37. Велимировић, Николај: „Адам и Христос“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига XI, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016з, стр. 380–381.
38. Велимировић, Николај: „Унутрашњи човек“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига XI, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016з, стр. 394–395.
39. Велимировић, Николај: „Песме о Богу и роду“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига XI, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016з, стр. 627–674.
40. Велимировић, Николај: „Вера светих“, у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига XII, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016и, стр. 363–426.
41. Велимировић, Николај: „Разни чланци и беседе“ у: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига XIII, Манастир Св. Николаја – Соко, Шабац, 2016ј.
42. Гој, Едвард Денис: „Његош – нови глас у европској поезији“, у: *Књига о Његошу*, приредио Мило Ломпар, Српска књижевна задруга, Београд, 2013, стр. 291–308.
43. Дамјановић, Александар: *О души и телу, о односима духовног и телесног*, ЈП Службени гласник, Београд, 2012.
44. Darwin, Charles: *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life*, John Murray, London, 1859.
Преузето 11. октобра 2020. године са
<http://darwin-online.org.uk/content/frameset?pageseq=22&itemID=F373&viewtype=text>
45. Darwin, Charls: *The expression of the emotions in man and animals*, 1st edition, John Murray, London, 1872.
Преузето 23. новембра 2020. године са
<http://darwin-online.org.uk/content/frameset?itemID=F1142&viewtype=text&pageseq=1>
46. Дашић, Миомир: „Политичке и друштвене прилике у областима данашње Црне Горе у другој половини XIV и у првој половини XV вијека“, у: *Косовски бој у историји, традицији и стваралаштву Црне Горе*, зборник радова, Црногорска академија наука и уметности, Подгорица, 1990, број 21/7, стр. 23–64.

47. Деретић, Јован: „Његош“, у: *Његош, два века*, приредио Миро Вуксановић, Вукотић медиа, Београд, 2013, стр. 359–399.
48. Димитријевић, Владимир: *Највећи Србин после Светог Саве, књига о Владики Николају*, Легенда, Чачак, 2006.
49. Ђурковић, Живко: „Косовска легенда у 'Пјеванији' Симе Милутиновића Сарајлије“, у: *Косовски бој у историји, традицији и стваралаштву Црне Горе*, зборник радова, Црногорска академија наука и уметности, Подгорица, 1990, број 7/21, стр. 143–154.
50. Јевтић, Атанасије: „Његош и патристика“, у: *Теолошки погледи*, версконаучни часопис, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1989, број 1–2, стр. 41–52.
51. Јевтић, Атанасије: *Свети Сава и Косовски завет*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992.
52. Јевтић, Атанасије: *Трагање за Христом*, ИК „Храст“, Београд, 1993.
53. Јевтић, Атанасије: *Духовност православља*, ИК „Храст“, Београд, 2001.
54. Јевтић, Атанасије: *Филозофија и теологија, део – пролегомена за исихаистичку гносеологију*, Манастир Тврдош, Требиње; Братство Светог Симеона Мироточивог, Врњачка Бања, 2004а.
55. Јевтић, Атанасије: *Христос – алфа и омега*, Манастир Тврдош, Требиње; Братство Светог Симеона Мироточивог, Врњачка Бања, 2004б.
56. Јевтић, Атанасије: *Патрологија, источни оци и писци 4. и 5. века: од Никеје до Халкидона (325-421)*, књига II, Православни богословски факултет Универзитета Београд, Београд, 2016.
57. Јеротић, Владета: *Старо и ново у хришћанству*, Источник, Београд, 1996.
58. Јеротић, Владета: *Вера и нација*, Ars Libri и Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 2000.
59. Јеротић, Владета: *Дарови наших рођака, психолошки огледи из домаће књижевности*, књига II, Ars Libri, Београд, 2002.
60. Јеротић, Владета: *Хришћанство и ислам – сличности и разлике између Библије и оригиналних места у Курану*, Задужбина Владете Јеротића, Domus editoria Ars Libri, Београд, 2018.
61. Јеротић, Владета: *О греху, о кајању и о праштању*, Задужбина Владете Јеротића, Domus editoria Ars Libri, Београд, 2019а.
62. Јеротић, Владета: *О смрти*, Задужбина Владете Јеротића, Domus editoria Ars Libri, Београд, 2019б.
63. Јовановић, Радоман: „Косовски мит у национално–политичкој идеологији и стратегији Црне Горе половином XIX вијека“, у: *Косовски бој у историји, традицији и стваралаштву Црне Горе*, зборник радова, Црногорска академија наука и уметности, Подгорица, 1990, број 7/21, стр. 17–22.

64. Калезић, М. Димитрије: *Енциклопедија православља*, књига I, Савремена администрација, Београд, 2002.
65. Калезић, М. Димитрије: *Његошеве теме*, Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 2009.
66. Кашић, Душан: *Историја српске Цркве са народном историјом*, Свети архијерејски синод православне цркве, Београд, 1967.
67. Кљакић, Слободан и Пековић, Ратко: *Седам Његошевих сахрана ка Његошевом коначном почивалишту*, НК „Јасен“, Београд, 2013.
68. Којић, Милорад: *Библија и наука*, Удружење креациониста, Београд, 1994.
69. *Kur'an, originalan tekst s prijevodom Besima Korkuta*, El-kalem Издавачки центар рijaseta исламске заједнице у Bosни и Hercegovini, Sarajevo, 2017.
70. Курипешкић, Бенедикт: *Путотис кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију 1530*, превео са немачког Ђорђе Пејановић, Чигоја, Београд, 2001.
71. Лествичник, Јован: *Лествица*, Православна црквена општина Линц, Аустрија, 1997.
72. Ломпар, Мило: *Његошево песништво*, Српска књижевна задруга, Београд, 2010.
73. Љубинковић, Ненад: „Од Косовске битке до Косовске легенде“, у: *Косовски бој у књижевном и културном наслеђу*, зборник радова, Научни састанак слависта у Вукове дане, Међународни славистички центар, Београд, 1991, књ. 19/1, стр. 151–162.
74. Љубинковић, Ненад: *Трагања и одговори, студије из народне књижевности и фолклора*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010.
75. Милин, Лазар: *Научно оправдање религије, Апологетика, Постанак света и човека*, књига IV, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1985.
76. Милин, Лазар: *Бог постоји! А има ли доказа? Погледајмо заједно!*, ДД „Графосрем“, Српска православна заједница, Шид, 1999.
77. Милин, Лазар: *Научно оправдање религије. Апологетика*, књига I, ПБФ, Београд, 2017а.
78. Милин, Лазар: *Научно оправдање религије. Апологетика*, књига II, ПБФ, Београд, 2017б.
79. Милтон, Џон: *Изгубљени рај и Рај поново стечен*, Филип Вишњић, Београд, 2014.
80. Митрополит Амфилохије (Радовић): *Акатист Св. Петру Ловћенском Тајновидцу*, Издавачка установа Митрополије црногорско-приморске Светигора, Цетиње, 2015.
81. Михаљчић, Раде: *Јунаци косовске легенде*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1989.
82. Недић, Владан: *Одјеци песничког језика Симе Милутиновића у Његошевом делу*, Цетиње, 1973.

83. Ненадовић, П. Љубомир: *О Црногорцима – писма са Цетиња 1878. године*, „Таса Стојановић“, у Новом Саду, 1889.
Преузето 11. новембра 2020. године са
<http://resolve.ubsm.bg.ac.rs/URL/1751/>
84. Обен, Мишел: *Његош и историја у песниковом делу*, ИК „Књижевне новине“, ИРО „Научна књига, „Нова књига“, Београд, 1989.
85. Оутли, Кит: *Емоције*, Издавачка кућа Клио (Clio), Београд, 2005.
86. Патријарх Павле: *Смрт и вечни живот*, Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 2011.
87. Петровић Његош, Петар II: *Тестамент*, Источник, Београд, 2003.
88. Петровић Његош, Петар II: „Горски вијенац“ у: *Дела*, Акиа Мали принц, Београд, 2016, стр. 381–476.
89. Петровић Његош, Петар II: „Изабрана писма“ у: *Дела*, Акиа Мали принц, Београд, 2016, стр. 1011–1109.
90. Петровић Његош, Петар II: „Из Биљежнице“, у: *Дела*, Акиа Мали принц, Београд, 2016, стр. 1006.
91. Петровић Његош, Петар II: „Лажни цар Шћепан Мали“ у: *Дела*, Акиа Мали принц, Београд, 2016, стр. 477–623.
92. Петровић Његош, Петар II: „Луча Микрокозма“ у: *Дела*, Акиа Мали принц, Београд, 2016, стр. 7–61.
93. Петровић Његош, Петар II: „Огледало српско“ у: *Дела*, Акиа Мали принц, Београд, 2016, стр. 63–380.
94. Петровић Његош, Петар II: „Пјесме“ у: *Дела*, Акиа Мали принц, Београд, 2016, стр. 817–965.
95. Петровић Његош, Петар II: „Преводи“ у: *Дела*, Акиа Мали принц, Београд, 2016, стр. 967–993.
96. Петровић Његош, Петар II: „Свободијада“ у: *Дела*, Акиа Мали принц, Београд, 2016, стр. 625–776.
97. Петронијевић, Бранислав: *Филозофија у „Горском вијенцу“*, Издање књижаре С. Б. Цвијановића, Београд, 1920.
98. Првуловић, Рад. Жика: *Његошева религиозна филозофија (први део: Тајна Бога и тајна света)*, Бермингам, Енглеска, 1991.
99. Ређеџ, Јелка: *Косовска легенда*, Прометеј, Нови Сад, 2007.
100. *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2011.
101. *Савић-Ребац, Аница и Његошева Луча микрокозма*, приредила Даринка Зличкић, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1986.

102. Савић-Ребац, Аница: „Песник и његова позиција“, у: *Књига о Његошу*, приредио Мило Ломпар, Српска књижевна задруга, Београд, 2013, стр. 382–405.
103. Св. Григорије из Нисе, Немесије Емески, Митроп. Јеротеј Влахос, Георгије Манзаридис, Архим. Кипријан Керн: *Господе, ко је човек? Православна антропологија и тајна личности*, превод са старогрчког Антонина Пантелић, превод са енглеског Матеј Арсенијевић, Православна мисионарска школа при храму светог Александра Невског, Београд, 2003.
104. *Свето писмо Старога и Новога завјета: Библија*, превео Ђура Даничић, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 2014.
105. Секулић, Исидора: *Књига дубоке оданости*, Ethos, Београд, 2009.
106. Слијепчевић, Ђоко: *Историја српске православне цркве; од покрштавања Срба до краја XVIII века*, књига I, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1962.
107. Спиноза, Барух: *Етика, геометријским редом изложена и у пет делова подељена*, треће издање, превод: Ксенија Атанасијевић, Београдско издавачко-графички завод, Београд, 1983.
108. Стефановић Карацић, Вук: *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Штампарија Јерменскога манастира, Беч, 1852.
Преузето 2. јануара 2021. године са
<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1255>
109. Томовић, Слободан: *Његошева филозофија природе*, Обод, Цетиње, 1975.
110. Филозоф, Константин: *Повест о словима, Житије деспота Стефана Лазаревића*, књига једанаеста, приредила: Гордана Јовановић, превод: Гордана Јовановић и Лазар Мирковић, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд, 1989.
111. Хајденрајх, Јулије: „Сима Милутиновић и Његошева Луча микрокозма“, у: *Књига о Његошу*, приредио Мило Ломпар, Српска књижевна задруга, Београд, 2013, стр. 362–381.
112. Црњански, Милош: „Размишљања о Његошу“, у: *Књига о Његошу*, приредио Мило Ломпар, Српска књижевна задруга, Београд, 2013, стр. 474–479.
113. Чајкановић, Веселин: *Стара српска религија и митологија*, Српска књижевна задруга, БИГЗ, Просвета, Партеон, Београд, 1994.
114. Шајковић, Радмила: „Филозофија Баруха де Спинозе“, у: *Етика, геометријским редом изложена и у пет делова подељена*, треће издање, предговор, БИГЗ, Београд, 1983.
115. Шмаус, Алојз: *Студије о јужнословенској народној епизи*, Завод за уџбенике, Београд; Матица српска, Нови сад; Вукова задужбина, Београд, 2011.

Биографија аутора

Наташа Мартиновић је рођена 28. октобра 1986. године у Београду. Основну школу и гимназију (природно-математички смер) је завршила у Младеновцу. Дипломирала је на Учитељском факултету у Београду 2010. године. Након завршених основних студија уписала је мастер академске студије другог степена на Учитељском факултету у Београду. Мастерирала је 2011. године на тему „Информационе технологије у програмираној настави природе и друштва“. Докторске студије уписала је 2012. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, смер Српска књижевност. Од 2010. године запослена је као професор разредне наставе у основној школи у Београду. Своје знање редовно унапређује кроз семинаре, пројекте, конференције, обуке и друге облике стручног усавршавања у организацији ДУБ-а, СУРС-а, ЗУОВ-а, Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Наташа Мартиновић _____

Број досијеа _____ 12056/Д _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

_____ Религијске интерпретације Његоша _____

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 26. V 2021. године

Наташа Мартиновић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Наташа Мартиновић _____
Број досијеа _____ 12056/Д _____
Студијски програм _____ Језик, књижевност, култура (модул: књижевност) _____
Наслов рада _____ Религијске интерпретације Његоша _____
Ментор _____ проф. др Мило Ломпар _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 26. V 2021. године

Наташа Мартиновић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Религијске интерпретације Његоша

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао / ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 26. V 2021. године

Наташа Мартиновић

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.